

1580
Dr. phil. K. Viksninš

Latv. Ned.

APGAISMOTĀJI UN AGRĀRAIS JAUTĀJUMS VIDZEMĒ

I

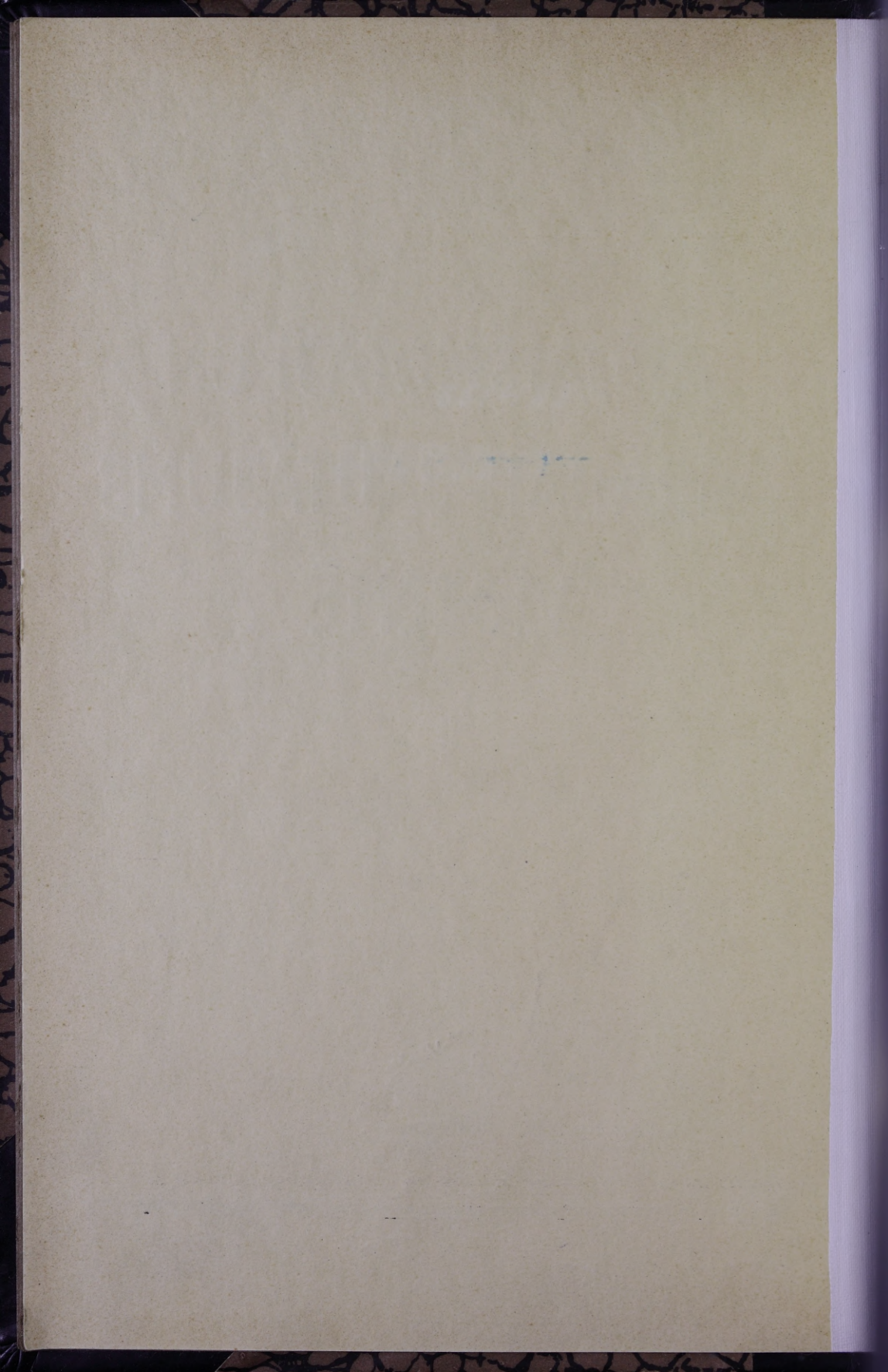

1

9

3

7

L $\frac{64-5}{41}$

6

Dr. phil. N. Viksniņš

Latv. Nod.

L
33

Apgaismotāji
un
agrārais jautājums
Vidzemē

I

Rīgā, 1937.

A U T O R A I Z D E V U M S

B-1
T

Grāmatu spiestuves kooperatīvs
„GRĀMATRŪPNIĒKS“
Rīgā, Pils ielā Nr. 14

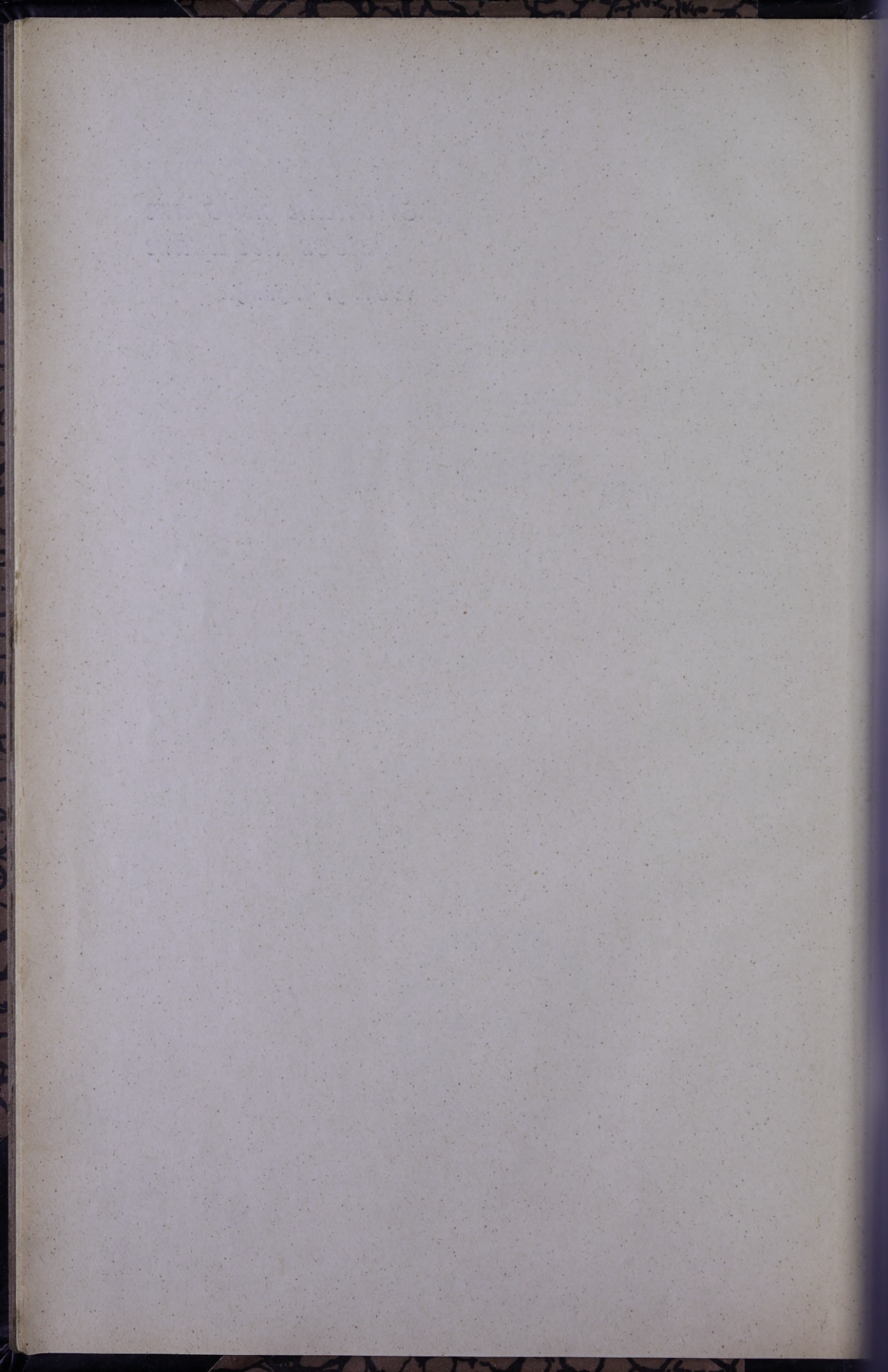
L. V. R.
Nr. 351483

0309078745

*Manam mīļajam
dzīves draugam*

1937. g. 1. jūnijā

Priekšvārdi

Mūsu tautas vēsture ilgu laiku ir atradusies pabērņa lomā. Lai gan mūsu neatkarīgā valsts tuvojas otra gadu desmita noslēgumam, tomēr mēs tikai pēdējos gados esam kļuvuši pilnīgi patstāvīgi savos vēstures spriedumos un jau aplūkojam mūsu tautas pagātņi no latviešu nacionālā viedokļa. Ne tikai vietējie Baltijas vācieši, bet arī vairāki Vācijas vēsturnieki, kas ir rakstījuši par mūsu zemi un tautu, ir uzskatījuši šo zemi par savu vācu koloniju un mūsu tautu apzīmējuši par „nevāciem“, par kuŗu dzīves un kultūras īpatnībām nemaz nav vērts interesēties.

Neatkarīgās Latvijas pirmajos pastāvēšanas gados arī vairāki latviešu tautības vēsturnieki, sevišķi mācības grāmatu autori, patapinādami Latvijas vēstures vielu no Baltijas vāciešu vēsturnieku darbiem, it kā nemanot uzsūca pa daļai arī viņu sludināto viedokli.

Ar laiku Latvijas universitātes filoloģijas un filosofijas fakultātes vēstures nodaļas, kā arī dažu citu fakultāšu mācības spēki, savā pētīšanas darbā atrazdami jaunu vielu, nāca arī pie jauniem uzskatiem par mūsu tautas pagātņi. Arī 1932. g. nodibinātā Vēstures skolotāju biedrība ne tikai cenšas izkopt vēstures mācīšanas metodisko pusi, bet arī lielā mērā ir veicinājusi tiešo Latvijas vēstures pētīšanas darbu tiklab ar saviem publicētiem pētījumiem, kā arī ar diskusiju sarīkošanu par tiem jautājumiem, kur viskrasāk saduras mūsu vēstures latviskais viedoklis ar vēl diezgan plaši izplatīto vietējo vācu vēsturnieku ideoloģiju.

Sevišķi labvēlīgi apstākļi mūsu tautas pagātnes pētīšanai no latviešu nacionālā viedokļa ir radušies kopš 1934. g. 15. maija, jo mūsu tautas Vadonis Valsts un Ministru prezidents **Dr. K. Ulmanis** vairākkārt ir pasvītrojis vēstures lielo audzināšanas nozīmi, kā arī nostatījis vēsturi pāri visām citām zinātnēm, nodibinot Latvijas vēstures pētīšanai speciālu institūtu ar Izglītības ministru prof. Dr. A. Tentieli priekšgalā.

Arī mūsu tautā mostas arvien lielāka interese par mūsu vēsturi. Nākot pretim šai pilnīgi dabiskai un ļoti apsvei-

camai mūsu tautas tieksmei ieskatīties savās likteņu gaitās, lai pilnīgi izprastu savas tautas misiju un smeltos sev spēkus nākotnes darbam no mūsu pagātnes cēlākiem dižgariem, arī vairāki latviešu vēsturnieki pēdējā laikā publicējuši savus jaunākos pētījumus par mūsu pagātņi un tā atmirdz mūsu priekšā diža un varena.

Ievērojot šos apstākļus, arī es ar drošāku pašāvību stājos pie sava vēstures darba „Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē“ publicēšanas.

Šīs grāmatas kodols ir mana doktora disertācija „Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland“, kas sarakstīta 1929.—1931. g. un izpelnījās atzinīgu atsaukumi no labākā speciālista jauno laiku vēsturē — prof. Hermaņa Onkena un ievērojamā slavista — prof. Makša Fasmera. Šī disertācija iespiesta vācu valodā un nosūtīta Berlīnes universitātei 1933. g.

Latviešu lasītāju aprindas ar šo darbu kā pirmais iepazīstināja vēsturnieks P. Bērziņš, kas savu atsaukumi par to publicējis žurnālā „Burtņieks“ (1934. g. Nr. 12), pie kam tur atzīmētas arī līdz tam laikam publicētās atsauksmes vācu valodā tiklab pie mums, kā arī Vācijā.

Tālāk plašāku atsaukumi par šo grāmatu ir sarakstījis pazīstamais notārs un latviešu tautas atmodas laikmeta vēsturnieks J. Kreicbergs un iespiedis to „Izglītības ministrijas mēnešrakstā“ (1936. g. Nr. 4). No jaunākām atsauksmēm par šo darbu man vēl ir zināma vēsturnieka J. Viņraba atsauksme, kas uzrakstīta un iespiesta vācu valodā žurnālā „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“ (1936.).

Sen jau man bija nodoms iespiest šo darbu arī latviešu valodā, tomēr tā realizēšana, diemžēl, krietni ieilga, sakarā ar to, ka nolēmu šo grāmatu pamatīgi pārstrādāt un kuplināt ar illūstrācijām. Visā visumā šī grāmata pašreizējā stāvoklī ir atbrīvota no dažādām mazāk svarīgām detaļēm, lai tādā kārtā tā būtu koncentrētāka un spilgtāk izpaustos grāmatas satura pamatlīnijas. Paplašināta ir nodaļa par Hupeli un pilnīgi no jauna sarakstīta nodaļa par Snelu.

Šī grāmata nav domāta kā monogrāfija, bet gan tā sniedz vispārēju pārskatu par Vidzemes apgaismes kustību pirms Garlība Merķeļa un grib atvieglot darbu turpmākiem pētniekiem šai plašajā nozarē, kā arī atvieglot vēstures skolotāju darbu,

sniedzot vienkopus plašu vielu un aizrādot uz svarīgākām problēmām.

Šie paši paidagoģiskie motīvi, kas man kā vēstures skolotājam ir tuvi, pamudināja mani sniegt samērā plašu pārskatu arī par pietisma un brāļu draudžu kustību Vidzemē, kas noris parallēli apgaismes kustībai un kuŗas idejiskos un faktiskos sakarus man vēl gan līdz šim nav izdevies noskaidrot.

Visā visumā, šo grāmatu sarakstot, man nācās sastapties ar dažādām grūtībām. Līdz šim vēl nepastāv plašāka vēstures literātūra par atsevišķiem apgaismes pārstāvjiem Vidzemē. Bez tam šai grāmatā apskatāmie avoti ir tik plaši, ka tos visā pilnībā izsmelt nekādā ziņā nebija iespējams.

Šai grāmatā ievietots diezgan plašs illūstratīvais materiāls, uz ko mani pamudināja arī paidagoģiskie motīvi: tā kā vēstures stundās skolotājs grib iedarboties ne tikai uz audzēkņu prātu, bet arī uz viņu jūtām un fantaziju, tad uzskatāmības līdzekļiem vēstures mācīšanās piešķirama ļoti svarīga nozīme. Lielākā daļa illūstrāciju šai grāmatai ņemtas no J. K. Broces bagātajiem zīmējumu krājumiem, kas sakopoti 10 sējumos un saucas „Sammlung Liefländischen Monumente, Prospective etc.“ Šai sakarībā lai būtu man atļauts šeit izteikt dziļi izjustu pateicību Rīgas pilsētas valdei, sevišķi Rīgas pilsētas galvam R. Liepiņam un Rīgas pilsētas izglītības valdes priekšniekam K. Mīlgrāvim par man piešķirto atļauju fotografēt Broces zīmējumus un tos bez atlīdzības izmantot šīs grāmatas saturā un izskata kuplināšanai. Tāpat daudz pateicības esmu parādā Rīgas pilsētas centrālās bibliotēkas direktoriem G. Šaurumam un J. Misiņam, kas ar saviem norādījumiem un arvien laipno pretimnākšanu ir veicinājuši šī darba izveidošanu.

Vērtīgus materiālus par citu tautu zemnieku dzīvi es atradu Valsts bibliotēkā. Sakarā ar to ar atzinību un pateicību gribu pieminēt Valsts bibliotēkas direktora J. Stumberga laipno atļauju pār fotografēt illūstrācijas no vairākām grāmatām un vēstures nodaļas pārzini E. Štengelī, kas man deva dažus vērtīgus norādījumus pie illūstrāciju izvēles par franču un vācu zemnieku dzīvi.

Illūstrācijas par citu tautu zemnieku dzīvi ņemtas galvenā kārtā no šādiem izdevumiem: 1) Kulturgeschichte des deutschen Volkes von Dr. Otto Henne am Rhy, Staatsarchivar in St.-Gallen, II Bd., Berlin, 1897.; 2) Paul Lacroix, XVIII-me

siecle, Paris, 1875.; 3) Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, hrsg. von W. Oncken; 4) Propyläen Weltgeschichte, hrsg. von Walter Goetz, VI Bd., Berlin, im Propyläen-Verlag.

Daudz pateicības esmu parādā arī Valsts archīva direktoram J. Bērziņam, Rīgas vēstures un senatnes biedrības bibliotēkas pārzinim, kā arī Berlīnes universitātes un Prūsijas valsts bibliotēkas direktoriem. Izsaku pateicību arī „Grāmatu Drauga” izdevējam H. Rudzītim par viņa laipno pretimnākšanu, izsniedzot man bez atlīdzības 3 klišejas.

Ar sevišķi dziļi izjustu pateicību atzīmēju Kultūras fonda domes pabalstu šīs grāmatas iespiešanai.

Rīgā, 1937. gada maijā.

N. Viksniņš.

Ievads

Agrārais jautājums kā Vidzemes apgaismes galvenā problēma un tā vēsturiskā attīstība

Vidzemes apgaismes kustība nav tik bagāta ar daudzpusīgām problēmām, kā tas vērojams šai kustībā Rietumeiropā. Toties Vidzemes apgaismotājus ir vispirms nodarbinājis un pie tam ļoti intensīvi viens jautājums — agrārais jautājums.

Vidzemē, tāpat kā toreizējā Krievijā, dzimtbuve tieši XVIII g. s. sasniedza savu kulminācijas punktu, tā ka tā jau tikai mazliet atšķīrās no verdzības. Šis zemnieku dzīves nenormālais stāvoklis ierosināja Vidzemes apgaismotajos vēlēšanos kaut ko darīt, lai šo stāvokli uzlabotu un padarītu normālāku. Tāpēc šī darba kodols būs Vidzemes apgaismotāju agrārreformu projekti un to pamatojumu apskatījums, kurpretim citām apgaismes laikmeta problēmām tiks ierādīta sekundāra vieta.

Lai šos agrārreformu projektus varētu labāk izprast, uzskatu par vajadzīgu sava darba ievadā pakavēties pie Vidzemes agrārā jautājuma vēsturiskās attīstības no XIII g. s. līdz XVIII g. s. vidum. Šī darba galvenā daļā tiks apskatītas arī tās Vidzemes garīgās dzīves strāvas, kas šeit vērojamas paralēli apgaismes kustībai, pie kam viena no tām — brāļu draudžu kustība — spēcīgi savilņoja latviešu garīgo dzīvi Vidzemē, izvēršoties par latviešu reformācijas kustību. Tālāk īsumā tiks apskatīti Anglijas, Francijas un Vācijas agrārreformu projekti, lai pēc tam, apskatot Vidzemes apgaismotāju agrārreformu projektus, varētu norādīt uz paralēlām parādībām Rietumeiropā. Tā kā Vidzemes apgaismotāju atstātais mantojums ir ļoti plašs, tad šai savā darbā pakavēšos tikai pie Vidzemes apgaismotāju vecākās paaudzes, kur vēl nav saskatāma lielās franču revolūcijas tiešā ietekme.

Agrārais jautājums Vidzemē pieder pie vissvarīgākiem mūsu vēstures jautājumiem. Tāpēc arī šī jautājuma apgaismošanai tik lielu vērību ir piegriezuši ne tikai vietējie vācu vēstur-

nieki, bet arī neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā šis jautājums ir izvirzījies par latviešu vēsturnieku galveno pētīšanas problēmu. Tā kā mūsu zemē muižnieki un zemnieki ir piederējuši pie dažādām tautībām, tad šeit agrāro attiecību vēsturē mēs redzam ļoti asu savstarpēju cīņu, kas nav izbeigusies vēl mūsu dienās, bet pēc šī jautājuma nokārtošanas ar Latvijas radikālo agrārreformu šī cīņa turpinās jau vēstures zinātniskā literatūrā un ļoti dedzīgi arī dienas presē.

Dažu Baltijas vācu muižnieku kārtas apoloģētu iemīļotā schēma ir šāda: vāci esot iekarojuši šo Baltijas piekrasti, tāpēc viņiem arī esot tiesība rīkoties ar iekarotiem, kā tik viņi gribot. Tādā kārtā dzimtbuve te esot radusies no senseniem laikiem un neviens nevarot vācu muižniekiem pavēlēt atteikties no šāda stāvokļa uzturēšanas. Otra apoloģētu grupa gan atzīst, ka dzimtbuve te radusies tikai XV g. s., bet izskaidro to vienīgi ar saimnieciskiem apstākļiem, sevišķi ar šejienes zemnieku iekrišanu parādos, kas novedusi pie dzimtbuves izveidošanās. Tādā kārtā muižnieku atbildība par to it kā atkritot, jo dzimtbuve te esot Livonijas saimnieciskās attīstības nepieciešamās sekas. Tomēr jaunākie pētījumi šai nozarē norāda uz to, ka pie dzimtbuves izcelšanās ļoti svarīga nozīme ir bijusi pašu muižnieku aktivitātei un sevišķi viņu veiklai romiešu tiesību izmantošanai savu pretenziju attaisnošanai, kā to vairākkārt ir pasvītojis prof. **R. Vipers** savā vēstures seminārā, kā arī savos jau publicētos rakstos par šo jautājumu.*)

Ar agrārā jautājuma vēsturi ir daudz nodarbojies arī prof. **A. Švābe**, un tādā kārtā bez speciāliem darbiem, kas publicēti tikai latviešu valodā, beidzot ir izveidojies arī plašāks darbs, kas publicēts uzreiz vācu un franču valodās, pie kam vācu valodā tas saucas „Grundriss der Agrargeschichte Lettlands“ (Rīga, Bernhard Lamey Verlag, 1928). Pateicoties šo divu zinātnieku plašākiem pētījumiem un arī dažu citu pētnieku darbiem par speciālākiem jautājumiem Livonijas agrārā jautājuma vēsturē ir nākuši dienas gaismā arī daži līdz šim zi-

*) Sakarā ar to es gribētu izteikt dziļi izjustu pateicību Latvijas Universitātei un prof. R. Viperam par man laipni piešķirto atļauju apmeklēt viņa vēstures semināra sēdes, kur tika apskatīts agrārais jautājums Vidzemē un kur es guvu daudz vērtīgu ierosinājumu. Ļoti labu konspektīvu pārskatu par dzimtbuves attīstību Vidzemē sniedz šāds viņa raksts „Кодификаторы крепостного права в Лифляндии“, kas iespiests 1929. g. Prāgā iznākušā jubilejas izdevumā „Сборникъ статей, посвященныхъ Павлу Николаевичу Милюкову 1859—1929.“, 225—239.

nātnei pilnīgi nepazīstami avoti un arī līdz šim jau pazīstamo avotu rūpīgāka pārbaudīšana ir novedusi pie īstas revolūcijas līdzšinējos uzskatos par šo jautājumu. Tā, piemēram, tagad var jau pilnīgi noteikti apgalvot, ka par dzimtbuvi Livonijā XIII un XIV g. simteņos pat nemaz nevar runāt. XIII g. s. ir lībiešu un latviešu apdzīvotās zemes iekarošanas laikmets, pie kam iekarotāji vācieši te sastapās ar ļoti lielām grūtībām, sevišķi ar zemgaliešu ārkārtīgi sīvu un varonīgu pretestību, tā ka cīņa kļuva arvien nežēlīgāka un izbeidzās tikai XIII g. s. beigās ar Zemgales galīgu nopostīšanu. Tāpēc arī iekarotāji vācieši, būdami nelielā skaitā, centās iegūt varu jaunajā zemē arī miera ceļā, ar līgumiem garantējot vietējām tautiņām viņu agrākās tiesības. Tā piemēram, saskaņā ar 1230. g. Rīgas līgumu*) brīvie Pieabavas kurši paturēja savu personīgo brīvību un mantošanas tiesības savā īpašumā, bet viņiem bija jādododevas par labu katoļu baznīcai. Pat zemgaliešiem 1272. g. līgums nodrošina viņu īpašuma tiesības. Tikai iedzimtie latviešu kungi zaudēja savas mantošanas tiesības, jo viņu zeme kļuva par lēni, kas atkarīgs no bīskapa un ordeņa. Tomēr šis zemnieku zemes vairs nebija pilnīgi brīvas, jo viņu īpašniekiem radās zināmi pienākumi pret jaunajiem zemes valdniekiem. Vispirms kā kristīgiem viņiem bija jāmaksā katoļu baznīcai parastā desmitā daļa („decima“), tālāk arī tā sauc. „cenzs“ (census), ko latviešu valodā apzīmē par „kunga tiesu“ (vācu val. die Gerechtigkeit). Bez jau minētiem nodokļiem zemniekiem uzlika arī dažus pienākumus zemes labā, kā piem. strādāt pie baznīcu, piļu celšanas un ceļu taisīšanas.

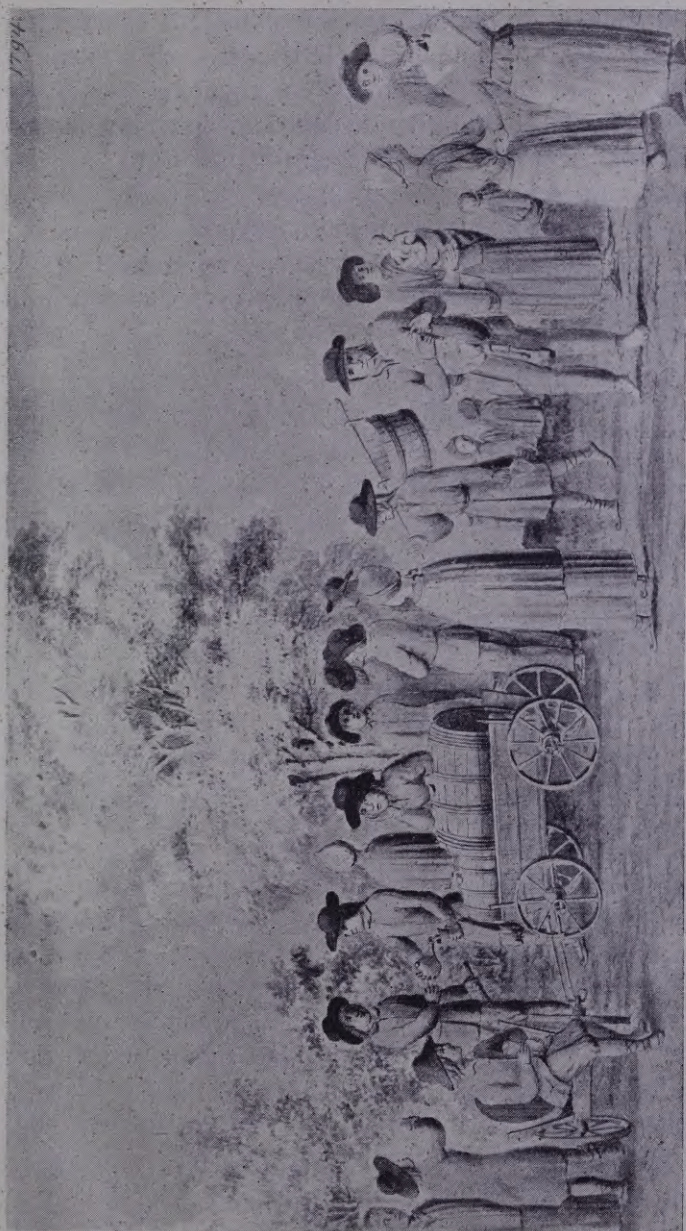
Visā visumā var pievienoties H. fon Bruininga (Bruiningk) slēdzienam, ka tie līgumi, kas slēgti starp vāciešiem un iedzimtiem XIII g. s., piešķīra pēdējiem lielākas tiesības un brīvības nekā tā sauktā krievu valdības zemnieku brīvlaišana XIX g. s. sākumā.**)

Jau iekarotā zeme skaitījās par katoļu baznīcas īpašumu, bet sākot ar 1225. g. Rīgas bīskaps kļuva arī Vācijas firsts. 1202. g. nodibinātais zobenbrāļu ordenis, ko 1236. g. ga-

*) Sal. A. Švābes rakstu „Kuršu līgumi“, kas iespiests „Veltījumā izgl. min. un prof. Dr. h. c. A. Tentelim 23. XI 1876.—23. XI 1936.“, rediģējis T. Zeids, Rīgā, Ramaves apgāds, 1936.

**) Sal. A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Rīga, 1928., pg. 34.

līgi satrieca kaujā pie Saules un kuŗa niecīgās atliekas 1237. g. apvienojās ar vācu ordeni Prūsijā, ieguva $\frac{1}{3}$ Vidzemes, $\frac{2}{3}$ Kurzemes un visu Zemgali. Kā bīskaps, tā arī pa daļai ordenis sāka apbalvot savus vasalus ar lēni iekārotās zemēs. Tomēr nevis pati zeme tika piešķirta par privātpašumu, bet gan tikai valsts varai piederošās tiesības uz šīs zemes nodokļu iekasēšanu un sabiedrisko pienākumu izpildišanas regulēšanu. Lai lēņu kungs varētu sev šīs tiesības nodrošināt, zemes kungs tam piešķīra arī tiesāšanas tiesības viņam piešķirtā rajonā, kas sastāvēja no vairākiem pagastiem kā nodevu vienībām. Tie sastāvēja no nodokļu maksātājiem zemniekiem, kam bija sava pašvaldība un pašiem sava tiesa. Kādas nodevas zemnieki maksāja zemes kungiem vai viņu vasaliem, redzams no tā sauc. vaku grāmatām. Pagasts jeb vaka sākumā bija nevis zemes vienība, kā tagad, bet gan nodoklis, uz ko jau norāda pirmavotu terminoloģija, kur sastopami šādi izteicieni: „savākt pagastu“ (colligere pagastam), „dot vakas“ (Wacke geben). Sakarā ar šo nodokļu iekasēšanu zemnieku pienākums bija noteiktās dienās un noteiktās vietās sapulcēties, pacienāt savus kungus un viņu ierēdņus, bet vēlāk jau varēja no tā atpirkties. Saskaņā ar XIII g. s. noslēgtiem līgumiem starp iekārotājiem un iekārotiem zemniekiem bija paredzētas arī 3—4 klausu dienas gadā. Šīs klausas sāka pieaugt sakarā ar muižu izveidošanos. XIV un XV g. s. ir šo lielo zemes īpašumu izveidošanās laikmets. Vispirms šādas muižas rodas klosteriem. Vēlāk arī bruņniekiem rodas interese nodarboties ar zemkopību sakarā ar naudas saimniecības attīstību. Lielākā daļa no šīm muižām ir radušās no zemnieku zemes. Kādā ceļā tas varēja notikt? Ja zemes īpašnieks — zemnieks bija kritis karā, vai no kādas sērgas miris, vai aizbēdzis un nebija atstājis sev nevienu mantinieku, tad šo zemi mantoja zemes kungs vai vasals. Šādas zemes bez mantiniekiem bija daudz radušās sakarā ar XIII g. s. iekārošanas un XIV g. s. pilsoņu kariem. Šais muižās pastāvīgi dzīvojošo un nodarbināto strādnieku skaits parasti nebija liels, tāpēc arī muižas īpašnieks sāka raudzīties pēc palīdzības pie zemniekiem. Tādā kārtā klausu dienu skaits arvien vairāk pieauga. XV g. s. jau sastopami gadījumi, kad klausu dienu skaits gadā sniedzas līdz 8—9 dienām. Izmantojot tautas parašu — grūtu vai steidzamu darbu veikšanai (piemēram, ēku celšanai vai siena pļaušanai) uzaicināt kaimiņus talkā un pēc

I att. Latviešu dzīres pēc talkas
(pēc Broces, VI, 60).

pabeigtā darba sarīkot dzīres ar rotaļām un dejām, arī muižu īpašnieki tādā kārtā pakāpeniski pavairoja zemnieku kļaušu dienu skaitu. Bez tam Livonijas politiskā attīstība XIV—XV g. s.

novēda pakāpeniski pie tā, ka zemes kungu vara pamazām tika nobīdīta pie malas un viņu vietu sāka ieņemt viņu vasaļi, kas arvien vairāk sagrāba varu pār sava apgabala zemniekiem. Tomēr līdz XV g. s. dzimtbuve Livonijā vēl nav izveidojusies. Lai vēl vairāk pamatotu jau līdz šim aprakstītās attiecības starp zemes kungiem un viņu vasaļiem no vienas puses un zemniekiem no otras puses, es gribētu atsaukties uz Vidzemes bruņnieku tiesībām, kur XIV g. s. sakopotas feodālā laikmeta parastās tiesības. Var izšķirt vairākas šo bruņnieku tiesību redakcijas.

Par „senākām bruņnieku tiesībām“ mēdz apzīmēt to likumu krājumu, kas uz dāņu ķēniņa Ērika VI pavēli kōdificēts Igaunijas bruņnieku kārtai 1315. gadā, kas pamatojas uz tām privilēģijām, kādas bija piešķīris jau agrāk dāņu ķēniņš Valdemārs II un kas burtiski bija pārņemtas arī Vidzemē. Taj pašā XIV g. s. kāds nepazīstams autors bija lokalizējis Vidzemi „Sakšu spoguli“, un tā radās likumu krājums, ko Fr. G. fon Bunge nosauc par „Spiegel des Land- und Lehnrechts für Livland“.*) Šie abi likumu krājumi tika apvienoti un kōdificēti lejasvācu valodā XIV un XV g. s. maiņā. Šis bruņnieku tiesības apzīmē kā „vidējās bruņnieku tiesības“, kas pirmo reizi iespiestas 1537. gadā. Šo likumu krājumu vairākkārtīgi pārstrādāja, pie kam līdz mūsu dienām tas ir uzglabājies tikai augšvācu redakcijā.**)

Modernā valodā šīs „vidējās bruņnieku tiesības“ ir tulkojis Gustavs Johans fon Budenbroks un iespiedis tās mācītāja Hupeļa izdotās „Neue nordischen Miscellaneen“ (5—6 Stück). Vēlāk Budenbrokam bija radusies ideja izdot šīs „bruņnieku tiesības“ oriģinālvalodā un pārļābātā tulkojumā, pievienojot tām īsas piezīmes par to, cik šīs tiesības tagad piemērojamas praksē. Hupeļa izdevums tika uzņemts ar pilnīgu klusu ciešanu, tāpēc Budenbroks, gribēdams ieinteresēt muižniekus jaunajā izdevumā, proponēja iespiest šīs „vidējās bruņnieku tiesības“ kopā ar citiem jaunākiem likumiem, un tikai tādā ceļā Vidzemes muižnieki 1798. g. landtāgā atvēlēja līdzekļus šo likumu izdošanai. Tā ir radies Budenbroka izdevums „Sammlung der Gesetze“ (4 sējumos). Acīmredzot šīs „vidējās bruņ-

*) Fr. G. v. Bunge, *Altlivlands Rechtsbücher*, Leipzig, 1879.

**) A. Švābe, „Livonijas senākās bruņnieku tiesības“, Rīgā, 1932., 35.

nieku tiesības“ muižniekiem bija gruti izlietāt savu privilēģiju motivēšanai. Jaunos laikos muižnieki negribēja atsaukties uz šīm tiesībām, bet gan toties tie labprāt atsaucās uz romiešu tiesībām, kas palīdzēja viņiem dzimtļaudis uzskatīt par vergiem. Šais „vidējās bruņnieku tiesībās“ nekur nav sastopami dzimtbuves laikmetam raksturīgi termini „dzimtkungs“, „muižnieks“, „dzimtcilvēks“, bet gan tur atrodami tādi termini kā „kungs“, „zemnieki“. Vārds „dzimtcilvēks“ (īstenībā oriģinālvalodā stāv „eygen“, ko Budenbroks tulko kā „leibeigen“) sastopams tikai 216. nodaļā, kuras § 1 tulkojumā skan šādi: „Ja kāds ar tiesas lēmumu kļūst par dzimtcilvēku, tad viņa mantinieki var tam pretoties un to atkal atbrīvot.“ Tā tad bez tiesas starpniecības un bez brīvprātīgas piekrišanas nevienu nevar uzskatīt par dzimtcilvēku. Viena nodaļa izliekas Budenbrokam sevišķi svarīga, jo tur viņš saskata sava laikmeta centienu apstiprinājumu. Tā ir 239. nodaļa, kurā teikts: „Kungs var saviem zemniekiem dot īpašus likumus un viņi var tam līdzīgus arī pieņemt, tikai tie nedrīkst būt pretrunā zemes likumiem nedz arī tos atcelt, nedz tais paredzētos sodus samazināt vai paaugstināt.“ Budenbroks te saskata pilnīgu analogiju ar Aizkraukles barona Šulca 1764. g. izdoto „Zemnieku tiesu“, tomēr starpība te ir liela. Šai nodaļā minētais „kungs“ ir tikai zināma apgabala administrātors, un viņa izdotie likumi stājas spēkā tikai tad, ja zemnieki tos brīvi atzīst. Arī citas nodaļas norāda uz to, ka ciems (Dorf) vēl ir pilnīgi patstāvīga saimnieciska vienība. Tā piem. 89. nodaļas § 1 mēs lasām: „Ciema noslēgtajās robežās neviens svešnieks nedrīkst pūlēties pierādīt, ka viņam tur ir patstāvīgs īpašums.“ Tāpat arī 90., 91. un 92. nodaļās minētie strīdi zemes dēļ notiek starp zemniekiem, kas pierāda to, ka zeme vēl ir viņu īpašums, tikai nevar izšķirt, kuram no viņiem lielākas tiesības uz to. Sevišķi skaidrs šai ziņā ir 92. nodaļas § 1: „Ja starp diviem ciemiem izceļas strīdi robežu dēļ un kungi tos nespēj izšķirt, tad bīskapam jāšūta šo strīdu izšķiršanai 3 garīdznieki, kuriem viņi paši arī atlīdzina, pie kam tie nedrīkst būt ieinteresēti šais strīdos.“ Te „kunga“ pienākums tikai strīdu izšķirt, un viņš ir neieinteresētā puse. Raksturīgs šai ziņā ir arī 214. nodaļas § 1: „Tiesnesim vienlīdzīgi taisnīgi jāizturās pret abām pusēm.“ Kā redzams no 56. (§ 3) un 167. nodaļas, zemnieku pienākumos ietelp tikai pienākums kārtīgi maksāt nodokļus.

Arī kalps saskaņā ar „brūņnieku tiesībām“ (sal. 150. no-
daļu) ir brīvs cilvēks, kas saņem no sava kunga algu un var
no viņa aiziet uz paša vēlēšanos un, ja viņš saņēmis lielāku
algu nekā viņam pienākas, tad starpība atmaksājama.“ Tā tad
arī Vidzemes „brūņnieku tiesības“ norāda uz to, ka XIII un
XIV g. s. Vidzemes zemniekus var uzskatīt par brīviem pil-
soņiem.

XV g. s. jau notiek svarīgas pārmaiņas
Vidzemes brūņnieku un zemnieku attiecībās. Šīs pārmaiņas atspoguļojas land-
tāgu lēmumos un tā saucamajos vie-
nošanās dokumentos („Einigungen), ko iz-
sniedza garīdznieki saviem vasaliem, kas
sakarā ar naudas saimniecības attīstību
sāka ražot labību jau tirgus vajadzībām
un sakarā ar to uzskatīja par izdevīgāku
neaprobežoties vairs ar to labību, ko viņi
saņēma kā nodevas no zemniekiem, bet gan
pašiem dibināt savas saimniecības, kas
nelielos apmēros notika arī jau XIV g. s. Vē-
lāk šī parādība vēl vairāk attīstījās, jo sakarā ar jauno kara
tehniku, pulvera atrašanu un šaujamo ieroču lietošanu
brūņoto jātnieku nozīme karā samazinājās un lielāku nozīmi
ieguva kājnieku karaspēks, uz kuŗu brūņnieki bija parādūši
skatīties ar nicināšanu. Šī vasaļu muižu paplašināšana uz
zemnieku zemes rēķina pēc prof. A. Švābes domām notika
šādos četros veidos: 1) ar mierīgu vienošanos, t. i. maksājot at-
kāpšanās naudu; 2) zemes gabalu apmaiņas ceļā; 3) mantojot
zemi, kuŗai izmiruši mantinieki; 4) piešķirot kā lēni kādu
zemnieku māju, ko pēc brīvā zemnieka nāves mantojis zemes
kungs.*)

Pirmais Livonijas landtāgs Valkā 1422.
gadā no 24. līdz 28. janvārim izstrādāja „vis-
pārējo zemes nolikumu, sevišķi par lauku iedzīvotājiem.**)

*) A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga,
1928., 102.

**) Iespiests „Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch“, begrün-
det von F. G. v. Bunge, fortgesetzt von Hermann Hildebrand, Bd. 6,
S. 133 (Reg. 3044-a). Pergamenta oriģināls (pa daļai bojāts) atrodas
Stokholmas Valsts archivā. Satura atstāstījumu skat. „Akten und Re-
zesse der livl. Ständetage“, Riga, 1926, S. 258—261, kā arī L. Arbūzova

Lielākā paragrafu daļa zīmējas uz zemnieku tikumiskā līmeņa pacelšanu, pie kam no šiem lēmumiem redzams, ka kristīgās ticības sludināšana te nevar lepoties ar labiem panākumiem. L. Arbūzovs jun. izskaidro šo zemnieku tikumisko pagrimšanu ar mēri, neražu, dzīves dārdzību, nolaidību un nodokļu nastas pieaugšanu sakarā ar Vācu ordeņa un poļu kaŗu, kuŗu izšķīra ordeņa neveiksme pie Tannenbergas 1410. g.

Šīs reformātoriskās tieksmes, protams, stāv sakarā ar vispārējo baznīcas reformu kustību pēc Konstances baznīcas koncila. Interesanti atzīmēt, ka Vācijas ķeizars ar ordenmestra starpniecību griežas pie Livonijas kārtu pārstāvjiem un lūdz no viņiem palīdzību cīņai pret husītiem, bet saņem negatīvu atbildi.

Tālāk bruņnieku un zemnieku attiecību vēsturē ļoti svarīgs ir Valkas landtāga lēmums 1424. g. 25. oktobrī.*) Raksturīgi, ka šeit piedalās galvenā kārtā zemes kungi (bīskapi un ordenis), bet no bruņniekiem un pilsētām reprezentēti tikai Rīgas un igauņu bruņnieki un trīs pilsētas, pārējos gadījumos senjori uzskata sevi arī par vasaļu un viņiem padoto pavalstnieku pilnvarotiem („vulmechtig allir unsire stichtes undirsate“). Galvenais jautājums visā šī landtāga dienas kārtībā ir nomaksu regulēšana, jo 1422. gada landtāgs ir ievedis jaunu naudū, kas attiecas pret agrāko naudū parādu gadījumos kā 1 marka pret 3, pārējos gadījumos kā 1 marka pret 4 markām. Parastais nodoklis (Zins) un par aizņemtiem lopiem un labību jāmaksā jaunā naudā, bet par citiem gadījuma rakstura parādiem — vecā naudā, kamēr vēl tā būs apgrozībā. Svarīgākais te tā tad ir valūtas jautājums: zemes kungi grib pavairot savus ienākumus ar naudas kursa maiņu; te jūtama jau naudas saimniecības ietekme. Par klaušu ievēšanu vēl netiek runāts, arī nodevas palielināt tieši vēl neuzdrošinās, tāpēc izvēlēts neuzkrītošāks ienākumu pavairošanas veids — naudas kursa reforma. Tālāk ir runa par drellu (skandināviēšu thraell — vergs) izdošanu, pie kam tiek pasvītota starpība starp zemnieku un drelli. Drellis ir izdodams bez kādiem ie-

sarakstītos „Regesten und Urkunden zur Geschichte der Rechtsverhältnisse der Eingeborenen und des bauerlichen Standes vom 13—16. Jahrhundert“. (Kā pielikums pie viņa raksta „Die altlivl. Bauerrechte“ — Mitteilungen aus der livl. Geschichte. 23. Bd., Rīga, 1924—26, 93.)

*) Pergamenta oriģināls atrodas Stokholmas Valsts archīvā, iespiests Hupela „Nord. Miscellaneen“, 24—25. Stück, 478.

bildumiem. Turpretim nevienu zemnieku tiesa nevar uzskatīt par drelli, ja viņš nav izdarījis kādu kriminālnoziedzumu. Tā tad verdzība te tiek uzskatīta tikai kā sods par kriminālnoziedzumu, bet šāda nebrīvība tiek ierobežota, pie kam tās ilgums var sniegties tikai līdz 10 gadiem. Šāds drellis var vai nu pats izpirkties, vai viņu var izpirkt arī agrāk ar vienas markas samaksu par katru kalpojamo gadu. Te jāievēro tas, ka garīdznieki centās ierobežot verdzību, un bez tam verdzība vispārīgi sāka izzust, jo par vergiem līdz tam laikam kļuva galvenā kārtā sagūstītie pagāni, bet pēc lietuviešu pāriešanas kristīgā ticībā (1386. g.) izzuda šādu vergu avots Livonijā un palika tikai agrākie kara gūstekņi — vergi, kā arī drelli no zemniekiem pēc izdarīta kriminālnoziedzuma. Landtāga lēmumos minēts arī tas, ka parādos iekritušos zemniekus var padarīt par nebrīviem un ieskaitīt muižas saimē. Tomēr šāds paņēmieni varēja būt noderīgs tikai tik ilgi, kamēr lieta attiecās tikai uz atsevišķiem parādniekiem. Pieaugot parādos iekritušo zemnieku skaitam, šādam līdzeklim tomēr vajadzēja izrādīties par mērķim nepiemērotu, jo tad rastos vairāki neapstrādāti zemnieku zemes gabali, un bez tam muižas īpašniekam būtu jāuzņemas arī šo jauno drellu uzturēšana. Faktiski, kā to pierāda prof. A. Švābe, notika pilnīgi pretējs process: zemes kungi un vasali ierādīja drelliem iedzīvotāju pamestās saimniecības vai nekultivētās zemes, un tā tie kļuva par iebūviešiem (Einfüßlinge — enfotling, lat. unipes), kas veicināja iekšējo kolonizāciju.

Lai nodrošinātu savas prasības pret parādos iekritušiem zemniekiem, muižu īpašnieki gribēja šos parādus pakāpeniski dzēst ar zemnieku darbu. Bet tas nebija tik viegli, jo parādnieki — zemnieki vienkārši pārgāja kaimiņu bīskapa vai ordeņa teritorijā, kur tos uzskatīja par iebūviešiem. Tā attīstījās zināms izceļošanas drudzis, ko pavairoja XV g. s. nelabvēlīgie saimnieciskie apstākļi, kā piem., neražas, bads un sērgas.*) Tāpēc muižu īpašnieki grib nodrošināt šo zemnieku nodevas un darbu. Bet tā kā Livonija nebija izveidojusies par vienotu valsti ar stipru centrālo varu, bet bija vairāku naidīgi noskaņotu varu vāja federācija, tad muižniekiem nekas cits neatlika, kā sasniegt savu mērķi privātas vienošanās ceļā ar savu ze-

*) Sal. A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga, 1928, 78.

mes kungu. Tā radās dažos apgabalos vienošanās līgumi, kur galvenā kārtā nodrošina aizbēgušo zemnieku izdošanu. Tā piem., Sāmu salas ordeņa fogts Dītrichs (Diderick) 1453. g. apspriedās ar šīs pašas salas bīskapu Ludolfu un panāca savstarpīgu vienošanos par 53 zemniekiem, kas visi nosaukti vārdā, kā arī minētas viņu agrākās dzīves vietas, ka viņi tiek atbrīvoti no ordeņa varas un nodoti bīskapam.*) Pie tam fogts apsolās bīskapam netraucēt un pat palīdzēt atdabūt tos zemniekus, kas no bīskapa pie viņa aizbēgtu. Viņš apsola bīskapam veselu kara spēka nodaļu bēgļu gūstīšanai, tā tad notiek kaut kas līdzīgs kara ekspedīcijai.

Vēl raksturīgākus datus atrodam Tērbatas bīskapa Bartolomeja un viņa vasalu vienošanās līgumā par aizbēgušo zemnieku izdošanu.***) Pašā dokumentā gads nav minēts, bet tā kā Bartolomejs par bīskapu bijis no 1453.—1461. gadam, tad šis dokuments sastādīts XV g. s. 50-to gadu beigās (pēc prof. Arbūzova domām — 1458. g.). Dokumentā minēts, ka šī jaunā vienošanās sastādīta uz kādas vecas vienošanās pamata, ko, domājams, arī izdevis šis pats bīskaps. Šai dokumentā bīskaps apstiprina bruņnieku izstrādātos noteikumus, tā ka te bīskaps it kā kapitulē topošās spēcīgās kārtas priekšā. Tērbatas bīskapa vasali, saskaņā ar šo vienošanos, izvēl no sava vidus kaut ko līdzīgu miertiesnešiem („Hakenrichter“), kuŗu pienākums ir izšķirt jautājumus par zemnieku piederību vienai vai otrai muižai un palīdzēt muižu īpašniekiem gūstīt aizbēgušos zemniekus un tos atvest atpakaļ („Ausantwortung der Bauern“). Saskaņā ar § 10, ja zemnieki aizbēguši pirms vecās vienošanās, tad viņus var saukt pie atbildības bīskapa tiesneši. Šīs agrākās bīskapa tiesības ir bijušas zemniekiem labvēlīgas: ja arī pieņēma kādu lēmumu pret zemniekiem, tad ne sevišķi rūpējās par tā realizēšanu. Šīs vecās tiesības vairs neapmierina vasalus un, ņemot vērā gārīdznieku autoritātes samazināšanos, viņu tiesības pakāpeniski stājas bīskapu tiesību vietā. Tā

*) Šis dokuments iespiests „Urkundenbuch“ Bd. XI, Nr. 300 un 301, S. 264—265 pēc kōpijas Kopenhagenas slepenā archīvā (Kleine Sammlung Livland).

**) Iespiests „Mitteilungen aus der livl. Geschichte, Bd. XXIII, Riga, 1924—26, 95—100.

tad ap XV. g. s. vidu Livonijā notiek svarīgas saimnieciskas un sociālas pārmaiņas. Notiek it kā jauna šīs zemes iekarošana, un zemnieki tiek pierakstīti pie noteiktām muižām. Vasali jau ir ieguvuši lēņu mantošanas tiesības: ar ordeņmestra Jungingena (1397.) un Rīgas arķibīskapa Silvestra Stodevešera (1457.) „žēlastības grāmatu“. Vasali izmanto zemes kungu — bīskapu un ordeņa — ciņas Rīgas dēļ un iegūst arvien lielākas tiesības. Viņi iegūst divējādā ziņā ļoti lielu nozīmi: a) viņi kļūst par pilnīgiem īpašniekiem par muižas zemi un b) viņiem izdodas iegūt sev arī mantošanas tiesības uz zemnieku darbu un mantu: zemnieki tiek izdoti ar visu mantu („mit aller Haab und Güter“). Vasali sāk uzstāties kā zināma vienība, kā tas, piem., ir Vaimelas landtāgā 1482. g. 20. jūnijā.*) Viņi pasvītrot savas sapulces vispārvalstisko raksturu: viņi izsaka līdzjūtību zemnieku smagajam stāvoklim un nostājas kā opozīcijas vadoni pret garīdzniekiem. Viņu deklarētās programmas smagumpunkts ir, lai tas, kas panākts pateicoties vienošanās līgumiem, un sevišķi „miertiesneša“ („Hakenrichter“) amats tiktu 10 gadu laikā ieviests visā valstī. Viņi grib panākt to, ka arī pilsētas izdotu uz turieni aizbēgušos zemniekus. Bet faktiski Vaimelas landtāga lēmumi palika tikai bruņniecības programmas deklarācija, jo arī pēc tam vasali cenšas iegūt sev plašākas tiesības vienošanās līgumu ceļā. Tā piem. 1494. g. 31. janvārī tiek panākta vienošanās Rīgas virsbīskapa Michaila Hildebranda un vasalu starpā par zemnieku izdošanu (Rauņā).** Pirmā paragrafā pasvītrots tas, ka zemnieks, kas atgriezies pie sava agrākā kunga, nav izdodams. Acīmredzot tie muižu īpašnieki, pie kuriem bija piebēguši zemnieki, gribēja viņus ilgāk aizturēt pie sevis, lai tad, atsaucoties uz noilgumu, varētu atteikties viņus izdot. Pret šādu tendenci ir vērstš pirmais paragrafs. Otrā paragrafā ir atzīmēts, ka izdodams ne tikai aizbēgušais zemnieks, bet arī viņa bērni un pat jaunākiem

*) Iespiests Hupela rakstu krājumā „Neue Nordischen Miscellaneen“, 7—8 Stück, S. 475—496 und „Mitteilungen aus der livl. Geschichte“, Bd. XXIII, S. 101—105.

***) Iespiests „Mitteilungen aus der livl. Geschichte“, Bd. XXIII, Rīga, 1924—26, 108—110, manuskripta kōpija — Karalaučos — valsts archīvā.

brāļiem jāseko vecākiem brāļiem. Tas jau ir juridisks jaunievedums, kas agrākos vienošanās līgumos vēl nebija sastopams. Trešais paragrafs noskaidro „mirtiesneša“ („Hakenrichter) jaunizveidojušos stāvokli: viņš vairs neizbrauc uz muižām, bet izvēlas sev pastāvīgu rezidenci. Domājams, ka izceļošanas drudzis ir izbeidzies, un viņam vairs nav tik bieži un aktīvi jā rūpējas par aizbēgušo zemnieku atdabūšanu. Tā tad,

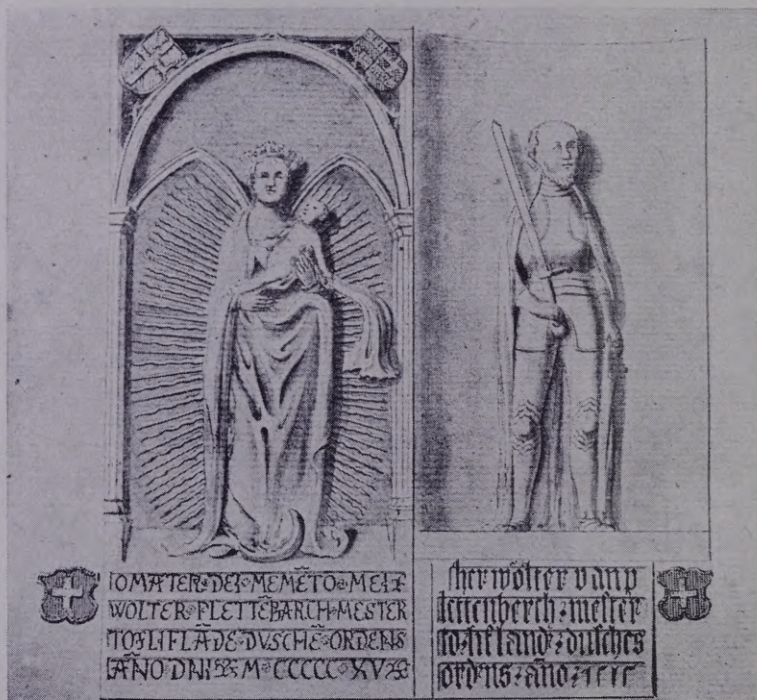

II att. Livonijas biskaps pilnā ornātā.
(pēc Broces, I, 36).

raksturojot Vidzemes bruņieku un zemnieku savstarpējās attiecības XV g. s. otrā pusē un sevišķi gadsimta beigās, varētu teikt, ka ap šo laiku jau ir izveidojusies zemnieku saistīšana pie zemes. Tomēr tas notiek ne visā valstī uzreiz, bet ļoti pakāpeniski: sākumā šīs tiesības iegūst bruņieki tikai bīskapu zemēs, jo baznīcās koncilu laikā garīdznieku au-

toritāte jau bija stipri samazinājusies. Ordeņa zemēs tādās tiesības ieguva bruņnieki tikai 1509. gada 24. jūnijā, kad notika „ordenmestra Valtera fon Pletenbergas vienošanās“ ar Harijas un Virijas vasaliem.*)

Pēc būtības šis dokuments nesniedz neko jaunu, salīdzinot ar iepriekš apskatītiem. Starpība tomēr te ir tā, ka te tiek

III att. Ordenmestra Pletenbergas un Sv. Marijas attēli.
(pēc Broces, V, 39).
No Pieminekļu valdes krājumiem.

minēts jau noteikts termiņš — 4 nedēļu laiks (veer weken) bēgļu izdošanai, tālāk — muižas īpašniekam, pie kuŗa piebēguši zemnieki, jāpaziņo pašam par to viņu agrākajam īpašniekam. Tomēr šim dokumentam bija ļoti liela nozīme bruņnieku

*) Iespiests „Akten und Rezesse der livl. Ständetage“, III Bd. Nr. 46, S. 163—166, kā arī Arndt'a Lief. Chronik, 2, S. 180 un Hupela „Neue Nordischen Miscellaneen“, 11. Stück, S. 28. Perg. oriģināls atrodas Igaunijas valsts arhīvā Tērbatā.

un zemnieku attiecību turpmākā izveidošanās gaitā. Lai gan šis dokuments bija dots tikai ordeņa zemju ziemeļu novadiem, to centās izmantot arī pārējās ordeņa zemēs. Bet — galvenais — vēlākos gadsimtos muižnieki atsaucās uz šo dokumentu savu tiesību aizstāvēšanai, jo vairāk tāpēc, ka uz katoļu bīskapu „vienošanās līgumiem“ pēc reformācijas Livonijā nebija vairs ērti atsaukties. Tomēr pateicoties šiem līgumiem iegūtās tiesības bruņniekiem ilgu laiku neizdevās pārvērst par vispārēju valsts likumu. Kad landtāgos tika šis jautājums ierosināts, pilsētas arvien protestēja un ar saviem protestiem it kā pasvītēja to, ka bruņnieku prasības ir tikai viņu jaunas uzurpācijas mēģinājums, bet neatbalstās uz paradumu tiesībām. Tikai īsi pirms ordeņa valsts izbeigšanās Pērnavas landtāgs 1552. g. 15. jūlijā sankcionēja zemnieku neierobežotu izdošanu visas valsts apmēros.*) Pirmais paragrafs pasvītēja, ka šai landtāgā tiek reprezentētas pēc iespējas visas kārtas, bet sevišķi svarīgs ir XII paragrafs, kur ļoti noteikti deklarēta prasība par zemnieku izdošanu. Tādā kārtā tikai pēc lielām pūlēm gandrīz vesela gadsimta laikā (1453.—1552.) bruņniekiem izdevās ievest Livonijā dzimtbuves pirmo pakāpi — zemnieku saistīšanu pie zemes (die Schollenpflichtigkeit = glebae adscriptio).**)

Bet drīz pēc tam izcēlās karš Livonijas mantojuma dēļ (1558.—1583.), kuŗa sekas bija ordeņa valsts sabrukums. Uz ordeņa zemēm pretendēja Krievija, Zviedrija, Polija, Dānija. Vidzemes muižniekiem nu bija jāpadomā, ar kuŗu no šīm valstīm viņiem visizdevīgāk saistīties. Vispieņemamākā būtu bijusi Zviedrija vai Dānija, jo tās kā aizjūras valstis mazāk iejauktos Livonijas dzīvē, bet par nelaimi tās nespēja aizsargāt Livoniju pret Maskavas uzbrukumiem. Tā tad palika tikai viena iespējamība — saistīties ar Poliju, kuŗas muižnieki bija

*) Ši ļoti svarīgā landtāga lēmumi līdz šim zinātniskā literatūrā maz pazīstami. Viņu nozīmi izceļ, kā liekas, pirmo reizi un varbūt pagaidām vienīgais H. Prucs savā grāmatā „Der Kampf um die Leibeigenschaft in Livland“, München, 1916, S. 24—27. Pergamenta oriģināls atrodas valsts arhīvā Tērbatā. Iespiests pie Hupeļa „Neue Nordischen Miscellaneen“ 7—8 Stück, S. 341—349 un beidzamais § 18 iespiests „Mitteilungen aus der livl. Gesch.“, Bd. II, S. 157—159. Saistīnātā veidā (tikai §§ 1, 2, 7, 10, 12, 13) iespiests „Mitteilungen aus der livl. Gesch.“, Bd. XXIII, S. 123—124.

***) Sal. A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga, 1928., S. 122.

ieguvuši ļoti plašas tiesības. Sākumā tomēr arī Polija negribēja uzņemties ordeņa valsts aizstāvēšanu pret Maskavu, un tāpēc pēdējais Livonijas ordenmestrs Gothards Ketlers padevās Sigismundam Augustam nevis kā Polijas ķēniņam, bet gan kā Lietuvas lielkņazam, jo toreiz starp Poliju un Lietuvu pastāvēja personālūnija. Ordeņa valsts kapitulācija notika 1561. g. 28. nov., kad Sigismunds Augusts, par kuŗu prof. R. Vipers izsakās, ka tas esot bijis savā personīgā dzīvē pārmērīgi izšķērdīgs, izmirstošās Jagellonu dinastijas raksturīgs dekadences iemiesojums,*) parakstīja Viļņā Vidzemes muižnieku sastādīto brīvības chartiju, kas parasti saucas „Sigismunda Augusta privilēģija“ un ir vēlākos laikos ļoti bieži nodērējusi Vidzemes muižniekiem viņu cīņās par savu tiesību paplašināšanu. Šī dokumenta oriģināls nav uzglabājies, un tāpēc vēsturnieks J. Krodzenieks domā, ka šo dokumentu Sigismunds Augusts nemaz nav parakstījis.**)

Lai gan šim dokumentam Vidzemes vēsturē poļu laikos nebija cerētās nozīmes, tomēr tas ir ļoti interesants kā muižnieku programmas izpaušme, un šai ziņā šis dokuments ir viena no spilgtākām muižnieku interešu deklarācijām visā Eiropā. Par citu kārtu interesēm te nav domāts: muižnieki nepieprasa pat landtāga atjaunošanu, jo tur jau būtu reprezentēti arī garīdznieki un pilsētas. Muižnieki te apzinās sevi kā zināmu vienību, kā kārtu un pirmo reiz sāk sevi apzīmēt „nobilitas“, „nobiles“. Sakarā ar to parādās arī nosaukums — „nobilium rustici“, kas nav sastopams viduslaiku tiesību dokumentos. Līdzīgi parastajām kapitulācijām, Sigismunda Augusta privilēģija vispirms nodrošina šīs provinces „status quo“, pie kam savu jauno sociālo programmu Vidzemes muižnieki grib realizēt, nostatot to kā senās Livonijas parašas. Vispirms muižnieki nodrošināja sev evaņģeliskās ticības un baznīcas tiesības, tālāk tiesības uz augstākiem valsts amatiem, bez tam pilnīgu brīvību rīkoties ar savām muižām kā ar privātpašumu, pilnīgu

*) Sal. R. Vipera rakstu „David Hilchen“ — Fil. Biedr. Raksti, VIII, Rīgā, 1928. g., 230. lapp.

**) Iz Baltijas vēstures. J. Krodzenieka raksti, III, Rīgā, 1914., 88—105 (otreiz iespiests no „Dzimtenes Vēstneša“ 1911. g.). Šis dokuments vispirms iespiests pie Davida Chitreja (Chitraeus) viņa „Chronicon Saxoniae“, 1593 pg. 8., pēc tam „Codex Diplomaticus Poloniae“, Tomus V., Vilnae, 1759, pg. 243. un, beidzot, latīņu un vācu valodās Budenbroka „Sammlung der Gesetze“, I. Bd., Mitau, 1802, S. 329—442.

brīvību no muitas nodokļiem, nesodamību bez nopratināšanas un neaprobežotas medību, kā arī alus brūvēšanas tiesības. Zemnieku stāvokli raksturo 22., 23. un 26. paragrafi. 22. paragrafs piešķir muižniekiem tiesības atprasīt savus aizbēgušos zemniekus.

23. paragrafs paredz muižnieku monopōltiesības uz zemnieku darbu.

26. paragrafs piešķir muižniekiem neaprobežotas jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem, jo Livonijā bieži notiekot, ka zemnieki nonāvējot muižniekus. 13. paragrafā ir runa par tīrumu robežām, pie kam tiek minēti dižciltīgo lauki („nobilium agri“) un zemnieku lauki („rusticorum agri“); tā tad muižnieki vēl neapstrīd zemnieku tiesības uz zemi: viņi pagaidām ir ieguvuši tikai tiesības uz zemnieku darbu, bet galvenais, ko viņi gribēja panākt un arī panāca ar šo Sigismunda privilēģiju, ir jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem. Bet tā kā šī privilēģija netika apstiprināta, tad Sigismunda II. Augusta pēctecis uz Polijas troņa — Stefans Batorijs (1575.—1586.), kurš prof. R. Vipers raksturo kā spožāko un apdāvinātāko no visiem poļu ķēniņiem, kā lielisku karotāju, gudru un tālredzīgu politiķi,* un kas uzskatāms kā viens no pirmajiem apgaismotā absolūtisma pārstāvjiem, neuzskatīja sevi par saistītu ar šo privilēģiju. Tā piem. 1581. g. viņš atļauj Rīgas pilsoņiem pirkt muižnieku mājas, aizliedz muižniekiem nodarboties ar tirdzniecību, atļauj zemniekiem pārdot viņu lauksaimniecības ražojumus, atceļ muižnieku izstrādātos noteikumus par aizbēgušo zemnieku izdošanu un apstiprina pilsētu privilēģijas — neizdot uz pilsētām atbēgušos zemniekus. Lai gan tai laikā pirmā vietā bija izvirzījušās cīņas ticības un nacionālītes dēļ, tomēr XVI g. s. beigās poļu valdība cīnās arī pret arvien pieaugošo zemnieku apspiešanu.***) Chronists Kelchs stāsta, ka poļu vojeвода Pekoslavskis ķēniņa Stefana vārdā pieprasījis Ādažos 1586. g. no Vidzemes muižniekiem labvēlīgāku izturēšanos pret zemniekiem, bet muižnieki izturējušies pret to noraidoši un aizrādījuši uz to, ka viņi jau arī līdz šim daudz

*) R. Wipper, op. cit., pg. 231.

**) Р. Ю. Виппер. Кодификаторы крепостного права въ Лифляндіи, (сборникъ статей, посвященныхъ Павлу Николаевичу Милюкову 1859—1929), Прага, 1929., стр. 227.

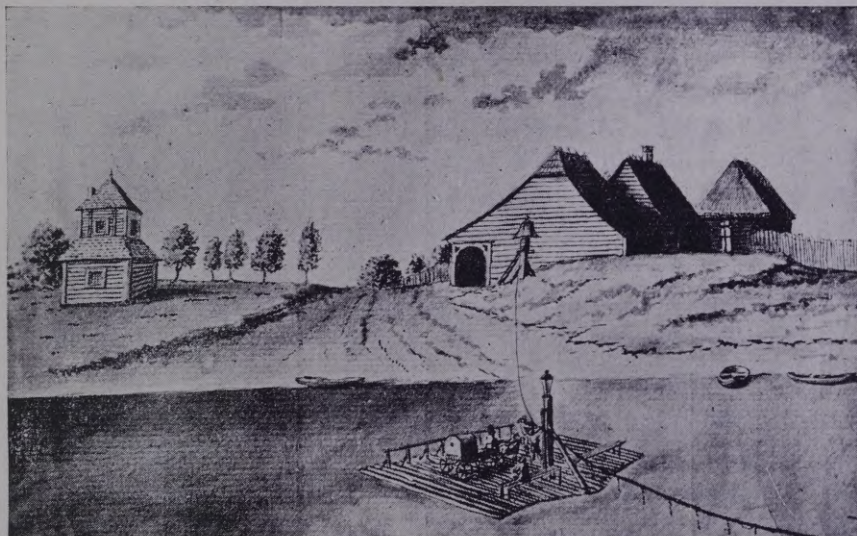
rūpējoties par zemnieku materiālo labklājību.*) Tāpat bez panākumiem palika arī šī paša ķēniņa priekšlikums atcelt zemnieku miesas sodu (Prügelstrafe). Pēc Stefana Batorija Polijas tronī nāca jauna — Vazas dinastija Sigismunda III (1586.—1632.) personā. 1597. g. viņš nosūtīja uz Vidzemi speciālu komisiju, kuŗas uzdevums bija revidēt muižnieku tiesības uz muižām un noskaidrot zemnieku stāvokli. Pateicoties šīs komisijas darbībai zemnieku nodevas kroņa muižās tika normētas un tika atļauts zemniekiem pārdot savus ražojumus. Arī muižnieki savās muižās neatrada par iespējamu rīkoties citādi, kā tas redzams no 1598. g. landtāga lēmumiem.***) Bet šāda poļu valdības iejaukšanās muižnieku un zemnieku attiecībās Vidzemē nebija pa prātam muižniekiem, un nu viņi arvien vairāk sāka domāt par savu tiesību nodrošināšanu likumdošanas ceļā. Šī likumu kōdeka ideja nodarbina muižniekus gandrīz 1¹/₂ gadsimtus (1599.—1740.), un tādā kārtā šais likumkōdeku projekts dzimtbu ve iegūst arvien precīzāku juridisku formulējumu. Viens no pirmajiem šādiem likumkōdekiem ir Dāvīda Hilchena „Vidzemes zemes tiesību projekts“ („Entwurf des Liefländischen Landrechts,“) (1599.). Dāvīda Hilchena dzīves gaita īsumā ir šāda:***)) Viņš ir dzimis 1561. g. Rīgā, kur viņa tēvs ir bijis ģildes vecākais un māte piederējusi pie muižnieku cilts. Viņš studējis tiesību zinības Tibirgas, Heidelbergas un Ingolstates universitātēs. Viņš apceļojis Vāciju, Franciju, Itāliju kā kāda ievērojama poļu kņaza dēla audzinātājs. Tā viņam nodibinājās sakari ar poļu augstmaņu aprindām, sevišķi ar poļu kancleru Zamoiski. Atgriezies 1585. g. Rīgā, viņš iegūst atbildīgo Rīgas pilsētas rātes virsekretāra vietu. Kalendāra nemieru laikā Rīgā (1584.—1589.) viņš tika sūtīts deputācijā pie poļu valdības, pie kam viņš kā labs poļu valodas pratējs vislabāk varēja aizstāvēt Rīgas intereses. 1591. g. pateicoties sakariem ar Zamoiski Hilchenu

*) Sal. Astaf v. Transehe-Roseneck — Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. Strassburg, 1890, S. 30.

**) Ibidem, 31.

***)) Biografiskos datus par D. Hilchenu mēs atrodam pie Dr. T. Šīmaņa (Allg. Deutsche Biographie, XII, S. 394—5) un bez tam arī pie Dr. Benjamiņa Bergmaņa (Magazin für Russlandsgeschichte, Länder- und Völkerkunde, Mitau, 1826, I. Bd. III. Heft, S. 128—158, II. Bd. I. Heft, S. 117—158, II. Bd. II. H., S. 133—148), pie kam te aizrādīti arī pirmavoti Hilchena biografijai.

iecēla muižnieku kārtā. Vēlāk viņu iecēla par poļu ķēniņa sekretāru un tai pašā laikā par Cēsu zemes tiesas notāru. Viņam kā poļu valdības uzticības vīram tad arī uzdeva uzrakstīt vispārējās zemes tiesības, jo Vidzemes muižnieki izmantoja to, ka poļu ķēniņš Sigismunds III politiskā laukā bija maznozīmīga

IV att. Pārceltuve pār Gauju pie Ilķenu muižas
(pēc Broces, V, 109).

Muiža nosaukta Hilchena vārdā (tāpat kā Ilķenu iela Rīgā — Āgenskalnā).

persona, un gribēja nostiprināt savas tiesības likumdošanas ceļā. Hilchens sarakstīja savu likumprojektu Cēsīs 1599. g. pēdējos mēnešos.*) Hilchena „Vidzemes zemes tiesību projekts“ sadalās 3 grāmatās: I grāmata, kas aptver 22 nodaļas jeb titulus, ir veltīta publiskām tiesībām (Öffentliches Recht). II grāmata (67 tit.) un III grāmata (31 tit.) apskata privātās tiesības un tiesas procesu. Noteikumi par zemniekiem apvienoti II grāmatas XI nodaļā, kas saucas „Par mantojamiem zemniekiem un to atprasīšanu“, pie kam šie noteikumi par zemnieku atkarību no viņu kungiem motīvēti ar iepriekšējām

*) H. turpmākā dzīve mūsu apskatījumā nav svarīga. Zviedru-poļu kara laikā viņš ir cīnījies poļu pusē. Viņš ir miris 1610. g. No viņa uzglabājušās 715 vēstules, par kurām min Vinkelmans savā „Bibliotheca Livoniae historica“ un kuŗas vēl līdz šim nav izmantotas viņa laikmeta kultūrālā līmeņa noskaidrošanai.

II grāmatas nodaļām, bet vissvarīgākā ir II grāmatas I nodaļa, kas saucas „Par personu dažādo stāvokli“, kur teikts: „Cilvēki ir vai nu brīvi, vai pakļauti cita varai, un, ja viņu tiesības skaidri aprakstītas, tad jau arī pats par sevi saprotams, kas patiešām ir brīvi.“ Šai nodaļā, kā uz to norāda prof. R. Vipers, apvienoti no Iustiniāna „Liber I Institutionum“ III un VIII nodaļa, kur lasām: III nod. Par personu tiesībām: „Tā tad galvenais personu iedalījums ir tas, ka visi cilvēki ir vai nu brīvi vai vergi.“ VIII nod. Cits personu iedalījums: „Pēc tam seko cits personu iedalījums. Daži cilvēki ir tādi, kam pašam par sevi noteikšana, daži turpretim pakļauti citu noteikšanai. Tālāk, no tiem, kas ir pakļauti citu varai, daži atrodas savu vecāku varā, citi — kungu varā. Tā tad piegriezīsimies tiem, kas pakļauti citu varai. Ja mēs noskaidrosim to, kas tās par personām ir, tad tūlīņ mēs sapratīsim, kam ir vara par sevi, bet vispirms piegriezīsimies tiem, kas atrodas savu kungu varā.“

Tālāk seko norādījums uz to, ka kungu varā atrodas vergi, pie kam tiek pasvītrots tas, ka kungiem ir vara par savu vergu dzīvību un nāvi un ka tas, ko iegūst vergs, pieder viņa kungam.

Tagad ieskatīsimies tuvāk Hilchena ļoti veiklajā romiešu tiesību pārstrādāšanā. Viņš cenšas savu verdzības teoriju piemērot sava izglītotā laikmeta uzskatiem un noskaņojumam. Tā kā III nod. formulējums: „Cilvēki ir vai nu brīvi vai vergi,“ varētu izlikties pārāk ass un neparasts, tad Hilchens vārda „vergi“ vietā liek no VIII nod. daudz plašāku un neitrālāku terminu „pakļauti cita varai“, jo tur izšķir tādus cilvēkus: a) kam pašiem par sevi noteikšana un b) tādus, kas pakļauti cita varai. Tālāk šo otru grupu viņš iedala 2 katēgorijās: a) tādos, kas atrodas savu vecāku varā un b) tādos, kas atkarīgi no kungiem. Beidzot, par šo otru katēgoriju, t. i. vergiem viņš apgalvo, ka kungiem ir tiesība par viņu dzīvību un nāvi un tas, ko viņi iegūst, pieder viņu kungam. Visu to H. attiecina XI nodaļā uz zemniekiem: „Mantojamie zemnieki un tie, kas no viņiem piedzimuši, kā arī viņu mantas un zeme pakļauti viņu kungu varai, un tāpēc viņi nedrīkst bez to gribas neko atsavināt nedz arī doties uz kādu citu dzīves vietu.“ Šim pirmajam paragrafam seko vēl 8 paragrafi, kur ietelp konkrēti noteikumi

par zemnieku izdošanu, bet vispārējā pārskatā par agrārā jautājuma attīstību man nav iespējams pie tiem pakavēties.*) No pārējām II grāmatas nodaļām svarīga vēl ir XVII nodaļa, kur muižniekiem tiek paredzēta jurisdikcija un pilnīga noteikšana par viņu pavalstniekiem. Kāda nozīme piešķirama šim Hilchena likumprojektam? Poļu valdība gan viņu neapstiprināja, jo tā gribēja izveidot Vidzemē plašas kroņu muižas, un šai nolūkā jau bija ievadīta muižnieku tiesību revīzija, tā ka lieta varbūt varētu arī nonākt līdz muižu redukcijai, kādu Vidzemē realizēja zviedru valdība. Tā kā šis Hilchena projekts netika apstiprināts, bet tā pagaidlietošana tika atļauta ar poļu ķēniņa 1600. gada 20. marta pavēli,**) tad varētu izkļūst, ka tā nozīme ir niecīga. Pie tāda viedokļa pieturās prof. A. Švābe, kas domā, ka šo likumprojektu nemaz nevajadzētu vilkt no archīva putekļiem dienas gaismā. To viņš motivē galvenā kārtā ar to, ka Hilchena projekts dibināts uz dažādu svešu — romiešu, poļu, prūšu, leišu tiesību sistēmām. Tomēr ar šādu argumentu nevar samazināt Hilchena projekta nozīmi: tas fakts, ka daži Hilchena projekta paragrafi atbilst lietuvišu statūtiem vai poļu tiesībām, vēl nenorāda uz to, ka Hilchens katrā ziņā būtu patapinājis tos no šiem avotiem. Viņš varēja arī ņemt tos tieši no Justiniāna „Institutiones“, un bez tam poļu un leišu tiesības savukārt varēja patapināt šos paragrafus no romiešu tiesībām, tā ka galu galā tas arī nemaz nav tik svarīgi, vai viņš šos patapinājumus ņēmis tieši no romiešu tiesībām, vai ar poļu, vai leišu tiesību kōdeka starpniecību, jo kā vienā tā otrā gadījumā te var runāt par romiešu tiesību recepciju. Hilchens ir uzskatāms kā zināmas likumu kōdifikātoru skolas nodibinātājs: turpmākie likumprojektu autori, kā piem. Mengdens (1643. g.), „Zemes nolikumu“ sastādītāji (1671. g.), Budberga-Šrādera komisija (1733.—7. g.) pēc būtības atkārtō Hilchenu, tā tad viņam bija izdevies atrast īsti klasisku muižnieku tiesību formulējumu, kas pilnīgi atbilda Vidzemes muižnieku prasībām. Bez tam šis Hilchena likumprojekts ļauj ieskatīties arī faktiskā Vidzemes zemnieku stāvoklī XVI

*) Ar šo paragrafu saturu var iepazīties no prof. R. Vīpera raksta „David Hilchen“ (Filologu biedrības raksti, VIII, Rīgā, 1928., 237—238).

***) R.-v. Helmersen, Abhandlungen aus dem Gebiete des livl. Adelsrechts, Dorpat, 1832., II, 3.

g. s. beigās; sevišķi raksturīgi šai ziņā ir II grāmatas XI nodaļas VIII un IX paragrafi.

VIII paragrafā paredzēta zemnieku brīvlaišana 3 dažādos veidos: a) ar zemes tiesas starpniecību, b) ar testamentu un c) ar brīvlaišanas dokumentu, un tieši šo īpatnējo brīvlaišanas veidu minēšana norāda uz to, ka šāda zemnieku brīvlaišana patiešām notiek. IX paragrafā teikts, ka zemnieks var kļūt nebrīvs tikai pēc savas brīvas izvēles. Tas nozīmē, ka tiek slēgti kaut kādi vienošanās līgumi, un līdz ar to dzimtbuve vēl nav izvērtusies par vispārēju parādību, lai gan, domājams, lielais zemnieku vairums jau ir kļuvuši nebrīvi, un brīvie ir uzskatāmi tikai kā izņēmums.

Savā rakstā „David Hilchen“ prof. R. Vipers formulējis dažas īpatnējas tezes, kuŗām ir ļoti svarīga principiāla nozīme, un tāpēc gribu īsumā pie tām pakavēties.

Sava raksta sākumā prof. R. Vipers deklarē, ka dzimtbuve esot cēlusies nevis viduslaikos, bet gan humānisma un reformācijas laikmetā. Šī prof. R. Vipera teze par dzimtbuves izcelšanās laiku bazējas uz Kārļa Johana Fuksa disertāciju „Geschichte des Bauernstandes in Pommern und Rügen bis zum dreiszigjährigen Krieg“. Tomēr jāsaprot, ka 1) K. J. Fukss runā tikai par Pomerāniju un Rīgenas salu un 2) viņš atzīst, ka dzimtbuve tur ir izveidojusies jau XV g. s.*) Tā tad pareizāk varbūt būtu šo problēmu atrisināt tā, ka viduslaikos ir izveidojušies tikai dzimtbuves elementi un dzimtbuve vēl nav pieņēmusi tik krasas formas, kā tas notiek vēlāk, sākot ar XVI g. s., pie kam savu kulminācijas punktu Austrumeiropas valstīs tā sasniedza XVIII g. s., sevišķi Krievijā, kur tā šai laikā jau daudz neatšķīrās no verdzības. Pēc P. Johansena jaunākiem pētījumiem**) ir konstatējams, ka agrārās attiecības Igaunijā (pie kam varētu pieņemt, ka Vidzemē šīs attiecības ir veidojušās tādā pašā virzienā, sevišķi vēl tāpēc, ka Igauniju jau 1346. gadā pievienoja Livonijai) ir veidojušās zemniekiem par sliktu. Lielā parādu nasta ir padarījusi tos saimnieciski nepatstāvīgus. Muižnieki prasīja no zemniekiem procentus

*) Carl Johann Fuchs, Geschichte des Bauernstandes in Pommern und Rügen bis zum 30-jährigen Krieg, Strassburg, 1888, S. 50.

**) Bruchstücke eines Wackenbuches der bischöflichen Güter in Wierland (um 1330) („Beiträge zur Kunde Estlands“, Bd. XIII, Heft 5, S. 144—157).

par aizdevumiem, zemnieku lopi nereti tika iekīlāti, un muižnieki tos atdeva zemniekiem lietošanā, zemniekiem uzlika sodus, starp citu arī miesas sodus, gan garīgas, gan laicīgas personas. Klaušu apmēri šai laikā, diemžēl, nav zināmi. Savā otrā rakstā*) tas pats autors pierāda, ka zemnieku saistīšana pie zemes Igaunijā jau notikusi XIV g. s. beigās, vēlākais XV g. s. sākumā, jo jau ap 1330. g. zemniekam ir jādod zvērasts, ka tas neatstās zemi pirms parāda nokārtošanas. Te vēl jāpiezīmē, ka šādu zvērastu oriģināli ir uzglabājušies arī Latvijā, tikai, diemžēl, no XVII g. s. Tos ir atzīmējis Dr. phil. J. Zēvers savā rakstā „Nepazīstami latviešu valodas piemiņekļi“.***) Šo tekstu oriģināli atrodas Kurzemes provinciālmūžējā Jelgavā. Šiem zvērastiem ļoti lielu nozīmi piešķir prof. A. Švābe savā rakstā „Agrārās attiecības un agrārreformas vēsture Latvijā“.***) Tālāk jautājumā par dzimtbuves izcelšanās cēloņiem vispārīgi prof. R. Vipers uzskata sevi par „jaunās skolas“ pārstāvi, par kuŗas nodibinātāju viņš uzskata Georgu Frīdrichu Knapu. „Vecā skola“ izskaidrojot dzimtbuves izcelšanos vienīgi ar to, ka zemnieki pakāpeniski kļuvuši par muižnieku parādniekiem, un tā kā zemnieki nespējuši parādu samaksāt, tad muižnieki nodrošinājuši sava parāda piedzišanu ar zemnieku darbu. „Jaunā skola“ turpretim atzīstot, ka dzimtbuve esot pilsoņu kuŗu sekas bruņnieku un zemnieku starpā kādu 25—30 gadu laikā no XV g. s. 80-tiem līdz XVI g. s. 10-tajiem gadiem, kuŗu centrs bijis Ungārija, Polija, Čehija. „Muižniekiem izdevīgajam kuŗam tūliņ seko dzimtbūšanas kōdeka izstrādāšana, kuŗš ievēd īstas kuŗa tiesības, nostiprina uzvarētāju triumfu. Pēc tam šos likumus sāk aizņemties kaimiņi, un dzimtbūšanas iekārta staruveidīgi izplatās dienvidu un austrumu virzienā: Baltijas zemēs, Austrijā, Prūsijā, Moskovijā“.***) Līdz ar to prof. R. Vipers vispārīgi pasvītiro, ka arī saimnieciskā attīstībā notiek lūzumi, katastrofas un ka arī šai laikā atsevišķām izcilām

*) Zwei Zeugnisse zur Frage der Entstehung der Schollenpflichtigkeit des Bauernstandes im XV Jh. (ibid.)

**) Iespiests „Izgl. Min. Mēn.“, Rīgā, 1930. g. Nr. 1.

***) Iespiests rakstu krājumā „Latvijas agrārreforma“, Rīgā, 1930. g. Zemkopības ministrijas izdevums.

*****) Prof. R. Vipera iestāju lekcija „Vēsture un Tagadne“, nolasīta Latvijas Universitātē 13. oktobrī 1924. g. (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, Rīgā, 1925. g. I burtnīca, 12. lapp.).

personām, kā arī vadoņa darbībai var būt svarīga nozīme. Autors atsaucas uz Padomju Krievijas saimniecības nacionālīzāciju, kas iestājusies katastrofiski, kā organizētu sabiedrisku grupu darbība, ko bija vadījušas izcīlas personas, vadoņi, līdzīgi praviešiem un iekarotājiem.*) Kā tad nu pielieto šo jauno viedokli prof. R. Vipers, lai izskaidrotu dzimtbuves izcelšanos Vidzemē? Viņš uzskata to kā muižnieku uzurpāciju, pie kam šis jaunievedums parādās sākumā tikai atsevišķos apgabalos pateicoties vienošanās līgumiem starp bīskapiem un viņu vasaliem, tad starp ordeņmestru un viņa vasaliem un beidzot, pirmo tiesisko fiksāciju dzimtbuve Vidzemē iegūst pateicoties Hilchena likumprojektam, no kura redzams, cik veikli varēja izmantot šim nolūkam romiešu tiesības, pie kam XVI g. s. tiek uzskatīts kā muižniecības hērōiskais laikmets un pilsētu pagrimšanas laikmets.***) Tomēr ar šo norādījumu problēma netiek pilnīgi atrisināta, un te var izvirzīties vēl šādi divi jautājumi: kāpēc šī muižnieku tieksme pēc privilēģētā stāvokļa tik spilgti izpaūžas taisni XVI g. s., un kāpēc muižniekiem izdodas savu mērķi sasniegt? Pirmo no šiem jautājumiem labi ir noskaidrojis Kārlis Johans Fukss savā jau agrāk minētajā disertācijā. Viņš to saista ar Amerikas atklāšanu: zelta ieplūšana Eiropā no Amerikas noveda pie naudas vērtības krišanas, kas savukārt noveda pie smagas saimnieciskas krīzes, kas, protams, ļoti nelabvēlīgi ietekmēja zemnieku saimniecisko stāvokli un nostatīja viņus lielākā atkarībā no muižniekiem. Bez tam Amerikas atklāšana noveda pie vajadzību pieaugšanas, resp. pie greznākas dzīves, sevišķi muižnieku, kā arī pilsētu iedzīvotāju vidū, un sakarā ar to sāka izzust tās patriarhālās attiecības, kādas agrāk valdīja muižnieku un zemnieku starpā. Tālāk K. J. Fukss aizrāda arī uz to, ka reformācijas laikā izdarītā klosteru zemju sēkulārizācija noderēja muižniekiem kā patvaļīgas interešu politikas paraugs, un bez tam tai laikā bruņnieki bija pārvērtušies par muižniekiem, kas pilnīgi nodevās lauksaimniecībai un, ražodami tirgus vajadzībām, centās paplašināt savas saimniecības, pārvietojot zemniekus no iekoptas saimniecības uz nekultivētu zemes ga-

*) Ibid.

**) R. Vipper. David Hilchen. Filologu biedrības raksti, VIII, Rīgā, 1928., 233.

balu, kas vēlāk nelabvēlīgi ietekmēja zemnieku juridisko stāvokli. Beidzot jāpasvītro, ka dzimtbuve vispilgtāk izveidojās Krievijā, kā arī Itālijā un Spānijā, kur visilgāk turpinājās cīņa ar islāmu. Tāpēc arī tur visilgāk vērojams faktiskais vergu pieplūdums no kara gūstekņiem, un tas ietekmēja arī muižnieku attiecības pret zemniekiem.*) To pašu domu tālāk attīsta prof. R. Vipers sava raksta „David Hilchen“ sākumā, kur viņš saka: „Tai pašā laikā, kad Dienvidaustrumeiropā kristīgie nokļuva turku verdzībā, kad Jaunajā pasaulē spānieši pārvērtā iedzimos par vergiem, arī Vidus- un Ziemeļaustrumeiropā muižnieki nolauņīja zemniekiem brīvību, pie kam viņi pazaudēja savas zemes un savas pilsoņu tiesības.“

Kas zīmējas uz otru ļautājumu: kāpēc muižniekiem arvien vairāk izdevās paplašināt savas tiesības, tad tas izskaidrojams vispirms ar to, ka zemnieku parādi muižniekiem arvien vairāk pieauga sakarā ar muižu terriťorijas paplašināšanos un klaušu pavairošanu,**) kā arī sakarā ar saimniecisko krīzi pēc Amerikas atklāšanas. Tālāk jāievēro arī tas apstākļis, ka reformācijas laikā radušies zemnieku nemieri, kā piem. Vācijā, beidzās ar neveiksmi, jo zemnieki nebija militāri sagatavoti: viņiem nebija ne artilērijas, ne kavalerijas, un arī kājnieku ieroči bija ļoti primitīvi. Bez tam viņiem nebija spējīgu vadoņu, nebija saskaņotības starp atsevišķiem rajoniem***) un beidzot tas, ka muižnieki ļoti veikli mācēja izmantot savā labā romiešu tiesību principus, pārveidojot tos un piemērojot jau līdz šim valdošām faktiskām attiecībām muižnieku un zemnieku starpā.

Kas zīmējas uz dzimtbuves izcelšanos Livonijā, tad taisni šeit „jaunās skolas“ principi vismazāk piemērojami faktisko attiecību attīstības izskaidrošanai. Vispirms šeit zemnieku nemieri reformācijas laikā neizvērtās par plašu kustību, un tāpēc te arī nevar runāt par bruņnieku tiesību diktēšanu zemniekiem. Bez tam arī pašā romiešu tiesību piemērošanā vietējiem apstākļiem dažādos muižnieku likumprojektos ir saskatāma zināma evolūcija, bet ne pārāk straujš lēcienš. Beidzot,

*) Handwörterbuch der Staatswissenschaften, hrsg. v. Dr. J. Conrad, Dr. J. Elster, Dr. W. Lexis, Dr. Edg. Laening, 3. Aufl. Jena, 1911, Bd. VII. S. 525, „Sklaverei“ (Carl Grünberg).

**) Hermann Freiherr von Engelhardt „Beitrag zur Entstehung der Gutsherrschaft in Livland während der Ordenszeit“ (Dissertation), Leipzig, 1897, S. 97.

***) К. А. Дживелеговъ, Крестьянскія движенія на западе. Москва — Петроградъ, Гос.-Изд. 1923, стр. 113—115.

tā kā šie dažādie muižnieku likumprojekti Vidzemē netika apstiprināti un neieguva augstāko sankciju, tad tiem nevarēja būt šeit revolūcionējoša nozīme faktisko attiecību izveidošanā muižnieku un zemnieku starpā. Toties tie pakāpeniski pārveidoja muižnieku kārtas ideoloģiju, kas vēlāk, sevišķi krievu laikos, kad muižnieks ieguva gandrīz neaprobežotas tiesības par zemniekiem, ietekmēja šo abu kārtu faktisko attiecību izveidošanos. Tā tad tiklab „vecā“, kā arī „jaunā skola“ dzimtbuves izskaidrošanā vienpusīgi pasvītro tikai kaut kādu vienu šī komplicētā procesa attīstības pusi, kā arī maz ievēro šī procesa īpatības dažādās zemēs.

Hilchena projekta neapstiprināšana bija Vidzemes muižniekiem viens no iemesliem — atkrist no Polijas un pievienoties Zviedrijai. Vidzemes muižnieki cerēja tādā ceļā iegūt lielāku rīcības brīvību, jo Zviedrija neatrodas tik tuvos kaimiņos Vidzemei kā Polija. Tomēr zviedru laikmets Vidzemē (1629.—1710.) nav viengabalains: zviedru ķēniņienes Kristīnes (1632.—1645.) un Kārļa XI (1660.—72.) mazgadības laiks bija ļoti labvēlīgs Zviedrijas un Vidzemes muižniekiem; turpretim Kārļa X (1654.—1660.) un Kārļa XI (1672.—97.) patstāvīgas valdīšanas laikā zviedru apgaismotais asbolūtisms enerģiski cīnās pret muižnieku privilēģijām. Ķēniņienes Kristīnes valdīšanas laikā ir radies Engelbrechta fon Mengdena likumprojekts „Vidzemes zemes tiesības“ („Landrecht des Fürstentums Lief-land“) (1643.), kuru autors sastādījis sakarā ar reģenta Oksensjernas priekšlikumu. Par šo likumprojektu ir rakstījis prof. A. Švābe savā grāmatā „Grundriss der Agrargeschichte Lettlands (1928.) un prof. R. Vipers savā rakstā „Romiešu tiesības zemnieku brīvības zaudēšanas vēsturē“.*) Mengdena likumprojekts aptver 5 grāmatas: 1) par kārtām (7 nodaļas), 2) par publiskām un privātām tiesībām (31 nodaļa), 3) par tiesām un tiesas procesiem (19 nodaļas), 4) par krimināltiesībām (25 nodaļas) un 5) par karu un kara disciplīnu (3 nodaļas). Pirmā grāmatā sevišķi svarīga ir V nodaļa, kur apskatīts jautājums par zemnieku izdošanu („Ausantwortung der Bauern“), pie kam šīs nodaļas § 1 burtiski atkārtoti Hilchena formulējumu

*) Filologu biedrības raksti, X. sējums, Rīgā, 1930., 237—242. Likumprojekta manuskripts atrodas Valsts archīvā (Nr. 911). (Ernesta fon Ziverta noraksts, Rīgā, 1818. g.)

par mantojamiem zemniekiem (II grām. XI nod. § 1). Tālāk § 2. minēts 4 nedēļu termiņš zemnieku izdošanai, bet ja abas puses nevar panākt vienošanos, tad tiek iesniegta sūdzība tiesā, kas piešķir jaunu termiņu (14 dienas) lēmuma realizēšanai. § 3—5 noteic, kā aizbēgušā zemnieka raža, siens un lopi sadalāmi starp abiem muižniekiem. Saskaņā ar § 6, ja pie kāda muižnieka ierodas kāds aizbēgušais zemnieks, tad viņam par to jāziņo tā agrākajam īpašniekam, pretējā gadījumā viņam jāmaksā sods 100 dālderu apmērā. Šeit Mengdens pēc būtības nesniedz neko jaunu. Vissvarīgākais visā viņa likumprojektā ir mēģinājums pierādīt, ka par vienīgiem zemes īpašniekiem ir uzskatāmi tikai muižnieki, bet zemnieki ir tikai zemes lietotāji. Tas jau ir kaut kas pilnīgi jauns, jo poļu laikos zemnieku tiesības uz zemi tika atzītas; Sigismunda Augusta privilēģija noteikti šķīro muižnieku laukus un zemnieku laukus. Mengdens veic savu uzdevumu ļoti veikli. Jau II grāmatas 4. nodaļā viņš, runājot par muižnieku privilēģijām, sevišķi pasvītro viņu tiesības uz zemes īpašumu. Sevišķi interesants šai nodaļā ir § 3, kur ir teikts, ka nav svarīgi, vai muižniekam pieder daudz vai maz zemnieku, bet ja tie pieder viņam kā īpašums (wenn sie ihm eigenthümlich zugehören), tad viņam ir visas muižnieku privilēģijas. Turpretim zemniekus viņš uzskata tikai par zemes nomniekiem. Lai to pierādītu, Mengdens saraksta sevišķu plašu nodaļu (II grāmatas XXI nod.), lai ar romiešu tiesību terminu palīdzību argumentētu savus uzskatus. §§ 1—2 ir runa par nomāšanu un nomas līgumu. Saskaņā ar § 8 jāizšķir divējādas immobiliju nomas: 1) īstermiņa noma (bez sevišķa līguma), kas saucas par „vienkāršo“ nomu un 2) laika ziņā neierobežota noma un pie tam mantojama, ko sauc par „emfiteusi“. Par „emfiteutiem“ romiešu ķeizarvalstī sauca neapdzīvotās vietās noņemtos kolonus, līdumniekus, kuriem bija atļauts nemaksāt nodevas tik ilgi, kamēr viņu dēstītā kultūra neuzrādīja jau labus panākumus („emfiteuts“ jau arī nozīmē „dēstītājs“). Lai gan Vidzemē lielais zemnieku vairums bija vecsaimnieki, senie zemes īpašnieki, bet paši bruņnieki uz laukiem bija ienācēji, Mengdens turpretim pielīdzina Vidzemes zemniekus emfiteutiem, kas var lietot savu zemi tikai no muižnieku žēlastības. Tāpēc § 26 viņš izsakās, ka zeme, kuŗu apstrādā emfiteuts, var pāriet uz viņa mantiniekiem un palikt viņu lietošanā, kamēr viņi uztura to labākā kārtībā un maksā noteiktas nodevas. § 27 paredz pie zemes mantošanas rakstītus

līgumus, kur tiktu atzīmēti zemes lietošanas noteikumi, lai novērstu iespējamus pārpratumus. § 28 noteic, ka kārtīgas no-
 devu maksāšanas gadījumā zemniekiem nevar atņemt viņu
 mantotos zemes gabalus. § 29 satur draudus emfiteutam — pa-
 dzīt viņu no zemes, ja viņš par 3 gadiem palicis parādā savam
 kungam. Tādā gadījumā, saskaņā ar § 30, zemes kungam nav
 jāatlīdzina emfiteutam par izdarīto meliorāciju. § 31 aizrāda
 uz to, ka emfiteutam jāuztur saimniecība vislabākā kārtībā,
 viņam nav tiesību bez īpašnieka piekrišanas apgrūtināt zemi
 ar kaut kādiem parādiem; viņam jāuztur mājas tādā stāvoklī,
 it kā tās būtu viņa īpašums (als wenn es
 sein eigen wäre). Šie pēdējie vārdi ļoti raksturīgi:
 te jūtams, ka arī Mengdens zina, ka zem-
 nieki ir īstie zemes īpašnieki, un tāpēc
 viņš ar šiem vārdiņiem „it kā“ („als wenn“)
 un konjunktīva lietošanu grib viņiem šīs
 tiesības atņemt. Tomēr šis likumprojekts netika ap-
 stiprināts, jo 1645. gadā ķēniņiene Kristīne jau tika izsludināta
 par pilngadīgu, un līdz ar to izbeidzās Vidzemes muižniekiem
 labvēlīgais noskaņojums pie zviedru galma. Arī vēlāk Vid-
 zemes muižniekiem neizdevās likumdošanas ceļā iegūt tiesī-
 bas uz zemnieku zemēm, un tāpēc tieši zemnieku brīvlatīšana
 Vidzemē XIX g. s. sākumā, kad viņi ieguva personīgo brīvību,
 bet visa zeme tika izsludināta par muižnieku īpašumu, ir uz-
 skatāma par zemnieku juridisku ekspropriāciju.

Kārlis X, kas valdīja Zviedrijā no 1654.—1660. g., jau 1655. g.
 ķērās pie plašas muižu redukcijas programmas realizēšanas,
 bet tā saucamais pirmais jeb mazais ziemeļu karš (1655.—1660.)
 izjauca viņa reformu plānus. Pēc viņa nāves iestājās atkal
 tiklab Zviedrijas, kā arī Vidzemes muižniekiem labvēlīgs laik-
 mets Kārļa XI mazgadības laikā (1660.—72.). Šai laikā
 Vidzemes muižniekiem izdevās panākt vi-
 ņiem labvēlīgo „Vidzemes zemes nolikumu“
 („Liefländische Landesordnungen“) apstip-
 rināšanu 1671. gadā. Tas tad arī ir vienīgais
 no daudzajiem Vidzemes muižnieku likum-
 projektiem, kuru valdība apstiprināja.*) Ie-

*) Iespiests G. J. Budenbroka grāmatā „Sammlung der Gesetze“,
 Rīga, 1821., II., 557. Plašāku pārskatu par šiem 1671. g. „Lieflän-
 dische Landesordnungen“ dod prof. R. Vipera savā rakstā „Dzimtbū-
 šanas laikmeta dokumenti Vidzemē“ (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts,
 1927., I, 42—51, II, 118—126).

rosinājumu šī likumu krājuma sastādīšanai devis jau 1665. g. Vidzemes ģenerālgubernātors Benedikts Oksensjerna, pie kam Vidzemes muižnieki sākumā neizrāda lielu interesi. Tomēr jau 1667. g. sākumā viņi sāk šo lietu steidzināt, jo viņi ir nolēmuši šai krājumā ievietot divas Vidzemes apstākļos ļoti svarīgas nodaļas, kuŗu Zviedrijas likumos nav. Šīs nodaļas saucas: 1) „Zemnieku izdošana“ („Ausantwortung der Bauern“) un 2) „Zemnieku piespriešana“ („Zuschlagung der Bauern“). Apspriedes par šo likumprojektu, kuras, sākot ar 1666. g., vadīja jaunais ģenerālgubernātors Klaudijs Tots, ieilga. Tāpēc tikai 1670. g. 22. dec. tika iesniegts un 1671. g. apstiprināts šis Vidzemes muižniekiem ļoti svarīgais likumu krājums. Tas sastāv no 5 nodalījumiem (Abteilungen), pie kam vissvarīgākās ir V nodalījuma (Landes Polizei Ordnung) V nodaļa (Von Ausantwortung der Bauern) un IV nodaļa (Von Zuschlagung der Bauern und deren Taxa). V nodaļas § 1 noteic, ka dzimtbuves stāvoklis pāriet no dzimtcilvēka uz viņa pēcnācējiem. Kā redzams no §§ 2—3 arī svešnieks, kas apmeties „uz mantojamās zemes“, kļūst par mantojamu zemnieku. Ja kāds Vidzemes zemnieks pāriet dzīvot pie cita muižnieka, tad saskaņā ar § 4. viņš kļūst par jaunā īpašnieka dzimtcilvēku tikai tad, ja nodzīvo pie viņa 10 gadus ar agrākā īpašnieka ziņu. § 5 paredz, ka tai gadījumā, ja viņš pēc šiem notecējušiem 10 gadiem aizbēg atpakaļ pie sava agrākā īpašnieka, tad viņa jaunais īpašnieks var to prasīt atpakaļ. Tā tad, jo ilgāk kāds zemnieks kādā vietā nodzīvojis, jo ciešāk viņš saistīts ar to vietu. Turpretim kalps, kas atnācis no sveša apgabala un neņem sev kādu noteiktu zemes gabalu apstrādāšanā, kā tas redzams no § 5 otras daļas, nekļūst par dzimtcilvēku. Tā tad nebrīvības avots ir saistīšanās ar zemi. Zemniekam tomēr nepieder tiesības uz šo zemi, jo par to noteic dzimtkungs. Tā tad muižnieki jau uzskata sevi par vienīgajiem noteicējiem pār visu zemi, lai gan likumkrājumā nav noteikti pateikts, ka zemnieks ir tikai emfiteuts, kā tas bija pie Mengdena. §§ 6—8 noteic bēgļu izdošanas kārtību un atbēgušā zemnieka iegūtās mantas un ievāktās ražas sadalīšanu. Saskaņā ar § 9 par dzimtcilvēku kļūst katrs zēns, kuŗu zemnieks uzņēmis pie sevis no ielas, vai ņēmis audzināšanā no klaidoņa, nabaga, vai Rīgas rokpeļņa (!) §§ 10—11 noteic dzimtkunga tiesības par to zemnieku pēctečiem, kas precību ceļā nokļūst citā apvidū. Ja

Vidzemē ieceļo kāds kalps no Krievijas, viņa bērni kļūst par dzimtcilvēkiem (§ 12). Tāpat arī kļaidoņu un ārlaulības bērni ir tā kunga dzimtcilvēki, uz kuŗa zemes viņi dzimuši (§§ 14—15). Pēdējā 16. paragrafā ir paredzēts 50 dālderu liels sods tam muižniekam, kas 3 mēnešu laikā nav izdevis pie viņa atbēgušo zemnieku, un, ja tas pa to laiku paspējis aizbēgt vēl tālāk, tad viņam jādod vietā cits zemnieks, līdzvērtīgs aizbēgušajam, vai jāmaksā 100 dālderu.

Tā tad no šiem noteikumiem mēs redzam, ka muižnieks grib būt pilnīgs noteicējs par zemnieka personību, par viņa darba spēku un arī par viņa kustamo mantu, nerunājot jau nemaz par to, ka zemi muižnieks jau uzskata par savu neapstrīdamu īpašumu. Šie noteikumi par zemnieku izdošanu bija tā laika muižniekiem ļoti svarīgi, jo zemnieku bēgšana bija pieņēmusi ļoti plašus apmērus: viņi bēga uz Kurzemi, uz poliem piederošo Livonijas daļu (tagadējo Latgali), uz Krieviju, kā arī uz Vidzemes pilsētām un, beidzot, no viena muižnieka pie otra. Tāpēc arī paredzēti šie bargie sodi par zemnieku neizdošanu.

Ar pavisam īpatnēju parādību tiesību vēsturē mēs iepazīstamies IV nodaļā, kur ir runa par „zemnieku piespriešanu“ („Zuschlagung der Bauern“). Pirmais šai parādībai piegriezis vērību prof. R. Vipers, kas uz to īsumā aizrāda savā rakstā „Dzimtbūšanas laikmeta dokumenti Vidzemē“.*) Speciālu rakstu par šo jautājumu ir publicējis priv.-doc. M. Stepermanis.**) „Zemnieku piespriešana“ ir tāds juridisks akts, ar kuŗu tiesa nodod atbildētājam piederošus zemniekus — saimniekus, kopā ar viņu māju, iekārtu un saimi uz nenoteiktu laiku prasītāja lietošanā. „Zemnieku piespriešana“ var būt gan soda izpildīšanas veids, gan arī aizņemtā kapitāla, paņemto preču vai kādu citu vērtību reāls nodrošinājums. Tā tad zemniekus te uzlūko it kā par nekustamā īpašuma sastāvdaļu, kuŗu tiesas ceļā piespriež kreditoram kā nodrošinājumu tam, ka dēbitors tam uzliktās saistības pareizi izpildīs. Prasītājs saņem šo nodrošinājumu ar lietošanas tiesībām, un tas ienes viņam katru

*) Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1927., II, 124.

**) Marģers Stepermanis „Zemnieku piespriešana zviedru laikos Vidzemē“ (Filologu biedrības raksti, X sējums, Rīgā, 1930., 116—163).

gadu noteiktu renti, gan zemnieku naturālo nodevu, gan darba spēka veidā, kas viss noder aizņemtā kapitāla un pienākošos augļu dzēšanai. Pēc uzliktā soda dzēšanas dēbitors saņēma zemniekus no kreditora atpakaļ, un šādu darbību mēdza apzīmēt par „Aufschlagen (arī relaxiren) der Bauern“. Tiklab pie „Zuschlagung“, tā arī pie „Aufschlagung“ zemnieka loma bija pilnīgi pasīva: viņš bija tikai ierocis muižnieka rokās, bija it kā vekselis. „Zemnieku piespriešana“ bija muižniekiem ļoti parocīgs paņēmieni iegūt ilgtermiņa aizdevumus, pie kam pienākošos augļus kreditoram maksāja piespriešie zemnieki. Tādēļ arī Vidzemes muižnieki gribēja jau XVII g. s. 40.—60 g. pārvērst šo paradumu par savu neatņemamu privilēģiju un beidzot to arī panāca ar 1671. g. „Vidzemes zemes nolikumu“ apstiprināšanu.

Ar 1671. g. „Vidzemes zemes nolikumu“ publicēšanu dzimtbuves prakse Vidzemē ieguva pirmo reiz oficiālu apstiprinājumu. *) 1672. g. Kārlis XI izsludināja sevi par pilngadīgu, un līdz ar to izbeidzās Vidzemes muižniekiem labvēlīgais laikmets. Lai gan Zviedrija šai laikā ir plaša valsts, tomēr pati Zviedrija ar saviem $1\frac{1}{2}$ —2 miljoniem iedzīvotāju saimnieciski bija par vāju, lai pārvaldītu plašo valsti un panestu kara nastas. Laikā no 1621.—1710., kad Vidzeme faktiski atradās Zviedrijas varā, bija 48 kara gadi. Zviedrijas finanses atradās šausmīgā stāvoklī. Kroņa muižas tiklab pašā Zviedrijā, kā arī tās provincēs bija devīgi izdāvinātas Gustava Adolfa (Vidzemē — $\frac{2}{5}$) un Kristīnes laikā (Vidzemē gandrīz jau visas muižas privātās rokās). Tā kā muižnieki nemaksāja nodokļus, tad visa nodokļu nasta gūlās uz zemniekiem. Kārlis XI nolēma pavairot valsts ienākumus un redukcijas ceļā satriekt muižnieku varu. Tomēr tikai pēc 1680. g. 10. dec. riksdāga lēmuma, kas piešķīra viņam neaprobežotas suverēnitātes tiesības, muižu redukcija tika realizēta ļoti plašos apmēros, attiecinot to ne tikai uz Zviedriju un Somiju, bet arī uz Igauniju, Vidzemi, Pomerāniju un Ingriju. Vidzemes muižnieki bija pārliecināti, ka redukcija uz Vidzemi un Igauniju neattieksies, jo 1678. g. Kārlis XI to bija apsolijs, un bez tam Vidzemes muižnieki uzskatīja Zviedrijas riksdāga lēmumus, cik tālu tie attiecās uz Vidzemi, par nelikumīgiem, jo no Vidzemes nebija pārstāvja zvied-

*) Pirmais izdevums iznāca 1671., pēc tam 1673., 1689.—97., 1705. un 1707. g.

ru riksdāgā.*) Vidzemes 1681. g. landtāgā tika nolasīti šādi trīs zviedru ķēniņa priekšlikumi:

1) izdarīt muižu redukciju, attiecinot to arī uz ordeņa laikos dāvinātām muižām;

2) izdarīt muižu zemju pārmērīšanu un zemnieku kļaušu regulēšanu;

3) atcelt dzimtbuvi.

Vidzemes muižnieki atzina par pieņemamu tikai otru priekšlikumu, bet pārējos noraidīja. Tomēr redukcijas komisijas stājās darbā un to turpināja no 1683. g. līdz 1687. g., pie kam Igaunijā tika reducētas — $\frac{3}{8}$, uz Sāmu salas — $\frac{3}{4}$, Vidzemē — $\frac{5}{6}$ no visām muižām. Reducēto muižu ienākumu kopsumma Vidzemē bija $\frac{1}{2}$ miliona sudraba dālderu, tas ir, tikpat daudz, cik visās citās Zviedrijas provincēs kopā un gandrīz tikpat daudz, cik pašā Zviedrijā. 1687. g. redukcija tika mīkstināta tai ziņā, ka tie muižnieki, kuŗu muižas ienesa mazāk par 1500 dālderiem, varēja tās paturēt uz nomu, pie kam viņiem pat atlaida $\frac{1}{3}$ nomas.

Pēc muižu redukcijas pabeigšanas Kārlis XI ķērās pie savā otra priekšlikuma realizēšanas: no 1687.—1693. g. notika kļaušu regulēšana. Kroņa muižās notika pamatīga zemes mērīšana un zemes labuma novērtēšana. Visas zemnieku kļaušas un nodevas novērtēja naudā un ierakstīja „vaku grāmatās“. Privātās muižās aprobežojās ar zemnieku pienākumu atzīmēšanu, bet to piemērošana atsevišķiem zemniekiem tika atstāta muižnieku ziņā, pie kam zemniekiem tika piešķirta tiesība sūdzēties, ja muižnieks viņu pārāk apkrauj ar darbiem. Šīs tiesības arī plaši izmantoja Vidzemes zemnieki un nereti devās pāri jūrai uz Stokholmu, lai iesniegtu sūdzības pašam ķēniņam.***) Pateicoties šai reformai tika radīta noteikta nodokļu sistēma, kas tagad tika aplēsta pēc arkliem (Haken). Šis vārds sākumā apzīmēja arklu, vēlāk zemes gabalu, ko var apstrādāt ar vienu zirgu un, beidzot, šī zemes gabala ienākumus novērtētus naudā. Kroņa muižu zemnieku juridiskais stāvoklis bija šāds: viņi bija saistīti pie zemes (glebae adscripti), bet viņus nevarēja padzīt no viņu saimniecībām, ja viņi kārtīgi iz-

*) H. Laakmann, Geschichte Liv- Est- und Kurland, Reval 1924., 103.

**) Kā paraugs var noderēt prof. A. Švābes publicētā „Vecpiebalgas zemnieku sūdzība Zviedrijas karaļim Kārlim XI 1695. g.“ Rīgā, 1927., Latv. Skol. Sav. izdev.

pildīja savus pienākumus, un bez tam viņi varēja brīvi rīkoties ar savu kustināmo mantu. Privāto muižu īpašnieki piemērojās kroņu muižās valdošām attiecībām, tā ka arī tur zemnieku stāvoklis nebija daudz sliktāks.

Faktiski Kārļa XI reformas gandrīz iznīcināja dzimtbuvi Vidzemē, tomēr pilnīga juridiska zemnieku brīvlaišana nenotika, jo Kārļa XI politikas galvenais mērķis bija rast valstij līdzekļus un satriekt muižnieku varu. Visas šīs reformas sacēla

V att. Latv. zemnieks Stepiņš Krauklis, kas veicinājis Kārļa XII uzvaru par krieviem pie Narvas 1700. g. 20. XI (pēc Broces, IV, 93).

veselu protestu vētru Vidzemes muižniekos. Viņi ar J. R. Patkulu priekšgalā ievadīja sarunas ar Saksijas un Polijas ķēniņu Augustu II, apsolut tam savu atbalstu cīņai pret Zviedriju, pie kam 1699. g. 24. aug. Patkuls parakstīja Vidzemes muižnieku kapitulāciju Polijas ķēniņam. Tomēr pilnīgas vienprātības šai ziņā Vidzemes muižnieku starpā nav bijis, uz ko norāda vispirms tas apstāklis, ka ne visi viņi bija vienis prātis ar Pat-

kulu, pat vairāk: daži bija viņam naidīgi. Uz to norāda arī tas, ka 1700. g. 9. jūlijā viņi parakstīja (sakarā ar zviedru ģenerālgubernātora Dālberga pieprasījumu) sevišķu formulāru, kur par vienīgo vainīgo tika izsludināts Patkuls, un beidzot, kad krievu cars Pēteris savos „universālos“ uzaicināja Vidzemes muižniekus pāriet viņa pusē, tie izturējās nogaidoši. Tikai 1710. g., kad Rīgas komendants zviedru ģenerālgubernātors Nīls Štrombergs jau bija nolēmis kapitulēt un bija izstrādājis sevišķus „vienošanās nosacījumus“ („Accords-Puncta“), lai tos iesniegtu krievu feldmaršalam Šeremetjevam parakstīšanai, arī Vidzemes muižnieki un Rīgas pilsēta izstrādāja savus kapitulācijas noteikumus, kur parūpējās par savu privilēģiju nodrošināšanu.*) Ģenerālgubernātorā izstrādātos „vienošanās nosacījumos“ („Accords-Puncta) galvenā uzmanība piegriezta zviedru armijas evakuēšanas labvēlīgu noteikumu nodrošināšanai, pie kam Vidzemes muižnieku privilēģiju nodrošināšana vispārējā veidā ir paredzēta 33. paragrafā, pilsētas privilēģiju apstiprināšana — 46. paragrafā. Šos „vienošanās nosacījumus“ („Accords-Puncta“) parakstīja un apstiprināja krievu armijas feldmaršals Šeremetjevs nometnē pie Rīgas 1710. g. 3. (14.) jūlijā, pie kam dažus punktus atstāja cara galīgai izlemšanai. Muižnieku kapitulācijas „vienošanās nosacījumi“ („Accords-Puncta“) sastāv no 30 paragrafiem, pie kam to pamatprasība ir panākt pie pārejas krievu pavalstniecībā vācu dzīves īpatību nodrošināšanu Vidzemes baznīcās, skolās, tiesās un administrācijā.***) Tikai kapitulācijas ievadā muižnieki lūdz apstiprināt visas viņu privilēģijas, bet sevišķi Sigismunda Augusta privilēģiju. Šeremetjevs savā piezīmē pie šī ievada apsolās parūpēties, lai krievu cars visu to apstipri-

*) „Accords-Puncta“ iespiesti krievu valodā grāmatā „Письма къ Государю Императору Петру Великому отъ генералъ-фельдмаршала графа Бориса Шереметьева,“ ч. II. Москва, 1778 стр. 283—369, vācu valodā K. Širrena grāmatā „Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen“, Dorpat, 1865. (Tur iespiestas visas 3 kapitulācijas: Štromberga, muižnieku un Rīgas pilsētas).

**) Šīs kapitulācijas punktu analīzi mēs atrodam šādā anonīmi publicētā grāmatīnā „Marginalien zur Capitulation der livländischen Ritterschaft vom 4. Juli 1710“. Šīs grāmatīnas autors ir mums tomēr zināms, jo Rīgas pilsētas bibliotēkā ir uzglabājies eksemplārs ar šādu veltījumu: „Dem Hofgerichts Präsidenten E. von Sivers in aufrichtiger Hochschätzung und Freundschaft vom Verfasser C. B. von Tiesenhausen-Weissenensee“.

nātu. Tā kā visos 30 paragrafos tieši par agrāro jautājumu nerunā, tad apskatīsim tos tikai īsi, vispārējos vilcienos.

Pirmie trīs paragrafi zīmējas uz baznīcu un pa daļai skolu stāvokli: tiklab baznīcās kā skolās tiek pilnīgi nodrošināta evaņģeliskā luterāņu ticība, pie kam tai nodrošināts pat izņēmuma stāvoklis, jo saskaņā ar § 1 citām konfesijām nav tiesību izplatīties Vidzemē. Tā tad tas zīmētos arī uz pareizticību,

VI att. Krievu karaspēka virspavēlnieks feldmaršals grāfs Boriss Petrovičs Šeremetjevs
(pēc Broces, X, 173).

tāpēc 1721. g. noslēgtā Ništates miera līguma § 10 noteic, ka arī pareizticību var brīvi un netraucēti sludināt Vidzemē. Kādu laiku pastāvēja strīdi starp pareizticīgo un luterāņu baznīcām Vidzemē sakarā ar to, ka pareizticīgo baznīca gribēja piespiest jauktās laulībās dzimušos bērnus kristīt tikai pareizticīgo baz-

nīcā; tikai 1865. g. 14. martā Visaugstākā pavēle atļāva šādus bērņus kristīt luterāņu baznīcā, ja vecāki to vēlētos. Kas zīmējas uz zemākām skolām, tad kapitulācijā ir pasvītrots tautskolas konfesionālais raksturs, pie kam par tautskolotājiem varēja būt tikai pie luterāņu baznīcas piederīgie, tāpat kā zviedru laikos.

4. paragrafs paredz Universitātes atjaunošanu, bet faktiski tās atjaunošana notika tikai 1802. g. Ļoti svarīga prasība ir izteikta 5. paragrafā, jo te ir runa par „status provincialis“, tas ir, par pilnīgas autonomijas atjaunošanu. Sigismunds Augusts bija atzinis, ka Vidzemes lietās neko nedrīkst iesākt bez zemes pārstāvniecības iepriekšējas zināšanas (Dipl. unionis 1566. g. 26. dec.). Tā ar laiku (1643. g.) bija izveidojusies landrātu kollēģija, bet zviedru laiku beigās (1694.) to likvidēja. 1710. g. atkal ievēlēja landmaršalu un 12 landrātus. Šī „zemes satversme“ („Landesverfassung“) pastāvēja līdz 1783. g., kad Krievijas cariene Katrīna II to likvidēja, jo viņa centās valstī nodibināt pilnīgu centrālizāciju, bet pēc Katrīnas II nāves cars Pāvils I 1796. g. 28. nov. atjaunoja agrāko zemes satversmi, kuŗu vēlāk cars Nikolajs I sankcionēja vēl ar to, ka 1845. g. izdeva Baltijas gubernām sevišķus provinces likumus. 6. paragrafs noteic, ka augstākās un zemākās tiesās par tiesnešiem var iecelt tikai vācu muižniekus, vai arī citas vācu tautības nopelniem bagātas personas. § 7 noteic, ka krimināllietās muižniekus var tiesāt tikai parastās (ne ārkārtējās) tiesās. Saskaņā ar § 8, ja kāds muižnieks izdarījis kādu noziegumu, par to nedrīkst vainot visu muižnieku kārtu. § 9 ir runa par virstribūnāla nodibināšanu, kur tiesneši būtu vācu muižnieki, un § 10 izteikta prasība, lai Vidzemes tiesās tiesātu pēc Vidzemes tiesībām. § 11 nodrošina muižniekiem civil- un militāramatus. §§ 12—20 ir runa par muižnieku muižām, pie kam muižnieki grib panākt zviedru laikos reducēto muižu restitūciju, kā arī dažus nodevu atvieglojumus sakarā ar grūtiem laikiem. §§ 21—24 satur noteikumus par svešās zemēs nokļuvošo vidzemnieku atgriešanos (1 g. un 6 mēn. laikā). Pārējiem paragrafiem mazāk svarīga nozīme, tāpēc pie tiem nepakavēsimies. Šis muižnieku kapitulācijas „vienošanās nosacījumus“ apstiprināja krievu cars Pēteris I 1710. g. 30. sept., pie kam te ir svarīga piezīme, kas ļauj krievu valdībai arī lauzt (atcelt) šo noslēgto līgumu.

Rīgas pilsētas kapitulācijas „vienošanās nosacījumi“ ir daudz īsāki (pavisam tikai 22 paragrafi) un pēc būtības ļoti līdzinās tikko apskatītai muižnieku kapitulācijai. Arī šī kapitulācija apstiprināta tai pašā 1710. g. 30. sept.)* Galvenie Vidzemes muižnieku ieguvumi sakarā ar 1710. g. kapitulāciju bija šādi: 1) plašas jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem (sakarā ar Sigismunda Augusta privilēģijas § 26 apstiprināšanu), 2) luterāņu baznīcas privilēģētais stāvoklis, 3) muižu redukcijas atcelšana, 4) landrātu kollēģijas atjaunošana. 1710. g. kapitulācijas noteikumus apstiprināja arī 1721. g. Ništates miera līgums.**)

Pirmajos gadu desmitos pēc Lielā ziemeļu kara Vidzemes muižnieki iegūst arvien lielākas priekšrocības. Šeit izveidojas tīri oligarchiska iekārta, jo noteikšanu par šīs provinces likteņiem pazaudēja ne tikai pilsētas, bet arī pašas muižnieku kārtas plašākās aprindas. No 300 muižnieku ģimenēm galvenās noteicējas bija tikai 52 ģimenes, kuŗu priekšteči bija dzīvojuši Vidzemē jau bīskapu un ordeņa valdīšanas laikos. XVIII g. s. tika sastādīts muižnieku „matrikuls“, kuŗa sastādīšana tika ierosināta jau 1727. g. un pabeigta 1747. g., kad tas tika arī apstiprināts. Tas aptvēra pavisam 172 muižnieku ģimenes, kas bija sadalītas 5 grupās: 1) 52 ģimenes no ordeņu laikiem, 2) — 16 ģimenes no poļu laikmeta, 3) — 45 ģimenes no zviedru laikiem, 4) — 52 ģimenes, kas bija immatrikulētas laikā no 1711.—1747. g. un 5. grupa bija paredzēta ģimenēm, kas tiktu immatrikulētas pēc 1747. g.***) Tā kā pateicoties matrikula ievēšanai Vidzemes pašvaldība izvērtās par šauru privilēģēto muižnieku pašvaldību, tad neapmierinātie elementi pašu muižnieku aprindās uzskatīja sevi par pabērņiem un centās visādiem līdzekļiem kaitēt saviem politiskiem pretiniekiem.

*) Igaunijas muižnieku kapitulācija sastāv no 41 paragrafa un ir pilnīgi līdzīga Vidzemes muižnieku kapitulācijai. Skat. Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710. hrsg. v. Eduard Winkelmann, Reval, 1865.

**) Attiecīgie miera līguma paragrafi iespiesti K. Širrenta grāmatā „Die Capitulationen der livl. Ritterschaft und der Stadt Riga“.

***) Šo muižnieku ģimeņu sarakstu var atrast J. Ekarta grāmatas „Livland im XVIII Jahrhundert“ pielikumā, pie kam viņš pats atsaucas uz Hupeļa „Nordische Miscellaneen“ (Stück XV).

Tas noveda pie Vidzemes provinciālās pašvaldības sagraušanas krievu carienes Katrīnas II valdīšanas laikā.)*

Kas zīmējas uz muižnieku attiecībām pret zemniekiem, tad to izveidošanos lielā mērā ietekmēja, starp citu, tas apstākļi, ka arī krievu muižnieki ieguva arvien lielākas tiesības par viņiem padotiem zemniekiem. XVIII g. s. pirmajā pusē, bet vēl vairāk XVIII g. s. otrā pusē krievu muižnieki ieguva gandrīz pilnīgi neaprobežotas tiesības pār zemniekiem: viņi varēja tos pārdot līdzīgi vergiem, arī bez zemes, nodot zemniekus valsts iestādēm nosūtīšanai uz Sibīriju (1760. g. likums), muižniekus nesodiya par dzimtcilvēka nonāvēšanu (1762. g. ukazs), viņi varēja likt zemniekus pie spaidu darbiem bez tiesas lēmuma (1765. g. likums) un, beidzot, zemniekiem draudēja smags miesas sods, vai izsūtīšana uz visu mūžu uz Sibīriju, ja zemnieks uzdrošinātos sūdzēties par muižnieku pārestībām pašai carienei (1767. g. likums). Arī Vidzemē dzimtbuve sasniedza XVIII g. s., sevišķi XVIII g. s. otrā pusē savas attīstības visaugstāko pakāpi.**)

Vidzemes muižnieku uzskatus zemnieku jautājumā XVIII g. s. pirmajā pusē spilgti raksturo 2 dokumenti: 1) tā saucamā „barona Rozena deklarācija“ (1739. g.) un 2) Budberga-Šrādera „Vidzemes bruņnieku un zemes tiesību projekts“ („Entwurf für das Livländische Ritter- und Landrecht“ (1731.—1738.).***) Abi šie dokumenti, sevišķi „Rozena deklarācija“, ir ierosinājuši ļoti dzīvu polemiku: pirmo reizi 1880. g. „Baltische Monatschrift“ slejās un otrreiz 1925.—27. g. „Izglītības Mini-

*) С. Н. Сивецкій. Отечественная война въ Прибалтійскомъ краѣ, ч. I. Историч. очеркъ Прибалтійскаго края въ XVIII столѣтїи, Рига, 1912., стр. 14—22.

**) Par zemnieku pārdošanu Vidzemē un pie tam pat vairāksoļīšanā, min A. Tobīns savā grāmatā „Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrh.“ Bd. I, S. 110. Sal. arī Transehe-Roseneck „Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrh.“, 193. (Man verschenkte, vererbte, verpfändete, vertauschte und verkaufte den Leibeigenen wie irgend einanderes Vermögensobjekt, S. 193—4).

***) „Rozena deklarācijas“ oriģināla teksts nav uzglabājies, bet iespiests divreiz: 1820. g. Merķeļa grāmatā „Die freien Letten und Esten“ un 1838. g. R. Samsona fon Himmelstjernas apcerējumā „Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen“ (Laikraksta „Inland“ pielikumā — 1838. g.) Budberga-Šrādera „Entwurf für das Livländische Ritter- und Landrecht“ ir uzglabājies tikai kā manuskripts (Valsts archīvā, manuskripts Nr. 70).

strijas Mēnešrakstā“.) Ieiet polemikas sīkumos man šeit nav iespējams, un tāpēc es te atzīmēšu tikai visas šīs polemikas galvenās problēmas. Pirmā problēma te ir šāda: vai „Rozena deklarācija“ ir paviršs kancelejas darbs, vai nopietni pārdomāts Vidzemes muižnieku uzskatu izpaudums? Otru problēmu varētu formulēt šādi: vai „Rozena deklarāciju“ var izmantot muižnieku un zemnieku faktisko attiecību, vai tikai muižnieku pretenziju raksturošanai? Beidzot, trešā problēma būtu šāda: vai „Rozena deklarāciju“ var uzskatīt kā visas Vidzemes muižnieku uzskatu atspoguļojumu, vai turpretim Budberga-Šrādera zemes tiesību projekts ir daudz liberālāku muižnieku tendenču izpaudums, kas bez tam pareizāk atspoguļo muižnieku un zemnieku faktiskās attiecības? Kas zīmējas uz pirmo problēmu, tad H. fon Bruiningk (Bruiningk), kā arī prof. L. Arbūzovs uzskata šo „Rozena deklarāciju“ par nenozīmīgu kancelejas ražojumu un tāpēc nepiešķir tai nekādu svarīgu vēsturisku nozīmi. Turpretim E. Lēnings (Loening) un J. Vīgrabs uzskata to par sīki un rūpīgi izstrādātu dokumentu. G. Merķelis un Samsons fon Himmelstjerna uzskata to par tā laika zemnieku stāvokļa patieso attēlojumu. J. Vīgrabs sīki pakavējas pie „Rozena deklarācijas“ sastādīšanas gaitas, lai pierādītu, ka tā ir labi pārdomāta un rūpīgi izstrādāta. 1739. g. novembrī rezidē landrāts barons O. F. fon Rozens.

*) E. Loening, Die Befreiung des Bauernstandes in Deutschland und in Livland, Balt. Monatschrift, 1880., pg. 95 (Anmerkung) — Bruiningk, Apologetische Bemerkungen. Ebd., pg. 253—272. Loening, Über die apologetischen Bemerkungen. Ebd., 354—384. Bruiningk, Apologie der apologetischen Bemerkungen. Ebd., 489—493. a) J. Vīgrabs „Rozena deklarācijas“ sastādīšanas gaita un viņas vēsturiskā nozīme“ (Izgl. Min. Mēn. 1925., XII burtnīca, 581.). b) L. Arbūzovs „Rozena deklarācijas“ un Budberga-Šrādera zemes tiesību projekta stāvoklis zemnieku tiesību vēsturē“ (Izgl. Min. Mēn. 1926., II, 149.). c) H. v. Bruiningk „Vēl reiz tā sauktā 1739. gada „Rozena deklarācija“ un zemes tiesību projekts“ (Izgl. Min. Mēn. 1926. g., V/VI, 437.). d) Vipera, Dzimtbūšanas laikmeta dokumenti Vidzemē (Izgl. Min. Mēn. 1927., I 42, II 118.). e) L. Arbūzovs „Vidzemes zemnieku tiesību jautājums zviedru laikos un XVIII g. s. pirmā pusē“ (Izgl. Min. Mēn. 1927., XII, 510.). Turpat R. Vipera un J. Vīgraba atbildes. f) J. Vīgrabs „Budberga un Šrādera Vidzemes bruņinieku un zemes tiesību projekts un zemnieku tiesības“ (Izgl. Min. Mēn. 1927., III, 230). g) J. Vīgrabs „Rozena deklarācija kā Vidzemes muižniecības centienu izpaudums“ (Izgl. Min. Mēn. 1927., V/VI, 446.).

6. nov. viņš saņem no Vidzemes pilstiesas kādu rakstu un 8. nov. tāda paša satura rakstu no Vidzemes ģenerālgubernātoru kollēģijas, kur uz „Valsts justic-kollēģijas Vidzemes un Igaunijas lietās Pēterburgā“ pieprasījuma pamata liek priekšā landrātu kollēģijai iesniegt ziņas par dzimtkungu varas apmēriem par viņu zemniekiem un par viņu īpašumu, arī par to, vai viņi var pēc patikšanas dzimtlaužu pienākumus paaugstināt, un beidzot arī par to, cik tālu sniedzas viņu vara uzlikt zemniekiem miesas sodu. 6. nov. ieraksts rezidijas dienas grāmatā (Residier-Diarium) par pilstiesas raksta saņemšanu nobeidzas vārdiem: „Rezidējošais landrāta kungs ņemās šo lietu pārdomāt un tamdēļ nav par to vēl nekas lemts.“ 8. nov. ieraksts par ģenerālgubernātoru raksta saņemšanu nobeidzas šādi: „Rezidējošais landrāta kungs ņēma šo lietu pārdomāšanā un pārliecinājās, kas šinī ziņā dokumentos un privilēģijās atronams arķīvā.“ 21. nov. Rozens griežas pie landrāta B. fon Kampenhauzena, kam jārezidē decembrī, ar lūgumu ierasties Rīgā dažas dienas pirms 1. dec., lai varētu pārrunāt deklarācijas sastādīšanu. Rozens piezīmē, ka „šai lietai“ varot „būt liela nozīme un daudzas sekas“ un ka viņš arī esot jau parūpējies „savākt visus noderīgos dokumentus un ziņas“. Kampenhauzena ziņojums par viņa slimošanu ienāk 24. nov. 25. nov. Rozens griežas pie landrāta K. fon Helmersena, kā arī vēl reiz pie Kampenhauzena ar lūgumu 28. nov. ierasties uz apspriedi. 29. nov. Rozens saņem abu landrātu atteikšanos, pēc kam 30. nov. viņš nosūta ģenerālgubernātoru kollēģijai un pilstiesai memoriālu, kas vēlāk nosaukts par „Rozena deklarāciju“. No šīs deklarācijas sastādīšanas gaitas redzams, ka tā nav pavisam kancelejas darbs, bet ka šai lietai turpretim piegriezta liela uzmanība. Arī pašas deklarācijas saturs liecina par to, ka šī dokumenta saturs labi pārdomāts. Es teiktu pat vēl vairāk: viss šis darbs pārsteidz ar savu apbrīnojamo loģiku: te katra nākošā teze ar loģisku nepieciešamību izriet no iepriekšējās. Muižnieku vara par zemniekiem te izriet loģiski nepieciešami no pašas zemes iekarošanas fakta. Te pamatā ir pieņēmums, ka iekarotājs var darīt ar iekaroto, ko vien viņš grib; tāpēc arī saprotama deklarācijas pirmā teze: zemnieki ir pilnīgs dzimtkungu īpašums, ar kuriem viņi var pēc patikas rīkoties, tāpat kā ar citu savu mantu.

No līdz šim apskatītās Vidzemes agrārās vēstures ir re-

dzams, ka šī teze ir pilnīgi nepareiza, jo iekarotāju nelielais pūlītis bija spiests iet uz kompromisu, slēgt ar Livonijas tautiņām līgumus, lai varētu nodrošināt sev tiesības palikt šai zemē. Bet tikko mēs pieņemam šo tezi par pareizu, no viņas pilnīgi konsekventi izriet otra teze: ja zemnieki ir dzimtkungu īpašums, tad, protams, viņiem pašiem nevar būt nekāda īpašuma, bet par viņu īpašumu pilnīgi noteic viņu kungs (kas ir „ein nothwendiger effect und untrennliche Folge des iuris domini“). Lai gan šīs muižnieku tiesības nekad neesot tikušas ierobežotas, tomēr muižnieki paši labprātīgi esot ierobežojuši šīs savas tiesības: viņi esot noteikuši zemnieku nodevas un klaušas un, lai padarītu tos centīgākus, atstājuši to lietošanā visu to, ko tie ar savām pūlēm ieguvuši. Te barons Rozens it kā ir sabijies no tām konsekvencēm, kādas izriet no viņa pamattezes, un ļoti veikli nostata muižnieku humāna dzimtkunga lomā! Bet viss tas ir vajadzīgs galvenā kārtā tāpēc, lai pamatotu trešo tezi: nodevu un klaušu noteikšana atstājama muižnieku rokās. Ceturtā teze zīmējas uz miesas sodiem: šī mājas pārmācīšana izriet no dzimtkungu neaprobežotās varas, jo viņiem jau agrākos laikos ir piederējušas šīs tiesības par viņu dzimcilvēku dzīvību un nāvi, kas arī vēlāk apstiprinātas ar Sigismunda Augusta privilēģiju (1561.) un vēl reiz apstiprinātas ar Kārļa IX privilēģiju (1602.). Šīs mājas pārmācīšanas ierobežošana uzticama pašiem muižniekiem. Tāpēc arī pilnīgi dabīgi seko piektā teze: zemniekiem nav tiesību sūdzēties par saviem dzimtkungiem, ja tie pavairo savas prasības no zemniekiem, vai palielina soda mēru.

Pēc iepazīšanās ar „Rozena deklarācijas“ saturu mēs varam atrisināt arī otru problēmu: vai var to izmantot zemnieku faktiskā stāvokļa raksturošanai.

Es nevaru pievienoties ne Merkelim, ne Samsonam fon Himmelstjēnam, kas uzskata šo deklarāciju kā zemnieku stāvokļa patieso ainu, ne arī Bruiningam, kas noliedz deklarācijai jebkuru vēsturisku vērtību, bet par pareizu varu uzskatīt J. Ekarta viedokli, kas atrod, ka deklarācija attēlo vienīgi „toreizējo muižnieku aprindās valdošos uzskatus“.*) Lai ieņemtu stāvokli pret trešo problēmu, es vispirms pakavēšos pie Budberga-Šrādera zemes tiesību projekta. Pamatojoties uz

*) J. Eckardt. Die Baltischen Provinzen Russlands, 2. Aufl. 1869, S. 180.

1710. g. kapitulācijas § 10, Vidzemes muižnieku landtāgs 1727. g. septembrī nolēma griezties pie krievu valdības ar lūgumu kōdificēt Vidzemes zemes tiesības. 1728. g. 25. febr. Vidzemes landrātkollēģija iesniedza caram Pēterim II attiecīgu lūgumu. 1728. g. 11. sept. lūgums tika ievērots, un 1730. g. 7. sept. landtāgs ievēlēja speciālu komisiju no 7 locekļiem, no kuriem šo tiesību izstrādāšanā piedalījās tikai barons Gustavs Budbergs un pilstiesas asesors Johans Šrāders, kāpēc arī pašu šo zemes tiesību projektu sauc par „Budberga-Šrādera bruņnieku un zemes tiesību projektu“.*) Komisijas sastāvs tika apstiprināts 1730. g. 19. dec. un 1731. g. ap janvāra vidu tā uzsāka savu darbību. 1737. g. šis tiesību projekts tika nodots landtāgam pārbaudīšanai. 1738.—1740. g. landtāga ieceltā revīzijas komisija pārbaudīja šo projektu un pieņēma to galīgā redakcijā. Budberga-Šrādera zemes tiesību projekts aptver 5 grāmatas ar šādu saturu: I grāmata — par tiesas kārtību un procesu (375 nod.), II grām. — par personu tiesībām (16), III gr. — par mantošanas tiesībām (15), IV gr. — par īpašuma tiesībām uz lietām (27), V gr. — par krimināltiesībām un kriminālprocesu (30).

Muižnieku apoloģēti grib šo likumprojektu uzskatīt kā ļoti liberālu.**) Parasti viņi to motivē ar to, ka te muižnieki paši ierobežojot savas varas pilnību un piešķirot, piem., zemniekiem īpašuma tiesības uz kustināmu mantu. Īstenībā šis zemes tiesību projekts dod pavisam citu ainu. Dzimtbuves formulējumu te atrodam IV grāmatas 26. nodaļā (§ 1): „Tā kā šis zemes zemnieki saskaņā ar seniem likumiem un paražām pieder tām muižām, uz kuru zemes viņi atrodas, un ir tik lielā mērā to mantojamais īpašums (adscripticii, seu glebae addicti, item proprii), ka viņus var uzlūkot it kā par nekustamās mantas daļu, kam pienākas pildīt muižā visus darbus un kam jāmaksā noma — tad viņi tiek uzskatīti kopā ar savu mantu kā tādi, kas atrodas kunga varā, kuram gadījumā, ja šāds dzimtcilvēks vai viņa bērni un pēcnācēji ir aizgājuši bez kunga ziņas un slepeni nozuduši, pilnīgi ir tiesības prasīt viņus atpakaļ un dabūt rokā ar tiesas palīdzību.“

*) A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga, 1928, 263.

**) H. v. Bruiningk, Apologetische Bemerkungen, 260.
H. v. Bruiningk, Apologie der apologetischen Bemerkungen, 492.

Te skaidri redzams, ka līdz ar zemnieka personu arī viņa manta atrodas dzimtkunga neaprobežotā rīcībā, pie kam raksturīgi, ka zemnieku uzskata kā nekustamās mantas daļu. IV grāmatas 26. nodaļas 1 pants ir patapināts no 1671. g. „zemes nolikumiem“, tikai te izdarīti daži papildinājumi. Muižnieku apoloģēti aizrāda uz to, ka Budberga-Šrādera zemes tiesību projekta autoru liberālās tendences izpaužoties jau tai apstākli, ka viņi bazējoties uz zviedru laikmeta rīkojumiem un zviedru laiki taču esot bijuši zemniekiem labvēlīgi.*) Prof. R. Vipers un prof. A. Švābe pilnīgi pareizi aizrāda uz to, ka zviedru laikos ir jāizšķir vairāki posmi un ka 1671. g. „Vidzemes zemes nolikumi“ taču ir radušies Kārļa XI mazgadības laikā, kad zviedru galms labvēlīgi izturējās pret Vidzemes muižniekiem. Bez tam zemes tiesību projektā taisni Kārļa XI pilngadības laikā izdotie

VII att. Rudzu pļaušanas veids Vidzemē
(pēc Broces, V, 102).

rīkojumi par zemnieku kļaušu normēšanu nav uzņemti. Tagad atgriezīsimies pie jautājuma: vai patiešām Budberga-Šrādera zemes tiesību projekts nodrošina zemniekiem īpašuma tiesības. Te svarīgi ir IV grāmatas 26 nodaļas tālākie paragrafi, sevišķi 21 paragrafs. Šai paragrafā ir paredzēts, ka tai gadījumā, ja kāds zemnieks ir apprecējis kādas svešas muižas saimnieka

*) L. Arbūzovs, Rozena deklarācijas un Budberga-Šrādera zemes tiesību projekta stāvoklis zemnieku tiesību vēsturē, Izgl. Min. Mēn. 1926. II, 158—162.

atraitni un zemnieka dzimtkungs zemnieku atprasa atpakaļ, tad viņš jāizdod kopā ar sievu, bērniem un visu to mantu, ar kādu ir ienākuši mājās viņš pats un viņa sieva; visa pārējā kustināmā manta paliek atraitnes pirmā laulībā dzimušiem bērniem un tā tad dzimtkungam, uz kuŗa zemes tā iegūta.**) Tā tad īstais mantinieks ir nevis zemnieks, bet gan zemes īpašnieks. Saskaņā ar IV grāmatas 26. nod. § 9 dzimtkungs pieprasa zemnieku līdz ar visu viņa iedzīvi, un saskaņā ar § 20 zemnieks izdodams ar visu viņa mantu. Pieprasīt izdot, protams, var tikai savu, bet ne svešu īpašumu. Tā tad arī Budberga-Šrādera zemes tiesību projekts ir uzskatāms kā spilgts dzimtbuves teorijas atspoguļojums. Līdz ar to mums ir iespējams atrisināt diskusijas trešo problēmu.

Tiklab „Rozena deklarācija“, kā arī Budberga-Šrādera zemes tiesību projekts ir tā laika muižnieku vidū dominējošo uzskatu izpaudums, pie kam šie uzskati nevar tikt raksturoti kā liberāli.**)

Tā tad no Vidzemes agrārvēstures apskatījuma redzams, ka Vidzeme ir klasiska dzimtbuves zeme, kur ir radušies tik spilgti dzimtbuves juridiskie dokumenti, kā Hilchena, Mengdena un Budberga-Šrādera projekti, kas var dot vērtīgus ierosinājumus arī Rietumeiropas zinātnei vispārējo jautājumu noskaidrošanai par dzimtbuves būtību, izcelšanos un attīstības posmiem.

*) J. Vīgrabs. Budberga un Šrādera Vidzemes bruņinieku un zemes tiesību projekts un zemnieku tiesības (1730.—1737.) Izgl. Min. Mēn., 1927., III, 238.

**) Par „Rozena deklarāciju“ plašu pētījumu nupat publicējis J. Vīgrabs. Par Budberga-Šrādera likumprojektu prof. R. Vipers ir publicējis savu jaunāko pētījumu „Budberga-Šrādera kōdeka projekta izstrādāšana 1730.—1740. g.“ — žurnālā „Senatne un māksla“, 1936. g. IV, 19—29.

Galvenā daļa

Apgaisme Vidzemē

I Apgaismei paralēlās gara dzīves strāvas Vidzemē: pietisms un hernhūtisms

XVIII gadsimtu Eiropas vēsturē mēdz apzīmēt kā apgaismes laikmetu. Tomēr šis formulējums nav pilnīgi pareizs: pirmkārt, pēc dažu zinātnieku domām, apgaismes laikmets un XVIII g. s. chronoloģiski nesakrīt, otrkārt, Vācijas un tāpat arī Vidzemes XVIII g. s. gara dzīvē blakus apgaismeī svarīgus jaunus ierosinājumus dod arī pietisms un tam ļoti radniecīgais hernhūtisms. Pietisms un apgaisme izplatās Vidzemē galvenā kārtā vācu garīdznieku un muižnieku vidū, hernhūtisms turpretim izvēršas par ļoti spēcīgu latviešu garīgās atmodas kustību. Tāpēc to varbūt varētu pat nosaukt par latviešu reformācijas kustību, jo XVI g. s. reformācija bija skārusi tikai pilsētās, galvenā kārtā Rīgā dzīvojošos latviešus, bet lauku iedzīvotājus gandrīz nemaz.*)

Pirms apskatīt pietisma faktiskās attīstības gaitu Vidzemē, īsumā iepazīsimies ar pietisma būtību un tā attiecībām pret apgaismi.

Vispirms, saskaņā ar Trelča domām, pietisms ir „principiāli vāciska un pie tam protestantiska kustība“.**). Par pietisma galvenām pazīmēm viņš uzskata „individuālisma attīstību un atbrīvošanos no oficiālās baznīcas. Albrechts Ričls savā monumentālajā darbā „Geschichte des Pietismus“ (3 Bde 1880.—1886.) pirmā kārtā pasvītro pietismā novēršanos no reālās pasaules un tā mistisko rakstu-

*) L. Adamovičs, „Latvieši un katoļu baznīca“ rakstu krājumā „Latvieši“, prof. F. Baloža un prof. P. Šmita redakcijā, Rīgā, 1930., Valters un Rapa, 185 (§ 6).

**) Trölsch „Leibnitz und die Anfänge des Pietismus“ in: „Der Protestantismus am Ende des XIX Jh. in Wort und Bild“, hrgs. von E. Werkshagen, Berlin, I Bd. S. 370.

r u. Pietisma būtību un nozīmi ļoti labi noskaidro K. Mirbts savā plašajā rakstā par pietismu, kas iespiests pazīstamajā darbā „Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, hrsg. v. J. J. Herzog und v. Dr. A. Hauck“ (Lpz., 1904., Bd. XV, S. 774—815). Viņš definē pietismu šādi: „Ar vārdu pietisms mēs saprotam Spenera nodibināto un Hallē, kā arī Virtembergā un Hernhūtē individuālizēto praktiski-religīso kustību, kas risinājās Vācijas luterāņu baznīcas rāmjos XVII un XVIII g. s. un kas uzskatīja šai baznīcā valdošo kristietību par reformējamu un

VIII. att. Pietisma nodibinātājs F. J. Speners.

redzēja glābiņu pietātes kultivēšanā, tas ir, aktīvās dzīvās reliģiskās ticības veicināšanā.“ Vispirms pietisms līdzīgi dažādām reformācijas laikmeta sektēm negrib atzīt reliģijas stabilizēšanu ar dogmu un baznīcas institūtu palīdzību, kas traucē reliģijas iekšējo un ārējo attīstību un grib nodrošināt atsevišķas personas brīvību un līdzdalību reliģijas veidošanā. Tāpēc arī pietisms par īstas dievbijības svarīgāko izpausmi uzskata stipri attīstīto reliģisko jūtu dzīvi un sava grēcīguma

apziņu. Bet te viegli varēja notikt savu individuālo pārdzi-vojumu pārāk augsta vērtēšana un sevis maldināšana, kā arī dažreiz attīstījās plāpīgums un citu maldināšana.

Sakarā ar šo interesi par praktiskās dievbijības pacelšanu stāv arī pietistu askētiskie raksti, garīgo dziesmu sacerēšana, konfirmācijas ierašas nostiprināšana un rūpes par tautas reliģisko un tikumisko audzināšanu.

Kā otru svarīgāko pietisma pazīmi Mirbts uzskata to, ka tas rūpējās par sv. rakstu izplatīšanu tautā un piešķir katram tiesības patstāvīgi iztulkot tos, kas, protams, noveda pie ārkārtīga subjektīvisma reliģiskos uzskatos. Sakarā ar to tiek ierosināti jauni teoloģiski pētījumi, kas tomēr nenoved pie apvērsuma teoloģijā, jo pietismam trūka skaidru uzskatu par zi-
nātņu vispārīgi un līdz ar to teoloģijas uzdevumiem un no-
zīmi. Šī reliģiskā subjektīvisma svarīgākās sekas bija tās, ka dogmas pazaudēja savu autoritāti un attīstījās iecie-
tība pret citām reliģijām, ar ko arī izskaidrojams, kāpēc hernhūtismam jau izdevās radīt pirmo baznīcu ūniju.

Pietisma trešā svarīgā pazīme bija jaunu spēku iegūšana reliģiskās dzīves veicināšanai pateicoties tam, ka tika reāli-
zēta ideja par priesteru tiesību piešķir-
šanu ikkatram draudzes loceklim (die Idee des allgemeinen Priestertums). Sakarā ar to stāv kārtu
starpības izjūtas izzušana, vai vismaz sa-
mazināšanās. Toties pietisms varēja izvērsties par sekti
un piekopt separātisma politiku, ko parasti arī pārmet pietis-
mam. Šis pārmetums gan nav pelnīts, jo pietisms attīstījās
nevis ārpus pastāvošām baznīcām, bet ietilpa luterāniskās
baznīcas rāmjos. Ar laiku gan pietisms attīstījās par partiju, un
sakarā ar to attīstījās partiju organizācijām
piemītošie trūkumi — varas kāre, pretinieku
vienpusīgs novērtējums un kritikas trū-
kums pret saviem partijas biedriem. Toties
pietisms ar savu filantropisko un misionāru darbību ievadīja
protestantismu universālisma virzienā.

Pietisma ceturtnā un pie tam vissvarīgākā pazīme ir
lielā tikumiskā nopietnība, kas izpaužas visā
pietistu dzīves veidošanā, ar ko viņi ienesa ļoti svarīgus
ierosinājumus tā laika tikumiski pagrīmušā sabiedrībā (gal-

venā kārtā 30 gadīgā kara sekas!). Tā kā pietisms uzskatīja par grēku teātru apmeklēšanu, kā arī piedalīšanos dejās, kāršu spēlēs, smēķēšanā, pat jokošanā, tad šāda bēgšana no visa pasaulīgā noveda pie tā, ka pietīstiem nevarēja būt īstas intereses par mākslu, zinātņi un laicīgo izglītību. Tāpēc arī varētu izlikties, ka pietisms nevarēja labvēlīgi ietekmēt vispārējo gara dzīvi. Faktiski tomēr šī ietekme ir ļoti liela, lai gan pēc būtības netieša, kā to pierāda Horsts Stefans.*)

Pietismam ir neapšaubāmi nopelni sievietes nozīmes pieaugšanā sabiedrībā, sabiedriskās dzīves veicināšanā un galvenā kārtā vēstulu kulta attīstīšanā. Daudz lielāka nozīme pietismam ir tai ziņā, ka tas ļoti spēcīgi ietekmēja XVIII g. s. gara dzīves dažādās strāvas. Ortodoksās luterāņu baznīcas jaunajā paaudzē spilgti jūtama pietisma ietekme. Tomēr vēl lielāka nozīme pietismam ir vācu apgaismes kustības ietekmēšanā. Lai šīs attiecības starp vācu pietismu un apgaismi būtu skaidrākas, īsumā atzīmēsim vispārīgi apgaismes galvenās pazīmes, neapskatot šeit visu apgaismes komplicēto problēmatiku.

Savā nelielajā rakstā: „Was ist die Aufklärung?“ — Immanuel Kants atzīmē kā apgaismes būtību — atbrīvošanos no garīgās aizbildniecības.**)

*) „Der Pietismus als Träger des Fortschritts in Kirche, Theologie und allgemeiner Geistesbildung“ von Lic. theol. Horst Stephan (Privatdozent in Marburg), Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1908, S. 46.

**) Apgaismes plašu raksturojumu un vēsturi sniedz Trēlcs savā rakstā „Die Aufklärung“ (Realencyklopädie, hrsg. v. Herzog Hauck, II Bd., Lpz. 1897, S. 225—241). Attiecības starp apgaismi un romantiku noskaidro Evalds A. Bouke savā grāmatīnā „Aufklärung, Klassik und Romantik“, Braunschweig, Friedrich Vieweg und Sohn, 1925.

Savā isajā apgaismes raksturošanā esmu pieturējies pie prof. Heinricha Hofmana (Bern) grāmatas „Die Aufklärung“ (Religionsgeschichtliche Volksbücher, hrsg. von Friedrich Michael Schiele), Tübingen, J. C. B. Mohr, 1912.

Apgaismes laikmeta problēmatikā vislabāk, pēc manām domām, ievada krievu valodā publicētā prof. A. G. Vulfiusa grāmata „Основные проблемы эпохи просвещения“, Петроградъ, „Наука и Школа“, 1923, kur arī atrodams ļoti plašs literatūras norādījums un literatūras novērtējums. No pēdējā laikā publicētiem darbiem par apgaismi varētu minēt Dr. Elīzabetes Heimpel-Micheles grāmatu „Die Aufklärung“ (Göttinger Studien zur Pädagogik, hrsg. von prof. Dr. Hermann Nohl, Langensalza, Julius Beltz, 1928.).

Vidus laikos teoloģija bija visu zinātņu kēniņiene, jo tā dibināta uz paša Dieva pasludinātām patiesībām. Arī reformācijas laikā bībele vēl ir galvenā autoritāte strīdus gadījumos par dažādiem reliģiskiem jautājumiem. Apgaisme ir vērsta pret šo autoritāšu kultūru. Tai vispirms ir raksturīga šī tieksme visu pārbaudīt, visu kritizēt. Bet kā lai nonāk pie drošas patiesības? To var atrast pateicoties prāta darbībai, pateicoties domāšanai. Apgaismes pārstāvji bija pārliecināti, ka patiesību var atrast pateicoties skaidriem jēdzieniem un stingriem, konsekventiem pierādījumiem. Ja reformācijas laikmetā visu noteicošās bija reliģiskās jūtas, ja renesanses laikmetam raksturīgas aistētiskās jūtas, tad apgaismes laikmets visu sagaida no zinātnes. Apgaismes pārstāvji domāja, ka pareiza atziņa novedīs arī pie pareizas darbības, kas tomēr ne katreiz ir pareizi. To pašu kļūdu, pēc manām domām, pielaida arī senatnes grieķu domātājs Sokrāts, pēc kuŗa domām vajaga tikai noskaidrot cilvēkiem to, kas labs un kas ļauns un tad jau ļaunums izzudīs, bet viņš sprieda par citiem, izejot no savas pārliecības, un bez tam nebija piegriezis vērību tam, ka cilvēka darbību noteic ne tikai viņa atziņas, bet gan varbūt vēl vairāk viņa jūtas un tieksmes. Ja humānisti bija vairāk teorētiķi, tad apgaismotāji bija praktiķi: viņi grib visu dzīvi pārveidot, pie kam ir dziļi pārliecināti, ka to iespējams realizēt, vajaga tikai gribēt. Tālāk šī laikmeta raksturīgā pazīme ir tā, ka pretēji atziņas un gribas augstai vērtēšanai jūtas tiek vērtētas ļoti zemu, kā atziņas zemākā forma, lai gan jāsaka, ka pašiem šī laikmeta darbiniekiem tieši raksturīgs viņu dedzīgais entūziasms. Sakarā ar to arī reliģiskās jūtas tiek zemu vērtētas, vispārīgi samazinās interese pret viņpasauli, tā ka apgaismi varētu uzskatīt kā noteiktu laicīgās kultūras veicinātāju. Uz dzīvi apgaismes pārstāvji skatās ar optimismu, jo cilvēks pēc savas dabas ir labs, arī daba ir laba, un šī pasaule ir labākā no visām pasaulēm. Turpmākos laikmetos aprīnoja, cik viegli apgaismotāji tika pāri visām ciešanām un dzīves ļaunumiem. Protams, arī viņi redzēja pasaulē daudz muļķību un nevērdzību, bet viņi domāja, ka visu to var novērst ar prāta palīdzību, jo šim laikmetam ir raksturīga šī bezgalīgā pašlaušanās

uz prāta visvarenību. Ar šo optimismu sakarā stāv tā laikmeta filantropisms un humānitāte, kas ne tikai rūpējās padarīt dzīvi gaišāku un priecīgāku, bet arī vērsās pret baznīcu un tās neiecietību, kas noved pie reliģiskām cīņām.

Apgaismes laikmeta idejas stipri ietekmēja filosofijas, dabas zinātņu un vēstures attīstību. Arī valsts tiesības, saimnieciskā dzīve, morāle un izglītība atbrīvojās no reliģiskietiskās aizbildniecības un sakarā ar to kā autonomas nozares arvien straujāk attīstījās.*)

Tagad mēģināsim noskaidrot attiecības starp pietismu un apgaismi. Ļoti bieži šīs divas garīgās strāvas iedomājas kā viskrasākos pretstatus, kādi, piem., pastāv starp pietisma ticību un apgaismes neticību. Zinātnē ir izteiktas arī domas, ka attiecības starp pietismu un apgaismi domājamas kā attiecības starp cēloni un sekām. Tomēr šādā krasā formulējumā neviens no šiem uzskatiem nav pareizs. Protams, netrūkst pretstatu starp pietismu un apgaismi, kā piem., viņu dažāda stāvoklis pret kristīgās ticības atklāsmes raksturu, pret sv. rakstiem un t. t., toties konstatējamas arī pozitīvas attiecības starp šīm divām garīgām strāvām, ko pierāda ne tikai atsevišķas personības, bet uz to norāda arī tas fakts, ka tiklab pietisms, tā arī apgaisme atradās opozīcijā pret ortodoksālo luterānisko baznīcu, kā arī aizstāvēja atsevišķas personības reliģiskās tiesības un, beidzot, pasvītvoja kristietības praktisko raksturu. Nepareizi ir arī vācu apgaismi pilnīgi atvasināt no pietisma, jo tās avoti ir dažādi un daži sniedzas atpakaļ laikmetā, kad vēl pietisma nemaz nebija. Abas šīs garīgās kustības satrieca sastingušo klērikālismu. Šis mērķis uz laiku tuvināja tās, lai pēc tam to attīstība ietu dažādos virzienos, pie kam apgaisme pārspēja pietismu. Vācu apgaisme it kā uzsūca sevī pietismu, to pārstrādāja, bet līdz ar to pieņēma citādu raksturu nekā angļu-franču apgaisme. Ja vācu apgaimei, sevišķi tās teologiem ir raksturīga morālās dzīves nepieciešamības pasvītšana, izjūts reliģisks skats uz dzīvi un pasauli un tieksme iedziļināties savā dvēseles dzīvē, tad tas ir pietisma nopelns.**)

*) Šis īsais apgaismes raksturojums jau iespiests manā rakstā „Žanis Žaks Rusò“ (viņa dzīves gaita, personība un ievērojamākie darbi) („Izglītības Ministrijas mēnešraksts“ 1929., Nr. 5/6, 516—517.)

**) Horst Stephan, „Der Pietismus“... S. 49.

Francijā apgaismeī parallēlā jansenisma kustība tika apspiesta, un tāpēc franču apgaisme nonāca līdz skeptiskajī frivolitātei. Ja Rusō, kas jau ievada opoziciju apgaismeī, tika jūsmīgi uzņemts vācu apgaismotāju aprindās, tad tas izskaidrojams ar to, ka pietisms jau bija viņu sirdis tam sagatavojis.

Pietisma vispārējo raksturojumu beigsim ar šādu citāti no agrāk minētās Horsta Stefana grāmatas: „Gara sacelšanās pret katru scholastiku, likumiem un šablonu, protests pret katru intelektuālistu, patstāvīgas un tiešas attiecības pret Dievu, pasauli un dzīvi, fantazijas augstais lidojums, zinību un kultūras pārvēršana par personības attīstības elementiem un vispārīgi personības cienīšana, viss tas, cik tālu mēs gribam to apskatīt no kultūrvēsturiskā viedokļa, saistās ar pietisma sasniegumiem.“*)

Pietisma vēsture Vidzemē vēl maz izpētīta. Līdz pat XX gadu simtenim nebija pat mēģinājuma dot pārskatu par pietisma vēsturi Vidzemē. Pat ap XIX g. s. vidū iznākušā K. A. Berkholca grāmatā „Was ist Pietismus?“, tās autors nepakavējas pie pietisma attīstības gaitas Vidzemē, bet gan veltījis to pietisma kritikai, kas gan arī saprotams, jo te sakopotī tikai viņa sprediķi.**)

Pēdējos gados ar pietisma un hernhūtisma vēsturi Vidzemē daudz nodarbojies prof. L. Adamovičs, kas pirmo īso pārskatu par pietisma vēsturi sniedz savā „Dzimtenes baznīcas vēsturē“, pēc tam jau plašāk savā apcerējumā „Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē“ I—III (Reliģiski-filozofiski raksti II, 1928., Gulbja apgādībā, lapp. 56—78) un, beidzot, savā disertācijā „Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710.—1740.“ (Rīgā, 1933).***)

Tā kā šeit gribu sniegt tikai vispārēju pārskatu par pietisma vēsturi Vidzemē, tad arī atbalstīšos galvenā kārtā uz prof. L. Adamoviča augšā minētiem pētījumiem.

*) Horst Stephan „Der Pietismus“,... S. 52.

**) „Was ist Pietismus?“ Vier Predigten, gehalten von C. A. Berkholz. (Oberpastor an der Kronskirche zu St. Jacob, Oberlehrer der Religion, der griechischen und hebräischen Sprache am Gymnasium zu Riga, gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei zu Riga, 1841).

***) Šeit lai būtu man atļauts izteikt mīļu pateicību prof. L. Adamovičam par viņa laipno pretimnākšanu, ko viņš man parādīja šī darba sarakstīšanas laikā, nododot manā rīcībā savas disertācijas mašīneksemplāru, kā arī norakstu no galvenā Vidzemes pietisma pārstāvja Chr. G. Neuhausena vēstules.

Pietisma pirmie pārstāvji Vidzemē parādās jau tūlī pēc Lielā ziemeļu kara un mēra izbeigšanās Vidzemē. Spilgtākais šī virziena reprezentants ir **Christjāns Gotholds Neuhausens** (1684.—1734.). Viņš ir dzimis Cēsīs, kur viņa tēvs Johans Neuhausens toreiz ieņēma mācītāja vietu, bet vēlāk kļuva par Valmieras mācītāju un prāvestu.*) Sākumā Chr. G. Neuhausens ir izglītojies Rīgas licejā, bet jau 1699. g. pārgājis uz A. H. Frankes skolotāju semināru Hallē, kur mācījies 3 gadus, pēc

IX att. A. H. Franke.

tam 1702. g. immatrikulējies Halles universitātes teoloģijas fakultātē un pabeidzis savas studijas 1704. g. Pēc atgriešanās dzimtenē viņš iestājās vēl Tērbatas universitātē (1705. g. 27/IV), kas toreiz bija pārcelta uz Pērnavu, jo mācītāju starpā valdīja luteriskā ortodoksija un varbūt uz viņu ierosinājumu

*) Īsas biografiskas ziņas par Chr. G. Neuhausenu sniedz Lauma Sloka savā grāmatā „Vidzemes draudžu kronikas“, Valsts arhīva izdevums, Rīgā, 1925., 117 (tikai viņa nepareizi uzrāda Neuhausena miršanas gadu — 1734. g. vietā 1735. g.).

zvedru ķēniņš Kārlis XII izdeva 1706. g. 7. jūnijā pat sevišķu pavēli, kas bija vērsta pret pietisma pārstāvjiem, pie kam ārzemniekiem paredzētais sods bija izraidišana, šejieniešiem — atlaišana no vietas, bet visiem tiem, kas bija studējuši teoloģiju „aizdomīgās un izdaudzinātās akadēmijās Vācijā, kur tā sauktais pietisms tiek mācīts un piekopts“ un „kur var viegli iesūkt indi“, bija pēc ārzemju studijām jāapmeklē tēvzemes universitāte. 1706. g. pulkvedis Skogs lūdza konsistoriju ordinēt studentu Neuhausenu par viņa eskadrona mācītāju, bet konsistorija lūgumu noraidīja, motivējot ar to, ka Neuhausens neprotot igauniski un bez tam esot nepareizi uzvedies savā

X att. Cēsis XVIII g. s.

sprediķī. Šis otrs neskaidri formulētais motīvs varbūt zīmējās uz to, ka Neuhausens sludināja pietisma idejas. Tā kā tai laikā pret Pērnavas draudzes mācītāja adjunktu J. G. Šilingu bija ievadīta tiesas izmeklēšana, tad Neuhausens uzņēmās viņa vietas izpildīšanu. Drīz pēc tam, laikam 1707. g., viņš kļuva par Cēsu mācītāja Johana de Mīles adjunktu, lai gan pret viņa kandidātūru bija iesnieguši protestu Cēsu pilsoņi, jo Cēsu pilsētas valde bija rekomandējusi viņu virskonsistorijai bez pilsoņu ziņas. Viņš palika Cēsis arī pēc mācītāja Joh. de Mīles nāves, jo atraitnei bija jāgādā par sludinātāju, un viņa lika konsistorijai priekšā uzticēt šo vietu Neuhausenam, jo viņš ar saviem sprediķiem esot izpelņījis cienību tiklāb vācu kā arī latviešu aprindās. Lai gan šoreiz lūgumu ievēroja, bet līdzšinējās nepatīkšanas bija tā sarūgtinājušas Neuhausenu, ka viņš, tā

kā jau 1707. g. bija apprecējis sievu ar vidēju pūru, gribēja uz visiem laikiem atteikties no garīdznieka amata. Jau 1710. g. viņš saņēma uz nomu Kaugurmuižu un gribēja nodoties lauksaimniecībai. Tomēr mācītāju trūkums bija liels, un cēsinieki aicināja viņu atkal pie sevis un viņš, pagaidām, arī pieņēma šo aicinājumu. 1711. g. 25/I prāvests Vīzeners viņu ordinēja par Cēsu un toreiz ar Cēsīm apvienoto Āraišu mācītāju. No viņa 1711. g. 6. IX vēstules virskonsistorijai redzama tā lielā nopietnība, ar kādu viņš nodevies cēsinieku tikumiskā līmeņa pacelšanai, bet tā kā laicīgā vara viņu neatbalstīja, tad viņš nolēma šķirties no Cēsīm, tāpēc ka viņš jau bija saņēmis uzaicinājumu pāriet uz Valmieru, jo turienes mācītājs Michaels Klembkens vēl nebija pārnācis no gūsta. 1712. g. trešos Ziemsvētkos viņš sirsnīgi atvadījās no Āraišu draudzes un 1713. g. 9. janvārī pat ierakstīja Āraišu baznīcas grāmatās latīņu valodā novēlējumu — lai pats Virsgans Kristus uzņemoties vadību par viņam līdz šim uzticēto ganāmpulku.*)

Tā kā Valmieras mācītājmuiža un diakonāta māja stāvēja vēl drupās, tad Neuhauszens turpināja saimniekot Kaugurmuižā. Lai gan viņš uzskatīja savu mācītāja vietu tikai par pagaidu darbu, tomēr viņam vairs nebija lemts atbrīvoties no šiem pienākumiem. 1722. g. pārnāca Klembkens no Krievijas, un Neuhauszens gribēja atdot viņam Valmieras draudzi. Bet Neuhauszens bija ieguvis šīs draudzes mīlestību, kāpēc arī 5 muižturi un 17 pilsoņi iesniedza 1722. g. 24. III ķeizariskai oikonomijas pārvaldei lūgumu atstāt Neuhausenu Valmierā, kur Klembkens bija darbojies tikai īsu laiku (4 nedēļas), bet Neuhauszens jau 10 gadus. Lūgumu arī ievēroja un pēc vairākkārtīgām pārrunām vienojās par to, ka Klembkens saņems Ēveles draudzi un prāvesta vietu, bet Neuhauszens apņēmās piemaksāt viņam tik daudz, par cik viņa alga Valmierā būtu iznākusi lielāka (apm. 60—70 dālderu). Tādā kārtā nodrošinādams savu stāvokli Valmierā, Neuhauszens nolēmj vēl sirsnīgāk nodoties savam darbam: piem., viņš ievēda kopējas katechizācijas stundas baznīcā un sevišķas iesvētāmo sagatavošanas stundas. Tas viss, kā arī vēl saimniekošana Kaugurmuižā, prasīja daudz laika. Tā kā viņš bez tam vēl bija slimīgs, viņš jau sen gribēja atteikties no priesterļa amata, lai varētu mierīgi ārstēties, bet tagad

*) Lauma Sloka, Vidzemes draudžu kronikas, Rīgā, 1925., 69, kā arī Valsts archīvā — Āraišu baznīcas grāmatas II sējums, 42.

nolēma pieņemt sev adjunktū. Šai nolūkā viņš raksta 1722. g. 25. VII no Kaugurmuižas vēstuli uz Halli savam iemīļotam profesoram Aug. Herm. Frankem un atceras, ka viņš kādreiz bijis pie Frankes 3 gadus skolotāja semināra audzēknis un 2 gadus students. Šai vēstulē Neuhausens attēlo savu dzīvi pēc studijām Hallē līdz viņa iecelšanai par pastāvīgu mācītāju Valmierā (1722. g.). Tā kā šos datus jau esam izmantojuši Neuhausena biogrāfijai, tad pie šīs vēstules sīkāka satura atstāstīšanas nepakavēsimies. Neuhausens lūdz atsūtīt viņam 2 teoloģijas studentus, kas būtu labi sagatavoti pietisma garā, būtu labi sludinātāji, administrātori un galvenais — ar savu priekšzīmīgo tikumisko dzīvi varētu labvēlīgi ietekmēt savu draudzi.*) Kamēr šie studenti iemācītos latviešu valodu, viņi varētu 1—2 gadus strādāt kā informātori, tas ir apmācīt jaunatni. Viņš nosūtīja arī tūlī katram no viņiem ceļa naudai pa 20 dālderiem. Viens no šiem halliešiem — Tobiass Sprekelsens, kā liekas, ieradās Kaugurmuižā jau 1722. g., bet otrs — Efr. Dītrichs Hevels (Hövel) sākumā baidījās no ceļa grūtībām un svēšas valodas, bet tad šīs šaubas viņam izzuda, un 1723. g. jūnija beigās jau viņi abi ir Kaugurmuižā, pie kam viņi jau ir ieguvuši pēc attiecīga pārbaudījuma no superintendenta Heinricha Bruininga sprediķošanas atļauju. Viņi abi sāka mācīties latviski, pie kam Neuhausens gatavoja Sprekelsenu par savu palīgu, bet Hevelam pagādījās vieta Harjelas draudzē Vidzemes igauņu daļā (1724.—1758.). Sprekelsens uzturās pie Neuhausena Kaugurmuižā, iemācās latv. val. un dažas reizes sprediķo Valmieras baznīcā gan vācu, gan latviešu valodā.

1724. g. 17. IX Neuhausens lūdz virskonsistoriju atļaut viņam pieņemt par adjunktū kandidātu Sprekelsenu, kas jau trešo gadu atrodoties Valmierā. Raksts ienācis virskonsistorijā 17. IX, un tūlī arī izlemts nosūtīt to Valmieras draudzes muižu īpašniekiem un nomniekiem atsauksmei. 16. X ienāk 4 muižturu parakstīta atsauksme, kur lūdz noraidīt Neuhausena lūgumu. Viņš gribot uzticēt Sprekelsenam tikai dievgaldniekus, bet sprediķus un citas amata darīšanas paturēšot pats. Ja mācītājam amats esot kaut kādā ziņā par grūtu, vai nepa-

*) Preussische Staatsbibliothek, Handschriftenabteilung. Aus dem Nachlass von Aug. Herm. Francke, Kapsel 28, Nr. 34, S. 238a.

Kā redzams no šīs vēstules, viens no svarīgajiem motīviem, kāpēc Neuhausens vēlējās adjunktū un pie tam no Halles, bija rūpes par to, lai atrastu sava darba cienīgu turpinātāju.

tikot, tad lai viņš labāk atsakoties. Sekas bija tās, ka Neuhausena lūgums iegulās virskonsistorijas aktīs gandrīz uz veselu gadu. Interesanti atzīmēt, ka šie 4 muižturī ir tie paši, kas 1722. g. bija viņu tik sirsnīgi lūguši neatstāt Valmieru. Muižturīem kaut kas nepatīk Neuhausena darbībā un tādēļ viņi ceļ iebildumus pret viņa izvēlēto adjunktū. Domājams, ka Neuhausens kopā ar Sprekelsenu būs sākuši aktīvāk strādāt pie pietisma ideju realizēšanas, varbūt pat noorganizējot pietistiskos pulciņus. Raksturīgi, ka taisni 1724. g. iznāk Neuhausena sarakstītā grāmatīņa (bez autora minēšanas) „**Zeisch us Labklahschanu**“ (Weg zum Glück.)*) Grāmatīņas sākumā kā motto likti 4 burti E. T. W. I. (= Eeisch tā Wahrda Jehsus) un Ps. (Dahwida dsiesma) 143,10. Priekšvārdos, kas sastāda $\frac{1}{4}$ no visas grāmatīņas, vispirms ir runa par 2 ceļiem, „no kuriem viens ved uz pazušānu un tās otrs uz labklāšānu jeb dzīvību“ (Math. VII, 13. 14). Šī grāmatīņa gribot noskaidrot, ka Dievs ir radījis cilvēku pēc sava izskata un ka viņš šo izskatu pazaudējis pēc grēkos krišanas, bet pateicoties ticībai un padevībai Dieva sūtītam Pestītājam cilvēks atkal var iegūt mūžīgo labklāšānu. Grāmatīņa esot domāta lasīšanai vaļas brīžos, bet neesot jāiemācās no galvas. Viss tās saturs esot smelts no skaidra avota — no Dieva vārdiem, kāpēc arī pēc katra jautājuma un atbildes ievietoti norādījumi, kur sv. rakstos par to ir runa. Pēc tam 45 jautājumos un atbildēs ir sniegta sistēmatiska katķisma mācība.

Pirmais jautājums ir šāds: „Pēc kā ir prātīgam cilvēkam visvairāk jādzenas, kamēr viņš dzīvo?“ Šim jautājumam seko atbilde: „Pēc vienas mūžīgas labklāšanas, kas debesis sataisīta“. Tālāk tiek aizrādīts uz to, ka šādu labklāšānu iegūst tas, kas dzīvo pēc Dieva prāta, un sakarā ar to tiek noskaidrots, kas ir Dieva prāts, Dieva būtība, pasaules radīšana, grēkos krišana, pestīšanās iespējamība. Tālāk ir runa par baušļiem kā Dieva gribas izpaušmi un par sakramentu, sevišķi sv. vakar-

*) Šis grāmatīņas pilnīgs virsraksts ir šāds: „Zeisch us Labklahschanu, Rahdihts is Deewa Wahrdeem, Pehz teem V Behrnu Mahzibas Gabbaleem, Teem par Labbu, kas mekle tā turretees, ka winneem Nahwē warr atwehrta tapt Ta Eeeeschana Eeersch tahs Debbesu Walstibas“, Rīga, Bey Samuel Lorentz Frölich, 1734. Ar roku pierakstīts: Auctor Chr. Gottl. Neuhausen. Grāmatīņai ir 24 lapp. nelielā formātā. Šī grāmata piedzīvoja vēl otru pārļabotu izdevumu 1732. g. un trešo papildināto izdevumu 1734. g. Grāmatīņa atrodas Rīgas vēstures un senatnes pētīšanas biedrības bibliotēkā (N. 59).

ēdiena svarīgo lomu kristīgā cilvēka dzīvē, kā arī, beidzot, norādījums uz lūgšanas svarīgumu. Pēdējā atbilde plaši min tos labumus, ko cilvēks iegūs pēc naves, ja viņš izpildīs grāmatiņā izteiktās pamācības.

Grāmatiņas 3. izdevumam (1734. g.) pievienota vēl „Ihksa Eewadischana eeksch tas Tizzibas Mahzibas“, kas ir grāmatiņas īss kopsavilkums.

Sevišķi raksturīgas šai grāmatiņā ir 21. un 25. jautājumi un atbildes. Te tiek pasvītots, ka cilvēks ar saviem spēkiem nevar iegūt pestīšanos, bet tikai pateicoties ticēšanai un kalpošanai Kristum cilvēks iegūs no Sv. Gara spēku darboties pēc Dieva prāta. Pestīšanās ideja ieņem centrālo vietu visā kristīgā ticībā. Bet ar to ir saistītas 2 kardinālas problēmas, kas ļoti grūti atrisināmas. Pirmo problēmu varētu raksturot kā pretstatu starp kristīgās ticības morāli un laicīgās kultūras prasībām. Otrā problēma ir vēl svarīgāka un sarežģītāka: kā iegūt pestīšanās garantiju, un līdz ar to, cik liela loma pestīšanās iegūšanā piešķirama Dievam un cik liela loma brīvai cilvēka darbībai. Ja viss atkarājas no Dieva, tad cilvēka ētiskā darbība zaudē katru nozīmi. Turpretim, ja pasvītosim mūsu darbības reliģiski-ētisko nozīmi pestīšanās iegūšanā, tad paceļas jautājums, vai tādā kārtā necieš Dieva visvarenības ideja.

Baznīca centās samierināt cilvēka brīvās gribas un dievišķīgā principa nozīmi pestīšanās iegūšanā, bet šādu Pelagija un Augustina motīvu apvienošana, kas īstenībā ir pretrunu apvienošana, tomēr neapmierināja domājošo cilvēci, kas spilgti izpaudās jauno laiku vēstures sākumā, kad humānisms centās nostatīt pestīšanos atkarībā no cilvēka brīvās gribas, bet reformācija (sevišķi Kalvins) — atkarībā no Dieva žēlastības. Tomēr nav jāaizmirst, ka humānisms un reformācija konkrētajā īstenībā nav tik krasi atdalāmi viens no otra.*)

Neuhauzena grāmatiņa nav pilnīgi patstāvīga: viņš ir ņēmis sev par paraugu Frankes palīga, znota un pēcnācēja Joh. Anastasija Freilinghauzena sarakstīto „Pestīšanas gaitu“,**)

*) А. Г. Вульфius, „Проблемы духовного развития. Гуманизм, реформация, католическая реформа“. Петербург, „Наука и школа“ 1922, 60—73.

**) J. A. Freylinghausen, „Ordnung des Heyls in Fragen und Antworten denen Einfältigen und Unerfahrenen zum besten vorgestellt und mit Sprüchen Heiliger Schrift bewähret“.

kas pievienota viņa 1705. g. pirmo reizi iespiestai ticības mācības grāmatai 34 artikulos. *) Neuhauzens patapinājis no Freilinghauzena nevis grāmatīņas saturu, bet gan viņa jautājumu un atbilžu metodi, kā arī viņa paņēmienu — norādīt uz attiecīgām vietām Sv. Rakstos. Vēlāk parādījās arī tiešs **Freilinghauzena** „Pestīšanas gaitas“ tulkojums latviešu valodā. Tulkotāja vārds un grāmatīņas izdošanas gads nav mums droši zināms. Pirmais latv. katķismu vēsturnieks Ravensbergs apzīmē par grāmatīņas tulkotāju Neuhauzena vēlāko palīgu G. J. Maiju un par izdošanas gadu pieņem 1724. g. **) Tā kā Rīgā šis tulkojums nav uzglabājies, tad arī nav iespējams šos datus pārbaudīt. Vismaz, ja arī tulkotājs ir Maijs, tad grāmatīņas izdošanas gads nevar būt 1724., jo Maijs tai laikā, kā liekas, nemaz vēl nebija Vidzemē, vai arī vēl nevarēja būt tik labi iemācījies latv. val., lai varētu tulkojumu izdarīt. Neuhauzena un Freilinghauzena grāmatīņas ir pirmie pietisma gara paudēji latviešu tautai. No 1739. g. baznīcu vizitācijas protokoliem redzams, ka Neuhauzena grāmatīņa bijusi plaši pazīstama Valmieras draudzē.

1725. g. atnesa svarīgas pārmaiņas Valmieras draudzes muižnieku sastāvā. Valmiermuiža, Mūrmuiža, Burtņieki ar Svārti nāca ģenerāļa Ludviga Nikolaja fon Hallarta rokās, jo ķeizariene Katrīna I viņam tās bija piešķīrusi mūža nomā, pie kam viņam bija jāmaksā mazāk nekā puse no pilnas nomas (3860 dālderu vietā 1860 dāld.). Viņš kopā ar savu kundzi Magdalēnu Elizabeti bija jau kopš 1714. g. ciešos sakaros ar pietisma centru Halli un A. H. Franki. Uz to norāda arī tas fakts, ka 12. VII viņi ierodas Valmiermuižā, un viņus jau pavadā kā mājas mācītājs viens no tuvākiem Frankes mācekļiem un līdzdarbiniekiem Alberts Antons Fīrorts (Vierorth). Neuhauzens, paredzēdams Hallarta labvēlību, atkārtoja savu lūgumu pēc adjunkta un, ņemot vērā arī dažu citu muižnieku uzskatu maiņu Neuhauzenam labvēlīgā virzienā, virskonsistorija viņa lūgumu ievēroja. 17. XI Sprekelsenu uzaicināja uz pārbaudījumu un drīz pēc tam arī ordinēja par Neuhauzena adjunktu. Algu pagaidām uzņēmās maksāt Hallarts, kamēr tās

*) J. A. Freylinghausen, Compendium oder kurtzer Begriff der gantzen Christlichen Lehre in XXXIV Articeln, S. 143—156.

**) Christian Ravensberg, Beytrag zu der Geschichte des lettischen Catechismi, 1767, S. 12.

maksāšanu pārņems valdība. Generālim bija lemts dzīvot Valmiermuižā tikai īsu laiku, jo 1727. g. 27. martā viņš jau nomira. Nomas tiesības ar tādiem pašiem noteikumiem mantoja viņa sieva. Tā kā viņai piešķirama ļoti ievērojama loma ne tikai pietisma, bet arī hernhūtisma vēsturē Vidzemē, tad šeit tuvāk pakavēsimies pie viņas personības. Prof. L. Adamovičs šādi īsumā raksturo Hallarta kundzi: „Liktenis bij novēlējis Neuhausenam ideālu līdzdarbinieci, personīgas dievbijības un humānu centienu apgarotu, bagātīgi apveltītu ar materiāliem līdzekļiem, kas nepieciešami plašāku

XI att. M. E. Hallarte.

pasākumu veikšanai un apbalvotu ar kārtas priekšrocībām, kas viņai garantēja gandrīz pilnīgu neatkarību un rīcības brīvību. Tā ir viena no cēlākām un spilgtā-

kām parādībām Vidzemes muižnieku vidū 18. g. s. pirmā pusē: ģenerāliene Magdalēna Elīzabete fon Hallart (de Hallard, d'Hallart), dzimusi fon Bīlov.***) Svarīgākos datus Hallarta kundzes biogrāfijai sniedz F. K. Gadebušs.***) Viņa dzimusi 1683. g. 4. VII Beļavā (Kortenhof) Gulbenes draudzē. D. Krancs (D. Cranz) savā grāmatā „Alte und neue Brüderhistorie“ (1771. g., 272. lapp.) un Dr. T. Harnaks (Th. Harnack) savā grāmatā „Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde“ (Erlangen, 1860, S. 30) apzīmē Hallarta kundzi kā „dievbijīgu dāmu no Saksijas un kā Saksijā dzimušu un uzaudzinātu tur Halles, t. i. pietisma garā“. Tomēr tas ir nepareizi, ko, kā liekas, pirmais konstatējis barons Hermans fon Bruinings.***) Pēc sava tēva Johana Gustava Bīlova nāves Magdalēna Elīzabete apprecējusies 1705. g. 19. XI ar zviedru majoru, vēlāko pulkvedi-leitenantu (Oberstleutenant) Hansu Georgu Leijonu (Leyon, arī Löwe), kam piederēja Ungurmuiža ar Kūdumu, bet drīz pēc tam viņas vīrs krita kaujā pie Lesnajas (1708. g.). 1710. g. 18. jūnijā viņa apprecējusies otru reizi ar krievu armijas infanterijas ģenerāli brīvkungu Ludvigu Nikolaju fon Hallartu. Drīz viņi pārgāja dzīvot uz Pēterpili, bet par šo laiku mums pagaidām trūkst noteiktu ziņu. Ģenerālis ieņēmis tur diezgan redzamu vietu, uz ko norāda jau agrāk minēto muižu piešķiršana mūža nomā. Liekas, ka līdz ģenerāļa nāvei viņi abi nodzīvojuši Valmiermuižā. Šeit viņi turējuši savu mājas mācītāju, pie kam muižā tikuši noturēti pilnīgi dievkalpojumi ar svēto vakarēdienu, kušos piedalījušies arī muižas ļaudis. Par mājas mācītāju sākumā ir bijis A. A. Fīrorts (Vierorth) no 1725. g. jūlija līdz 1726. g. martam, pēc tam viens no Frankes vistuvākiem audzēkņiem un darba biedriem Frīdrihs Bernhards Blaufūss, kas bija mācījies Frankes bāriņu namā, kopš 1719. g. studējis Hallē teoloģiju un vēlāk izpildījis Fr. personīga sekretāra vietu. Tūlī ar 1725. g. iesākās Valmiermuižā jauna rosība, pie kam Hallarte un viņas tuvākie darba biedri

*) L. Adamovičs, Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē I—III (Reliģiski-filozofiski raksti II, A. Gulbja apgādībā, Rīgā, 1928., lapp. 62).

***) F. K. Gadebuša rokraksts „Geschichte des Livländ. Adels“, 8. sējums. 170. un 171. lapp. (Rīgas vēstures un senatnes pētīšanas biedrības bibliotēkā.)

****) Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Familiengeschichtliche Nachrichten von Hermann Baron Bruiningk, Riga, 1913, Kommissionsverlag von N. Kymmels Buchhandlung, Abt. III, Kap. VIII, S. 145 — Anmerkung.

kluva par ievērojamu faktoru Vidzemes baznīcas dzīvē. 1727. g. Blaufüss aizgāja par mācītāju uz Palsmani — Aumeisteri un Sprekelsens — uz Straupi. 1728. g. Blaufūsa vietā nāca mācītājs Melchiors Pauli (jeb Pauls) un Sprekelsena vietā — Georgs Jakobs Maijs (1728.—1736.), Freilinghauzena darba tulko-tājs, kas vēlāk 1736. g. pārgāja uz Umurgu. Valmiera arvien vairāk izvērtās par Vidzemes pietisma centru, un tās ietekme bija jūtama arī pārējās Vidzemes daļās.

Generāliene Hallarte seko vācu pietisma paraugam arī mācības iestāžu dibināšanā. Valmiermuižā jau 1725. g. tika nodibināta muižas jeb zemnieku skola, kas ar ģenerālienes Hallartes gādību izveidojās arī par vislielāko. Trīsdesmito gadu otrā pusē bērnu skaits te bija pāri par 100, un daļa no tiem nāca arī no kaimiņu novadiem. 1736. g. skolu vizitācijas ziņojumā, diemžēl, attiecīgā lapa izplēsta, tā ka paliek tikai kāds konstatējums, ka skolu apmeklējuši 110 bērnu un tur strādājuši 4 skolotāji (Melchiors Pauls un 3 palīgi). 1738. g. ģenerāliene liek krievu namdariem uzcelt speciālu skolas namu, jo 1737. g. rija, kur mācīja bērnus, nodega. Valmiermuižas paraugam sekoja arī citas muižas, sevišķi tuvākā apkārtnē: 1736. g. Mujēnu muižā ir zemnieku skola ar 20 skolēniem, Kokmuižā — ar 16 skolēniem, bet 1739. g. nāk klāt vēl Kaugurmuižas skola ar 56 skolēniem. Šādos labvēlīgos apstākļos arī Neuhausena darbība varēja brīvi attīstīties un uzrādīt teicamus panākumus. Par Neuhausena mācītāja darbību vēlākais Valmieras skolas rektors Bloks dod šādu atsauksmi: „Viņš ir pēc mēra it kā reliģijas pamatu licis Valmieras zemnieku draudzē. Viņš bija čakls un rūpīgs vīrs, kas ar visu dedzību un nopietnību tiecās veicināt zemnieku draudzes atziņu“.*) Neuhausena nopelnus atzina arī ārpus Valmieras draudzes. 1728. g. viņu iecēla par Rīgas apriņķa pirmā iecirkņa prāvestu. Šai amatā viņš izdarīja baznīcu vizitāciju 1728/29. g. ziemā. 1728. g. viņu iecēla arī par virskonsistorijas asesoru, tā ka viņš varēja turpināt savu svētīgo darbību Vidzemes baznīcas centrālā iestādē. Šos abus administratīvos amatus viņš izpildījis līdz pat savai nāvei — 1734. g. 7. IV. Tomēr sevišķi ievērojama bija viņa vairāk kā 20 gadus ilgā darbība Valmieras draudzē, kas pacēla to par redzamu garīgās dzīves centru visā Vidzemes latviešu

*) (J. H. Block), Nachricht von den Predigern zu Wolmar — A. W. Hupel „Nordische Miscellaneen“ 13. u. 14. Stück, 1787, S. 448.

daļā. Vispārīgi pietisma vēsturē Vidzemē galvenā loma piešķirama mācītājiem, kas bija studējuši Halles universitātē. Bez Neuhausena šai grupai pieskaitāmi vēl: Sprekelsens, Blaufuss, Maijs un Grīners (Krimuldā kopš 1729.). Šai zināmā mērā radniecīga grupa ir arī Karalauču teoloģijas fakultātes absolventi — Gerike un Paulijs (sākumā — Suntažos un Madlienā, tad Skujenē un Āraišos). No šiem pietisma pārstāvjiem sevišķi atzīmējams būtu F. B. Blaufūss. Viņš darbojās no 1726.—1730. g. Valmiermuižā pie ģenerālienes Hallartes, pēc tam pārgāja uz Ērgemes draudzi, kur galvenās patronāta tiesības piederēja kādas vecas īru muižnieka dzimtas atvasēm, kas uzturēdamās kādu laiku Francijā bija dabūjušas tur uzvārdu Delabars (de la Barre). Blaufūsu sirsnīgi atbalstīja Kārķu un Turnavas muižas īpašnieks pulkvedis Roberts Frīdrihs Delabars, bet pēc viņa nāves (1732. g. 28. VI) — viņa kundze, kas pēc dzimuma bijusi zviedriete. Blaufūss jau 1731. g. ievēdis savā draudzē iesvētīšanas mācību. Viņš sprediķojis arī katru trešo svētdienu Kārķu muižā lielā istabā (rijā). Uz viņa ierosinājumu, laikam, Delabara kundze nodibinājusi Kārķos muižas skolu, kuŗa atradusies muižas īpašnieces dzīvoklī. 1736. g. vizitācijas dienā bijuši sanākuši 101 skolēns: 60 no tiem lasījuši Jaunā Derībā, 12 — mazā katķismā un 29 burtojuši ābecē. Skolā strādājuši divi latviešu zemnieki — Kārķu muižas dzimtilcivēks Toms un Turnavas Pēteris, kas saņēmis algu no Delabaras kundzes. Blaufūss vispārīgi bijis ļoti redzams darbinieks tā laika mācītāju vidū. Viņu iecēla par virskonsistorijas asesoru (laikam 1736. g.) un par Rīgas Jēkaba baznīcas mācītāju (1739.—1749.). Viņš darbojās līdz otrā latviešu bībeles izdevuma (1739.) sagatavošanā un sarakstīja arī anōnimo priekšvārdu latviešu valodā ar virsrakstu: „Deena pamahzi-ſchana, fahdā miſhē tee ſwehtee Deewa rakſti jahlaſja, tā taſ mar žilweſam iſdoteeſ uſ ſawu dwehſeeleſ labumu un muhſchigu dhſh-woſchānu.“

Arī īsti literāri ražojumi nākuši no viņa spalvas. Kopš 1747. g. viņš slimojis un miris 1756. g.

Hallartes un Delabara kundzes, kā arī Neuhausena un Blaufūsa nopelnus skolu organizēšanā var pienācīgi novērtēt tikai tad, ja mēs ieskatāmies, kāds stāvoklis skolu lietās bija citās Vidzemes draudzēs. Pēc superintendenta **K. G. Zonmtāga** ziņām par 1736. g. vispārējo skolu vizitāciju Vidzemes latviešu apgabalos bijušas pavisam 77 draudzes; no tām 26 bijušas pil-

nīgi bez skolēniem (pa daļai arī bez skolām), 5 — ar skolēniem pāri par 20, pārējās tik ar 10—15, bet pa lielākai daļai — ar 4,

XII att. **K. G. Zonntags**
(pēc Broces, X, 188).

3 un pat ar 2 skolēniem.*) Divas reizes līdz 1740. g. Vidzemes ģenerālsuperintendenti oficiāli ierosināja landtāgā skolu un iz-

*) Dr. Sonntag. Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen (Neues Museum der deutschen Provizen Russlands, Bd. I, Heft 2, 1825, S. 24). Plašākus apcerējumus par „Das Volksschulwesen in Liv-, Est- und Kurland“ var atrast Baltische Monatschrift XXI, 1872, S. 531 ff. un Baltische Monatschrift XXXVIII, 1891, S. 541 ff., kā arī A. Viča grāmatā „Iz latviešu skolu vēstures“, Rīgā, 1923.

glītības lietu nokārtošanu — Bruinings 1727. g. un Fišers — 1737. g. Superintendents **Jakobs Benjamiņš Fišers** (1736.—1744.) savā skolu labošanas projektā apskata gan skolas ārējos apstākļus, gan iekšējo stāvokli. Visbiežāk skolas mitinājušās rījās, par kuŗu noderīgumu bērnu mācīšanai Fišers izsakās šādi: „Zemnieku rījas dod tiklab bērniem, kā skolotājiem gan siltumu, cik patīk, bet tām trūkst dienas gaismas, jo gaismu var ielaist tikai pa vienu lodziņu, bet otrs uz vēja pusi vienmēr jātur cieti, tā ka lielākai daļai jāsēž tumsā, un viņi īsti dabū saskatīt burtus tikai tad, kad atnāk lodziņa priekšā uzteikt (kā to mēdz sacīt). Un kad viņi tad stostās un netiek ar lasīšanu nekur uz priekšu, tad neapdomīgi skolotāji bieži soda viņus nevainīgus ar stingru sodu par to, ka viņi neprotot uzdevumu, un vecāki tādēļ izlieto gadījumu, lai paturētu bērnus mājās.“*) Fišera ziņojums par skolu stāvokli 1736. g. vispārīgi rāda ļoti bēdīgu ainu. Vainu viņš meklē galvenā kārtā pie muižniekiem, nosodīdams viņu nevērību un negādību, un pie skolotājiem — viņu nelietīgā dzīvē (dzeršanā, kaušanās, nemītīgās kildās), zināšanu trūcumā un sliktās metodēs. No muižas skolām Vidzemes latviešu daļā ārpus Valmieras un Ērgemes draudzēm varētu minēt vēl muižas skolu Ungurmuižā, kur mācījās galvenā kārtā Ungurmuižas un Kūduma novadu bērni. To nodibināja ap 1730. g. **Baltazars fon Kampenhauzens** (1689.—1758.), arī viens no cēlākiem un humānākiem sava laika Baltijas muižniekiem. Viņš bija dzimis Stokholmā, uzkalpojis zviedru armijā līdz majoram, pēc tam nokļuvis sakšu gūstā un nokalpojis kādu pusgadu kā pulkvedis-leitenants poļu armijā, un beidzot 1711. g. krievu cars Pēteris Lielais piespieda viņu kā Baltijas muižnieku iestāties krievu armijā. Tai pašā gadā viņš apprecējās ģenerālsuperintendenta Bruininga sievas māsū — Margaretu fon Liliengrenu. Viņš kļūst par Pēterī I uzticības vīru un tiek komandēts pēc Ništates miera noslēgšanas krievu valdības uzdevumos pie Berlīnes un Drēzdenes galmiem. Te viņš, laikam, iepazinās ar pietismu un 1723. g. lika ordinēt par savu mājas mācītāju Johanu Loderu (1687—1775.), kas bija studējis Jēnā un Hallē. 1728. g. **Loders** kļuva par Rīgas liceja rektoru un par palīgmācītāju Rīgas Jēkaba baznīcā.**)

*) Fišera „Vorschläge zur Schulen Verbesserung“ uzglabāties 3 dažādos eksemplāros (visi in folio) virskonsistorijas archīvā, 1737.

***) Biogrāfiskie dati par J. Loderu atrodami pie Broces (II, 120.) un Gadebuša grāmatā „Livländische Bibliothek“.

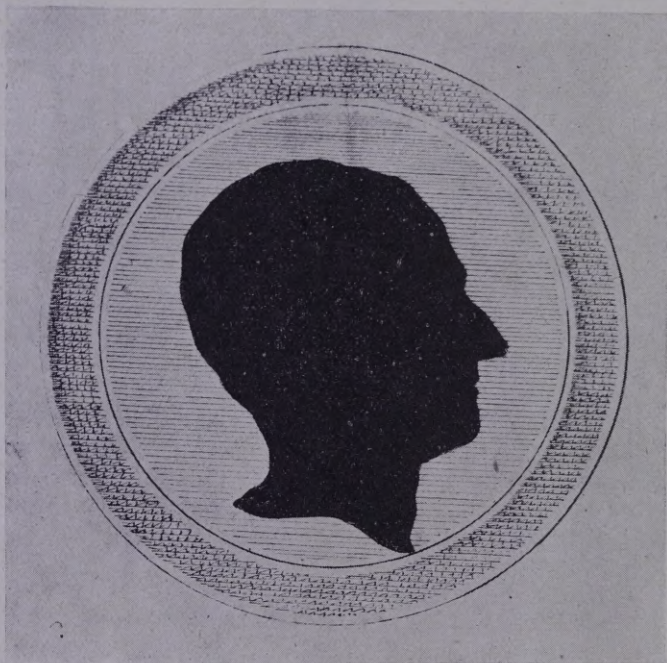
zens jau 1721. g. tika ievēlēts par Vidzemes landrātu, bet tikai 1724. g. šai amatā apstiprināts, kad ar īpašu ķeizara ukazu atļāva arī aktīvā dienestā esošām personām ieņemt landrāta vietu. Tā kā viņš turpināja dzīvot pie krievu galma, viņu ievēlēja par

XIII att. Ungurmuiža (pēc Broces, 118).

Vidzemes muižniecības deputātu pie krievu galma, lai ķeizara maiņas gadījumā viņš izgādātu muižnieku privilēģiju apstiprināšanu. 1728. g. viņš nopirka no ģenerālienes Hallārtes viņas pirmā vīra bijušo īpašumu — Ungurmuižu ar Kūdumu.

1729. g. viņš pieņēma savai Randenes draudzei krietnu mācītāju pietisma garā — Johanu Kasparu Mēderu. 1730. g. viņš sāka saimniekot savās muižās, gādājot par zemnieku laicīgo un garīgo labklājību. Drīz pēc tam viņš kļuva par Rīgas apriņķa baznīcu virspriekšnieku, kā arī par pilstiesas locekli. Viņa visievērojamākais darbs vispārības labā ir 1739. gadā izdarītā baznīcu un skolu ģenerālvizitācija. Tā ir īsta pašuzpurēšanās: pa vizitācijas laiku (no 10. janvāra līdz 23. martam) viņš nav īsti vesels. Te viņam jāuzturas aukstās baznīcās, te

XIV att. **J. Loders** (pēc Broces, II, 120).

siltās dzīvojamās telpās, un šī maiņa vēl pasliktinājusi viņa veselības stāvokli, tā ka beidzot viņu nešus cēlušī gultā iekšā un no gultas ārā. Kampenhauzena vizitācijas materiāls, kas ļoti rūpīgi sakārtots un apstrādāts, ticis iesniegts 1744. g. 18. jūlijā „kollēgām un brāļiem“, t. i. landrātiem un muižniecībai un glabājas tagad Vidzemes bruņniecības archīvā.)* Savā pārskatā

*) Skat. valsts archīvā vienā lielā (ap 1700 lappušu biezā) sējumā iesietos 1739. g. baznīcas vizitācijas protokolus Nr. 11. Noraksts bruņniecības archīvā Nr. 120/I.

Vorstellung einiger Liefländischen Landkirchen

Rehburg

Trientzen

Uexküll.

Crones

Lageswold

Ubbenowm

Cremen

Buitneck

Lemsal

Schuën

Nietau

Lätisburg

Langenberg

Kirchholza

Mühlhufen
1711

Die Kirchen im Lande sind nicht klein und von simpler Bauart
entzeder vorzüglichem Schmucke und prächtigen Innern
für, zu solchigen Zeiten suchte man bloß die Katholischen zu con-
serviren, und auf vorliegenden Zeiten nicht ein Dörferlein, das
für stüllet die Reformirung vor, vorzüglich geht vor, sondern Land-
schaften in schwebender Zeit.

Georgius v. Gillingen

XV att. Vidzemes baznīcas. (pēc Broces, I, 245).

Kampenhauzens skubina muīžniekus darīt visu, kas viņu spē-
kos stāv, lai patiesi nodibinātos zemē ziedoša labklājība ticības

lietās, par kādu līdz šim daudz runāts un lemts, bet ļoti maz darīts, un kā uz cildinošu piemēru norāda uz Valmieru. 1742. g. viņu iecēla par ģenerālleitenantu un Somijas ģenerālgubernātoru. Kādu laiku viņš uzturējās atvaļinājumā Vidzemē, bet pēc aizbraukšanas uz Pēterburgu 1757. g. viņš tur saslima un mira 1758. g.

Šādi bija galvenie pietisma pārstāvji Vidzemē. Bez viņiem varētu atzīmēt vēl šādus pietiski noskaņotus mācītājus: F. J. Bruiningu, agrākā ģenerālsuperintendenta dēlu (Valmierā kopš 1735. g.), Gotšedu (Matišos adj. kopš 1735. g.), K. G. Braunu (Rubenē kopš 1739. g.), Chr. D. Lencu (Vidzemē kopš 1740. g.) un vairākus mācītājus Vidzemes igauņu daļā (Zūtoru, Mēderu, Kvantu un c.). Viņu centienus atbalstīja arī daži agrākās mācītāju paaudzes pārstāvji, kā piem., J. K. Tempelmanis — Umurgā, M. Klembkens — Ēvelē, N. Vurms — Cesvainē un vēlāk viņa dēls J. G. Vurms — Apukalnā. Svarīgi ir arī tas, ka no šo mācītāju vidus vairāki izvirzījās par amatpersonām baznīcas administrācijā: Neuhausens, Klembkens (Rīgas apr. otrā iecirkņa prāvests 1722.—1740.), Blaufüss, abi Vurmi, Bruinings — (Rīgas apr. pirmā iecirkņa prāvests 1736. g.), Sprekelsens (Rīgas apr. otrā iecirkņa prāvests 1741. g.).

Pietisma nostiprināšanā sevišķi lieli nopelni piešķirami Jakobam Benjamiņam Fišeram (1684.—1744.), kas sākumā bija Burtnieku draudzē par mācītāju (1711.—1736.). 1734. g. viņš tika iecelts par Rīgas apriņķa pirmā iecirkņa prāvestu un, beidzot, 1736. g. kļuva par Vidzemes ģenerālsuperintendentu, pie kam viņam par palīgiem kā garīgie asesori darbojās arī pietisma pārstāvji Blaufüss un F. J. Bruinings.

Tomēr pietisma kustība Vidzemē, kas bija diezgan spēcīga humānāko mācītāju un muižnieku vidū, nespēja iedēstīt pietisma garu latviešu zemnieku aprindās, bet gan tikai sagatavoja ceļu svētīgai brāļu draudžu kustībai, kurai bija lemts kļūt par ļoti ievērojamu faktoru Vidzemes latviešu gara dzīves attīstībā ne tikai XVIII g. s., bet arī XIX g. s.

Hernhūtisma jeb brāļu draudzes sakne meklējama Mo-

ravijā un Bohemijā. Vai šī reliģiskā kustība ir radusies jau tūliņ pēc kristīgās ticības izplatīšanās šais zemēs (IX gadu simtenī pēc Kristus), kas saistīta ar slavu apustuļu Kirila un Metodija darbību, to nav iespējams noskaidrot. „Bohemijas brāļu“ mācību mēdz saistīt ar valdensu mācību, pie kam paliek tomēr vēl līdz šim nenoskaidrots, vai „Bohemijas brāļi“ ir ietekmējuši valdensu mācību, vai otrādi.*)

Līdzīgi valdensiem, „Bohemijas brāļi“ izturās noraidoši pret kara dienestu un zvērastu, kā arī pret priesteru tieksmēm iegūt pasaulīgas mantas. Saskaņā ar vēsturei pieietamiem avotiem brāļu draudzes nodibināšana nostatama sakarā ar husītu kustības utrakvistu jeb kallikstīniešu virzienu, sevišķi ar šī virziena vadoni **Rokičanu**. Parasti par brāļu draudzes nodibinātāju uzskata Rokičanas brāļa dēlu Gregorū. Tagad, saskaņā ar dažiem jaunākiem čechu avotiem, izrādās, ka ļoti liela nozīme brāļu draudzes nodibināšanā piešķirama **Pēterim Chelčinkijam**,**) kuŗu var uzskatīt kā vienu no ievērojamākiem XV g. s. domātājiem un nostatīt blakus Husam. Uzsāktās vajāšanas pret „Bohemijas brāļiem“ noveda pie viņu piekritēju skaita pieaugšanas un pakāpeniskās norobežošanās no valdošās baznīcas. Ap 1500. g. Moravijā vien, kur šī reliģiskā kustība bija vājāka, skaitījās jau ap 300—400 draudzes ar 70.000—100.000 „brāļiem“.

Brāļu draudzes attīstībā Bohemijā un Moravijā var izšķirt vairākus laikmetus: a) pirmais laikmets no 1467. līdz 1494. g., kas saistīts ar Gregora un Pētera Chelčinkiju vārdiem un ietekmi, b) otrs laikmets no 1494.—1528., ko var uzskatīt par viņu mācības noskaidrošanas un konsolidēšanās laikmetu, kur galvenais noteicējs un it kā otrs brāļu draudzes nodibinātājs bija Lukāss no Prāgas, c) trešais laikmets no 1528.—1546., kas raksturojams ar piesliešanos luterānismam. Pēc luterāņiem neizdevīgi izbeigtā Šmalkaldenas kara 1548. g. Bohemijā tika publicēta pavēle brāļu draudzei izceļot, pie kam mazākums devās uz **Poliju**, lielais vairums — uz **Prūsiju**.

Ap 1574. g. viena daļa no viņiem atgriezās atpakaļ. 30-gadīgā kara laikā notika vēl niknāka nekatoļu vajāšana Bo-

*) Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, hrsg. von Dr. J. J. Herzog und Dr. G. Z. Plitt, Bd. II, Lpz., 1878.

**) Šis vārds cēlies no viņa dzimtenes nosaukuma, kas atrodas Prachinas apriņķī, Bohemijā.

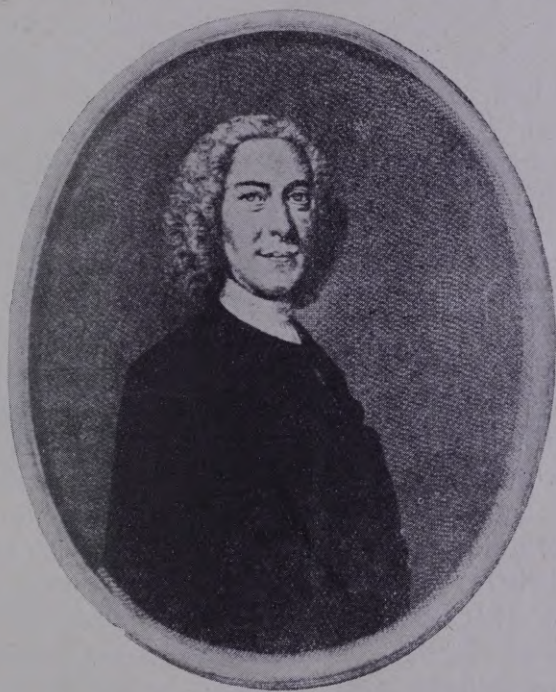
hemijā un Moravijā, 1627. g. gandrīz visa brāļu draudze līdz ar savu pēdējo bīskapu **Amosu Komeniju** tika izraidīta. Tikai Moravijā šur tur palika daži brāļi un turpināja slepeni sapulcēties un turēties pie savas ticības.

Beidzot, pēc nepilniem 100 gadiem arī viņi ir spiesti izceļot, pie kam viņu izceļošanu noorganizē **Christjāns Dāvids** (1690.—1751.). Viņš ir dzimis Moravijā, Senftlebenes ciemā. Viņa vecāki bija katoļi, un arī viņš savā jaunībā bija dedzīgs katolīšs. Savā bērnībā viņš bija ganījis sava tēva avis un vēlāk bijis par zirgu puisī. Ap 20. dzīvības gadu viņš izmācījās par namdari, nokļuva pilsētā un tur iepazinās ar evaņģēlisko ticību, kurā arī pats pārgāja. Viņš kļuva par katoļu vajāto Moravijas „brāļu“ pulciņa organizētāju un stiprinātāju.*) Viņš kļuva šiem vajātiem „brāļiem“ tik mīļš, ka tie gandrīz vairs nemaz nespēja bez viņa dzīvot, un kad turklāt vajāšanas arvien vairāk pieauga, tie lūdza viņu izgādāt viņiem patvērumu ārpus dzimtenes, kaut kādā luterāņu zemē, kur viņi visi varētu vienkopus dzīvot. Christjāns Dāvids arī atrada tādu aizsargu dievbijīgā grāfa **Nikolaja Ludviga fon Cincendorfa** personā (1700.—1760.), kas viņiem atļāva 1722. g. vasarā apmesties viņa muižā Bertelsdorfā. Lai saprastu šo grāfa Cincendorfa laipno pretimnākšanu Moravijas emigrantiem, pakavēsimies īsumā pie viņa garīgās veidošanās līdz 1722. g.

Viņa tēvs Georgs Ludvigs fon Cincendorfs ieņēma toreiz Drēzdenē Saksijas ministra posteni. Viņš atradās draudzīgās attiecībās ar pietisma nodibinātāju Speneru. Pēc savas pirmās sievas nāves viņš apprecējās otrreiz ar Šarloti Justīni fon Gersdorfu. Nikolajs Ludvigs fon Cincendorfs ir dzimis 1700. g. 26. maijā Drēzdenē. Raksturīgi, ka šim nākošajam hernhūstisma nodibinātājam par krusttēvu ir bijis tieši Speners — pietisma nodibinātājs. Mazais Nikolajs Ludvigs drīz kļuva bārenis, jo viņa tēvs nomira jau 1700. g. jūlijā. Drīz pēc tam (1704. g.) viņa māte apprecējās ar prūšu feldmaršalu fon Nacmeru, un mazo zēnu pieņēma audzināšanā viņa vecmāmiņa — Katrīna fon Gersdorfa, kuŗas muižā Henersdorfā zēns pavadīja vairākus gadus (1704.—1710.) un tika audzināts istā dievbi-

*) Īsus biografiskus datus par Chr. Dāvidu sniedz Kaudzītes Matiss savā grāmatā „Brāļu draudze Vidzemē“, Rīgā, 1877., 9. lapp. Plašāku viņa dzīves aprakstu sniedz Bechlera populār-zinātniskā grāmatiņa „Christian David“, kas iespiesta krājumā „Lebensbilder aus der Brüder-Gemeinde“, Bd. 1. (№ 4), Herrnhut. Missionsbuchhandlung, 1922.

jībā. Šeit zēnam nebija neviena rotaļu biedra, un viņš, būdams ļoti reliģiōzs, sāka uzskatīt par savu brāli (vēlāk par savu Kungu) pašu Pestītāju. Šāda viņa pārāk agrā un pilnīgi vienusīgā reliģiskā attīstība spilgti atspoguļojās arī viņa pasaules uzskatā, kuŗa pamatteze ir tā, ka kristīgā ticībā Dievību var izzināt, vienīgi tikai izejot no Jēzus personas.*)

XVI att. N. L. Cincendorfs.

No viņa skolas gadiem Halles skolotāju seminārā (1710.—1716.) sevišķi atzīmējama viņa tieksme kultivēt draudzību (ar Frīdrichu fon Vatevilli) un viņa tieksme dibināt apvienības.

*) Realencyklopädie für die protestantische Theologie und Kirche, hersg. v. Herzog und Hauck, Bd. XVII, Leipzig, 1886., S. 13—fi.

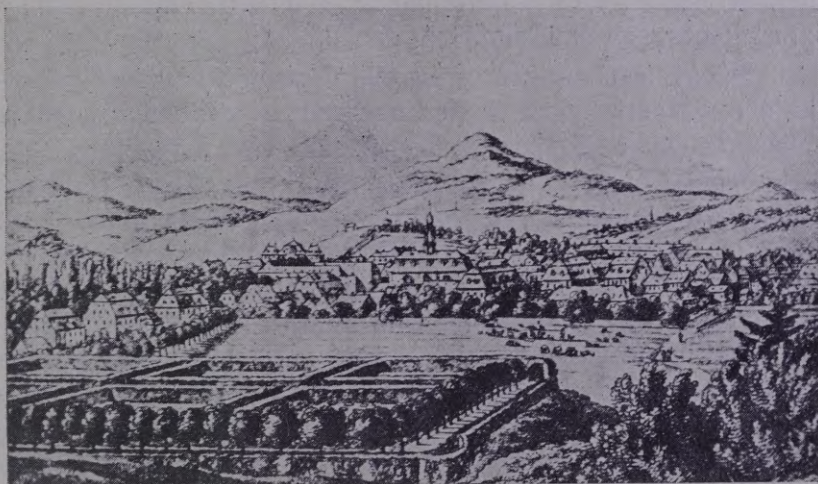
Šī ipatnējā Cincendorfa reliģiskā attīstība ir ierosinājusi Dr. Oskaru Pfisteru pieiet viņa personības izpratnei no psihoanalīzes viedokļa, ko viņš arī dara savā grāmatā „Die Frömmigkeit des Grafen Ludvig von Zinzendorf und ein Beitrag zum Verständnis der extravaganten Lehre Zinzendorfs“, 1910. Tomēr šāds izskaidrošanas mēģinājums noved autoru pie vairākiem patvaļīgiem slēdzieniem, uz ko norāda Gerhards Reichels (Dozent am theolog. Seminar der Brüdergemeinde) savā grāmatā „Zinzendorfs Frömmigkeit im Licht der Psychoanalyse“. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1911.

Pamatā šeit ir ļoti attīstītā godkārība, kas dzen jauno aristokrātu izvēlēties sev savu senču cienīgu dzīves mērķi, kas, ņemot vērā viņa līdzšinējo attīstību, var būt tikai reliģiskā nozarē. Viņa reliģiskā attīstībā šai laikā svarīgākā pārmaiņa ir tā, ka viņš neuzskata vairs Kristu par savu brāli, arī ne par savu Kungu, bet gan par Pestītāju, kas cietis, lai izpirktu cilvēku grēkus. Tālāk seko Cincendorfa studiju gadi Vitenbergā (1716.—1719.). Viņš studē jurisprudenci, kā arī Sv. rakstus. Viņš nokļūst stiprā pietistu ietekmē, bet līdz ar to viņš grib samierināt halliešu un vitenbergiešu viedokļus.

1719. un 1720. g. viņš nododas ceļojumiem izglītošanās nolūkos un apmeklē Holandi un Parīzi, pie kam tieši Holandē viņš iepazīstas ar tā sauc. „sirds reliģiju“, kas uzskata visus kristīgos kā vienas draudzes locekļus. Šis viedoklis arvien vairāk nostiprinās Cincendorfa uzskatos un līdz ar to visā brāļu draudzes vēsturē. 1721. g. rudenī Cincendorfs kļūst par galma un justicpadomnieku pie Saksijas valdības Drēzdenē. Tai pašā laikā viņš nopērk sev Bertelsdorfas muižu (netālu no Henersdorfas). Šeit viņš pieņem par priesteri Johanu Andreju Roti, kuram turpmāk piešķirama diezgan ievērojama loma hernhūtisma attīstībā. No 1721. līdz 1727. g. Cincendorfa darbība saistās ar Drēzdeni un Bertelsdorfu. Sākumā viņš vēl atrodas stiprā pietisma ietekmē. 1721. g. viņš jau iesāk dibināt brīvas kristīgo apvienības pastāvošās evaņģeliskās baznīcas robežās. 1721. g. jau notiek kristīgo draugu sapulces viņa mājā Drēzdenē. Bertelsdorfā viņš gribējis pat nodibināt kādu iestādi Halles pietisma garā. Viņš sāk ar pils draudzes nodibināšanu. Tā ir pagaidām tikai „4 brāļu apvienība“, kurā bez viņa paša ir vēl viņa jaunības draugs Frīdrichs Vateville, Bertelsdorfas priesteris Rote un Gerlicas priesteris Šēfers. Viņu darbībā paredzēti sprediķi, reliģisko rakstu publicēšana, ceļojumi, korespondence un iestāžu dibināšana Halles pietisma garā.

1722. g. šai darbībai rodas plašākas izredzes, kad priesteris Rote 1722. g. maija beigās iepazīstina grāfu Cincendorfu ar Christjānu Dāvidu, kas meklē patvērumu saviem ticības brāļiem, kas grib izcelot no Morāvijas. Grāfs atļauj emigrantiem apmesties Bertelsdorfā. Šī kolonija Bertelsdorfā vēlāk dabūja nosaukumu „Hernhüte“, kāpēc arī brāļu draudzi mēdz saukt

par „hernhūtiešiem“. 1722. g. 17. jūnijā iesāk celt pirmo saiešanas namu Bertelsdorfā, pie kam Christjāns Dāvīds pie pirmā koka ciršanas teicis šādus nozīmīgus vārdus: „Te putns atradīs savu māju un bezdelīga savu perekli, proti, Tavus altārus, ak Kungs Cebaot.“ 7. septembrī grāfs Niko-

XVII att. **Hernhūtes kopskats.**

lajs Cincendorfs apprecēja savu drauga māsu grāfieni Erdmuti Doroteju. 1724. g. 12. maijā grāfs Cincendorfs lika pamatus tautskolai Hernhūtē.

Kad 1727. g. 1. janvārī oficiāli tika aizliegtas reliģiskas mājas sapulces Drēzdenē, grāfs atstāja valsts dienestu un koncentrēja savu darbību Hernhūtē. Tā kā izceļošana no Morāvijas turpinājās veselus 10 gadus, tad Hernhūtē saplūda cilvēki ar diezgan dažādiem uzskatiem. Katrs gribēja turēties pie savām ierašām, izcēlās nemieri un ķildas, un draudzei draudēja briesmas izirt un sadrupt. Tas pamudināja grāfu Cincendorfu ievest viņiem ticības vienību un dot draudzei baznīcas kārtību. 1727. g. 13. augustā pēc sv. vakarēdiena visa draudze, ceļos nometusies, nosolījās dzīvot vienībā un satiecībā, un grāfs Cincendorfs uzņēmās par viņiem gādāt un viņus vadīt. Pats grāfs bija ordinēts luterāņu mācītājs un vēlāk tika ievēlēts par moraviešu brāļu draudzes bīskapu.

Pēc 1727. g. viņš attīstīja plašu misionāru darbību, un tādā kārtā radās brāļu draudzes Vācijā, Anglijā, Amerikā, kā arī Šveicē, Holandē, Skandināvijā, Valachijā, Septiņkalnē un Francijā. Mēģināsim tagad iepazīties ar šī brāļu draudzes nodibinātāja domu pasauli. Viens no jaunākiem darbiem par šo tematu ir **Otto Utenderfera** grāmata „Zinzendorfs Weltbetrachtung“, kuŗas pamatdomas šeit skicēsim.*)

Sniegt sistematisku grāfa N. Cincendorfa pasaules uzskatu ir ārkārtīgi grūti, jo brāļu draudzes nodibinātājs nebija nekāds sistematisks filozofs, un bez tam viņš nemīlēja rakstīt, tā ka par viņa uzskatiem var galvenā kārtā spriest pēc viņa runām, kuŗu ir bijis ap 10.000, no kuŗām publicētas tikai kādas 500. Cincendorfa pasaules uzskatā centrālo vietu ieņem dzīves jēdziens. Dzīvi viņš saprot kā Dieva ietekmētu dzīvi. Šādā dzīvē liela nozīme piešķirama mīlestībai, ar kuŗu saistās stipra tieksme pēc aktivitātes. Lai gan visus kristīgos viņu darbībā vada Dievs, tomēr cilvēku spējas ir dažādas. Tā rodas pie Cincendorfa dzīves dažādīguma ideja un ar to saistītā individuālītātes ideja. Tāpēc vajaga ar ļoti lielu uzmanību pieiet atsevišķām personībām un vadīt viņas tā, ka viņas nemaz nejustu, ka kāds viņas vada. Tāpēc arī vajaga rēķināties ar individuālītātēm jaunatnes audzināšanā. Arī draudzēs organizējami nogrupējumi pēc vecuma, sabiedriskā stāvokļa un dzimuma. Sludinot dažādām tautām, jāpiemērojas to īpatībām. Tomēr šī bezgalīgā dažādība, tāpat kā dabā, apvienojama skaistā harmonijā. Arī vēsture ir harmonisks progress, un katram laikmetam ir sava pilnības pakāpe, pie kam atsevišķi regresa gadījumi tikai ierosina jaunu progresu. Galvenie spēki katra cilvēka dvēseles dzīvē, kas nodrošina atsevišķa individa progresu, ir intuīcija, ne refleksija, reliģija, ne morāle, Dieva žēlastība, ne paša brīvā griba. Tāpēc arī par vēstures veidotājiem uzskatāmj šai ziņā Dieva sevišķi apveltītie vadoņi un pravieši. Tādā kārtā vadoņa personībā būtiskais ir viņa dvēseles irracionālais elements, kas palīdzēs viņam kalpot tautai, atrast

*) „Zinzendorfs Weltbetrachtung“. Eine systematische Darstellung der Gedankenwelt des Begründers der Brüdergemeinde. Fünf Vorträge von Otto Uttendorfer, Berlin, Furche-Verlag, G. m. b. H., 1929.

ar viņu pilnīgu saprašanos. Tad arī draudzē valdis harmonija un attīstīties īsts kopības gars.

Beidzot savu vispārējo pārskatu par hernhūtisma attīstību, es gribētu vēl ierosināt jautājumu par to, kādas ir brāļu draudzes pozitīvās un negatīvās puses.

Tā kā hernhūtisms, pēc Dilteja vārdiem, ir tas pats pietisms, tikai organizēts baznīcas veidā, tad tam, pēc būtības, piemīt tās pašas pozitīvās un negatīvās puses, kādas mēs atzīmējam pietisma raksturošanā, lai gan faktiski nāk klāt arī nedaudzas jaunas.*)

Brāļu draudzes svarīgākā pozitīvā puse ir tās kosmopolītiskais raksturs, sakarā ar ko stāv plašais brāļu draudzes audzināšanas un misionāru darbs. XVIII g. s. tolerances gars lielā mērā izskaidrojams ar pietisma un hernhūtisma ietekmi. Bez tam brāļu draudzei raksturīga ir brīva pieeja Sv. rakstu iztulkošanai, jo grāfs Cincendorfs nebija speciālists-teologs, bet vienkāršs mirstīgais, pie kam, pēc viņa domām, reliģijā svarīgākais nav prāts, bet gan tieši reliģiskās jūtas. Brāļu draudzei reliģiozitātes pamats ir tas, ka visā brāļu darbībā un arī priekšnesumos tiek ieviesta doma, ka cilvēks pēc savas dabas ir samaitāts, un viņu var glābt tikai Dieva žēlastība. Tāpēc arī mācībai par dievišķīgo providenci piešķirama svarīga loma brāļu draudzes dzīvē. Jautājums par to, cik liela loma pestīšanās aktā piešķirama Dieva žēlastībai un cik liela cilvēka brīvai gribai, te noved pie kaut kāda vienpusīga atrisinājuma, jo, neskatoties uz dievišķīgo providenci, arī cilvēka brīvai gribai te ierādīta liela loma, jo brāļu draudze pasvītro personīgās iekšējās cīņas svarīgo nozīmi un sprauž ticīgajiem par galveno uzdevumu glābt savu dvēseli no grēcīgās pasaules, lai tā varētu nokļūt mierīgajā Pestītāja radītā žēlastības valstī. Tādā kārtā visa brāļu dzīve ir tikai reliģijas izpausme. „Ko brāļi gūst no mākslas, zinātnes, skaistuma un dzīves prieka, viss tas izriet no viņu

*) Hernhūtisma pozitīvās īpašības izceltas H. Bauera grāmatā „Wesen und Wirken der Brüdergemeinde“. Vortrag bei der 5. Missionswache in Herrnhut. Herrnhut, 1912 (Verlag der Missionshandlung). Tālāk hernhūtisma pozitīvās un negatīvās puses īsumā apskatītas arī Vilhelma Dilteja grāmatā „Leben Schleiermachers“, Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter und Co., Bd. 1, S. 15—16, 24 ff. Šai grāmatā izteiktās pamatdomas es šeit arī skicēšu.

religiōzitātes. Ar šo religiōzitāti ir caurausta visa viņu sabiedriskā dzīve; reliģiskā apvienība ir viņu dzimtene un viņu īstā tēvija.“ Viņu reliģiskās dzīves galvenais saturs ir pastāvīgs kontakts ar Pestītāju, jo cilvēce ir ieguvusi pestīšanās iespējamību tikai pateicoties tam, ka Jēzus Kristus ar savām asinīm un ciešanām pie krusta ir izpircis cilvēces grēkus. Šis pastāvīgais kontakts ar Pestītāju tuvina brāļu draudzi reliģijas mistiskajam novirzienam. Pateicoties grāfa Cincendorfa ģenijam, šis kontakts ar Jēzu pieņēma arvien jaunas formas, jaunu izteiksmes veidu gan dziesmās, gan runās, gan kultā un, beidzot, jaunā baznīcas organizācijā.

Bet šie sakari ar neredzamo pasauli taisni brāļu draudzē izveidojās ļoti spilgti, jo nepārtrauktais kontakts ar Pestītāju sagādāja ārkārtīgu laimes izjūtu. Brāļu draudzē tika pasvītota nepieciešamība arvien dziļāk un pamatīgāk mācīties pazīt pašam sevi, lai tādā kārtā ieskatītu nepieciešamību pilnīgi norobežoties no pasaules un no grēka un skaidrāk izprast Kristus nopelnus cilvēces labā.*) Šāda pašnovērošana ir ļoti augsti vērtējama, jo to var uzskatīt, kā to dara piem. **Gēte**, par augstākās dvēseles dzīves intensīvākas veidošanās pirmo pakāpi, sevišķi vēl tāpēc, ka te bija daži labvēlīgi apstākļi šai ziņā, kā piem., dienas grāmatu un autobiografiju rakstīšana, vēstule, apmaiņa, kopējās lūgšanas stundas un pārrunas nelielos reliģiskos pulciņos.

Brāļu draudzes galvenā negatīvā puse ir tās novēršanās no reālās dzīves. Pretstatu starp kristīgās morāles un laicīgās kultūras prasībām brāļu draudze izšķīra par labu kristīgai morālei. Sekas bija tās, ka brāļu draudzē attīstījās tāda religiōzitāte, kas pēc būtības nevarēja veicināt zinātnes, mākslas un vispārīgi laicīgo kultūru. Šāda religiōzitāte uzskata reālo dzīvi par mazvērtīgu, jo tā reducē visu cilvēka eksistences dažādību uz šauru reliģisko sfairu.

*) Hermann Plitt. „Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland.“ Eine Erwiderung auf die Schrift des Dr. Th. Harnack „Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde.“ Gotha, Andreas Perthes, 1861., S. 18.

Tāpēc arī tā vairs nav tā kristīgā ticība, kuŗa būtu spējīga mākslā dot tēlus, kādus radījis nemirstīgais Rafaēls, un mūzikā kompozīcijas Sebastjāņa Bacha un Hendela garā, vai, beidzot, uzburt bagātu domu pasauli, līdzīgu sv. Augustīna, mistiķa Ekharta vai Paskala radītām. Tālāk, sakarā ar to var atzīmēt, ka brāļu draudze, atņemdamā praktiskai dzīvei ideālos spēkus, kas izpaužas zinātnēs, mākslās un priecīgā sabiedriskā dzīvē un tādā kārtā padara to daiļāku, noveda to pie šaura egoisma. Tāpēc arī raksturīgākais šādas viņu reliģiozitātes izpaušanās veids ir vai nu viņu sirdsšķīsto ļaužu rāmais klusums, vai arī ar briesmām saistītā aktīvā misionāru darbība.

Raksturīgi, ka brāļu draudžu aprindas nav spējušas nodibināt kaut vienu universitāti, lai gan viņu starpā netrūka personu, kas varētu zinātniski strādāt.

Beidzot, arī reliģiskais subjektīvisms, kas plaši attīstījās brāļu draudzē un kas izveidojās pateicoties tam, ka tika realizēta ideja par priestera tiesību piešķiršanu ikkatram draudzes loceklim, varēja dažreiz izpausties arī nevēlamās formās.

Brāļu draudzes vēsture Vidzemē vēl līdz šim nav vispusīgi izpētīta. Lai gan vācu valodā līdz šim jau diezgan daudz rakstīts par šo jautājumu, sevišķi ap XIX g. s. vidu, tomēr šiem darbiem pa lielākai daļai piemīt polemisks raksturs, un bez tam daudzi jautājumi vēl nav noskaidroti pēc pirmavotiem.*) Latviešu valodā līdz šim publicētie darbi pārāk ideālizē brāļu draudzes kustību, nesaskatot tur nekā negatīva, pie kam pirmie no tiem ir kompilatīva rakstura.**)

Pēdējā laikā par šo jautājumu sevišķi interesējas Latvijas Universitātes **prof. L. Adamovičs**, kas ir savācis plašus materiālus par brāļu draudzes kustību Vidzemē un jau publi-

*) Sevišķi pazīstama ir polemika starp Dr. Harnaku un Hermani Plitu, no kuriem pirmais ir nostājies uz luteriskās ortodoksijas, bet otrs — uz brāļu draudzes aizstāvja viedokļa. Skat. Dr. Th. Harnack — Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde. Erlangen 1860, Verlag von Theodor Bläsing. Hermann Plitt, Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland. Gotha, 1861, Verlag von Friedrich Andreas Perthes.

**) Pārskatu un īsu kritiku par latviešu autoru rakstiem par brāļu draudzi Vidzemē sniedz Latvijas Universitātes prof. L. Adamovičs savā rakstā „Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē“ I (Reliģiski-filozofiski raksti, II, Rīgā, 1928. g., A. Gulbja apgādībā).

cējis atsevišķus nelielus pētījumus par dažiem momentiem šai kustībā.)*

Savā pārskatā par brāļu draudzes kustību Vidzemē pamatošos galvenā kārtā uz prof. L. Adamoviča pētījumiem, tikai dažos gadījumos papildinot tos ar dažiem citiem pētījumiem, kā arī ar dažiem svarīgiem faktiem, kurus es esmu ieguvis, pētījot pirmavotus par šo kustību Latvijas Valsts arhīvā, Rīgas vēstures un senatnes pētišanas biedrības bibliotēkā un Rīgas centrālā bibliotēkā.

Tā kā brāļu draudzes kustība Vidzemē un Igaunijā (ieskaitot Sāmsalu) bija izvērtusies par tik plašu kustību, ka šīs draudzes dalībnieku skaits 1775. g. sniedzās apm. līdz 15.000 un līdzinājās vācu draudzēm kopā ņemtām,**) tad vispirms rodas jautājums: ar ko izskaidrojami tik lieli panākumi brāļu draudzes sludinātāju darbībai Vidzemē? Iss izskaidrojums meklējams galvenā kārtā dažos svarīgos trūkumos tā laika ev.-luteriskā baznīcā un dažās brāļu draudzes iekārtas pievilcīgās pusēs. Ev.-luteriskās baznīcas stāvoklis Vidzemē XVIII g. s. pirmā pusē bija diezgan bēdīgs. Visā Vidzemē bija stipri jūtamas Lielā ziemeļu kara un ar to saistītā mēra sekas. No 216.200 iedzīvotājiem Vidzemē dzīvi bija palikuši tikai 90.067.***) Arī daudzi mācītāji bija

*) Jau 1910. g. viņš ir publicējis laikrakstā „Latvija“ (NNr. 30, 48, 65, 98, 138, 143 un 158 ar pseudonīmu „E. Ludvigs“) divus rakstus ar virsrakstu „Kristīgā draudžu dzīve Vidzemē 17. g. s. un 18. g. s. pirmajos gadu desmitos“ un „Reliģiskā kustība Vidzemē 18. g. s. trīsdesmitos un četrdesmitos gados.“ Konspektīvu pārskatu par brāļu draudzes kustību Vidzemē sniedz tas pats autors savā „Dzimtenes baznīcas vēsturē“, Rīgā, 1927., 80.—94. lapp. un savā rakstā franču valodā „Le rôle particulier de la Communauté des frères moraves de Herrnhute dans la vie religieuse, spirituelle et sociale du peuple Letton“ (Annales de l'histoire du Christianisme III), Paris, 1928.

Pēdējā laikā šis pats autors ir publicējis dažas skices par brāļu draudzes sākumu Vidzemē laikrakstā „Latvis“ 1929. un 1930. g. (NNr. 2456, 2462, 2702 un 2703) ar virsrakstu „Celojums no Herrnhutes uz Rīgu 1729.“, „Pirmie brāļu draudzes sūtni Rīgā 1729. g.“ un „1730. gads latviešu brāļu draudzes vēsturē.“ Beidzot, kā visjaunākie prof. L. Adamoviča raksti par brāļu draudzes attīstību būtu atzīmējami: „Latviešu brāļu draudzes sākumi un pirmie zviedru laiki 1738—1743“, Rīgā, 1934. un „Die erste Verfolgungszeit der lettischen Brüdergemeinde 1743—1745“ (Sonderabdruck aus Studia Theologica), Rigae, 1935.

**) Sk. K. Mirbta raksta „Der Pietismus“ beigās (Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche, hrsg. v. Herzog-Hauck, Bd. XV, Lpzg. 1904); K. Mirbts šeit atsauca uz B. Burkhearta grāmatu „Die Brüdergemeinde“, 1893, S. 98.

***) „Über die Verheerungen durch die Pest auf dem flachen Lande in Livland 1710“, Sitzungsberichte, Riga, 1912.

miruši, tā ka dažos apriņķos puse, dažos pat $\frac{3}{4}$ mācītāju bija ārzemnieki, ieceļotāji no Vācijas. Apzinīgākie mācītāji, protams, centās izpildīt kārtīgi savus mācītāja pienākumus. Tomēr lielākā daļa mācītāju neizrādījās savu uzdevumu augstumos. Vidzemes Virskonsistorijas archīvā, kas tagad ietelp Latvijas Valsts archīvā, ir uzglabājušās **sūdzības** par mācītājiem XVIII g. s. pirmā pusē, kuŗas prof. L. Adamovičs sīki apstrādājis savā disertācijā „Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710—1740“ (Rīgā, 1933.). Vairākos gadījumos pārkāpumi ir tik smagi, ka Virskonsistorija atrod par vajadzīgu atstādināt vainīgo no amata pienākumu izpildīšanas. Tā, piem., Kalsnavas mācītājs Gotlībs Frīdrihs Pretorijs, kas bija pat ieguvis Vitenbergā maģistra grādu, savā 8 gadu ilgajā darbībā ir bijis ļoti brutāls. Vispirms viņš ir bijis ļoti mantkārigs. Tālāk, viņš pats personīgi iebrucis naktī ar 6 cilvēkiem kādās zemnieku mājās, saslēdzis tur važās no viņa aizbēgušos divus zēnus un vienu meiteni, lai aizvestu tos atpakaļ. Bez tam viņš kādā svētdienā no kanceles nolādējis divus zemniekus kopā ar viņu sievām, bērniem, saimi un visu, kas viņiem pieder, pie kam draudzei licis mesties ceļos un 3 reizes saukt visiem kopā: „Amen! lai tas notiek!“ Lai gan mācītājam pašam sava sieva un 6 bērni, viņš uztur sakarus ar kāda sedlinieka sievu, brauc kopā ar viņu uz Rīgu, kopā ar viņu apbraukā zemnieku mājas un pārnakšņo tur un iet kopā ar viņu pirtī. Sākumā Virskonsistorija piesprieda viņam vienu gadu cietumā un 6 nedēļas tornī pie ūdens un maizes. Tomēr tas neko nelīdzēja, un Virskonsistorija bija spiesta vēlāk atstādināt viņu no vietas. Protams, viens gadījums nedod iemeslu vispārīnājumam, bet šis gadījums nav vienīgais. Apmēram 50 gadu laikā Vidzemes Virskonsistorija bija spiesta līdz 30 reizes sodīt mācītājus ar amata zaudēšanu vai atstādināšanu uz ilgāku laiku, pie kam par šādu spriedumu iemesliem galvenā kārtā uzdota: dzeršana, laulības pārkāpšana, zemnieku plēšana, piedauzīga izturēšanās un t. t.*) Tā kā man nav iespējams šeit pakavēties pie atsevišķiem faktiem, tad citēšu šeit kādu vietu no Rīgas apriņķa landrāta un baznīcu virspriekšnieka **Baltazara fon Kampenhauzena** ziņojuma landtāgam par baznīcu vizitāciju 1739. un 1740. gados, kas sniedz

*) Laikraksts „Latvija“ 1910, Nr. 30, E. Ludviga raksts „Kristīgā draudžu dzīve 17. g. s. un 18. g. s. pirmajos gadu desmitos.“

plašāku pārskatu par baznīcas tā laika vispārējo ainu. „Tālu no manis ir nolūks vājināt mācītāju amata kreditu un bez vajadzības izplatīt pa zemi ļaunu slavu; es daudz vairāk labprāt pabalstītu viņu cieņu un aizklātu visu mīlestībā: bet es stāvu Dieva priekšā ar savu sirdsapziņu un esmu spiests aiz patiesas tiekšanās uz tēvzemes labklājību atvilkt nost visus aizkarus un taisni bez nodoma šinī lietā izkraut savu sirdi saviem labvēlīgiem kolēģiem un brāļiem, un tad man vienu par visām reizēm katram jāatzīstas, ka agrākais aklums un senais pagāniskums ar mūsu mācītāju līdzšinējo darbu vēl nebūt nav iznīcināti, bet mīt dziļi apakš visām pieņemtām kristīgām parašām un reliģiskiem kultiem un vēl spēcīgi izlaužas uz āru dievvārdu nicināšanā, bezdievībā un mānīcības parašās.“*)

Prof. L. Adamovičs savā disertācijā min arī nedaudzas draudzes, kur draudzes stāvoklis, saskaņā ar vizitācijas datiem, ir atzīstams par labu, kas spēj mikstināt kopējo bēdīgo ainu. Toties šis pats autors kādā citā savā rakstā pierāda, cik stīpras XVIII g. s. pirmā pusē Vidzemē vēl ir bijušas pagānisma tradīcijas.***) Acīmredzot, luterāņu baznīca Vidzemē nebija spējusi iepotēt kristīgās ticības garu latviešu tautā, pie kam tieši XVIII g. s. pirmā pusē stāvoklis vēl pasliktinājās, jo daudzas baznīcas un skolas, kā arī mācītājmuižas, bija nopostītas, mācītāju amatos iekļuva dažas nepiemērotas personas, daži mācītāji neprata latviešu valodu, bet mācītāju priekšzīmīgais darbs šai laikā bija sevišķi nepieciešams, ņemot vērā pēckara laika tikumiskā līmeņa vispārējo pagrimšanu. Ļoti nelabvēlīgi iedarbojās uz lauku mācītāju garīgo līmeni tas apstāklis, ka viņi nesaņēma atalgojumu naudā, bet gan viņiem bija piešķirta katram sava mācītājmuiža, no kuŗas apsaimniekošanas atkarājās mācītāju materiālā labklājība. Protams, tādos apstākļos mācītājam gandrīz neatlika laika daudz domāt par zinātniskām studijām, kā to pasvītro mācītājs **Jākobs Lange**

*) Citēts pēc L. Adamoviča disertācijas.

**) L. Adamovičs, Senlatviešu reliģiskās tradīcijas 18. g. s. pirmā pusē (Filologu biedrības raksti, X sējums). Rīgā, 1930., 224.—236. lapp.

(vēlākais ģenerāl-superintendents no 1771.—1777.) savā latīņu valodā sarakstītā dienas grāmatā „Ephemerides Langianaë“*) Stāvokli gandrīz nebija iespējams grozīt, jo nebija iestādes, kas uzņemtos maksāt atalgojumu naudā, un bez tam, ja arī tas notiktu, rastos jaunas grūtības, jo zemnieki nedrīkstēja pārdot savus produktus. Par to pats Lange izsakās šādi: „Bez tam šie apgabali atrodas tik tālu viens no otra, un tur ir tik maz pilsētu. Un šais mazās pilsētīnās ir tik maz pārtikas līdzekļu, ka labi vēl, ja tās var sagādāt pārtiku nedaudzajiem pilsoņiem, nerunājot jau nemaz par tuvāko apkaimi; tā tad, ja arī būtu pietiekoši naudas, kur lai pērk vajadzīgo: uz laukiem zemnieki nekā nepārdod, jo viņiem nav tiesības pārdot kaut vienu olu, bet katrs no tiem ietelp kautkāda kunga teritorijā un ir tam atbildīgs.**) Bez tam lauku mācītāju zinātniskās studijas apgrūtināja arī citi apstākļi: 1) Vidzemē toreiz nebija savas universitātes, 2) zinātnieki savus rakstus iespiest varēja tikai ārzemēs, 3) arī grāmatu imports bija apgrūtināts, 4) inteliģento skaits uz laukiem bija pārāk niecīgs.

Beidzot, starp luterāniskajiem lauku mācītājiem un latviešu zemniekiem pastāvēja ne tikai nacionālās, bet arī sociālās pretešķības, jo mācītāji savās mācītājmuizās izturējās pret zemniekiem tāpat kā muižnieki, kā to atzīmē arī Vidzemes superintendents P. G. Zonntāgs, pasvītrojot, „ka mācītāja intereses esot pārāk cieši un bieži saistītas ar muižnieka interesēm, lai viņš kā pilsonis varētu darīt to, kas viņam kā cilvēkam pienāktos.“***) Tāpēc starp mācītāju un viņa draudzes zemniekiem pa lielākāi daļai nevarēja nodibināties sirsnīgas un uzticības pilnas attiecības.

*) Šī dienas grāmata rokrakstā uzglabājas Rīgas centrālā bibliotēkā (Manuskripts N-189). Jau pēc sī interesantā rokraksta izstudēšanas dabūju zināt, ka šīs dienas grāmatas saturs konspektīvi atstāstis Dr. K. A. Berkholca grāmatā „Jakob Lange, Generalsuperintendent von Livland“, Rīga, 1884. Verlag von Alexander Stieda.

**) Ephemerides Langianaë, pars II, pg. 11—12.

***) Citēts pēc L. Adamoviča raksta „Le rôle particuliere de la Communauté des freres Moraves de Herrnhute dans la vie religieuse, spirituelle et sociale du peuple Letton (Annales d'histoire du Christianisme III). Paris, 1928., pg. 171.

Citādi tas bija ar brāļu draudzes sludinātājiem. Viņi paši piederēja pie zemākās kārtas, jo viņi bija amatnieki, un tāpēc viņu dzīves veids neko daudz neatšķirās no vietējo zemnieku dzīves. Bez tam viņi tūlī centīgi mācījās latviešu un igauņu valodu, lai varētu sprediķot vietējiem zemniekiem viņu pašu valodā. Tālāk, arī pats šis reliģiskais virziens izrādījās par ļoti piemērotu vietējiem latviešu un igauņu zemniekiem. Tā kā viņi vēl lielā mērā turējās pie pagāniskām ierašām, viņus pievilka hernihūtisms ar savu misticismu, kas arī viņu fantāzijai ierādīja redzamu vietu.

Brāļu draudzes iekārtā bija ierādīta redzama vieta arī draudzes locekļu pašdarbībai, kas veicināja tautas aktīvitāti un līdz ar to arī pašapziņu, lai gan jāsaprot, ka šo aktīvitāti ierobežoja tā trūcīgā disciplīna un paklausība, kas valdīja brāļu draudzē.

Beidzot, brāļu draudzes attīstībai Vidzemē par labu nāca arī vēl daži labvēlīgi ārējie apstākļi. Sākumā šo kustību atbalstīja paši muižnieki un mācītāji, jo daži no viņiem jau atradās pietisma ietekmē, bet pārējie nevarēja saskatīt šai kustībā kaut kādas viņiem draudošas briesmas, jo brāļu draudzes sludinātāji ievērojami pacēla tautas tikumisko līmeni.

Brāļu draudzes izplatīšanos Vidzemē veicināja arī latviešu skolotāju semināra nodibināšana Valmierā, par kura darbību mums nāksies runāt vēlāk sakarā ar pašas brāļu draudzes kustības gaitu. Brāļu draudzes kustība attīstījās tikai Vidzemē un ar to jau no 1711. g. saistītā Sāmu salā,*) kā arī Igaunijā, turpretim Kurzemē un Zemgalē, kas līdz XVIII g. s. beigām ietilpa Kurzemes hercogvalstī, šo kustību apspieda jau pašā sākumā. Pirmie brāļu draudzes sludinātāji ieradās Sāmu salā jau 1726. gadā, tā tad drīz pēc Hernhūtes nodibināšanās (1722. g.). Tur viņus ar sajūsmu uzņēma dažās ģimenēs, tā ka viņiem izdevās ievadīt īstu atmodu šai salā.**)

*) Julius Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert, Leipzig, 1876, F. A. Brockhaus, S. 146. ff.

**) Ibid., S. 163.

ziedu laikus ap 1740. g. un bija pat spēcīgāka nekā pašā Vidzemē un Igaunijā.*)

Latviešu brāļu draudzes vēsture iedalāma 3 laikmetos. Pirmais laikmets — 1729.—1743. g. ir sagatavošanās un uzplaukšanas laikmets. Otrs laikmets — no 1744. līdz apm. 1770. g. — ir brāļu draudzes neoficiālais pastāvēšanas laikmets jeb pašu brāļu apzīmējumā „klusais gājiens“. Trešais laikmets — no 1770. līdz 1861. g. ir brāļu draudzes ziedu laiks.

Brāļu draudzes sludinātāju ierašanās Rīgā saistāma ar 1729. g. beigām. Līdz šim par „brāļu“ uzaicinātāju uzskatīja Krimuldas mācītāju Grīneru, bet tas ir nepareizi, kā to pierāda prof. L. Adamovičs savos divos rakstos „Ceļojums no Hernhūtes uz Rīgu 1729. g.“ un „Pirmie brāļu draudzes sūtņi Rīgā 1729. g.“**) Šie raksti bazējas uz paša Vidzemes brāļu draudzes apustuļa Christjāņa Dāvida (1690—1751) vēstulēm, kas uzglabājas brāļu draudzes archīvā Hernhūtē. 1729. g. septembrī Christjāns Dāvīds kopā ar savu ceļa biedru Timoteju Fidleru atstāja Hernhūti. 21. sept. viņi jau ir Berlīnē, 28. sept. dodas ar kuģi no Stetinas uz Karalaučiem, kur uzturās 9 dienas, un tad 19. oktobrī iet kājām pa sauszemi uz ziemeļiem. No kuršu jomas viņi brauc pa ūdeni uz Klaipēdu un no turienes iet kājām gar pašu jūrmalu „caur poļiem... tā ka jūras vilņi daudzreiz sitās pie mūsu kājām.“ Līdz pat Liepājai pa lielākai daļai viņi iet kājām, visbiežāk kailām kājām daudzo ūdens pelķu, purvu un upīšu dēļ, jo bija daudz lijis lietus, bet ūdens nebija pārāk auksts. Liepājā viņus laipni uzņēma kāds tirgotājs Frīdrichs fon Elsvičs, pie kuŗa viņus bija nosūtījis ar ieteikšanas vēstuli kāds brālis. No Liepājas viņi dodas tālāk caur Grobiņu (rubin), Durbi (derben) un Skrundu (Schranden) uz Jelgavu. Skrundā viņi ir aculiecinieki kaŗam starp 2 muižniekiem, kuŗi katrs ar 100 vīru lielu baru grib izsist viens otru no muižām. Jelgavā viņi nonāk 29. oktobrī. Tā kā viņi tur neatrod „nevienu, kas Dievu bīstas“, viņi jau 30. oktobrī dodas uz Rīgu. Te viņus ļoti laipni uzņēma Jēkaba baznīcas mācītājs Haumanis, viņa palīgs Loders, kas bija arī Rīgas liceja rektors un Jēkaba baznīcas rīta mācītājs, kā

*) Ibid., S. 167.

**) Laikraksts „Latvis“, No. 2456 (25. XII, 1929.) un N. 2462 (5. I, 1930.).

arī Rīgas liceja rektora palīgs Hēlings. Rīgā viņi noīrējuši sev istabiņu kāda „muitnieka un grēcinieka“ namā, pārtikuši no vērpšanas un palikuši līdz pat 1729. g. beigām. Mācītāji Hēlings un Loders lūguši Chr. Dāvīdu uzrakstīt ziņas par Hernhūtes brāļu draudzes iekārtu un darbību, ko viņš arī veicis 8 nedēļu laikā. Pa šo laiku viņiem piedrošies vēl trešais „brālis“ — Timoteja Fidlera brālis Johans, saukts par „bohēmieti“. Pamazām izveidojies „brāļu“ pulciņš, kurā ietilpušas 13 personas. Sapulcējušies viņi svētdienās pie Jēkaba baznīcas mācītāja Haumaņa. Pulciņa dalībnieki visi ir bijuši vācieši, izņemot kādu zeltkālī no Stokholmas. Pulciņa darbībā nav vēl redzams nekas īpatnēji hernhūtisks: to varētu drīzāk raksturot kā pietisma pulciņu. Pēc Ziemsvētkiem visi trīs brāļi bija nolēmuši griezties atpakaļ uz Hernhūti. Tas liecina, ka nolūks dibināt latviešu draudzi viņiem vēl nemaz nebija radies. Viņi vēl nav paspējuši atvadīties no sava pulciņa un aizbraukt, kad viņus uzaicina pie sevis Rīgas fogts un liek viņiem priekšā nodarboties ar noteiktu amatu, atļauj viņiem pašiem Dievu lūgt, kā viņi grib, bet nepulcināt ap sevi citus. Pēc dažām dienām ieradās pie viņiem ģenerālienes Hallartes atsūtītais Valmiermuižas pārvaldnieks Joachims Brums, kas uzaicināja Chr. Dāvīdu braukt viņam līdz, jo ģenerāliene gribot ar viņu runāt. Pa ceļam viņi iegriezās pie Straupes mācītāja T. Sprekelsena, un 1730. g. janvāra pirmās dienās viņi ieradās Valmiermuižā, kur Christjāns Dāvīds šoreiz ilgi neuzkavējās, bet jau 10. janvārī devās tālāk uz Rēveli pie turienes pietistiem — mācītājiem Fīrorta un Mikvica, kas bija ģenerālienes tuvākie domu biedri un draugi. Pa ceļam viņš mēģina saprasties ar latviešu zemniekiem un dara to tikai zīmēm, jo neprot ne vārda latviski. Rēvelē viņš nokļuva janvāra beigās. Vēlākais 1. aprīlī viņš atrodas atkal Valmiermuižā, kur viņš uzturās līdz rudenim. Šai laikā viņš iepazīstas ar latviešiem un viņu valodu. 1730. g. 3. jūnijā rakstītā vēstulē viņš ziņo uz Hernhūti, starp citu, sekojošo: „Latviski es labi neprotu, bet man šī valoda vēl jāmacās, jo tā laba izdevība manam mērķim piekļūt latviešiem. Tā rodas izdevība prasīt, kas noder mērķim, vai no bībeles, vai no kādas dziesmas zināmus jautājumus,

kas attiecas uz iekšējo dzīvi. Tā rodas pazīšanās un kopība un ar to modina pie dažiem lielu uzticību. Daži veci latvieši mācās lasīt. Tādēļ, ka prot lasīt, ir arī izdevība piekļūt viņiem. Esmu norunājis ar ģenerālienes kundzi: tiklīdz ko sāksies siena plauja, iet uz lauku zemnieku vidū, strādāt līdz un iemācīties valodu, kā zemnieki runā. Lasīt esmu jau puslīdz iemācījies, bibelē es jau arī lielāko tiesu saprotu. Vasaras svētkos es aizrakstīju Johanam „bohēmietim“ savu pirmo vēstuli latviešu valodā un Vasarsvētku kūlišu pirmo ziedu nesīšu tam Kungam šinī valodā par upuri.“*)

1730.—1736. g. ir bijuši Vidzemes brāļu draudzes sagatavošanās gadi: paši brāļi vēl tikai iepazīstas ar savu darbības lauku, mācās latviešu valodu, mēģina iegūt sev vietējo iedzīvotāju uzticību, organizē vairākus „pulciņus“, starp kuņiem tomēr nav cieša sakara un kas sastādās tikai no augstākās sabiedrības locekļiem, pa lielākai daļai no pietiski noskaņotiem mācītājiem un muižniekiem. Kā ievērojamākus notikumus šai laikā varētu atzīmēt ģenerālienes Hallartes varbūtējo apciemojumu Hernhūtē, kur viņa iepazīsinies ar grāfu Cincendorfu un viņa kundzi, kā arī kāda brāļu draudzes ievērojama darbinieka Dāvīda Ničmaņa ceļojumu caur Vidzemi uz Pēterpili un atpakaļ, pie kam 1735. g. viņu iesvētīja par moraviešu brāļu draudzes bīskapu. Ļoti svarīgs Vidzemes un Igaunijas brāļu draudzes attīstības vēsturē ir 1736. g., kad pats grāfs Cincendorfs ieradās Vidzemē. 1736. g. 8. septembrī viņš ieradās Rīgā, no šejienes viņš devās uz Valmiermuižu, pa ceļam iegriežoties Straupē pie mācītāja Sprekelsena un Ungurmuižā, kur viņu lieliski uzņēma muižnieks B. fon Kampenhauzens. Valmierā viņš iepazīnās ar pietisma virziena mācītājiem un muižniekiem, kā arī sprediķoja Valmieras baznīcā. Savu vislielāko triumfu viņš piedzīvoja Rēvelē. Viņš tur sprediķojis Doma baznīcā, kā arī sv. Olaja baznīcā, pie kam ļaužu starpā bijušas dzirdamas valodas: „Ja vienmēr tā sprediķotu, tad visiem gribot-negribot būtu jāatgriežas.“**) Arī pats Cincendorfs bijis sajūsmināts par saviem

*) Pēc L. Adamoviča raksta „1730. g. latviešu brāļu draudzes vēsturē“. (Laikraksts „Latvis“ N-2702—25. X, 1930 un N. 2703—26. X, 1930.)

**) L. Adamoviča raksts „Kristīgā draudžu dzīve Vidzemē 17. g. s. un 18. g. s. pirmajos gadu desmitos“ („Latvija“, 1910. g. No. 18).

panākumiem Rēvelē, ko viņš šādi izteicis vēstulē savam draugam: „Rēvele viena pati atļidzināja man par visu ceļojumu caur Vidzemi.“*)

Kad grāfs Cincendorfs caur Valmiermuižu un Ungurmuižu atgriezās Rīgā, viņš iepazinās ar ģenerālsuperintendentu Fišeru, kas nupat kā bija stājies savā jaunajā amatā un tas uzaicināja viņu sprediķot Jēkaba baznīcā, kas arī notika 30. sept., 4. okt. un 7. oktobrī. Apmetās viņš pie Rīgas liceja rektora J. Lodera, kas viņu arī ievadīja Rīgas sabiedrībā.

Grāfam Cincendorfam, lai gan viņš uzturējās Baltijā tikai 1 mēnesi, bija izdevies ar savu personības burvīgumu un ar savām dedzīgajām runām iegūt sev daudz draugu un labvēļu. Viņš bija saņēmis no muižniekiem uzaicinājumu — atstāt uz Vidzemi „brāļus“ un „māšas“, kas varētu „labvēlīgi ietekmēt tautas tikumību“. Tāpēc arī drīz vien kādi 50 brāļu draudzes sūtņi pārplūdināja Vidzemi un Igauniju gan kā amatnieki, uzraugi, apkalpotāji, gan arī kā skolotāji un mājas biedri.

Bez tam viņš bija Valmiermuižā izstrādājis noteiktu brāļu draudzes darbības plānu, kuŗa realizēšana tūlī arī sākās.

Viens no pirmiem un svarīgākiem uzdevumiem bija nodibināt skolotāju semināru — latviešu skolotāju sagatavošanai, ko arī realizēja ģenerāliene Hallarte 1737. g.***) Semināra darbības plānu esot sagatavojis pats grāfs Cincendorfs, kas novērojis, ka latviešiem trūkst no pašu vidus derīgu skolotu cilvēku, pie kam grāfs esot novērojis, ka latvieši ir apdāvināti, tikai viņiem trūkst izglītības.****) Semināra vadība tika uzticēta Magnusam Buntelbartam, kas Jēnā bija studējis teoloģiju.*****) Viņš izturēja eksāmenu pie ģenerālsuperintendenta Fišera un uzsāka savu darbību ar 8 zēniem, bet skolēnu skaits pēc pāris gadiem pārsniedza 100. Divi no šiem skolēniem — **Šķesteru Pēteris** un **Ķīšu Pēteris** ļoti dedzīgi aizrāvās ar

*) J. Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert. Leipzig, 1876., S. 184., Sal. Friedrich Konrad Gadebusch, Livländische Jahrbücher. IV Teil (v. 1710—1761), letzter Abschnitt v. 1731—1761, Riga, 1783., S. 99.

**) A. Vičs, Iz latviešu skolu vēstures (Vidzeme no 1700.—1800. gadam). Rīgā, 1923. g., 76. lpp.

****) Dr. Th. Harnack, Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde. Erlangen, 1860., S. 44. (Anm.).

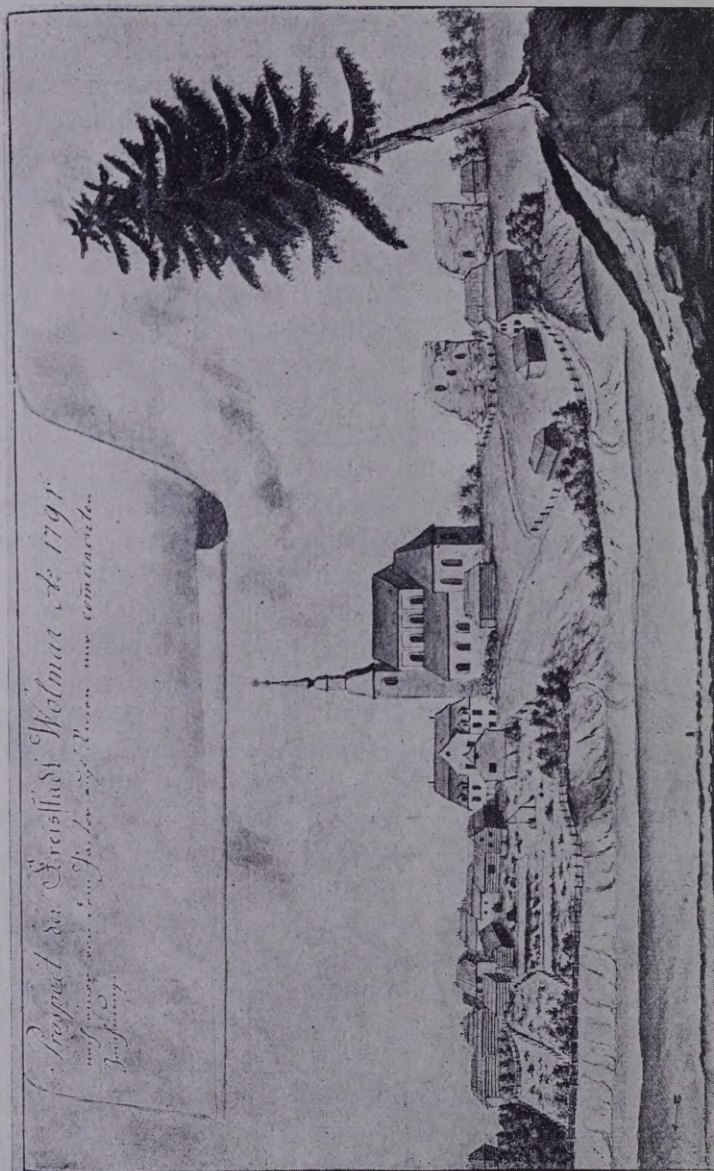
*****) Recke-Napiersky, Schriftsteller- und Gelehrten Lexikon, I Bd., S. 307. ff.

„brāļu“ sludinātām idejām un kļuva vēlāk par „brāļu“ ievērojamākiem palīgiem no vietējo iedzīvotāju vidus. Ir iespējams pat, ka taisni Krišu Pēteris ir ierosinājis grāfam Cincendorfam ideju par latviešu skolotāju semināra dibināšanu, jo viņš bija nācis tuvākā sakarā ar grāfu un stāstījis tam par savas tautas likteni, ko pierāda arī viņa 1744. g. grāfam Cincendorfam rakstītās vēstules izteicieni: „Man stāv vienādi dzīvā atmiņā tā diena, kad tu gāji pa Valmiermuižas laukiem, spiedi man roku un smagi nopūties par Latviju („voll Seufzen über Lettland“).*)

„Vācu grāfs un latviešu dzimtcilvēks“, saka prof. L. Adamovičs, „abi apmēram vienos gados būdami, sastapās — nopūtās par Latviju un divās sirdīs iedegās dzirkstele, kurai bij lemts uzliesmot par varenu uguns-kuru.“**) 1739. g. 8. janvārī tika noturēta Buntebarta un Chr. Dāvīda vadībā pirmā latviešu sapulce Valmierā toreizējās vācu skolas telpās. Vēlāk (pēc 4 nedēļām) sapulces notika jaunajā diakonāta namā un, beidzot, jau pagalmā, zem klajas debess. Latviešu brāļu draudzes kustība, kas sākās tikai 1739. g. sākumā, jau tā paša gada pavasarī un vasarā saviļņoja visu Vidzemes vidieni. Sevišķi svinīgi notikusi Vasarsvētku svinēšana 1739. g., par ko „brāļu“ ziņojumos lasām sekojošo: „Šī gada Vasarsvētki bija apbrīnojamas Dieva žēlastības diena, un daudzi no atmodinātiem skaitīja no šī laika savas īstās žēlastības iegūšanas momentu. Istabas telpas izrādījās par mazām, un tāpēc mūsu brāļiem vajadzēja sprediķot zem klajas debess, pie kam viņi izmantoja trepes diakonāta priekšā kā kanceli un pagalmu kā baznīcu. Atmoda drīz izplatījās ne tikai vairs uz Valmieras draudzi vien, bet uguntiņa nokļuva arī kaimiņu draudzēs, un — kas tas lielākais brīnums — Pestītājs izvēlējās lieciniekus no pašas tautas vidus. Ne tik vien jau minētais pirmais (Šķesteru Pēteris) liecināja par žēlastību, kāda viņam tika parādīta, bet viņam sekoja arī citi latvieši, no kuriem sevišķi viens no iekšējā pa-

*) K. Kyber, Kurzer geschichtl. Abriss der Wirksamkeit der Brüder-gemeinde in Ostseeprovinz. 1853., 15. lapp. Citēts pēc L. Adamoviča raksta „Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē“ (Reliģ.-filozof. raksti, II, Rīgā, 1928. g., 1. lapp.).

**) Ibid., 82. lapp.

XVIII att. Valmiera XVIII g. s. (pēc Broces, IV, 216).

mudinājuma pie siena grābšanas spēcīgi sludināja evaņģeliju. Pateicoties tam daudzi pārdzīvoja savu atmodu.“*) Šī sajūsma arvien vairāk pieauga un deva šai kustībā ierautām

*) Citēts pēc Hermana Plita grāmatas „Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland“. Gotha, 1862., S. 112. ff.

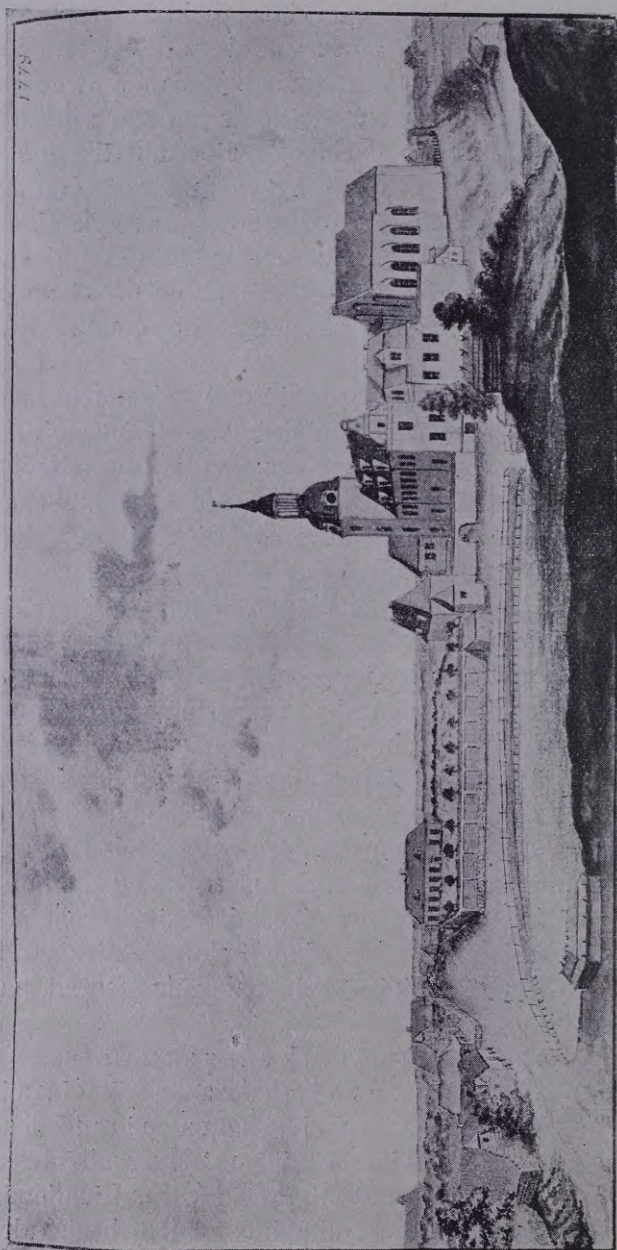
tautas masām apbrīnojamu enerģiju. Tikko citētā aprakstā to pierāda šāda „brāļu“ liecība: „Lai gan viņi jau veselām dienām un nedēļām līdz nogurumam bija daudz strādājuši, tomēr visu nakti miegs neslēdza viņu acis, un kad viņi atgriezās mājās, viņi bija kā pirmie darbā. un pie tam tik modri, ka neko no viņiem nevarēja manīt. Šur un tur mežos dzirdēja vai nu dziedam, vai raudam un lūdzam Dieva žēlastību, un ja viņi kādreiz arī nonāca sadursmē ar likumu, bet toties līdz ar to atkrita arī daudzās viņu sliktās ierašas un grēki, un pat varēja teikt, ka viņi šai lietai nododas par daudz nekā par maz.“*)

Protams, valdot tik ārkārtīgai sajūsmā, netrūka arī pārspilējumu. Daži sāka tricēt sludināšanas ietekmē, citi pagība, gulēja ilgāku laiku bez samaņas un stāstīja, ka redzējuši dažādas parādības un ieguvuši sevišķu Dieva žēlastību, un, beidzot, bija arī tādi, kas turēja sevi par Dieva izredzētiem praviešiem. „Brāļi“ stingri apkaņoja šādas ekstazes pārmērības, tomēr izskaust tās viņiem neizdevās, kamēr beidzot kāds gadījums nāca viņiem par labu. Kāda meita šādā ekstazē noslika dīķi. Šis atgadījums iedarbojās uz pūli spēcīgāk nekā visi līdzšinējie brīdinājumi, radīja neuzticību pret ekstatiskām parādībām un pavairoja „brāļu“ cienību tautas masās.

Lai būtu iespējams lielos piekritēju pulkus kārtīgi pārzināt, tos jau 1730. g. sadalīja mazākās vienībās. Šādus mazākus pulciņus bija iespējams iknedēļas apmeklēt, un, vajadzības gadījumā, varēja izrunāties arī ar katru dalībnieku atsevišķi. Tādā kārtā brāļu draudzes dalībnieku reliģiskais un tikumiskais līmenis tika visā visumā ļoti ievērojamā mērā pacelts. „Brāļiem“ šai ziņā daudz palīdzēja centīgi palīgi no pašas tautas vidus.

Noteikta hernihūtiska satversme tika ieviesta Vidzemes brāļu draudzē tikai 1742. gadā, kad arī tika nodibināta pirmā latviešu draudze Valmierā pēc Hernhūtes parauga. Tas notika 1742. gada 19. aprīlī (otrās Lieldienās). Pēc tam 1742. g. vasarā tika nodibinātas vēl 3 brāļu draudzes (Straupē, Liepā un Mārsnēnos). Interesanti atzīmēt, ka brāļu draudzes kustība daudz plašākus apmērus pie-

*) Citēts pēc Hermana Plita grāmatas „Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland.“ Gotha, 1861., S. 113-ff.

XIX att. Lielstraupe (pēc Broces, V, 104).

ņēma igauņu vidū nekā latviešu. 1742. g. Baltijā pavisam skaitījās 13.000—14.000 organizētu brāļu draudzes dalībnieku, pie kam 3000 no tiem

bija Vidzemes latviešu daļā, 2000 Vidzemes igauņu daļā un 8000—9000 Igaunijā un Sāmu salā. Varbūt no tā varētu secināt, ka igauņu tautai vispār piemīt dziļāka reliģiozitāte un varbūt arī tieksme uz misticismu, turpretim latvieši pa lielākai daļai ir racionālisti.

Brāļu draudzes locekļus uzņēma ar lozi. Katrai draudzei bija savi vecākie, kopēji un palīgi no pašas tautas. Draudzes bija sadalītas 5 kārtās: 1) atraitņi un atraitnes, 2) laulāti ļaudis, 3) puīši, 4) meitas, 5) bērni. Notika vispārējas sapulces un speciālas kārtu sapulces. Ik pa 4 nedēļām Valmieras draudze svētīja Jēra kalnā tā sauktos draudzes svētkus, uz kuriem latvieši sapulcējās sestdienās, bet vācieši piektdienas pievakarē. Šeit nolasīja ziņojumus par draudžu dzīvi, kam sekoja runa par kādu tekstu no bībeles, un, beidzot, notika jaunu dalībnieku uzņemšana draudzē. Bez tam bija arī kārtējās sapulces, kas noritēja mazāk svinīgi, jo tur bija paredzēta: dziedāšana, bībeles lasīšana, runas un lūgšanas. 1742. g. tika iespiesta pirmā brāļu draudžu dziesmu grāmata latviešu valodā „Garihgāš flawas dfeefmas tahm peh3 jāwu muh3h3hgu ifglahb3hānu meflehdāmām dweh3elēm par labu,” kas aptver 235 dziesmas, par kuŗu tulkotāju un sastādītāju min Valmieras skolotāju semināra vadītāju Magnusu Buntebartu. Šīs dziesmas ar savu gleznaino saturu ir spēcīgi ietekmējušas latviešu zemnieku masas, kuŗas līdz tam laikam bija tālu stāvējušas no dzīvās un aktīvās kristīgās reliģiskās dzīves. Tādā kārtā „brāļi” isā laikā bija ieguvuši lielus panākumus, ko skaisti izteic prof. L. Adamovičs šādos vārdos: „Brāļu draudze bij atradusi veidu, kā uzcelt tiltu pār dziļu plaisu starp vāciešu un nevāciešu sabiedrību, proti, uz dzīvas, darbīgas reliģijas pamatiem, kur reliģiskās sajūsmas dzirkstele var pārlekt no vienas personas uz otru tādēļ, ka sirdis satiekas savstarpīgā uzticībā, bez visiem aprobežojumiem un aizspriedumiem.“*)

Sākumā arī Vidzemes baznīcas administrācija un sevišķi ģenerālsuperintendents J. B. Fišers (1736.—1744.) izturējās labvēlīgi pret brāļu draudzes kustību. Tomēr pakāpeniski veidojās nopietna opozīcija pret šo kustību. Šīs opozīcijas pārstāvji, kā piem., jau agrāk minētais Ēveles mācītājs Jākobs Lange, sākumā izturējās nogaidoši, bet tad 1742. g. land-

*) L. Adamoviča (pseudonims E. Ludvigs) raksts „Reliģiskā kustība Vidzemē 18. g. s. 30-os un 40-os gados”, Laikraksts „Latvija”, 1910., N. 98:

tāgā jau sāka ienākt noteiktas sūdzības par „brāļu“ ricību. Galvenais nemiera pamats bija brāļu draudzes iekārtas ieviešana pēc Hernhūtes parauga, kas jau noteikti apdraudēja vietējās luterāņu baznīcas stāvokli. Raksturīgi, ka taisni XVIII g. s. 40-os gados arī Vācijā sākās karagājiens pret grāfu Cincendorfu.

Sūdzības pret brāļu draudzi Vidzemē attiecās uz 3 lietām: 1) Vidzemes brāļu draudzes mācība un organizācija nesaskanot ar pastāvošo Lutera baznīcas iekārtu, 2) brāļi graujot vietējās garīdzniecības autoritāti, 3) viņu mācība iedarbojoties uz tautas tikumību un gara dzīvi.

Šīs sūdzības lielā mērā bija pamatotas. Brāļu draudze Vidzemē patiešām sāka nostatīt sevi ārpus atbildības Vidzemes valdības un baznīcas priekšā, ievērojot tikai rīkojumus no Hernhūtes. Bez tam brāļu draudzes Vidzemē sāka noturēt dievkalpojumus pēc hernhūtiešu mācības un tādā kārtā apdraudēja luterāņu baznīcas un garīdznieku autoritāti. Beidzot, arī pašā brāļu draudžu attīstībā bija dažas negatīvas parādības, kā piem., dažos gadījumos radās nicināšana pret teoloģisku un vispārīgi zinātnisku izglītību, kā arī uzskats, ka īsta Dieva žēlastība meklējama tikai brāļu draudzēs, turpretim luterāņu baznīca esot Bābele un tās mācītāji viltus pravieši, kas kuļot tukšus salmus un t. t. Tālāk, arī jau agrāk minētās pārspīlētās ekstatiskās parādības pieskaitāmas pie brāļu draudzes attīstības negatīvām pusēm.

Bez tam jāņem vērā arī tas, ka brāļu draudzēs bija divējādas sapulces: slēgtas un atklātas, pie kam pirmās apmeklēja tikai īstie draudzes dalībnieki, bet otrās — visi, kas tik vien vēlējās, un tāpēc šo nejaušo apmeklētāju piedauzīgā izturēšanās arī tika likta uz brāļu draudžu rēķina.*)

Pie brāļu draudzes trūkumiem piederēja arī pārmērīgā lozes lietošana pat pie laulību noslēgšanas. Beidzot, dažs labs no „vācbrāļiem“ nestāvēja sava uzdevuma augstumos; tie apmierinājās ar savu cienīgo stāvokli un omulīgo dzīvi pie brāļu

*) Mācītāja Evalta rokraksts, datēts ar 1821. g. 7. dec. Tas saucas „Von der Arbeit der evangel. Brüder unter Letten und Esten“ un uzglabājas Rīgas vēstures un senatnes pētišan. biedrības bibliotēkā (N. 561, II, Pietistica et Herrnhutiana).

draudzei labvēlīgi noskaņotiem muižniekiem. Uz to norāda šāds ieraksts grāfienes Cincendorfas dienas grāmatā (Valmierā, 1742. g. 25. sept.): „Tas man nemaz nepatīk, ka brāļi izskatījās tik sārti un resni. Man šķiet, viņiem klājas pārāk labi un tas arī ir tiesa.“*) Tā tad, lai gan visā visumā brāļu draudzes Vidzemē pacēla tautas tikumisko līmeni, bija tomēr viena otra negatīva parādība, kas deva iemeslu sūdzībām. Sūdzību mērķis pa lielākai daļai bija panākt ieviešanos trūkumu novēršanu, lai pēc tam nostatītu „brāļu“ darbību luterāņu baznīcas kalpībā.

29. jūnijā ģenerālsuperintendents J. B. Fišers iesniedza Vidzemes virskonsistorijai rakstisku priekšlikumu — iecelt izmeklēšanas komisiju brāļu draudzes lietās. Virskonsistorija nolēma vispirms ievākt ziņas par brāļu draudzes kustību Vidzemē. Sakarā ar to ģenerālsuperintendents J. B. Fišers Virskonsistorijas vārdā 1742. g. 5. jūlijā izdeva pavēli visiem 4 Vidzemes prāvestiem ievākt no mācītājiem ziņas par šo kustību.***) Tādā kārtā 6 nedēļu laikā Virskonsistorija saņēma ziņojumus par brāļu draudzes kustību Vidzemē no 85 mācītājiem, no kuriem apmēram 50 maznozīmīgi, jo tur tiek paziņots, ka viņu draudzēs moraviešu „brāļu“ un „māsu“ nemaz nav un tāpēc arī viņi nevar dot par tiem nekādu spriedumu.***) No pārējiem 35 ziņojumiem tikai 16 ziņojumos to autori izturās noraidoši pret brāļu draudzes kustību Vidzemē, pie kam vēl paliek nenoskaidrots, vai viņu spriedums dibināts uz personīgiem novērojumiem. Turpretim 19 mācītāji savos ziņojumos dedzīgi cildina brāļu draudžu kustību Vidzemē, un raksturīgi, ka šie ziņojumi iesūtīti tieši no tām draudzēm, kur šī reliģiskā kustība vispilgtāk izpaudās, kā piem., no Valmieras,

*) Citēts pēc L. Adamoviča (E. Ludviga) raksta „Reliģiskā kustība Vidzemē 18. g. s. 30-os un 40-os gados“. Laikraksts „Latvija“, 1910., N. 138.

**) Sal. Acta historico ecclesiastica, Bd. XIV, Weimar, 1750., S. 1023 (Historische Nachricht von der in Liefland gestöhrten Herrnhuterey).

***)) Berichte der Pastoren betr. die herrnhutische Bewegung, 1742. Vidzemes Virskonsistorijas archīva dokumenti, tagad Latvijas Valsts archīvā.

Straupes, Ancenes, Kambi, Vendavas, Tor-
mas un Doles salas draudzēm. Matišu - Dikļu
draudzes mācītājs G. Gotšeds pat ziņo, ka viņš pats iestājis
brāļu draudzē.*) Viens no plašākiem brāļu draudzes preti-
nieku ziņojumiem ir Ekas mācītāja Kārļa Gustava fon Stadena
ziņojums.***) Savus iebildumus pret brāļu draudzi viņš ir for-
mulējis 12 punktos, no kuriem atzīmēsim tikai svarīgākos. No
vienas puses brāļu draudze gribot meklēt savus piekritējus vi-
sās kristīgās reliģijās, bet no otras puses tā sastādot tomēr
noslēgtu sektu, kurās piekritēji negribot saukt sevi par luterā-
ņiem, bet stūrgalvīgi saucoties par moraviešu brāļiem vai hern-
hūtīešiem. Viņi ticot arī, ka viņi jau šeit zemes virsū varot
sasniegt tikumiskās pilnības ideālu, kad atkrītot pat kārdinā-
jums krist grēkā.

Tālāk, viņi graujot luterāņu mācītāju autoritāti, mācīda-
mi, ka tam, kam esot tiešs kontakts ar Pestītāju, vairs neesot
vajadzīgs ne likums, ne morāle, ne grēku sūdzēšana. Pat sv.
raksti un vispārīgi garīgās grāmatas, pēc viņu uzskatiem,
vairs esot tikai krukļi, kas vairs neesot vajadzīgi tiem, kas no-
dibinājuši tiešu kontaktu ar Pestītāju. Viņu dzīvē neesot ma-
nāma kristīgās ticības ietekme, jo viņi visus savus pārkāpumus
uzvelot Pestītājam, kam esot plata mugura un kas varot visu
to panest. Viņu dziesmu grāmata izplata daudzus pilnīgi mal-
dīgus ieskatus. Beidzot, ļoti negatīvi autors izturās pret brāļu
draudzē ievesto paradumu savstarpīgi sūdzēt grēkus, kas ru-
nājot pretim kristīgās brīvības principam, kā arī pret to, ka
brāļu draudzes piešķirot pat plāpīgām sievietēm un neapzinīgiem
bērniem tiesības izskaidrot sv. rakstus, jo tādā ceļā izplato-
ties daudz maldu un ciešot priesteru autoritāte. Uz šo ziņo-
jumu pamata Vidzemes virskonsistorija, kā arī landrātu kollē-
ģija, lūdza Vidzemes ģenerālgubernātoru feldmaršalu grāfu Pē-
teri fon Lasī (von Lascy) ievadīt pamatīgu izmeklēšanu. Tā
radās 2 jauktas izmeklēšanas komisijas — ar 2 muižniecības
un 2 garīdzniecības pārstāvjiem: 1) viena Vidzemes latviešu
daļai Valmierā un 2) otra Vidzemes igauņu daļai Vendavā.***)

*) Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Familiengeschicht-
liche Nachrichten von Herrmann Baron Bruiningk, Riga, 1913. (Verlag
N. Kymmell), Abt. III, Kap. VIII, S. 144.

**) Berichte der Pastoren betr. die herrnhutische Bewegung, 1742.,
I, 91—99.

***) Šo komisiju pilnvaras un sastāvs iespiests „Acta historico-ecce-
siastica“, Bd. XIV, Weimar, 1750., S. 1025—1026, 1027—28, 1028—32.

Šīs komisijas vēl nebija paguvušas veikt savu darbu, kad piepeši pienāca no Pēterburgas Krievijas ķeizarienes Elizabetes 1743. gada 16. aprīļa ukazs. „Viņas ķeizarskai Majestātei esot paziņots, ka Vidzemē radusies kāda jauna sekta, ko saucot „hernhūtieši“, kuŗu dibinātāja esot kāda grāfiene Cincendorfa; un šī sekta esot tā izplatījusies, ka jau esot uzcelti lieli saiešanas nami tiem, kas pie šīs sekta piederot, sevišķi ap Tērbatu, un viņu sapulces notiekot slepeni, un viņu starpā atrodoties daudz Vidzemes muižnieku, mācītāju u. t. t., bet sevišķi zemnieku. Tāpēc ticis pavēlēts tiem vidzemniekiem, lai tie būtu kas būdami, kas pieturoties pie hernhūtiešu mācības, to aizliegt, šim nolūkam uzceltos saiešanas namus slēgt un neatļaut tamlīdzīgas saiešanas ne šinīs ēkās, ne arī citur.“*) Pavadrakstā, datētā ar 1743. g. 22. aprīli, no Vidzemes ģenerālgubernātorā pieprasītas tuvākas ziņas par brāļu draudzi Vidzemē. Tā tad skaidrs, ka rīkojums nav radies uz ģenerālgubernātorā ziņojuma pamata, jo viņš taču nebūtu ziņojis, ka brāļu draudzi Vidzemē nodibinājusi grāfiene Cincendorfa un -ka tās centrs — Tērbata. Šis rīkojums stāv sakarā ar grāfienes Cincendorfas braucienu uz Pēterburgu. Viņa gribēja nostiprināt brāļu draudzes stāvokli Vidzemē, bet panāca pretējo. Brāļu draudzes pretinieki tiklab galma aprindās, kā arī Vidzemes muižniecības aprindās, kļuva aktīvāki, dabūja savā pusē pat oberhofmeisteru Minichu un, beidzot, panāca to, ka ķeizariene Elizabete publicēja šo ukazu. Vidzemes ģenerālgubernātorā Pēteris de Lasī, lai gan viņa simpatijas bija brāļu draudzes pusē, tomēr bija spiests aizliegt hernhūtiešu sapulces.

Pa to laiku Vidzemes virskonsistorija bija uz izmeklēšanas datu pamata sastādījusi plašu apsūdzības rakstu pret brāļu draudzi Vidzemē un izstrādājusi šādus 6 motīvētus priekšlikumus: 1) izraidīt hernhūtiešu brāļus-ārzemniekus, 2) aizliegt sarakstīšanos ar ārzemju „brāļiem“, 3) viņu iestādes slēgt, 4) iznīcināt viņu mācības un dziesmu grāmatas, kā arī viņu bībeles tulkojumu, 5) viņu kopējo mantu sadalīt nabagiem un 6) mācītājus, kas veicinājuši brāļu draudzes kustību Vidzemē, saukt pie atbildības.

Brāļu draudzes redzamākie darbinieki neuzskatīja vēl cīņu par zaudētu. Viņi raidīja gan lūdzoša, gan draudoša satura

*) Citēts pēc Dr. T. Harnaka grāmatas „Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde,“ Erlangen, 1860., S. 82.

rakstus gan Vidzemes virskonsistorijai, gan pareizticīgās baznīcas sinodei, gan atsevišķām augsti stāvošām personām Vidzemē un Pēterburgā. Tomēr visi šie raksti palika bez atbildes. Beidzot, 1743. g. beigās grāfs N. Cincendorfs kopā ar savu dēlu ieradās Rīgā, lai ievadītu tiešas sarunas par brāļu draudzes agrākā stāvokļa atjaunošanu, bet viņu apcietināja un novietoja Citadelē. No turienes viņš nosūtīja ķeizarienei Elizabetei lūgumu pamatīgi izmeklēt hernhūtisma lietu. Tomēr ķeizariene atbildēja ar 1744. g. 9. jūnija pavēli, kur deklarēja, ka atrod jaunu izmeklēšanu par nevajadzīgu un pavēlēja grāfu Cincendorfu izraidīt un vairs valstī neielaid. 1744. g. 12. janvārī grāfs Cincendorfs atstāja Rīgu, lai vairs uz turieni negrieztos.

Tagad iestājās Vidzemes brāļu draudzes vēsturē „klusais gājiens“, kā to sauc pašu brāļu aprindās. Tas chronoloģiski gandrīz sakrīt ar Vidzemes ģenerālsuperintendenta **J. A. Cimmermaņa** darbības laiku (1744—1769), kas pazīstams kā stingrs hernhūtietu pretinieks. Visā visumā tomēr Vidzemes reliģiskā dzīvē sevišķa neiecietība nebūtu atzīmējama.

Hernhūtiski noskaņotie mācītāji un pat prāvests palika savās vietās, lai gan, protams, stingrā uzraudzībā. Vienīgi Sāmu salā salas pārvaldnieks Tuncelmanis pielietoja stingras represijas pret brāļu draudzes redzamākiem darbiniekiem, pie kam viņš pavēlēja pat Sāmu salas superintendentu Gutslefu saslēgt važās un turēt to stingrā uzraudzībā. „Superintendentam nācās kā arestantam tiklab sludināt, kā arī pieņemt pie svētā vakarēdiena un pie tam tādā veidā, ka sargkareivim vajadzēja stāvēt ar kailu zobenu kancelē un pie altāra un neatīst no viņa ne soli.“*)

Pēc tam salas pārvaldnieks nosūtīja superintendentu važās saslēgtu uz Pēterpili.

„Ne šādas mocīšanas,“ saka barons Hermanis Bruinings,**) „nedz arī Vidzemē pielietotie apspiešanas paņēmieni nesasniedza savu mērķi. Brāļu draudzēm tie nāca tikai par svētību. Paviršā jūsmošana ar to tika apslāpēta. Līdzskrējēji un nedro-

*) J. Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert, Leipzig, 1876., S. 240.

**) Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Familiengeschichtliche Nachrichten von Hermann Bruiningk, Rīga, 1913., Abt. III, kap. VIII, S. 150.

Šie elementi atkrita, kurpretim prāvs skaits to, kuŗu sirdīs hernhūtisms jau bija iesakņojies, tikai tagad jutās īsti saistīts ar brāļu draudzēm. Ļaunākais bija tas, ka noslēpumainība, pret kuŗu bija vērsti visi apspiešanas līdzekļi, tieši ar tiem tika vēl vairāk veicināta, un viņu norobežošanās, ko gribēja novērst, tagad tik īstenībā notika.“

Patiešām, aizliegtas bija tikai tādas sapulces, kuŗas nebūtu visiem pieejamas, turpretim lūgšanas namu un saiešanas kambaŗu apmeklēšana nekad nebija stingri noliegta. „Vācbrāļi“, kuŗus latvieši sauca par „tētiņiem“, bija spiesti turēties slepenībā un parasti sazinājās tikai ar brāļu draudzes tautiskiem vadoniem un darbiniekiem. Šie darbinieki noorganizēja „draudžu“ sapulces gan mājās, gan šķūņos, gan dažreiz arī mežos, pa lielākai daļai naktis laikā. Brāļu draudzes šai laikā tika pārdēvētas par sabiedrībām, tomēr to iekārta daudz neko nemainījās. Šīs sabiedrības jeb pulciņi sadalījās mazpulciņos pa 3—5 cilvēki piedzīvojuša kopēja vadībā, kas atvieglāja izrunāšanos no sirds par dažādiem saviem novērojumiem un pārdzīvojumiem.

3—7 pulciņi sastādīja vienu konferenci, kas sanāca pa sestdienas vakariem. Tā kā pulciņos par vadītājiem bija paši latvieši, tad tādā kārtā izveidojās sava aristokratija un viņā radās pat sava hierarchija. Lai gan Vidzemes brāļu draudžu priekšgalā atradās vācbrāļi ar savu virsvecāko, par kādu no 1747.—49. g. bija Leonhards Dobers, bet pēc viņa — Pēteris Hese, faktiskā draudzes vadība atradās latviešu rokās, jo vācbrāļi tik labi nepārzināja vietējos apstākļus un bez tam nedrīkstēja atklāti uzstāties. Tādā kārtā šī tīri reliģiskā kustība ar laiku ieguva nacionālu un pat sociālu nokrāsu. Tikai ap 1770. g. brāļu draudzes darbība varēja atkal izpausties atklāti. Jau 1764. g. 11. februārī ķeizariene Katrīna II publicēja ukazu, ar kuŗu piešķīra hernhūtiešu brāļiem Vidzemē pilnīgu sirdsapziņas, reliģijas un kulta brīvību, bet brāļiem naidīgā ģenerālsuperintendenta Cimmermaņa laikā († 1769. g.) vēl šim rīkojumam bija maz nozīmes.*)

Vidzemes brāļu draudzes trešo attīstības laikmetu (1770—1861.) šeit apskatīsim tikai īsumā, jo šī laikmeta lielākā daļa ietelp XIX g. s., kas jau atrodas ārpus mana darba chronolo-

*) Šī ukaza noraksts atrodas Rīgas vēstures un senatnes pētišanas biedrības bibliotēkā (aktu krājums „Pietistīca et Herrnhutiana, No. 561).

ģiskajiem rāmjiem. Ģenerālsuperintendenta **Jākoba Langes laikā** (1770.—1777.), kuŗa „Dienas grāmata“ rāda, ka viņš arī bija brāļu draudžu pretinieks, brāļu draudzes darbība vēl nevarēja sevišķi plaši izpausties, lai gan, saskaņā ar Katrīnas II ukazu, ģenerāl-superintendentam bija jāpieturas pie iecietības politikas. Daudz labvēlīgāki bija brāļu draudzes attīstības apstākļi ģenerāl-superintendenta **Christ. Dāv. Lenca** laikā (1779.—1798), kas agrāk kā Cesvaines mācītājs bija atklāti uzstājies pret hernhūtiešiem, bet, pārņemdam ģenerāl-superintendenta amatu, gandrīz 60 g. vecumā, viņš pieturējās pie neiejaukšanās politikas. Tāpēc viņa laikā brāļu draudze Vidzemē strauji uzplauka. Brāļu draudzes kustība plašos apmēros izplatījās **Trikātā, Āraišos, Alūksnē**, tad XVIII g. s. beigās **Burtņiekos** un **Apukalnā** un XIX g. s. sākumā **Vec-** un **Jaunpie-** **balgā**.

XX att. **Burtņieki** (pēc Broces, VIII, 94).

1817. g. ķeizars Aleksandrs I izdeva „Žēlastības grāmatu“, kas pilnīgi nodrošināja brāļu draudzes stāvokli Vidzemē.*) Šeit tiek

*) Šī „Žēlastības grāmata“ publicēta laikr. „St. Petersburger Senats-Zeitung“, v. 8. Dec. 1817, kā arī žurn. „Neueste Nachrichten aus dem Reiche Gottes“, Berlin, 1818., Januarheft, S. 23-ff. Saturs atstāst. pie Dr. Harnaka, 221.

konstatēts, ka Vidzemē un Igaunijā pastāvo 144 brāļu draudzes ar 30.000 locekļiem, bet viņi nebaudot tādas pašas tiesības kā citas reliģijas. Tādēļ arī šis ķeizara manifests nodrošina brāļu draudzēm tiesības izpildīt garīgās ceremonijas saskaņā ar viņu mācību, ievēlēt savus draudžu vecākos, iegādāties nekustamu īpašumu un netraucēti sapulcēties savos dzīvokļos vai saiešanas namos. Sakarā ar krievu valdības labvēlību pret brāļu draudzēm, šī reliģiskā kustība pieņēma vēl plašākus apmērus. 1818. g. latviešu brāļu draudzei bija jau 67 saiešanas nami ar 9797 uzņemtiem locekļiem. Latviešos darbojās tikai 4 laulātu vācbrāļu pāri, pie kam katram vācbrālim bija pakārtotas 5—6 darbinieku konferences un līdz 20 saiešanas. Latviešu brāļu draudzes kustība gāja arvien plašumā, un ap 1843. g. jau skaitījās ap 100 saiešanas namu un 20.000—25.000 organizētu dalībnieku. Visā visumā brāļu draudzes kustība no 60 latviešu draudzēm bija lielākā vai mazākā mērā skārusi 30 draudzes. Tik plaša brāļu draudzes kustība nopietni apdraudēja luterāņu mācītāju stāvokli Vidzemē. Tāpēc jau XIX g. s. 30-os gados iesākās enerģiska luterāņu baznīcas cīņa pret brāļu draudzi. 1849. g. Vidzemes sinode vienbalsīgi atzina kopdarbību ar brāļu draudzi par neiespējamu un centās arvien vairāk ierobežot brāļu draudzes rīcības brīvību. 1861. g. brāļu draudzes unitātes direkcija Vācijā atcēla latviešu brāļu draudzēs visas iekārtas īpatības. Pēc tam latviešu brāļu draudzes kustība arvien vairāk sašaurinājās. Beidzot, dažus vārdus par brāļu draudzes kustības nozīmi latviešu tautas attīstībā.

Prof. L. Adamovičs savā rakstā „Hernhūtiešu īpatnējā loma latvju tautas reliģiskā, garīgā un sociālā dzīvē“ pasvītro tikai pozitīvo brāļu draudzes kustības nozīmi latviešu garīgā attīstībā. Šī kustība ir atmodinājusi latviešu tautas iniciatīvi un aktīvitāti reliģiskā un morālā dzīvē, radījusi tieksmi uzlabot savu sociālo stāvokli; tādā kārtā blakus reliģiskai kustībai izveidojusies nacionālā un sociāli-revolūcionārā.

Tāļāk, ar šo kustību tiek saistīta latviešu tieksme pēc izglītības, bez tam no šīs kustības aprindām ir nākuši daži ievērojami darbinieki latviešu intelektuālā dzīvē, kā piem., mācī-

tājs un rakstnieks Juris Neikens († 1868.) un dzejnieks Jānis Poruks († 1910.), un, beidzot, brāļu draudžu saiešanas nami uzglabā latviešu nacionālās celtniecības paraugus.

Tomēr man liekas, pret šādu novērtējumu, kas īstenībā pārāk ideālizē brāļu draudzes kustību, var celt arī dažus iebildumus. Vispirms, šī kustība pavisam neskāra Kurzemi un arī Vidzemē izplatījās ne visās draudzēs, tā tad šī kustība nav visas latviešu tautas

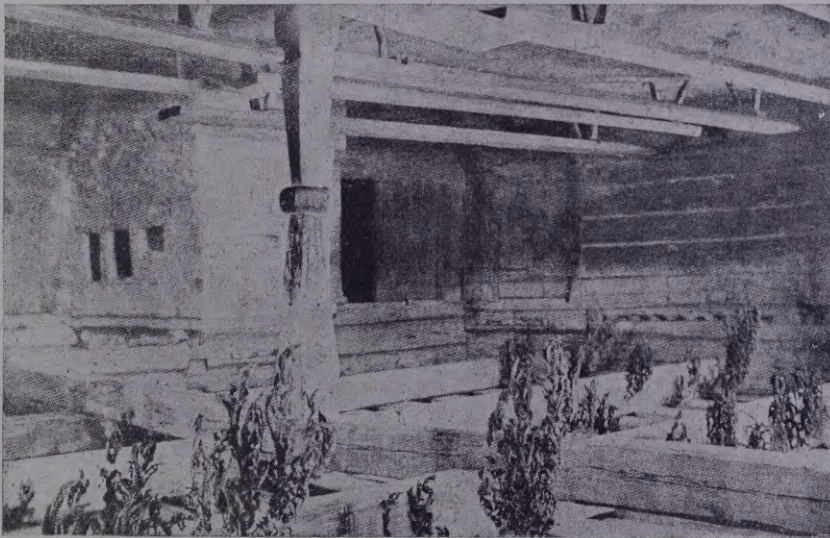

XXI att. Brāļu draudžu saiešanas nams Kauguru pag. „Gaidēs“.

kustība. Tālāk, starpība starp tiem pagastiem, kur brāļu draudzes kustība bija izplatījusies, un starp tiem, kur tās nebija, nav tik krasa un ja arī pastāv, tad apgalvot, ka brāļu draudzes ietekmētos pagastos kultūrālais līmenis būtu augstāks, būtu diezgan riskanti. Cik lieli ir sakari brāļu draudzei ar sociālām kustībām Vidzemē, nav vēl īsti noskaidrots, bet jāņem vērā tas, ka brāļu draudzes galveno vērību piegrieza individuālai dvēseles dzīves kopšanai, kas pati par sevi vēl nevarēja veicināt brāļu piedalīšanos sabiedriskās kustībās. Protams, brāļu draudzes veicināja personības veidošanos un, ja dažas personas jau pārauga brāļu draudzes ideālu, viņas tādā gadījumā varēja ņemt daļību arī sociālās kustībās.

Bez tam, kas zīmējas uz latviešu garīgās kultūras veicinātājiem, tad daudz lielāks un ievērojamāks ir to darbinieku skaits, kas cēlušies ārpus brāļu draudzes aprindām.

Brāļu draudzēm nevar arī piešķirt sevišķi lielus nopelnus izglītības veicināšanā: 1) Valmieras skolotāju seminārs pastāvēja tikai īsu laiku (1738.—1743. g.) un 2) daudzos gadījumos brāļu draudzēs tika kultivēta nicinoša izturēšanās pret teoloģiskām un vispārīgi zinātniskām studijām. Mums ir gan arī daži tieši norādījumi uz to, ka brāļu draudžu audzināšanas darbam ir bijuši tīri labi panākumi pie latviešu zemniekiem. Šie pa-

XXII att. Brāļu draudzes saiešanas nama iekšpuse Plāņu pag. „Mežuļos“.

nākumi izpaudās jau XVIII g. s. ne tikai domāšanas un darbošanās veidā, bet arī dažu latviešu „brāļu“ lielākā saimnieciskā labklājībā.*)

Ka brāļu draudžu saiešanas nami ir uzglabājuši latviešu nacionālās celtniecības elementus, apstiprinā Latv. ūniv. prof. P. Kundziņš savos pētījumos.**)

Beidzot, vissvarīgākā pozitīvā nozīme

*) Sal. Reichs. v. Rosen, Reflexionen über die nunmehr nothwendige, auch mögliche Änderung der bisherigen Wirtschaftsmethode in den Ostseeprovincen u. s. w. St. Petersburg (Hamburg, 1826, 52).

***) P. Kundziņš, „Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā“ („Illūstrētais žurnāls“, Rīgā, 1927.)

brāļu draudzes kustībai Vidzemē, pēc manām domām, bija latviešu tautas reliģiskās un tikumiskās dzīves pacelšana, kā arī pašapziņas un pašdarbības veicināšana, turpretim vissvarīgākā negatīvā puse šai kustībai bija tā, ka viņa iedvesa nicināšanu pret laicīgo kultūru un noveda pie novēršanās no reālās dzīves, kā tas jo spilgti parādās Jāņa Poruka darbos, kur tiek pārāk pasvītrots pretstats starp garu un miesu, vienus pusīgi cildināts gars, bet miesa un viss, kas ar to sakarā, tiek uzskatīts par kaut ko zemu, netīru un nicināmu.

II. Agrārreformu projekti Anglijā, Francijā un Vācijā XVIII g. s.

1. Anglijas agrārreformu projekti XVIII g. s.

XVIII g. s. otrā pusē, kā arī XIX g. s. pirmajā pusē, par ļoti svarīgu, pat varbūt vienīgo „sociālo jautājumu“ gandrīz visā Eiropā, uzskatāms agrārais jautājums, jeb precīzāk — zemnieku jautājums.*) Tā kā Vidzemes apgaismes kustībā šim jautājumam ir sevišķi svarīga nozīme, tad, meklējot pēc idejiskiem sakariem un parallēlēm Vidzemes plašajai literātūrai par šo jautājumu, mēs šai nodaļā pakavēsimies ne pie visas apgaismes kustības Rietumeiropā, bet gan tikai pie tā šīs kustības novirziena, kas galvenā kārtā nodarbojās ar agrārā jautājuma atrisināšanu. Šai ziņā mums nav lielas nozīmes pakavēties pie Anglijas apgaismes kustības, arī samērā maz nozīmes plaši iztirzāt Francijas apgaismes idejas par agrāro jautājumu, bet toties liela nozīme piešķirama dažiem Vācijas apgaismes pārstāvjiem.

Vispirms īsumā iepazīsimies ar agrārā jautājuma attīstību Anglijā, lai pēc tam redzētu, kāpēc Anglijā neradās radikāli agrārreformu projekti.

Anglijā dzimtbuve radās IX—X g. s. pēc Kr., nebija sevišķi smaga un pastāvēja tikai samērā neilgu laiku. Bez tam jāpiezīmē, ka bez dzimtlaudīm Anglijā viduslaikos bija arī brīvie zemnieki (freeholder), kuriem viņu zeme piederēja pilnīgā īpašumā. Kad ap XII g. s. Anglijā jau bija izveidojušās pilsētas, muižniekiem radās iespēja pārdot tur savus labības pārpalikumus. Tāpēc viņi sāka piegriezt lielāku vērību lauksaimniecībai. Tā kā viņi redzēja, ka algotu strādnieku darba ražīgums ir daudz lielāks nekā dzimtcilvēku, tad viņi sāka atļaut dzimtcilvēkiem atpirkties no kļaušām.

Līdz tam laikam muižu algotie strādnieki komplektējās no bijušiem vergiem (cotter), kuriem muižnieki ierādīja nelielu

*) Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Theilen Preussens von Georg Friedrich Knapp, Bd. I, München und Leipzig (Duncker u. Humblot), 1927, II Aufl., S. VI (Vorwort).

zemes gabalu, no kura tie nevarēja pārtikt un bija spiesti meklēt papildnodarbošanos, kā arī no brīvatlaistiem, no apkārtnējojošiem zemniekiem un, beidzot, pilsētu amatniekiem, kas pa vasaru salīga par strādniekiem muižās.*)

Dzimtbuve Anglijā izbeidzās jau XIII g. s., tikai dažos apvidos tā bija uzglabājusies arī vēl XIV un XV g. s. Zemnieki tika atbrīvoti no klaušām un pārvērtās par brīviem nomniekiem.

Pie brīvlaišanas zemnieki saņēma sevišķu dokumentu, kāpēc viņus sāka saukt par kōpiju turētājiem (copyholder). Viņi nedrīkstēja atstāt savu līdzšinējo apstrādājamo zemes gabalu, citādi viņi to zaudēja. „Kopiholderu“ skaits arvien vairāk pieauga, jo daži muižnieki sāka sadalīt savas muižas un tās iznomāt.**)

Kad 1348. g., sakarā ar mēra izplatīšanos Anglijā, no 4 miljoniem iedzīvotāju bija palikusi tikai puse un strādnieku algas $1\frac{1}{2}$ līdz 2 reizes pieauga, parlaments nolēma, ka strādniekiem jālīgst par līdzšinējām algām, pretējā gadījumā viņus ieslodzīs cietumā. Tā kā šis likums nelīdzēja, muižnieki mēģināja atjaunot klaušu sistēmu. Lai gan zemnieku sacelšanās Uota Tailora vadībā tika apspiesta, tomēr dzimtbuvi atjaunot neizdevās. Tad muižnieki sāka pāriet uz aitkopību, kas prasīja maz darba spēka un tas bija lētāks, jo pieprasījums uz Anglijas vilnu pieauga sakarā ar strauju tekstilrūpniecības attīstību ne tikai Flandrijā un Lombardijā, bet arī pašā Anglijā.

Ja līdz šim muižnieka zeme bija izkaisīta starp zemnieku zemes gabaliem, tad tagad sākās muižnieku zemes iežogošana, lai radītu pastāvīgas ganības aitām. Nomās nauda tika paugstināta, lai piespiestu zemniekus atstāt savus zemes gabalus.

Šī muižnieku zemes iežogošana un zemnieku izspiešana no viņu zemes gabaliem sevišķi strauji notika laikā no 1470. līdz 1530. g. un arī no 1760. līdz 1830. g. Tādā kārtā zemnieki zaudēja savu zemi, un muižnieki nodibināja plašas muižas.

*) Н. М. Величкинъ. Освобождение крестьянъ въ Англии и Франціи, Москва, 1911, стр. 18.

***) А. Ф. Быкова. Исторія Англии съ XI вѣка до начала мировой войны. СПб., 1918, стр. 27.

XVII g. s. sākumā zemnieki vēl sastāda $\frac{1}{3}$ no visa iedzīvotāju skaita.*)

Turpretim XVII g. s. beigās Anglijā no $5\frac{1}{2}$ milj. iedzīvotāju zemnieku ir tikai vairs 160.000—180.000, un tie ir sīkie zemes īpašnieki.

XXIII att. Angļu zemnieks un zemniece XVI g. s.

Bet jau XVIII g. s. 70-os gados Arturs Jungs runā par Anglijas sīkajiem zemes īpašniekiem kā par pilnīgi izzudušu sabiedrisko grupu. Arī mūsu dienās Anglijā uz laukiem nav sīkzemniecību, bet tikai nomnieki (farmers) un laukstrādnieki.**)

Tā kā Anglijā XVIII g. s. nebija vairs dzimtbuves, tad šis jautājums arī nenodarbināja tā laika angļu sabiedrību. Toties jau XVIII g. s. pirmajā pusē Anglijā radās liela interese par lauksaimniecību un tās pacelšanu. „Ja angļu džentlmeņu iepriekšējā paudze“, saka krievu pētnieks N. Lukins (Antonovs), „interesējās tikai par zirgiem un medībām, tad XVIII g. s. 30-os gados muižnieku salonos visvairāk runāja par

*) Н. Карфевъ, Исторія Западной Европы въ Новое время, т. III, изд. III, СПб., 1904., 105.

**) Dr. Ludwig Riess — Englische Geschichte. Berlin, 1926., 22.

zemes mēslošanu, drenāžu, kā arī dāboliņa un turnepšu kultivēšanu.“*)

Ap šo laiku sāk parādīties grāmatas par lauksaimniecību, kur šis jautājums tiek apskatīts, pamatojoties jau uz zinātniskiem pētījumiem. No šīm grāmatām mums svarīgākās ir tās, kas tulkotā vai pārstrādātā veidā tika publicētas franču valodā, jo tādā kārtā tās lielākā vai mazākā mērā varēja veicināt šī apgaismes kustības virziena ideju izplatīšanos Eiropas kontinentālajā daļā. Pie šādām grāmatām vispirms pieder M. Tilla grāmata par lauksaimniecību, kas Anglijā iznāca 1731. gadā, bet Francijā tikai 1750. gadā *Diamela di Monsò* (M. Duhamel du Monceau) pārstrādājumā.***) Šai grāmatā tiek propagandēta tā saucamā „Norfolkas lauksaimniecības sistēma“, kuras pamatprincipi ir šādi: 1) papuves likvidēšana un zemes pilnīga izmantošana, pārmaiņus kultivējot labību un lopbarības augus; 2) rūpīgāka zemes kopšana, dziļāka aršana, labāka mēslošana, ko sasniedz uzturot un barojot lopus kūtis. Šīs sistēmas galvenais mērķis — sasniegt labāku ražu, tomēr zemi nenoplicinot.

Sevišķi interesants un raksturīgs tā laika Anglijai ir Kantijona (Cantillon) darbs par tirdzniecības būtību.***) Lai gan autors par savu galveno uzdevumu ir uzstādījis attēlot tirdzniecības būtību, viņa darba pirmā daļa ir īsta slavas dziesma lielajiem zemes īpašniekiem. Viņi dod darbu un līdz ar to uzturu zemniekiem, amatniekiem un tirgotājiem. Autors uzskata tā laika Angliju par normālu valsti un nodaļā „Des Sociétés d'Hommes“ cenšas pierādīt, ka valstī zeme nepieciešami pieder nelielai zemes īpašnieku grupai, no kuras atkarīgi nomnieki un lauksaimnieki.*****)

*) Н Лукин (Антонов). Новейшая история Западной Европы, вып. I, Гос. изд. Москва-Ленинград, 1926, стр. 20.

**) Man bija pieejams tikai šīs grāmatas franču izdevums „Traité de la Culture des Terres, Suivant les Principes de M. Tull, Anglois,“ par M. Duhamel du Monceau, de l'Academie Royale des Sciences, de la Société Royale de Londres, Inspecteur de la Marine dans tous les Ports et Havres de France. A. Paris, Chez Hippolyte-Louis-Guerin Libraire, rue Saint Jacques, à S. Thomas d'Aquin. M. D. C. C. L. Avec Approbation to Privilege du Roi. (Preussische Staatsbibliothek in Berlin).

***) Šis darbs ir parādījies atklātībā anonīmi (vismaz franču valodā, jo angļu oriģināls man nebija pieejams) un apzīmēts šādi: (de Cantillon) Essai sur la nature du commerce en général-Traduit de l'Anglois. A. Londres, Chez Fletscher Gyles dans Holborn. M. D. C. C. L. V.

*****) Ibid., pg. 3—8.

Pat pilsētas rodas atkarībā no tā, kur apmetas uz dzīvi muižnieki. Visas pirmās daļas pamatdoma izteikta 15. nodaļā.

Iedzīvotāju vairošanos viņš nostata tiešā atkarībā no uztura līdzekļu daudzuma un pat izsakās, ka cilvēki vairotos kā peles šķūnī; ja uztura līdzekļi būtu neaprobežoti, un tāpēc arī angļi kolonijās vairojoties daudz ātrāk nekā pašā Anglijā, jo kolonijās zemes fonds esot vēl ļoti liels.*)

XXIV att. Angļu zemnieka māja pēc kādas XVIII g. s. gravīras.

Varētu izlikties, ka Kantijons pieder pie fiziokrātiem, jo pirmās nodaļas sākumā viņš aizrāda uz to, ka galvenā bagātība ir zeme.

Tomēr no viņa grāmatas otras un trešās daļas redzams, ka Kantijons ir merkantilists. Par īsto valsts bagātību viņš tomēr uzskata zeltu un sudrabu, kā viņš uz to aizrāda savas grāmatas pirmās daļas beigās.

Kā īsts merkantilists, viņš sevišķi pasvītro to, ka ārējās tirdzniecības bilancei jābūt valstij labvēlīgai.**)

Visā grāmatā sastopami vairāki tautsaimnieciski formulējumi, kas vēlāk sastopami Ādama Smisa darbā „Tautu bagātības“ (1776.) un pat Marksa „Kapitālā“ (1867.), kā piem., šāds formulējums: „Zemes ražojumu kvantitāte, kā arī darba kvantitāte un kvalitāte nepieciešami noteic cenas lielumu.“***)

*) Ibid., pg. 110.

**) Ibid., pg. 355.

***) Ibid., pg. 34.

Tā tad tas jaunais, ko šis apgaismes virziens Anglijā varēja dot kontinentālai Eiropai, bija lauksaimniecības intensifikācija, ko propagandē arī Arturs Jungs savā grāmatā „Ceļojumi pa Franciju un Itāliju“ (angļu valodā pirmo reizi 1767.), bet šī lauksaimniecības pacelšana bija saistīta ar liela kapitāla ieguldīšanu, kas bija pa spēkam tikai bagātiem zemes īpašniekiem, un tāpēc Francijā daži šī apgaismes praktiskā virziena pārstāvji, kā piem. fiziokrāti, centās pierādīt, ka lielsaimniecības daudz ienesīgākas nekā sīksaimniecības.

2. Francijas agrārreformu projekti XVIII g. s.

Dzimtbuves izcelšanās moments Francijā chronoloģiski grūti noteicams. Jau pirmos vēstures dokumentos par galliem mēs nesastopam ziņas par brīviem zemniekiem. Tā, piem., Gaijs Jūlijs Cēzars atzīmē, ka Gallijā valda ārkārtīga nevienlīdzība starp iedzīvotāju grupām un ka tautas masas atrodas gandrīz vergu stāvoklī. „Vienkāršā tauta ir gandrīz vergu stāvoklī, kam pašiem nav nekādas noteikšanas un kas netiek pielaisti tautas sapulcē. Lielākā daļa no viņiem, tā kā tos nospiež parādu un nodevu nasta, kā arī augstmaņu pārestības, kļūst par vergiem dižciltīgajiem, kuriem ir par viņiem tādas pašas tiesības kā kungiem par vergiem.“*)

Pēc tam kad romieši iekaroja Galliju, šis stāvoklis vēl pasliktinājās: radās lielās romiešu muižas — latifundijas, kuras apstrādāja važās iekaltie vergi.***) Blakus latifundijām radās arī sīksaimniecības, kuras apstrādāja kolōni, kas juridiski skaitījās brīvi, bet faktiski nebija pilnīgi brīvi, jo viņi nedrīkstēja atstāt savu apstrādājamo zemes gabalu un bez tam atradās sava kunga jurisdikcijā.

Augstāk par kolōniem tiklab juridiski, kā arī faktiski stāvēja emfiteuti.***) Lai gan emfiteuts nebija pilnīgs zemes īpašnieks, toties viņš varēja atstāt apstrādājamo zemes gabalu, nodot savas tiesības uz tās lietošanu kādam citam.

*) C. Julii Caesaris, Commentarii de bello Gallico, erklärt von Friedrich Kraner, 8. Aufl. von W. Dittenberger, Berlin, 1872., pg. 257., Lib. VI, Cap. 13.

**) Н. М. Величинъ. Освобождение крестьянъ въ Англии, Германіи и Франціи, Москва, 1911, стр. 140.

***) Par „emfiteutiem“ skat. grāmatas ievadā šakarā ar Mengdena likumprojektu.

Bet ar laiku attīstījās komendācija, tas ir, zemnieki pakļāvās augstmaņu aizbildniecībai, un sakarā ar to emfiteuti sāka pārvērsties kolonos.

Liels tautu staigāšanas lajmets, kā arī franku valsts nodibināšanās Gallijā, neienesā nekādas svarīgas pārmaiņas zemnieku dzīvē: latifundijas un kolonāts palika pa vecam. Pat līdzšinējais individuālo saimniecību princips palika spēkā, un to pārņēma arī franki, lai gan pie ģermāņiem pastāvēja zemes koplietošanas princips, un katru gadu atsevišķas ģimenes saņēma lietošanā citu lauku.*)

Vienīgā pārmaiņa iekarotā Gallijā juridiskā un sociālā ziņā bija vergu un kolonu saplūšana vienā nebrīvo iedzīvotāju masā. IX g. s. beigās visi Francijas iedzīvotāji krasi sadalās 2 grupās: zemes īpašniekos un viņu dzimtļaudīs. Francijas feodālizācija iet tik strauji uz priekšu, ka pēdējo Karolingu laikā X g. s. beigās franču ķēniņam pieder tikai neliels apgabals ap Lanās (Laon) pilsētu.

Blakus feodālizācijai no augšas — beneficiju piešķiršanas ceļā — iet feodālizācija arī no apakšas — komendācijas ceļā, kas sakarā ar 847. g. likumu kļuva obligāta. Franču dzimtcilvēku masā var izšķirt vairākus slāņus. Viszemāko vietu viņu starpā ieņēma servi, par kuriem zemes īpašniekam pieder neaprobežota vara. IX—X g. s. daži no šiem serviem nokļuva „*men mortablu*“ stāvoklī: viņu roka (*maine*) ir mirusi (*morte*) tai ziņā, ka viņi nevar noteikt par to, kam pienāktos viņu īpašums pēc viņu nāves. Viņi tomēr atšķīrās no serviem ar to, ka viņu nodevas un klaušas bija noteiktas vai nu ar līgumu, vai ar tradīcijām.

No XIII līdz XVI g. s. arvien vairāk sastopam trešo dzimtcilvēku tipu — *villanus*. Viņi varēja brīvi rīkoties ar savu mantu, maksāja nodevas un izpildīja klaušas savam senjoram, bija padoti arī viņa jurisdīkcijai, bet varēja arī apelēt netaisnīga lēmuma gadījumā pie tuvākā kaimiņu senjora vai pat pie ķēniņa. Šī samērā vieglā dzimtbuves forma bija vairāk sastopama pilsētās. Beidzot, Francijā viduslaikos bija arī daži pilnīgi brīvi zemnieki, bet viņu bija ārkārtīgi maz.

Franču dzimtcilvēku nodevas un klaušas bija ļoti dažā-

*) C. J. Caesaris, *Commentarii de bello Gallico*, lib. VI, Cap. 22.

das un smagas. Pirmkārt, senjors iekasēja dažādas nodevas kā valsts varas pārstāvis. Pie šādām nodevām piederēja personīgais un zemes nodoklis, mantošanas nodoklis, tirgus, tiltu un ceļu nodoklis.

Otrkārt, senjoram bija tiesības uz dzimtcilvēka nodevām un klaušām kā zemes īpašniekam. Bez parastā cenza un klaušām franču dzimtcilvēkam bija jāmaksā nodoklis šādos gadījumos: senjora izpirkšanai no gūsta, viņa svētceļošanas pabalstīšanai, sakarā ar viņa vecākā dēla iesvētīšanu bruņnieku kārtā un vecākās meitas precēšanās gadījumā. Cenzs parasti nebija liels, ja tas tika maksāts naudā, bet krietni lielāks tad, ja to maksāja graudā, un tad tas saucās „šampars“ (champart).

Feodālismam arvien vairāk attīstoties, ieviesās uzskats „nulle terre sans seigneur“, ko ap XVI g. s. sāka iztulkot tādā nozīmē, ka senjors ir visas tās zemes īpašnieks, kas atrodas viņa muižas robežās, un tāpēc viņš var pieprasīt cenzu vai šamparu arī no tām zemēm, kas līdz šim to nemaksāja. Treškārt, zemniekiem bija jāpilda dažādi pienākumi pret senjoru kā savu dzimtkungu. Tā, piem., dzimtļaudis maksāja senjoram sevišķu nodokli par viņa aizbildniecību, bez tam arī nodokli no lopu skaita un pildīja dažas speciālas klaušas. Šad un tad zemniekiem bija jāpiedalās senjora medībās kā dzinējiem, bija arī tādi gadījumi, ka zemniekiem bija jāsit ar rungām pa dīķi, lai varžu koncerts netraucētu senjora miegu, un dažās vietās neapšaubāmi ir pastāvējušas pirmās nakts tiesības (ius primae noctis).

Beidzot, dzimtcilvēku stāvokli pasliktināja arī dažādas senjoru privilēģijas, tā sauc. banālītēti. Zemniekiem vajadzēja malt miltus vienīgi senjora dzirnavās, cept maizi tikai senjora krāsnīs, vest savas vīnogas uz senjora spiestuvi, maksājot par visu to, protams, senjora noteiktas nodevas. Senjors noteica siena un laības plaušanas laiku, arī vīnogu ievākšanas laiku. Viņam piederēja arī tiesības pirmam pārdot savas vīnogas, bet dažreiz zemnieks drīkstēja pārdot vīnogas tikai savam kungam. Senjoram piederēja arī monopoltiesības uz zveju un medībām, pie kam zemnieks nedrīkstēja šaut meža zvērus pat tad, ja tie apdraudēja viņa laukus un augļu kokus.

Pie visa tā vēl jāpiezīmē, ka zemnieks bija pilnīgi bez-

spēcīgs cīnīties pret senjora pārestībām, jo arī tiesa atradās senjora rokās.

Jau sākot ar IX g. s. zemnieki sāka domāt par paš aizsargāšanos un šai nolūkā dibināja sevišķas apvienības. Notika arī zemnieku sacelšanās: 997. g. Normandijā, 1024. g. — Bretaņā un 1032. g. — Burgundijā, bet tās visas tika apspiestas.

XII g. s. Kapetingi sāka pāriet uzbrukumā pret feodāļiem. Kēniņa pusē nostājās baznīca, kas sāka apkarot feodāļu savstarpīgās ķildas ar tā sauc. „Dieva miera“ sludināšanu. „Dieva miera“ aizsargāšanai baznīca sāka organizēt zemnieku apvienības, bet drīz vien tā savu atbalstu šīm organizācijām atrāva, kad tās kļuva pārāk revolūcionāras.

Arī pilsētas, kas līdz XI g. s. atradās tādā pašā stāvoklī kā zemnieki, sāka XI g. s. ar ieročiem rokā izcīnīt sev no senjoriem kustības brīvību un brīvas tirdzniecības tiesības, kā arī „maine morte“ paraduma atcelšanu.

Pilsētas nodibināja savas apvienības-komūnas un ar laiku izveidojās par spēcīgu organizāciju, uz kuŗu sāka atbalstīties kēniņi savās cīņās ar feodāļiem. Feodālās iekārtas iziršanu sevišķi veicināja krusta kaŗi (1096. —1291.). Senjoriem, kas devās krusta kaŗā, bija vajadzīga nauda, un tāpēc viņi labprāt pārdeva gan zemniekiem, gan arī pilsētām dažādas privilēģijas un dažreiz atļāva zemniekiem arī pilnīgi atpirkties no dzimtbuves. Krusta kaŗos devās arī daudz servu, kuŗiem apsoliņa atbrīvošanu no dzimtbuves vēl šeit zemes vīrsū, vai arī pēc nāves debesu valstību.

Baznīca sāka arī idejiski sagatavot dzimtbuves atcelšanu. Pāvests Aleksandrs III (1159.—1181.) pasludināja, ka kristīgie nedrīkst atrasties verdzībā.

Šīs idejas nepalika bez atbalss: iesākās servu brīvlaišana, pie kam brīvlaišanas grāmatu galvenais motīvs parasti izteikts šādi: „Verdzība ir pretīga kristīgai brīvībai.“ Nereti manāms arī tīri saimniecisks motīvs, jo dzimtcilvēki strādāja nolaidīgi, zinādami, ka viņi strādā citu labā. Kad pilsētas jau bija iekarojušas sev brīvību, daudzi zemnieki sāka pāriet uz dzīvi pilsētās. Lai varētu aizturēt zemniekus agrākās vietās un pievilkt arī jaunus, muižnieki atvieglāja savu zemnieku stāvokli un piešķīra jaunatnācējiem dažādus atvieglojumus. Tā tad krusta kaŗi, pilsētu attīstība, zemnieku bēgšana uz pilsētām

bija par cēloni tam, ka servi sāka pārvērsties par villaniem. Arī zemnieku pašapziņa bija attīstījusies. Ja agrāk dzīve feodālā pilī zemniekiem nebija tuvāk pazīstama un izlikās noslēpumaina un pat mistiska, tad sakarā ar krusta karjiem zemniekam it kā atvērās acis: viņš ieraudzīja, ka feodālais muižnieks ir tāds pats cilvēks, kā visi citi, un tāpēc izgaisa tās mistiskās bailes no viņa, kādas bija agrāk.

Servu atbrīvošanas priekšgalā stāvēja

XXV att. Franču zemnieku ģimene, bībeli lasot.

franču ķēniņš. Sākumā tā notika tikai atsevišķās muižās, bet 1315. g. 3. jūlijā Luijs X publicēja vispārēju ordonanci, kas piešķīra brīvību visiem ķēniņa muižu serviem. Šo servu brīvlaišanu ķēniņš motivēja, atsaucoties gan uz dabiskām tiesībām, gan aizrādot uz to, ka „franc“ nozīmē „brīvs“ un, beidzot, pasvītrojot savu vēlēšanos būt par paraugu citiem senjoriem. Tomēr ķēniņa vēlēšanās nepiepildījās; pat ķēniņa muižās servu brīvlaišanu pabeidza tikai Luijs XVI 1779. gadā, tā tad

tikai 10 gadus pirms Lielās franču revolūcijas. Bez tam brīvlaišana bija saistīta ar lielu atpirkšanās maksu, kāpēc arī šī lieta turpinājās līdz pat XVIII g. s. beigām. Bet galvenais trūkums šai brīvlaišanā bija tas, ka brīvatlaistie zemnieki arī pēc brīvatlaišanas bija apkrauti ar lielām nodevām un atpirkšanās maksām, kas nereti pat pārsniedza agrākos maksājumus. Tāpēc dažs labs brīvatlaistais apprecējās ar kādu nebrīvo zemnieci, lai atgrieztos savā agrākajā stāvoklī. XIV g. s. beigās apm. $\frac{2}{3}$ servu bija pārvērtušies par villaniem. Tā kā tas notika privātas vienošanās ceļā, tad radās ļoti liela dažādība starp franču zemniekiem gan saimnieciskā, gan arī juridiskā ziņā. Tā kā senjors uzskatīja sevi par vienīgo zemes īpašnieku, tad sakarā ar brīvlaišanu radās arī bezzemnieki, no kuriem vēlāk radās algoto strādnieku šķira.

Brīvatlaisto zemnieku stāvokli pasliktināja arī tas apstāklis, ka tagad viņiem pašiem bija jāmaksā valsts nodoklis, kurpretim agrāk viņi atradās senjora aizbildniecībā un bija brīvi no ķēniņa nodokļu iekasētājiem.

Sakarā ar ķēniņu absolūtisma attīstību Francijā, līdzšinējiem nodokļiem pievienojās vēl valsts nodokļi. Ja viduslaikos personīgais nodoklis („capitation“) bija jāmaksā tikai kara gadījumos, tad, attīstoties pastāvīgai armijai, šis nodoklis izvērtās par pastāvīgu nodokli, kas ļoti strauji pieauga. Bez šī personīgā nodokļa vienīgi zemnieki maksāja valstij zemes nodokli — „la taille“, bez tam vēl 5% ienākuma nodokli (tā sauc. „divdesmito“ — „la vingtieme“).*) Viss nodokļu lielais vairums bija uzkrāts zemniekiem, jo XVII g. s. sākumā viņi maksāja 77%, bet privilēģētie — tikai 23% no visas nodokļu summas. Tieši pirms Lielās franču revolūcijas garīdznieki maksāja valstij nodokļu veidā $\frac{1}{4}$ no saviem ienākumiem, muižnieki — tikai $\frac{1}{6}$, bet zemnieki — apm. $\frac{2}{3}$ no saviem ienākumiem.

Bez tiešiem nodokļiem bija arī netiešie nodokļi. Pirmo vietu starp tiem ieņēma sāls nodoklis („la gabelle“). Likumā bija paredzēts, cik daudz sāls katram iedzīvotājam jānopērk par iepriekš noteiktu cenu. Par šī likuma

*) Н. Лукян (Антонов), Новейшая История Западной Европы, вып. I, Гос. Изд., Москва-Ленинград, 1925, стр. 48.

neievērošanu sodīja ar naudas sodu, cietumu un pat nosūtīšanu uz galērām. Netiešie nodokļi bija uzlikti arī uz vīnu, alu, svecēm, vasku, ādām, tabaku un t. t. Bez tam arī pilsētas iekasēja nodokļus pie preču ieviešanas pilsētā.

Pēc agrārā jautājuma vēsturiskās apskatīšanas Francijā līdz XVIII g. s. mēģināsim īsi un skaidri formulēt, kādā stāvoklī atradās agrārais jautājums Francijā tieši XVIII g. s.? Par šo jautājumu ļoti vērtīgus pētījumus ir izdarījuši **Fricis Volters** un **Anri Sé** (Henri See).*)

Lielākā daļa zemnieku Francijā XVIII g. s. bija personīgi brīvi, izņemot 1.000.000 servu, kas jau bija nokļuvuši „mēmortablu“ stāvoklī. Tā tad zemnieku juridiskais stāvoklis bija apmierinošs: viņi varēja brīvi pārvietoties un nokļūt augstākā sabiedriskā stāvoklī — buržuazijas rindās. Turpretim viņu saimnieciskais stāvoklis bija ļoti smags. Lai gan viņi skaitījās par zemes īpašniekiem, tomēr viņi daudz cieta no feodālo senjoru ekspluatācijas, kas bija paturējuši savas feodālās tiesības uz zemi. Bez tam zemnieki maksāja lielas nodevas valstij. Par to, cik no visas Francijas teritorijas piederēja zemniekiem, pastāv lielas domstarpības.

Viena virziena pārstāvji ar Paulu Buatō (Boiteau) priekšgalā bija tais domās, ka ķēniņam un privilēģētiem piederējušas $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ vai pat $\frac{19}{20}$ no visas Francijas zemes.

Otra virziena pārstāvji ar A. Tokvillu (Tocqueville) priekšgalā apgalvo, ka apm. $\frac{1}{2}$ vai pat $\frac{3}{4}$ no Francijas zemes piederējušas sīkajiem zemes īpašniekiem.

Starp šiem galējiem virzieniem zelta vidus ceļu ir izvēlējis Anri Sé (Henri See), kas aizrāda uz to, ka dažādos apgabalos zemnieku un privilēģēto zemes procents ir bijis dažāds un ka caurmērā zemniekiem ir jau piederējusi $\frac{1}{2}$ no Francijas zemes.

Arī Fricis Volters pierāda, ka sīko zemes īpašnieku skaits Francijā XVIII g. s. ir bijis samērā ļoti liels, jo pēc viņa aplēses šis skaits ir sniedzies līdz 4 miljoniem. T ā t a d z e m n i e k u

*) Studien über Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790. Von Fritz Wolters, Leipzig, 1905. (Staats und sozialwirtschaftliche Forschungen, hrsg. v. Gustav Schmoller und Max Sering, Bd. XXII, Hft. 5). Henri See. Esquisse d'une Histoire du Régime Agraire en Europe aux XVIII et XIX siècles. Paris, Marcel Giard, 1921. Henri See. La vie Économique et les classes sociales en France au XVIII-e siècle. Paris, Librairie Felix Alcan, 1924.

galvenais ļaunums nebija zemes trūkums, lai gan arī tas bija jūtams, bet gan tās daudzās nodevas, ko viņi maksāja valstij un lielajiem zemes īpašniekiem. Tā kā par šīm nodevām mēs jau runājām, tad tikai pārskatamības dēļ tās vēlreiz šeit atzīmēsim. Par labu valstij zemnieki maksāja: 1) personīgo nodokli (la capitation), 2) zemes nodokli (la taille), 3) ienākuma nodokli ($\frac{1}{20}$) un 4) netiešos nodokļus. Par labu senjoram viņi maksāja šādus nodokļus: 1) nomu jeb cenzu (rentes ou cens) naudā, vai arī to pašu graudā (champart), kas bija smagākais šīs nodevas veids, 2) nodokli sakarā ar zemes pārīšanu citās rokās (les lods et ventes), 3) nodokli sakarā ar senjora maiņu — „par iepazīšanos“ (l'aveu ou reconnaissance), 4) par labu baznīcai — „desmito“ (la dime). Bez tam dažos apgabalos bija uzglabājušās arī klaušas (les corvées).

Beidzot, ļoti ienīsti zemnieku starpā bija banālītetī un monopōli: a) zvejas un medību monopōls, kas atļāva senjoram medību laikā bez soda mīdīt zemnieku laukus (les droits du prège et du ravage), b) zemniekiem bija aizliegts nonāvēt senjora baložus un trusišus, pat ja tie postīja viņu dārzus (les droits du colombier et de la garenne).

Pēc visa sacītā nav brīnums, ka Francijas zemnieku dzīve XVIII g. s. bija ārkārtīgi nabadzīga. Viņu būdiņas, kas sastāvēja no vienas istabas, bija celtas no salmiem vai niedrām, sajauktām ar māliem, pie kam bija tikai mazi lodziņi bez stikla, tā ka šāda būdiņa maz atšķīrās no kūts. Viss istabas inventārs sastāvēja no galda, abras, sola, 1 vai 2 lādēm un gultas ar nabadzīgu segu. Krāsns šais būdiņās nebija, jo malka zemniekiem bija par dārgu. Tāpēc aukstā laikā viņi dzīvoja kūtīs kopā ar lopiem. Arī zemnieku pārtika bija ļoti trūcīga. Parastais ēdiens bija maize, zupa, sviests, kaut kāds piena ēdiens, pie kam maize bija rudzu vai auzu, sliktas kvalitātes, bet baltmaizi un gaļu tā laika zemnieki nepazīna. Lielākai daļai apģērbs bija tikai nātns, pat ziemā, pie kam viņi staigāja kailām kājām vai koka tupelēs. Arī pilsētās stāvoklis nebija daudz labāks. Tāpēc arī bija daudz apkārtklejojošu nabagu (apm. $\frac{1}{10}$ no visiem iedzīvotājiem), un nereti izcēlās bada nemieri.

Ap XVIII g. s. vidu Francijas iedzīvotāji bija samazinājušies par $\frac{1}{3}$. Daudzās draudzēs nenotika nevienas laulības. Šāda

zemkopības pagrimšana, nabagu skaita ārkārtīgs pieaugums, lauku iedzīvotāju skaita samazināšanās, gandrīz nepārtrauktie bada nemieri un laupīšanas piespieda, beidzot, franču sabiedrību piegriezt nopietnāku uzmanību nenormālajam lauksaimniecības stāvoklim.

XXVI att. Franču zemnieku istaba XVIII g. s.

Ap XVIII g. s. vidu interese par lauksaimniecību Francijā kļuva par ļoti izplatītu parādību. Tā, piem., Voltērs to apliecinā šādos vārdos: „Ap 1750. gadu tauta, pārsātināta ar dzejām, traģēdijām, komēdijām, operām, romāniem, kā arī ar romantiskām pārdomām par morāli un teoloģiskiem strīdiem par žēlastību un par ekstazi, beidzot, šī tauta sāka domāt arī par labību. Tika aizmirsti pat vīnkalni, lai tikai runātu par kviešiem un rudziem. Sāka rakstīt derīgus apcerējumus par lauksaimniecību, ko lasīja visa pasaule, izņemot tikai pašus zemniekus. Pat nākot mājās no kōmiskās operas, runāja par to, ka Francijai esot lieli labības krājumi pārdošanai.“*) Arī vienpadsmit gadus vēlāk franču žurnālā „Journal Oeconomique“ (1761. Fevrier) kādā rakstā „Mémoire sur les prairies artificielles“

*) Voltaire, Dictionnaire philosophique, IV, pg. 91. Citēts pēc Friča Voltera agrāk minētās grāmatas, S. 148.

elles“ tiek atzīmēta šī intereses rašanās uz lauksaimniecību, amatniecību un tirdzniecību, kas sākusies priekš 10—11 gadiem.

Ar ko izskaidrojams šis straujais apvērsums franču sabiedrības domu līdzšinējā gaitā? Protams, nav iespējams šeit visus šīs parādības cēloņus noskaidrot. Dr. Adalberts Vāls aizrāda — kā uz vienu no šīs parādības svarīgākiem cēloņiem — uz Monteskjē grāmatas „Likumu gars“ („Esprit des Lois“) ietekmi, pie kam šī grāmata tikko bija parādījusies atklātībā (1748).*) Kené (Quesnay) izsakās, ka ārzemnieki, sevišķi angļi, esot atvēruši šai ziņā frančiem acis.***) XVIII g. s. otrā pusē parādījās daudz rakstu par agrāro jautājumu Francijā. Tomēr mūs pārsteidz tas apstāklis, ka lielākā daļa no tiem apskata zemkopību vienīgi no komerciālā, pat merkantiliskā viedokļa. Šo rakstu autori meklēja ceļus, kā pavairot labības ražošanu, un domāja to sasniegt tikai ar dažādiem tehniskiem jauninājumiem, bet neiedomājās vai arī neuzdrošinājās pateikt, ka galvenais līdzeklis te būtu — atvieglot zemnieku feodālo un valsts nodevu nastu. Protams, bija arī daži drošāki autori, kas proponēja atcelt feodālās nodevas, bet viņi sastapās ar asu opozīciju, kā tas redzams pat radikālajā tā laika „Enciklopēdijā“.***) Tā tad galvenais trūkums, kas piemita franču literatūrai par agrāro jautājumu, bija tas, ka autori apskatīja šo jautājumu nevis no sociālā viedokļa, bet tikai no šauri lauksaimnieciskā viedokļa. Tā, piem., Diamels di Monsò (Duhamel du Monceau) saraksta pamatīgu darbu par lauksaimniecību „Éléments d'Agriculture“ 2 sējumos, kur propagandē angļu „Norfolkas lauksaimniecības sistēmu“, pie kam šis viņa darbs atšķiras no viņa paša tulkotās Tilla grāmatas „Traité de la Culture des Terres“: 1) kvantitatīvi, 2) ar to, ka šeit autors jau var atsaukties uz pašu franču pieredzējumiem šīs sistēmas pielietojumā.***) Autora uzskati spilgti izpaužas grāmatas ievadā. Viņš apzīmē lauksaimniecību par „valsts visdrošāko pamatu un

*) Dr. A. Wahl. Politische Ansichten des officiellen Frankreichs im 18. Jahrh. Tübingen und Leipzig (J. C. B. Mohr), 1903., S. 19.

***) Agriculture, Articl. de la Grande Encyclopedie. 1771, t. I, pg. 685.

****) Cens, Articl. de la Grande Encyclopedie.

*****) Grāmatas virsraksts ir šāds: „Éléments d'Agriculture“. Par M. Duhamel du Monceau, de l'Académie Royale des Sciences, de la société Royale de Londres, des Académies de Palerme et de Besançon Honoraire de la Société d'Édinbourg et de l'Académie de Marine; Associé à plusieurs sociétés d'Agriculture, Inspecteur Général de la Marine. Tome I, II. A Paris, M. D. C. C. L. XII, Avec Privilège du Roi.

kas, kā tas redzams no grāmatas priekšvārdiem, divus gadus esot ceļojis pa Franciju, kur novērojis galvenā kārtā tautas raksturu, valsts iekārtu un saimniecisko dzīvi, un pēc atgriešanās Anglijā publicējot šīs piezīmes par labu savai tēvijai. Grāmata iedalīta divās daļās: pirmā daļā viņš apskata Francijas, otrā daļā — Anglijas priekšrocības un trūkumus, pie kam arī otras daļas saturs galvenā kārtā zīmējas uz Franciju. Par Francijas priekšrocībām autors bez dabiskām bagātībām atzīmē vēl franču tautas plašo slāņu paklausību, interesī par citām kultūrām un mērenību. Par Francijas galveno priekšrocību autors uzskata to, ka franču kultūra un dzīves veids dominē Eiropā.*) Viens no Francijas galveniem trūkumiem, pēc autora domām, ir iedzīvotāju skaita samazināšanās. Šo parādību veicina garīdznieku cēlibāts, ilgais kara dienesta laiks (6 gadi), kas mazina vēlēšanos nodibināt laulības dzīvi, bagātnieku godkāriba, jo daudzi no tiem grib labāk palikt vecpuišu kārtā, lai varētu braukt ar 6 zirgiem, nekā nodibināt laulības dzīvi un sadalīt savas bagātības, un, beidzot, zemnieku ārkārtīgā nabadzība. Par otru Francijas trūkumu viņš uzskata bagātību ārkārtīgi nevienlīdzīgo sadalījumu. Zemnieki, kas ražo vislielākās vērtības valstij, ir visvairāk apkrauti nodokļiem, dzīvo ļoti smagos apstākļos un sāk novecot jau pirms 40 gadiem. Turpretim muižnieki neatzīst citu nodarbošanos kā tikai kara dienestu un tādā kārtā dzīvo ar valsts līdzekļiem. Ļoti labi autors raksturo tā laika aristokrātisko jaunatni, atzīmējot to, ka tā arvien kaut kur steidzas, gan kājām, gan jāšus, no rītiem, lai neko nedarītu pēc angļu paraduma, un vakaros, lai neko nedarītu pēc franču paraduma.***) Autors tomēr atzīst greznību par nepieciešamu līdzekli naudas cirkulācijai, kā arī uzskata bagātību nevienlīdzīgo sadalījumu par svarīgāko subordinācijas cēloni, tikai šī nevienlīdzība nedrīkst būt tik liela, lai kāda kārtā nokļūtu pārmērīgā nabadzībā.

Savas grāmatas otrā daļā autors atzīmē sākumā Anglijas dabiskās bagātības un insulāro stāvokli, bet tad sāk cildināt Anglijas satversmi, reducēdams uz to visas citas Anglijas priekšrocības.***) Autors jūsmo par angļu tā laika parlamentārismu un, protams, nespēj saskatīt tā trūkumus. Galvenais

*) Ibid., pg. 12.

**) Ibid., pg. 51.

***) Ibid., pg. 134.

Anglijas trūkums, pēc autora domām, ir zemkopības zemais līmenis, ko, protams, varēja attiecināt arī uz tā laika Franciju. Autors proponē dibināt zemkopības eksperimentālās pētīšanas biedrību, lai paceltu lauksaimniecības kultūru. Viņš sajūsmā jau iedomājas to momentu, kad zemnieki kļūs filozofi un filozofi kļūs zemnieki.*) Autors naidīgi noskaņots pret lielām tirdznieciskām kompanijām, jo, piem., 5 šādas angļu kompanijas sagrābušas savās rokās gandrīz vai visas pasaules tirdzniecību. Visspilgtāk autora uzskati izpaužas sabiedrības klasifikācijā. Visus valsts iedzīvotājus viņš sadala 3 grupās. Pirmā grupā viņš iedala tos, kas uztura valsti, un tie ir zemes īpašnieki, strādnieki, tirgotāji un amatnieki. Pie otras grupas pieder tie, kurus uztura valsts: garīdznieki, sauszemes un jūras kaņaspēks un tiesneši. Trešā grupā viņš ieskaita tos, kas saņem savu uzturu no valsts par velti, un tie ir kapitālisti („les Rentiers“), cilvēki bez nodarbošanās un ubagi.**)

Šai sabiedrības klasifikācijā noteikti izpaužas autora naidīgais noskaņojums pret kapitālistiem („les Rentiers“), kurus viņš labprāt novieto vienā grupā ar nabagiem un cilvēkiem bez noteiktas nodarbošanās. Autora pozīcija pret muižniekiem nav pilnīgi skaidra un konsekventa: nav pat īsti skaidrs, kurā grupā viņš tos ierindo, jo tie kā zemes īpašnieki (les Propriétaires des terres) ietelp pirmā grupā, bet kā militāras personas tie ierindoti arī otrā grupā. Visā visumā tomēr ir skaidrs, ka autors iedala visus iedzīvotājus 2 grupās: pirmā grupā ietelp visi tie, kas valsti uztura, bet otrā — tie, kurus valsts uztura, pie kam otra grupa sadalīta divās apakšgrupās. Lai gan Plimārs de Danžē noteikti simpatizē pirmajai grupai, tomēr viņa darbā nesastopam konkrētus praktiskus priekšlikumus agrārā jautājuma radikālai atrisināšanai. Viņš uzskata par savu galveno uzdevumu veicināt darba progresu un iedzīvotāju skaita pavairošanos. Pirmo uzdevumu viņš cer sasniegt ar lauksaimniecības kultūras pacelšanu, bet otra uzdevuma veikšanai viņš ieteic ievest vecpuišu nodokli, kā arī pilsoņu tiesību piešķiršanu ārzemniekiem. Tā tad arī Plimārs de Danžē pietiek agrāram jautājumam nevis no sociālās taisnības viedokļa, bet no šauri ūtilitārā viedokļa, pie kam zemnieki bauda viņa simpatijas tikai kā ražotāji, un tāpēc arī viņš sevišķi nosoda tos sa-

*) Ibid., pg. 166.

**) Ibid., pg. 254—255.

biedrības nogrupējumus, kas saņem valsts labumus, neražojot nekādas vērtības. Šo pašu domu daudz asāk formulē abats Sijēss (Sieyès) savā grāmatā „Kas ir trešā kārta?“ („Qu'est-ce que le tiers état?“), kas parādījās pirmo reizi 1789. g. sākumā.*) Te arī sabiedrība iedalīta 3 grupās, bet tas ir tradicionālais vēsturiskais iedalījums, kas pastāvēja līdz pat Lielai franču revolūcijai: 1) tie, kas lūdz Dievu, 2) tie, kas karō, 3) tie, kas strādā (oratores, bellatores, laboratores). Autors noteikti nostata trešo kārtu pretim pirmajām divām privilēģētām kārtām un uzskata trešo kārtu par nāciju un pirmās divas kārtas par „kaitīgiem, nekā nedarītājiem un liekēžiem“ (Schädliche, Nichtstuer, Schmarotzergewächse am Stamme des Volkes).**) Abats Sijēss pasvītro arī nacionālo pretešību starp pirmo un otru kārtu no vienas puses un trešo kārtu no otras puses, jo pirmās divas kārtas ir ģermāņu, bet trešā kārta — gallu un romiešu pēcteči. Ja privilēģētās kārtas gribot attaisnot savu stāvokli ar iekarošanas tiesībām, tad tagad trešā kārta arī varot iekarot savas tiesības, jo no visiem Francijas 25 miljoniem iedzīvotāju pirmā un otrā kārta kopā sastādot tikai 200.000, tā tad ļoti niecīgu procentu, salīdzinot ar trešās kārtas tik lielo majoritāti. Tomēr Sijēsa darba galvenais mērķis ir radīt tādu valsts satversmi, kas būtu dibināta uz visu pilsoņu vienādām tiesībām un tādā kārtā būtu nācijas vienības un brīvības izpaudums. Ar mazliet radikālākiem saimniecisko un sociālo reformu projektiem, nekā tas bija līdz šim apskatīto autoru darbos, nāca fiziokrati. Fiziokratu skolas galvenie pārstāvji Francijā bija: Kené (Quesnay), Turgò (Turgot) u. c. „Fiziokratija“ nozīmē „dabas valdīšana“. Šis nosaukums stāv sakarā ar XVIII gadsimtam raksturīgo tendenci atrast dabiskos pamatus reliģijai, morālei, tiesībām un politikai. Fiziokrati centās atrast saimnieciskās dzīves dabisko stāvokli. Gandrīz visu XVIII g. s. sabiedrisko un politisko teōriju pamatā ir dabisko tiesību teōrija. Šī teōrija ir ļoti veca. Tā sastopama jau pie seniem grieķiem: no Hērakleita un Archelāja sākot līdz pat Zēnōnam un Epikūram grieķu domātāji ir strīdējušies par to, „vai tiesības fundētas cilvēka dabā, vai turpretim tās ir

*) Emmanuel Sieyès, Was ist der dritte Stand? Übersetzt und eingeleitet von Otto Brandt (Klassiker der Politik, hrsg. von Friedrich Meinecke und Hermann Oncken, IX Bd., Berlin, 1924.)

**) Ibid., pg. 22.

pašu cilvēku izveidotas.“ Pateicoties stōiķiem un epikūriešiem šīs domas tiek ietvertas pasaules uzskata sistēmā. Pie Epikūra parādās jau arī mācība par pirmatnējo sabiedrisko līgumu. Vēlāk šī dabisko tiesību teorija sastopama arī pie romiešu

XXVII att. Franču fiziokrats Turgó.

juristiem, viduslaikos tā atdzimst Akvīnas Toma mācībā, pēc tam tālāk izveidojas XVI un XVII g. s. politiskās teorijās: pie Bodēna un Bosueta Francijā, pie Altusija, Hugo Grocija, Pufendorfa — Vācijā un Nīderlandē un sevišķi pie Hobsa un Loka — Anglijā. Dabisko tiesību teorija bija konstruējusi „dabisko kārtību“ (ordre naturel), ar kuru apzīmēja zināmu „ideālu kārtību“, kas dibināta uz dabiskās taisnības. Daži uzskatīja to par nākotnes ideālu, bet daži attiecināja to uz pagātni, kas noveda pie pirmatnējā „dabiskā“ cilvēka ideālizēšanas.

Dabisko tiesību teorija bija ļoti izdevīgs ierocis franču buržuazijas ideologiem, jo šīs teorijas vārdā varēja kritizēt vēsturiski izveidojušos sabiedrisko un valsts iekārtu un nostatīt to kā „pastāvošo kārtību“ („ordre positif“) pretstatā „dabiskai kārtībai“ („ordre naturel“). Raksturīgi, ka no vienas un tās

pašas dabisko tiesību teorijas ņēma savus argumentus tiklab individuālās teorijas aizstāvji — privātīpašuma aizstāvēšanai, kā arī sociālās teorijas pārstāvji — privātīpašuma noliegšanai. Tas izskaidrojams ar dabisko tiesību filozofijas loģiski-konstruktīvo raksturu, jo mācība par vēsturisko attīstību šai teorijai bija pilnīgi sveša. Fiziokrati piederēja pie individuālistiem: privātīpašums visās tā 3 formās: personīgā, kustināmā un nekustamā pieder pie sabiedrības dabiskās un būtiskās kārtības. Saskaņā ar šo individuālisma pamatuzskatu, fiziokrati prasīja pilnīgu brīvību saimnieciskā dzīvē. Tādā kārtā fiziokratija ir noteikta reakcija pret merkantilismu. Fiziokrātu princips „laissez faire, laissez passer,” kuŗu formulējis Gurné (Gournay), ir tieši vērsts pret valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē, kā to prasīja merkantīlisti. Par vienīgo bagātības avotu fiziokrati uzskata zemi un ar to saistītos dabas spēkus un tāpēc par galveno nodarbošanos izvirza zemkopību, jo merkantīlistu aizstāvētā rūpniecība un tirdzniecība nerada jaunas bagātības, bet tikai tās vai nu pārveido, vai pārvieto.*) Šeit pielaiesto fiziokrātu kļūdu izlaboja jau XVIII g. s. otrā pusē politiskās ekonomijas nodibinātājs Ādams Smiss (1723.—1790.), kas 1776. g. publicēja savu ievērojamo darbu „Tautu bagātības” (Wealth of nations). Viņš aizrāda uz to, ka par ražošanas faktoriem uzskatāmi zeme (t. i. dabas dabiskie spēki), kapitāls (tas ir ietaupījumi, bez kuŗiem ražošana nav iespējama) un darbs. Smiss radīja arī plašāku uzskatu par tautas saimniecību, kuŗā ietelp zemkopība kopā ar lopkopību, rūpniecība un tirdzniecība. Lai gan fiziokrati principiāli neatzina kārtu privilēģijas, feodālās tiesības, kas ierobežoja lauksaimniecību, cunftēm piederošās monopōltiesības, līdzšinējo finanču sistēmu, jo viņi ieteica visus nodokļus atvietot ar vienu — zemes nodokli, kas būtu iekasējams no nācijas tīrā ienākuma, tomēr agrārreformu projektu ziņā viņi nebija radikāli. Viņu galvenais trūkums šai ziņā bija tas, ka viņi neatšķīra zemnieku jautājumu no agrārā jautājuma. Fiziokrātu ideāls — lielsaimniecības, jo tās esot ienesīgākas. Saskaņā ar fiziokrata Kené uzskatiem tikai bagātie fermeri rada nācijas spēku un varenību, tikai viņi spēj dot darbu lauku iedzīvotājiem. Kené pasvītīro, ka ar vārdiem „bagāts fermers” viņš apzīmē nevis strādnieku, kas pats strādā,

*) Sal. „Graine”, Article de la Grande Encyclopédie, Tome XVI, partie II.

bet gan saimnieku, kas strādā ar algotiem strādniekiem. Viņš atrod par normālu, ka visi sīksaimnieki pārvērstos par algotiem strādniekiem, kas apstrādātu lielo fermeru muižas, jo tikai

XXVIII att. Franču ferma XVIII g. s.

viņi ir uzskatāmi par „īstiem zemkopjiem“. Viņš ļoti rūpējas par viņu stāvokli un ieteic valdībai to visādi atvieglot: atbrīvojot viņus no kara dienesta, lai neatrautu viņus no lauksaimniecības, saudzēt viņus pie nodokļu iekasēšanas un t. t. Daži

fiziokrati ierosināja jautājumu par zemnieku atbrīvošanu no feodālās iekārtas važām. Tomēr visā visumā fiziokratiem tas bija sekundārs jautājums. Galvenais jautājums bija lielsaimniecību radīšana. Šim nolūkam bija vajadzīgs apvienot siksaimniecības, ko, pēc fiziokrātu domām, varētu panākt, atbrīvojot zemniekus uzreiz no feodālās iekārtas važām un līdz ar to arī no zemes. Fiziokrātu nopelns ir liels tai ziņā, ka viņi ierosināja zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Ja arī Tirdzniecības mēģinājums atbrīvot servus un vispārīgi likvidēt feodālisma atliekas Francijā izbeidzās ar neveiksmi, tad citās Eiropas zemēs fiziokrātu idejas guva lielu piekrišanu un dažos gadījumos arī tika realizētas, kā piem., Austrijā.

Ja fiziokrati, dibinādamies uz dabisko tiesību teoriju, pasvītēja individuālās brīvības principu, tad kāda cita franču domātāju grupa sāka atvasināt no tās pašas dabisko tiesību teorijas arī vienlīdzības principu. Šī problēma cieši saistīta ar privātīpašuma problēmu, kas ir viena no visgrūtākām praktiskām un teorētiskām problēmām. Saskaņā ar dabisko tiesību teoriju daži franču domātāji sāka uzskatīt cilvēku vienlīdzību mantas ziņā par dabisko stāvokli, un tādā kārtā privātīpašums šo domātāju acīs vairs nebija „dabiskas un neatsavināmas tiesības“, pār kādām to uzskata 1789. gadā 27. aug. publicētā „Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija“ (§ 2). Tomēr mantas vienlīdzība daudziem franču domātājiem izlikās vairs nenasniezdzams ideāls, un tāpēc to tēloja galvenā kārtā utopiskos romānos, kādu bija daudz XVII un XVIII g. s. Bet XVIII g. s. otrā pusē radās arī daži brošūru autori (sevišķi XVIII g. s. 80-os gados), kas nāca klajā ar noteiktiem mantas vienlīdzības ieviešanas projektiem. Daži no viņiem proponēja vienlīdzīgu zemes sadalīšanu, citi turpretim ieteica atcelt privātīpašuma tiesības uz zemi un ievest zemes kopēju lietošanu (Bodenkommunismus).*) Šais brošūrās sastopama arī asa privilēģēto kārtu kritika. Tā, piem., sadedzinātā brošūra „Ciešanas, nāve un atmoda“ („La Passion, la Mort et la Résurrection“) salīdzinājusi vienkāršo tautu ar Kristu, muižniekus — ar varizejiem, garīdzniekus — ar augstajiem priesteriem un dedzīgos vārdos

*) А. Г. Вульфийус. Основные проблемы эпохи „Просвещения“, Петроград, „Наука и школа“, 1923., стр. 83.

uzaicinājusi tautu izrēķināties ar šiem tiranniem, papriekšu atņemot tiem viņu muižas.*)

Šī teorija pamatojās ne tikai uz dabisko tiesību teoriju, bet arī uz tā sauc. „agrāriem likumiem“ („Lois Agraires“), ar ko apzīmēja grieķu un romiešu agrārās reformas, no kurām dažas, kā piem., Likurga agrārlikumi Spartā un Romula zemes iedalījums Romā, ir pilnīgi leģendāras. XVIII g. s. autori, kas ieteic zemes vienlīdzīgu sadalīšanu, nedomā to realizēt straujas agrārās revolūcijas ceļā, bet gan evolūcijas ceļā ar dažu likumu palīdzību. Vispirms par ļoti svarīgu viņi uzskata nepastrādātās zemes atsavināšanu par labu bezzemniekiem, tālāk, ķēniņa un baznīcas muižu sadalīšanu. Pēc tam valsts varētu uzpirkt arī muižnieku muižas sadalīšanai un, beidzot, likumā jāparedz arī mantojuma sadalīšana pēc mantinieku skaita, un līdz ar to ierobežojamas testāmenta pielietošanas tiesības. Šīs teorijas par vienlīdzīgu zemes sadalīšanu guva lielus panākumus, jo tās bija jau realizētas senatnē un bez tam atbilda arī Francijas saimnieciski-sociālai attīstībai, jo tā laika Francijā patiešām bija novērojama zemnieku sīksaimniecību skaita pavairošanās.

Agrārā komūnisma ideja XVIII g. s. Francijā bija vairāk fantastiska, utopiska rakstura, jo franču un vispārīgi Eiropas valšķu reālie apstākļi nebija piemēroti šīs idejas realizēšanai.

Šī virziena galvenie pārstāvji ir šādi: Žans Meljē (Jean Meslier), Mablī (Mably), Babēfs (Babeuf), Morelli un pa daļai Rusò (Rousseau). Vissistēmātiskākais no viņiem ir Morelli ar savu „Dabas kōdeku“ („Code de la nature“), turpretim Rusò, beidzot, nonāca līdz sīkburžuazijas viedokļa un formālās vienlīdzības aizstāvēšanai, pie kam viņš uzskatīja reālo mantas vienlīdzību par nerealizējamu. Beidzot, Babēfs galvenā kārtā kritizēja XVIII g. s. Francijas pastāvošās iekārtas negatīvās puses un deva tikai dažus norādījumus par agrārā komūnisma izveidošanu.**). Šis franču XVIII g. s. „sociālisms“ bija tik bāls tāpēc, ka tā autori neredzēja savā priekšā kaut kādu vienu sabiedrisku grupu, kurai nav ražošanas līdzekļu un kuŗa tāpēc

*) Bonneville, Le tribun du peuple; Lettre I-iere à la Nation française (Kl. Bibl. Berl. Pièces cur. et rar. II, 25; R. 36, II), pg. 8.

**) Babēfa komūnistiskie uzskati izpaužas ne tikai viņa grāmatā „Cadastre perpetuel“, bet arī viņa korespondencē ar Arrasas akadēmijas sekretāru — Dubois de Fosseux.

nav ieinteresēta privātīpašuma pastāvēšanā, kā tas ir ar moderno strādnieku kārtu. Tā tad XVIII g. s. sociālais jautājums nevarēja izveidoties par šķiras jautājumu, jo tautas nabadzīgākie slāņi aptvēra ļoti dažādus elementus. Tāpēc arī šie franču autori, kas rakstīja par vienlīdzību, pieiet šim jautājumam nevis no sociālās taisnības, bet gan no morālā viedokļa: jārada apstākļi, kas garantētu cilvēka morālās cieņas attīstību. Protams, pie viņiem jo spilgti izpaužas apgaismes laikmetam raksturīgā ticība cilvēkam un ticība izglītības lielai lomai cilvēka veidošanā.

Kaut ko līdzīgu valsts sociālismam sludina Goijons de Plombani (Goyon de Plambanie).*)

Savas grāmatas ievadā autors cildina maršalu Vobānu par to, ka tas uzdrošinājies savā laikā piegriezt franču ķēniņa uzmanību tautas masu nelaimīgajam stāvoklim, un sola arī savu grāmatu veltīt franču dzīves līmeņa pacelšanai. Franču valdības līdzšinējās rūpes esot pa lielākai daļai vērstas uz lauksaimnieciskās kultūras pacelšanu, bet ne uz zemnieku personīgās labklājības veicināšanu. Autors uzskata visus valsts pilsoņus par vienādiem un grib pacelt visu iedzīvotāju grupu labklājību, ierādot katrai no tām piemērotu darbu, kas spētu padarīt visus laimīgus. Pēc šāda jūsmīga ievada autors atzīmē svarīgākos trūkumus franču tā laika dzīvē un ieteic līdzekļus to novēršanai.

Sabiedrības labklājība, pēc autora domām, ir atkarīga no klimata, zemes plašuma un auglības, darba mīlestības, liela iedzīvotāju skaita un gudras valdības. Pēc Francijas izdevīgo ģeogrāfisko apstākļu attēlošanas autors raksturo franču tautu, starp citu atzīmējot sekojošo: „Šī tauta ir kareivīga un tomēr nav cietsirdīga, tai ir laba gaume, tomēr tā nav izlutināta, tā ir arī strādīga, bet nav darba vergs.“**) Tālāk autors vēl atzīmē franču tautas radītāju garu un lielo aktivitāti dzīves pārveidošanā.

Franču monarchijai, kuru autors uzskata par „tikpat mūžīgu kā pasaule“, jā rūpējas par visas valsts organisma labklā-

*) Goyon de la Plombanie, L'homme en société ou nouvelles vues politiques et économiques pour porter la Population au plus haut degré en France. Tome I et II. A Amsterdam, Chez Marc Michel Rey. M.D.C.C.L. XIII (Königl. Bibliothek in Berlin).

**) Ibid., pg. 2—3.

šību. Tomēr viss tas jādara saskaņā ar pašiem dabas principiem, ņemot vērā dažādu cilvēku īpatnējo gaumi un tieksmes.

Valsts galvenais trūkums ir lauksaimniecības pagrimšana, pie kam tās pacelšanai nepietiks ar dažiem mēnešiem, bet būs vajadzīgi vairāki gadi. Līdz šim katrs apstrādā zemi, kā tam patīk. Valsts pienākums ir iejaukties ar savu noteikumu izdošanu, veicinot līdz šim neapstrādātās zemes kultivēšanu un savienojot upes ar kanāliem, lai veicinātu pārtikas līdzekļu cirkulāciju valstī, kā arī lauku apūdeņošanu.*) Autors visā visumā ir pret straujām un pārāk radikālām reformām, jo daudz labāk esot, ja viss notiekot pakāpeniski. Viņš arī diezgan labi pazīst tā laika franču zemnieku smago stāvokli.***) Tomēr viņa priekšlikums var noderēt tikai par paliatīv līdzekli, bet ne par radikālu jaunā stāvokļa likvidētāju.

Lai padarītu zemnieku dzīvi pievilcīgāku, viņš ieteic noorganizēt uz laukiem lielus sabiedriskus namus (les maisons d'association), kur tautas masas varētu saņemt palīdzību slimības un nelaimes gadījumā. Tomēr viss tas, saskaņā ar autora projektu, būtu noorganizējams nevis ar valsts līdzekļiem, bet gan no tām summām, kas būtu obligāti maksājamas pašiem zemniekiem.

Autors ir ļoti sajūsmināts par savu ideju un paredz lielus labumus no tās realizēšanas. Tomēr pie šī projekta jāpiezīmē, ka tai gadījumā, ja arī izdotos ideāli nostatīt šādas sabiedriskās organizācijas, tad tās tomēr būtu tikai nelielas laimīgas saliņas plašajā zemniecības jūrā, nerunājot jau nemaz par to, ka privilēģētie turpinātu dzīvot greznībā un pa lielākai daļai arī bezdarbībā.

Visā visumā franču apgaismes pārstāvji tomēr maz pazina tautas patieso dzīvi un tāpēc labākā gadījumā pieprasīja spilgtāko netaisnību novēršanu, bet vēl nespēja radīt tādus reformu projektus, kas radikāli uzlabotu zemnieku dzīves apstākļus. Izskaidrojams tas vispirms ar to, ka šīs problēmas vēl bija jaunas, neparastas, tālāk, politiskie apstākļi nebija labvēlīgi brīvāku uzskatu publicēša-

*) Sīkāku valdības saimniecisko programmu autors sniedz 35.—36. lapp.

**) Ibid., pg. 181—183.

nai un, beidzot, zemnieku jautājumu pa lielākai daļai apskatīja nevis no sociālā, bet gan saimnieciskā viedokļa.*)

3. Agrārreformu projekti XVIII g. s. Vācijā.

Ģermāņu agrārvēstures īpatība ir tā, ka sākumā pie ģermāņiem, kā liekas, valda kolektīvā zemes īpašuma un saimniekošanas princips, kā to atzīmē jau Gaijs Jūlijs Cēzars savās „Piezīmēs par gallu karu“: „Nevienam no viņiem nav sava noteikta zemes gabala, nedz arī noteikta īpašuma, bet valdība un visaiši ikgadus ierāda atsevišķām ciltīm un kopīgi dzīvojošām radnieku apvienībām tik daudz no lauka un tai vietā, cik un kur viņiem labpatikas, bet pēc gada piespiež tos pāriet uz citu vietu.“**) Te gan jāpiezīmē, ka pēdējā laikā sāk jau apšaubīt šo pirmatnējo ģermāņu agrāro komūnismu, kā to, piem., dara K. Kēne (K. Köhne) savā grāmatā „Streitfragen über den Agrarkommunismus der germanischen Urzeit“.

Pēc Cēzara (Comm. de bello Gallico, Lib. IV, Cap. 1.) svēbi vēl ir pa pusei nomadu tauta, bet pēc Tacita (Germania, Cap. 26) jau var konstatēt, ka ģermāņiem jau ir pastāvīgas dzīves vietas un tikai mainās katru gadu atsevišķai ģimenei ierādāmā aņzeme. K. J. Fukss izskaidro šo ģermāņu pārēju no nomadu dzīves veida uz stabilu dzīves veidu un intensīvāku saimniecību ar romiešu robežas noslēgšanu rietumos un stipru iedzīvotāju pieaugumu.***)

Paši ģermāņi nemīlēja nodarboties ar zemkopību un sašķaņā ar Tacitu (Germania, Cap. 15) uzticēja to „sievietēm, sirmgalvjiem un vājākiem ģimenes locekļiem“ („feminis senibusque et infirmissimo cuique“). Šai ziņā pastāvēja starpība starp ģermāņiem un ķeltiem, kas agrāk sāka nodarboties ar zemkopību un pie kuņiem valdīja individuālā zemes īpašuma princips. Tās pašas individuālās zemes īpašuma tiesības val-

*) Sal. Н. Карѣвъ, Исторія Западной Европы въ новое время, т. III, С.-Петербургъ, 1904, стр. 245 — 247.

**) C. Julii Caesaris, Commentarii de bello Gallico (Lib. VI, Cap. 22, § 2), erklärt von Friedrich Kraner, 8. Aufl. von W. Dittenberger, Berlin, 1872, pg. 264.

***) Wörterbuch der Volkswirtschaft, hrsg. von Prof. Dr. Ludwig Elster, Bd. 1, Jena, Verlag Gustav Fischer, 1898, (Artikel „Bauer“ v. C. J. Fuchs).

dāja arī Romas ķeizarvalstī. Ģermāņu kolektīvās zemes apsaimniekošanas princips uzglabājās arī pēc tam, kad ģermāņi nokļuva Romas valsts teritorijā. Pārmaiņas šai ziņā notiek tikai pakāpeniski, sākot apmēram ar lielo tautu staigāšanas laikmetu. Līdz tam laikam ģermāņu privātīpašuma tiesības aprobežojās tikai ar māju un sētu.**) Sākot ar VI gadsimtu pēc Kristus sāk attīstīties privātīpašuma tiesības arī uz aņamzemi, bet meži, ganības un ūdeņi turpina palikt par kolektīvu īpašumu (Gemeineigentum), kas saucas „die gemeine Mark“ jeb „Allmende“. Tā kā arī pēc privātīpašuma tiesību attīstīšanās uz aņamzemi tomēr turpināja pastāvēt „Gemengelage“, jo aņamzeme bija sadalīta sīkās zemes strēmēlītēs (Ackerstreifen), tad pastāvēja nepieciešamība visus lauksaimniecības darbus saskaņot (Flurzwang), tāpēc ka atsevišķās zemes strēmēles nebija atdalītas ar kādu piebraucamo ceļu, jo tā būtu bijusi pārāk liela zemes izšķērdēšana. Katram pilntiesīgam kolektīva loceklim piederēja viena hufa (die Hufe), kas sākumā nebija kaut kāds noteikts mērs, bet gan tikai tiesības apstrādāt un saņemt augļus no zināma aņamzemes gabala, tiesības lietot līdzīgi ar citiem allmendu un tiesības uz zināmu daļu no saimniecības ēkām.

Par ģermāņu agrārvēstures pirmo periodu, kas pēc Lamprechta domām aptver laikmetu no I gadsimta priekš Kristus līdz VII g. s. pēc Kristus,**) mums ir ļoti trūcīgas ziņas, un tāpēc dažos jautājumos šeit valda liela domstarpība. Pirmā problēma te būtu šāda: vai šai laikmetā visi ģermāņi ir bijuši brīvi un vienlīdzīgi? Pēc dominējošā uzskata ģermāņu lielais vairums bija pilnīgi brīvi un lietoja zemi uz paritātes tiesībām. Bez tam bija vēl neliels skaits dižciltīgo ar lielāku zemes īpašumu un, beidzot, vergi, kas komplektējās no kara gūstekņiem un parādos nokļuvušiem ģermāņiem. Tomēr daži vēsturnieki, kā piem.: Fistēls de Kulānžs, Vitichs, Knaps, Hildebrands u. c., apstrīd šo pirmatnējo brīvību un vienlīdzību. Hildebrands pat

*) Artikel „Agrargeschichte“ von Georg v. Below im „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, hrsg. v. Dr. L. Elster, Dr. A. Weber und Dr. Fr. Wieser, 4. Aufl., Erster Band, Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1923.

**) Handwörterbuch der Staatswissenschaften, hrsg. v. Dr. Conrad, Dr. L. Elster, Dr. W. Lexis, Dr. E. Löning, 3. gänzlich umgearbeitete Aufl., II Bd., Jena. 1909, Artik. „Bauer“ (von Lamprecht).

formulē savu domu šādā ļoti noteiktā veidā: „Vienlīdzība ir piespiešanas jeb verdzības, bet ne brīvības sekas.“*) Protams, pirmatnējā ģermāņu sabiedrībā var runāt tikai par relatīvo, bet ne absolūto brīvību un vienlīdzību, un tāda relatīva brīvība un vienlīdzība ir savienojama ar piespiešanas līdzekļiem, ja kāds sabiedrības loceklis to izlieto sabiedrībai par ļaunu.

Otra svarīga problēma par šo ģermāņu agrārvēstures pirmo periodu ir formulējama šādi: vai šai laikmetā pastāvēja privātīpašuma tiesības uz zemi vai ne? Arī šai ziņā pastāv lielas domstarpības vēsturnieku starpā. K. J. Fukss, pamatodamies uz Hildebranda uzskatiem, šo jautājumu izšķir tādā veidā, ka noliedz zemnieku privātīpašuma tiesības uz zemi un atzīst šādas tiesības tikai dižciltīgajiem. Man šķiet, ka te notiek zināmā mērā ģermāņu vēlākā agrārā stāvokļa attiecināšana arī uz šo pirmo periodu. Ja vispārīgi bija radies jēdziens par zemes privātīpašumu, tad arī brīvie zemnieki varēja to attiecināt uz savu apstrādājamo aļamzemi, tikai, protams, ne uz allmendu, kas atradās koplietošanā.

Ar šī jautājuma atrisināšanu stāv sakarā kāda cita svarīga problēma, kas jau zīmējas uz ģermāņu agrārvēstures otrā periodu (no VII līdz XII g. s. pēc Kristus) un kuŗu var formulēt šādi: vai šai periodā tikai sāk attīstīties gruntniecība, vai turpretim tā ir jau attīstījusies pirmajā periodā, un tādā gadījumā otram periodam raksturīga ir lielgruntniecības izveidošanās? Pirmā gadījumā iznāk, ka brīvie zemnieki pakāpeniski zaudē savu brīvību un īpašumu. Galvenie cēloņi tam varētu būt šādi: hufu pakāpeniskā sadalīšanās un kara tehnikas maiņa — kājnieku vietā ieviesās kavalerija. Šī brīvības zaudēšana notiek kommandācijas ceļā: brīvais zemnieks atdod savu zemi lielajam zemes īpašniekam un saņem to atpakaļ jau uz zināmiem lietošanas nosacījumiem. Toties gruntnieks uzņemas aizstāvēt zemnieku tiesā, atvieglot viņa kara dienestu un vēlāk pat pilnīgi atbrīvo viņu no tā.

Otrā gadījumā gruntniecība jau pastāv, tikai tā vēl ir sa-

*) Sal. Rich. Hildebrand, *Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen*, Bd. 1, Jena, 1896. Citēts pēc K. J. Fuksa raksta „Bauer“ (im „Wörterbuch der Volkswirtschaft“, hrsg. v. Dr. L. Elster, I Bd., Jena, 1898). Uz šo ļoti vērtīgo rakstu galvenā kārtā bazēšos savā turpmākajā ģermāņu agrārvēstures apskatījumā.

mērā sīka, un šai periodā attīstās jau lielgruntniecība. Sīkie gruntnieki kļūst par lielo gruntnieku vasaliem un nodod sevi to rīcībā kopā ar viņiem padotiem zemniekiem. Tā tad nebrīvie zemnieki, kā to piem. domā vēsturnieki Knaps un Vitichs, tikai maina savu kungu, bet ne savu juridisko stāvokli. Vitichs cenšas to pierādīt attiecībā uz Lejas-Saksiju un grib attiecināt to arī uz pārējo Vāciju. Tomēr, kamēr šis jautājums nav izpētīts pārējās Vācijas daļās, pagaidām, kā man šķiet, nav iespējams šo jautājumu izšķirt.

Šim vācu agrār vēstures otram periodam raksturīga ir tā sauc. „pārvaldnieku sistēma“ („Villikationsverfassung“). Pamatā te ir gruntnieka vara par cilvēkiem un zemi, pie kam gruntniekam padotiem ļaudīm ir noteikti pienākumi un noteiktas tiesības. Šai laikā zemnieki bija uz ilgāku vai arī uz īsāku laiku saistīti pie zemes, un tiem bija jāpilda kunga labā klausas un jāmaksā nodevas. Kā attīstījās šāda agrārā satversme? Pateicoties komendācijai gruntnieki ieguva daudz zemju, bet tās bija izkaisītas un pie tam dažādās komūnās. Gandrīz vienīgā šo zemju izmantošanas iespējamība bija iznomāt tās zemniekiem. Tā kā lielgruntnieks nevarēja personīgi iekasēt zemnieku nodevas dažādos rajonos, viņš nodibināja sevišķu pārvaldnieku amatu. Šie pārvaldnieki saucās „Meier“ jeb „Villici“. Paša lielgruntnieka apsaimniekojamais zemes gabals parasti nebija liels, jo tai laikā gandrīz nebija maizes noņēmēju.*) Istenībā gan tā laika naturālā saimniecība pilnīgi neizslēdza tirdzniecību, tikai tā notika ļoti aprobežotos apmēros, jo vienīgie lauksaimniecības produktu noņēmēji bija agrāko romiešu pilsētu iedzīvotāji.

Sakarā ar pārmaiņām karaspēka organizācijā, feodālā laicīgā aristokratija ar laiku zaudēja interesi nodoties lauksaimniecībai, pārvērtās par karotāju kārtu, uzcēla uz kāda kalna sev pili un dzīvoja vairs gandrīz vienīgi militārām interesēm.***) Lielgruntniecības attīstībai ir nenoliedzami nopelni vispārējā kultūras attīstībā. Tā iznīcināja pirmatnējo zemes komūnu un ienesa diferenciaciju zemes īpašuma tiesībās, kas

*) Н. М. Величкинъ. Освобождение крестьянъ въ Англіи, Германіи и Франціи, Москва, 1911, стр. 56.

**) Handwörterbuch der Staatswissenschaften, hrsg. von Dr. L. Elster, Dr. W. Lewis, Dr. E. Löning, 3. Aufl., Bd. 2, Jena, 1909. Artikel „Bauer“ (von Lamprecht).

uzskatāma kā tehniskā un garīgā progresa veicinātāja.*) Tā, piemēram, ieviesās linu un kaņepāju, kā arī vīnogu kultūra, zemi sāka intensīvāk apstrādāt, sākās lauku mēslošana un ieviesās 3-lauku sistēma, kas pastāvēja līdz pat XVIII g. s.***) Negatīvās sekas te bija tās, ka brīvā zemniecība izzuda un pārgāja dzimtlaužu stāvoklī. Toties šai procesā bija arī sava pozitīvā puse — vergu nokļūšana pusbrīvo stāvoklī, kas sagādāja tiem iespēju saplūst ar zemniecību un kopā ar to piedalīties tautas kultūras veidošanā. Dzimtlaužu stāvoklis viduslaikos bija samērā labs. Viņi bija pilnīgi noteicēji par savu mantu, viņus nevarēja pārdot bez zemes. Arī viņu nodevas un klausas bija samērā mazas. Vispārīgi zemnieku stāvoklis viduslaikos bija vieglāks nekā kolōnu stāvoklis senos laikos, jo viņiem bija vairāk brīvības un patstāvības un arī mazāk pienākumu pret valsti.

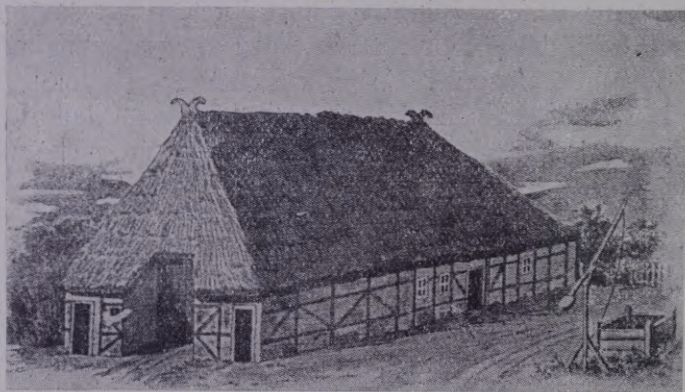
XXIX att. Vācu zemnieki maksā „desmitās daļas nodokli“.

Sākot ar XII g. s. vācu agrārvēsture jau sāk noteikti diferencēties, tā ka tālāk to labāk apskatīt pēc galveniem rajoniem, kādu ir trīs: 1) ziemeļrietumu Vācija, 2) dienvidrietumu Vācija un 3) ziemeļaustrumu Vācija.

*) Artikel „Agrargeschichte“ (v. Georg v. Below) im „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, hrsg. v. Dr. L. Elster, Dr. A. Weber, Dr. Fr. Wieser, 4. Aufl., Bd. 1, Jena, 1923.

**) Н. М. Величкинъ. Освобождение крестьянъ въ Англии, Франціи и Германіи. Москва, 1911, стр. 61.

Ziemeļrietumu Vācijā XII un XIII g. s. izzūd līdzšinējā „pārvaldnieku sistēma“. Tā ka zemnieku nodevas bija stabilas, tad, zemes vērtībai strauji pieaugot sakarā ar naudas saimniecības attīstību, lielie zemes īpašnieki ap XII g. s. sākumu saņēma pārāk mazas nodevas, salīdzinot ar zemes vērtību, bet zemnieki dzīvoja pārticībā. Tāpēc gruntnieki sāka izdarīt zemnieku brīvlaišanu bez zemes un pārvērst dzimtlaudis par brīviem nomniekiem, jo tādā kārtā gruntnieki jau va-

XXX att. Holšteinas zemnieku māja.

rēja pakāpeniski palielināt nomu līdz tam līmenim, kas atbilda vidējai nomas normai saskaņā ar pieaugošo zemes vērtību. „Tādā kārtā,“ saka K. J. Fukss, „zemes kungi ar nebrīvo zemnieku (die Laten) atbrīvošanu, tas ir, ar savas varas likvidēšanu par zemnieka personu, ieguva neaprobežotu varu par zemi.“*) Četras zemnieku hufas tika apvienotas vienā zemnieku lielsaimniecībā un iznomātas kādam vienam zemniekam, kas kļuva par šīs lielsaimniecības pārvaldnieku. Atbrīvojušies zemnieki pa lielākaļ daļai devās uz pilsētām, vai arī izceļoja uz iekārotām slavu zemēm aiz Elbas. Gruntnieki centās arvien vairāk paaugstināt zemnieku nomu, tā ka valsts atrada par vajadzīgu iejaukties gruntnieku un nomnieku attiecībās. Tādā kārtā XVI g. s. zemnieki ieguva mantošanas tiesības nomājamās muižās. Valdības rūpes šai virzienā izskaidrojamas ar to, ka šādi nomnieki

*) Artikel „Bauer“ von C. Fuchs im „Wörterbuch der Volkswirtschaft“, hrsg. v. Dr. L. Elster, Bd. 1, Jena, 1898.

bija svarīgākie nodokļu maksātāji valstij. XVIII g. s. šo zemnieku stāvokli varētu raksturot šādi. Zemniekam nebija īpašuma tiesību uz nomājamo zemi, bet ēkas un inventārs skaitījās par viņa īpašumu. Zemnieki maksāja gruntniekam: 1) nomu, ko XVIII g. s. saskaņā ar valsts likumiem nedrīkstēja paaugstināt, 2) desmitās daļas nodokli un izpildīja kļaušas, kuras nebija pārmērīgas, jo paša gruntnieka saimniecība parasti bija maza.

Dienvidrietumu Vācijā gandrīz viscaur uzglabājās „pārvaldnieku sistēma“. Tā tad te agrāro attiecību attīstībā nenotiek nekāds lūzums, salīdzinot ar agrāko stāvokli. Tāpēc arī zemnieku nemieri XVI g. s. te izpaudās asā formā. Gruntnieku vara šeit vai nu izveidojās par zemes varu, vai no tās atdalījās tiesas vara, kas te ieguva lielu nozīmi. Ar šo tiesas varu nereti bija saistītas zemnieku mantošanas tiesības. Lai gan dzimtbuve šeit pastāvēja līdz pat XVIII g. s., tomēr faktiski tā pakāpeniski pazaudēja savu nozīmi un beidzot pastāvēja tikai dažādu nodevu maksāšanā, bet zemnieku personīgo un sociālo stāvokli tā neietekmēja. Zemes lielākā daļa bija zemnieku rokās, muižas sastopamas reti un bija mazas; zemnieku tiesības uz zemi bija dažādas. Daži no viņiem bija ieguvuši to pilnīgā privātīpašumā (dominium directum et utile), kas tomēr bija apgrūtināts ar dažām nodevām par labu muiž-

XXXI att. Švarcvaldes zemnieku māja.

niekam. Citi turpretim bija ieguvuši tikai lietošanas tiesības (dominium utile), un viņu zeme bija tikai mantojamā nomas zeme, tas ir, zemnieki maksāja noteiktu gada nomu saskaņā ar

mantojamo nomas līgumu, bet muižnieks paturēja sev virsīpašuma tiesības (*dominium directum*). Tālāk, daži zemnieki lie-toja savu zemi uz lēna tiesībām, pie kam viņi savas tiesības varēja pārdot, bet nedrīkstēja šo zemi tālāk iznomāt vai apgrūtināt ar parādiem. Beidzot, bija arī neliela grupa brīvo zemnieku, kas maksāja „desmito“, bet no pārējām nodevām bija brīvi, tikai viņiem vajadzēja maksāt vienu mēru labības.*)

Parastās zemnieku nodevas XVIII g. s. šai Vācijas daļā bija šādas: 1) noma, 2) desmitās daļas nodoklis, 3) kļaušas un nodevas par labu tiesas kungiem.

Kļaušas šeit bija vieglas un bija vairāk medību un būvju kļaušas, bet ne lauksaimnieciskas kļaušas, jo muižas bija mazas.

Pavisam citādi, nekā tā sauc. vecā Vācijā, norisinājās agrāro attiecību attīstība Vācijas koloniālā daļā, uz austrumiem no Elbas.

XXXII att. Ieeja slavu zemnieku mājā Neimarkā.

Pirms lielā tautu staigāšanas laikmeta ģermāņu un slavu, kā arī pa daļai baltu tautas šķīra Vislas upe, bet pēc lielās tautu staigāšanas visu tagadējo ziemeļaustrumu Vāciju iekaroja slavi. Ar IX g. s. sākās šo apgabalu atkaņošana, bet īstais lielais ģermāņu kolonizācijas periods, kad viņi iekaroja no slavjiem un baltiem gandrīz $\frac{1}{3}$ savas turpmākās teritorijas, ir

*) Henri See, *Esquisse d'une Histoire du Régime Agricole en Europe aux XVIIIe et XIXe siècles*. Paris, Marcel Giard, 1921, pg. 60.

XII—XIV g. s. Georgs fon Belovs par šo kolonizāciju izsakās šādi: „Kolonizācija un ģermānizācija, ar kuŗu palīdzību īstenībā tikai tika atklāti saimnieciskai attīstībai līdz tam laikam reti apdzīvotie slavu austrumi, ir notikums, kuŗam blakus var nostatīt tikai nedaudzus piemērus no vēstures.“*)

Šī kolonizācija notika gan iekarošanas ceļā, gan mierīgā kristiānizācijas un ģermānizācijas ceļā, sakarā ar ko vietējie iedzīvotāji dažādos apgabalos arī ieguva nevienādas tiesības. Vācu kolonistus viņināja uz šīm zemēm gan ar personīgās brīvības, gan ar labo privātīpašuma mantošanas tiesību solījumiem. Īpatnējais šo zemju agrārvēsturē ir tas, ka te nevis lielās gruntnieku muižas attīstās no mazajām muižām, kā tas bija vecajā Vācijā, bet gan taisni otrādi: no lielajām teritorijām norobežotām muižām attīstās mazās muižas. Jau pēc viena gadsimta pēc kolonizācijas sākšanās ir attīstījusies bruņnieku kārtā, pie kam kara dienestu izpildīja tikai bruņnieki. Katrs no tiem centās iegūt kā lēni nelielu muižu zemnieku ciema vidū. Tā tad sākumā šie bruņnieki ir zemnieku kaimiņi bez kādas varas pār viņiem. Pēc viena gadsimta pēc kolonizācijas izbeigšanās bruņnieki, izmantodami zemes kungu politisko nespēku un financiālās grūtības, ieguva no viņiem administratīvās tiesības pār zemniekiem. Ļoti svarīgas pārmaiņas agrārās attiecībās notiek reformācijas laikā. Sakarā ar bruņnieku kara dienesta izbeigšanos un algotā karaspēka ieviešanu, lielākā daļa bruņnieku pārvērtās par muižniekiem, jo tikai niecīga daļa no viņiem apmetās uz dzīvi pilsētās. Notiek muižu zemes paplašināšana, pievienojot tām zemnieku zemes, un attīstās ziemeļaustrumu Vācijai raksturīgais „Bauernlegen“, tas ir, zemnieku pārvietošana no kultivētas zemes uz nekultivētu.

Sakarā ar muižu pieaugšanu pieaug arī zemnieku klaugas. Zemnieku juridisko stāvokli pasliktina romiešu tiesību recepcija. Sevišķi pasliktinājās zemnieku stāvoklis pēc 30-gadīgā kara. Muižnieki ieguva sev daudz tādu ciemu, kuŗu iedzīvotāji bija gājuši bojā. Ierādot zemes jaunaļiem pieprasītājiem, muižnieki jau sāka pieprasīt no tiem neaprobežotas klaugas. Sakarā ar to arī citu zemnieku īpašuma tiesības uz

*) Handwörterbuch der Staatswissenschaften, hrsg. von Dr. L. Elster, Dr. A. Weber, Dr. Fr. Wieser, 4. Aufl., I Bd., Jena, 1923. (Artikel „Agrargeschichte“).

zemi kļuva problēmatisks: viņi kļuva par tā sauc. „lasītiem“, pie kam viņu ēkas un inventārs jau piederēja viņu zemes kungam.

XVIII g. s. šo zemnieku stāvoklis vēl vairāk pasliktinājās pēc Lielā ziemeļu kara. Dažādos ziemeļaustrumu Vācijas apgabalos zemnieku tiesības uz zemi un inventāru tomēr nebija vienādas. Daži no viņiem ir paturējuši lietošanas tiesības uz zemi un pilnīgā īpašumā ēkas un inventāru, citi manto tikai

XXXIII att. Saksijas zemnieku sēta XVIII g. s. sākumā.

lietošanas tiesības uz zemi, ēkām un inventāru, trešie ir ieguvuši tiesības lietot zemi, ēkas un inventāru savas dzīves laikā, lai gan faktiski šīs uzteicamās lietošanas tiesības tika mantotas tālāk un, beidzot, pastāvēja vēl tā sauc. „termiņa nomnieki“, kuŗu tiesības, protams, bija mazākas par citu tiesībām. Ziemeļaustrumu Vācijas rietumu apgabalos klaušas bija aprobežotas, bet austrumu apgabalos — neaprobežotas.

Tā tad visā Vācijā XVIII g. s. pastāvēja 3 pilnīgi dažādas agrāro attiecību attīstī-

bas pakāpes: ziemeļrietumu Vācijā bija izveidojusies „jaunā gruntniecība“ ar zemnieku personīgo brīvību un nomas līgumiem, dienvidrietumu Vācijā bija uzglabājusies „vecā gruntniecība“ ar zemnieku personīgo nebrīvību un „pārvaldnieku sistēmu“ un, beidzot, ziemeļaustrumu Vācijā bija attīstījusies „muižniecība ar zemnieku jauno nebrīvību.“ Tā kā te dzimtbuve attīstījās jau jaunajos laikos, tad prof. R. Vipers saskata te feodālisma atdzimšanu un tāpēc izšķir 2 periodus feodālisma attīstībā: 1) viduslaiku un 2) jauno laiku feodālismu, pie kam pēdējo viņš saskata Polijā, Prūsijā, Dānijā, Zviedrijā, Meklenburgā, Pomerānijā, Baltijā. Man šķiet, ka tas tomēr nav pareizi, jo feodālismu raksturo ne tikai dzimtbuve, bet gan arī daudzas citas pazīmes, kā, piem., naturālā saimniecība, vasalitātes attiecības un t. t., kas jaunajos laikos vairs nav sastopamas.

No Vācijas agrārreformu reprezentantiem visspilgtākais ir Johans Heinrichs Gotlībs fon Justi.*) Viņš ir dzimis 1717. g. 28. XII kādā nelielā Tīringas pilsētiņā, kur viņa tēvs bija akcīzes inspektors. Viņš ir mācījies Kvedlinburgas ģimnazijā, pēc tam 2 gadus studējis jurisprudenci Vitenbergā, kur viņš 1744. g. 18. VII aizstāvējis savu disertāciju „Par dezertēšanu no kara dienesta“ („De fuga militiae“). Līdzekļus viņa studijām deva virsleitnants Vigands Gotlobs fon Cersdorfs, kuŗa vadībā Justi bija dienējis Saksijas armijā. Tā kā Gersdorfam bija radniecīgas attiecības ar Drēzdenes galma aprindām, tad arī Justi nodibināja sakarus ar Drēzdenes galmu, kas sagādāja labus panākumus viņa pirmam literāram darbam „Dzejnieku sala“ („Die Dichterinsel“, 1745.), kas ir satira uz tā laika literātūru. Pēc Gersdorfa nāves Justi apmetās uz dzīvi Drēzdenē un sāka iz-

*) Justi biogrāfiju sniedz Inama (in der „Allgemeinen deutschen Biographie“, hrsg. durch die histor. Commission bei der königl. Akadem. der Wissenschaften, Bd. 14, Leipzig, 1881.).

Daudz plašāku viņa biogrāfiju un īsu viņa darbu apskatu dod F. Frensdorfs savā rakstā „Über das Leben und die Schriften des National-ökonomens J. H. G. von Justi“ (Nachrichten von der königl. Gesellsch. der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, 1903., Heft 4, S. 355—503). Šī grāmata man bija pieejama pateicoties prof. R. Viperai laipnai pretimnākšanai, par ko šeit izsaku ļoti cien. prof. kungam sirsnīgu pateicību.

dot populār-zinātnisku mēnešrakstu („Ergetzungen der vernünftigen Seele aus der Sittenlehre und der Gelehrsamkeit überhaupt“, 1745—1749, 6 Bde). 1747. g. viņš iestājās Saksijas-Eizenachas hercogienes dienestā un dzīvoja Langerhauzenā. Tur viņš turpināja izdot savu mēnešrakstu un sarakstīja dažādus vēsturiskus, politiskus, filosofiskus un dabaszinātniskus rakstus. 1747. g. viņš uzrakstīja kritiku par Leibnica mācību par monādēm un ieguva Berlīnes zinātņu akadēmijas izsolīto godalgu par labāko rakstu šai jautājumā. Vēl pirms hercogienes nāves (1751. 6. I) Justi saņēma uzaicinājumu mācīt kamerālzinātnes, taš ir, tautsaimniecību un vēlāk arī vācu daiļrunību Vīnes bruņnieku akadēmijā. Tur viņš darbojās 3 gadus un izvērtās par pirmo sistēmatīki valsts un sevišķi policijas un kamerālzinātnēs. Viņam uzticētais lekciju kurss aptvēra finances, tirdzniecību, nodokļu sistēmu un manufaktūru. Justi nebija tikai teorētiķis, bet daudz interesējās arī par dažādiem praktiskiem izgudrojumiem. 1753. g. Justi aizbrauca no Austrijas atvaļinājumā uz Saksiju, bet 1754. g. jau izstājās no Austrijas dienesta. Pēc tam viņš dzīvoja pārmaiņus Leipcigā un Erfurtē, un šai laikā viņš sarakstīja vairākus darbus. Tā piem., 1755. g. tika publicēts viņa plašākais sistēmatiskais darbs „Tautsaimniecība“ („Staatswirtschaft“) 2 sējumos. Šai laikā viņš iepazinās ar ministru Minchhausenu, Getingas universitātes nodibinātāju, kas piedāvāja viņam lasīt lekcijas universitātē. 1755. g. viņš iesāka lasīt lekcijas tautsaimniecībā („Staatsökonomie“) un dabas zinātnēs („Naturgeschichte“), bet viņam kā lektoram nebija panākumu. Šeit viņš palika tikai līdz 1757. g., jo viņam bija radušies konflikti ar kollēgām un nesaskaņas ar sievu, no kuŗas viņš šķīrās, apprecējās otrreiz, atstāja Getingu un devās uz Kopenhagenu. Tur grāfs Bernsdorfs uzaicināja viņu apceļot Jitlandes silus un izstrādāt priekšlikumus par to pārvēršanu laukos. Atgriezies no Dānijas Vācijā, Justi apmetās sākumā Altonā, pēc tam Hamburgā, kur viņš iepazinās ar prūšu prezidentu fon Hechtu, kas uzaicināja viņu doties uz Berlīni, lai tur iestātos kādā valsts dienestā. 1758. g. Justi apmetās Bērlīnē. Šai laikā viņš pilnīgi nododas literārai darbībai, un 1760. g. parādās viņa 2 galvenie darbi: „Valšķu daba un būtība“ („Natur und Wesen der Staaten“) un „Valšķu varenības un labklājības pamati“, kuŗa pilnīgais virsraksts ir šāds: „Die Grund-

feste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten, oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policey - Wissenschaft", (I Bd., 1760, II Bd., 1761). Tai pašā laikā viņš ieguva no Bavārijas zinātņu akadēmijas 2 godalgas vienu par vēsturisku un otru — fizikāli-oikonomisku rakstu. 1762. gadā viņu pat uzaicināja par šīs akadēmijas prezidentu ar 3000 dālderu lielu atalgojumu un brīvu dzīvokli, bet viņš to noraidīja bavāriešu „bigoterijas“ dēļ. Tomēr tai pašā gadā viņu ievēlēja par Bavārijas zinātņu akadēmijas goda biedru.

1763. g. viņš dzīvoja īsu laiku Hamburgā, bet no 1763.—66. g. Berlīnē samērā labos apstākļos. 1765. g. viņu iecēla par kalnraktuves priekšnieku ar 2000 dālderu algas gadā. Diemžēl viņa redzes spējas arvien vairāk samazinājās, viņš griezās Berlīnē pie ārsta, kas viņam izdarīja operāciju, kuŗas sekas bija pilnīga redzes zaudēšana. Sakarā ar to viņam bija grūti izpildīt savu amatu, viņš kļuva saīdzis un nezticējās savam palīgam, sanāca naidā arī ar kuŗa padomnieku Galsteru un bez pietiekoša pamata apvainoja to nezticībā ķēniņam. Galsters savukārt tādu pašu apvainojumu vērsa pret Justi. Tā kā ķēniņš pilnīgi uzticējās Galsteram, viņš iecēla speciālu komisiju, kuŗai uzdeva revidēt Justi darbību. 1768. g. 9. februārī Justi tika arestēts, viņa lieta nodota tiesai, un viņš pats līdz lietas iztiesāšanai tika novietots Kistrinas cietoksnī. Process vilkā ilgi, un Justi nesagaidīja šī procesa galīgo noslēgumu, jo 1771. g. 21. VII viņš mira. Paliēk nenoskaidrots, vai un cik lielā mērā viņš patiešām ir bijis vainīgs. Izmeklēšana konstatējusi nelielu iztrūkumu viņa pārzināmā kasē. Drīzāk gan pieņemams, ka Justi traģiskais dzīves noslēgums izskaidrojams nevis ar nolaidību darbā, bet gan ar viņa nesaticīgo un augstprātīgo raksturu.

Justi pusi no savas dzīves ir ziedojis literārai darbībai. Bez jau minētiem rakstiem varētu atzīmēt vēl veselu sēriju dažādu citu rakstu.

Apgaismes laikmetā vispārīgi tika daudz rakstīts, jo apgaismes pārstāvji cerēja pārliecināšanas ceļā sasniegt savus sprastos mērķus, bet viņi nepiegrīza vērību tam, ka daudzu cilvēku darbību vairāk noteic jūtas un tieksmes nekā viņu atziņas. Justi savos rakstos nereti atkārtojas, kas arī nav brīnums, ņemot vērā viņa rakstu tik lielo skaitu. No viņa rakstiem šeit aplūkosim tikai trīs ievērojamākos, kuŗu plašie virsraksti

izteikti šādi: 1) „Staatswirtschaft oder Systematische Abhandlung aller Ökonomischen und Cameralwissenschaften, die zur Regierung eines Landes erfordert werden“ (Bd. I, II, Leipzig, im Verlag Bernhard Christoph Breitkopf, 1758), 2) „Die Natur und das Wesen der Staaten als die Grundwissenschaft der Staatskunst, der Policey, und aller Regierungswissenschaften, desgleichen als die Quelle aller Gesetze abgehandelt.“ (Berlin, Steffin und Leipzig, im Verlag Johann Heinrich Rüdiger, 1760), 3) „Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten, oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policey-Wissenschaft“ (Bd. I, II, Königsberg und Leipzig, im Verlag seeligen Johann Heinrich Hartungs Erben, 1760).*) Pie viņa bieži sastopamais vārds „kamerālzinātnes“ („Cameralwissenschaften“) nozīmē „finanču zinātnes“ („Finanzwissenschaft“) jeb „tautsaimniecība“ („Ökonomische Wissenschaft“). Šai zinātnei veltīts Justi darbs „Tautsaimniecība“ (Staatswirtschaft“). Šis darbs iedalīts 2 daļās: pirmā daļā viņš apskata valsts kopējās bagātības uzturēšanu un pavairošanu, otrā daļā viņš runā par valsts bagātības racionālu izlietošanu. Šis Justi darbs ir ļoti sistēmatisks un savā laikā ir bijis par paraugu tautsaimniecības zinātnē, kas tai laikā vairākās vācu universitātēs vai nu vēl nemaz neeksistēja, vai arī bija vāji reprezentēta, jo profesoriem-teorētiķiem trūcis praktisko zināšanu, bet praktiķi nebijuši tik tālu teorētiski izglītoti, lai varētu savus praktiskos novērojumus ietvert sistēmatiskā formā.***) Justi patiešām laimīgā kārtā ir apvienojis savā personā teoriju un praksi.

Tā kā šī mana darba uzdevums nav apgaismot Justi tautsaimnieciskos, bet gan viņa sociālos uzskatus, tad es nepakavēšos pie viņa „Tautsaimniecības“ sīkas satūra analīzes, bet izmantošu to, kā arī citus viņa darbus, tikai Justi politisko uzskatu īsam raksturojumam, lai tādā kārtā labāk varētu izprast viņa sociālos uzskatus. F. Frensdorfs savā grāmatā galvenā kārtā pakavējas pie Justi politiskiem uzskatiem, bet par viņa sociāliem uzskatiem runā tikai garāmejojot.***) Kā apgaismes laikmeta pārstāvis Justi grib visu atvasināt no pamatprincipiem. Tāpēc pie viņa tik bieži figurē vārds „gala mēr-

*) Visas šīs grāmatas atrodamas Rīgas pilsētas centrālā bibliotēkā.

**) Skat. Justi „Staatswirtschaft“, Vorrede der ersten Auflage.

***) F. Frensdorff, op. cit., S. 478—480.

ķis"; ar šādu „gala mērķi“ viņš grib izskaidrot visu valsts iekšējo uzbūvi, bet nemaz neņem vērā valsts vēsturisko attīstību. Viņš līdzīgi daudziem XVIII g. s. zinātniekiem jūsmo par ķīniešu valsts iekārtu, sevišķi par viņu labajiem lauku ceļiem, par viņu ierēdņu šagatavošanu, pārbaudīšanu, godalgošanu un sodīšanu un par viņu jaunatnes audzināšanu saskaņā ar valsts likumiem. Justi var uzskatīt kā apgaismotā absolūtisma pārstāvi. Viņš aizstāv neaprobežoto ķēniņa varu, tikai ķēniņa interesēm jā-saskan ar vispārējām tautas interesēm. Valstī var pastāvēt tikai tas, kas harmonē ar valsts gala mērķi — tās labklājību. Valstī pastāv zināma iekšēja uzbūve, kuŗu nevar grozīt arī neaprobežots valdnieks. Šeit izpaužas starpība starp monarchiju un despotismu.*) Justi atzīst arī tautas virsvaldības principu. Viņam ir pazīstama arī mācība par pirmatnējo līgumu, un viņš atzīst pavalstnieku tiesības sacelties, ja monarchs šo līgumu ir pārkāpis. Tomēr viņš ir pret tiesas varas piešķiršanu tautai, jo nav taisnīgi, ka viena un tā pati puse ir apvainotājs un tiesnesis. Aristokratisko valsts iekārtu viņš neatzīst, jo šīs satversmes trūkumi spilgti saskatāmi Polijā un Zviedrijā. Par ideālas monarchijas paraugu viņš uzskata Angliju, kur laimīgā kārtā apvienoti 3 principi: monarchiskais, aristokratiskais un demokrātiskais. Šeit, protams, Justi uzskatos noteikti saskatāma Monteskjē ietekme. Viņš arī pats to nenoliedz: viņš uzskata viņa „Likumu garu“ par lielisku darbu, bet saskata tanī arī dažus trūkumus, sevišķi viņš pārmet tam sistēmas trūkumu šai darbā.**)

Tālāk var atzīmēt Justi domas par reliģiju. Viņš stāv par sirdsapziņas brīvību, tomēr neatzīst pilnīgu reliģijas brīvību. Vislabāk, ja valstī ir tikai viena reliģija, bet nevajaga censties sasniegt to par katru cenu. Pielaižama arī reliģiju dažādība, lai dažiem pilsoņiem nebūtu jāizceļo un lai tādā kārtā neciestu tirdzniecība un lauksaimniecība.

Valsts pārvaldīšanā viņš liek priekšā dažādas reformas, kā piem. sastādīt valsts budžetu, katrus 3 gadus izdarīt valsts iedzīvotāju skaitīšanu, atcelt iekšējās muitas, ievest vispārējo kara klausību, savienot ar kanālu Ziemeļ- un Baltijas jūru u. t. t.

*) Justi, Die Natur und das Wesen der Staaten, Berlin, 1760. S. 123.

**) Justi, Die Natur und das Wesen der Staaten. 1760, Vorbericht, S. 114, 181, 193 ff.

Tā tad Justi intereses par valsts dzīves jautājumiem ir bijušas plašas: viņš ir apskatījis gandrīz vai visus valsts un sabiedriskās dzīves jautājumus. Lai gan zemnieku jautājumu viņš nav speciāli pētījis, tomēr arī par šo problēmu viņš ir izteicis daudz svarīgu un tam laikmetam neparastu domu.

Justi uzskati par zemnieku jautājumu ir izteikti galvenā kārtā viņa darbā „Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten“ (I Buch, V Hauptstück, I Abschnitt, S. 180—190). Šī daļa sākas ar 180. paragrafu, kur autors noskaidro šī temata svarīgumu. „Šie nekustamie īpašumi,“ saka Justi, „pieder pie kopējām valsts bagātībām, un valsts bagātības ir galvenais tās spēka, stipruma un varenības pamats. Tāpēc valstij nevar būt vienaldzīgi, vai šī valsts kopējo bagātību daļa, kas pieder privātpersonām, atrodas labā vai sliktā stāvoklī un vai tā tiek labi vai slikti izmantota.“ Tāpēc valstij jāpārtrauc šo privāto muižu apsaimniekošana.

181. paragrafā autors motivē, kāpēc zemniekiem jābūt par viņu apstrādājamās zemes īpašniekiem. Neviens nestrādā labprāt par labu otram. Tāpēc arī zemnieks nekad neapstrādās tik centīgi to zemi, kas viņam nepieder, nekā to, kas viņam pieder. Tā tad valdībai, kas grib zemes kultūru pacelt, jāpadara zemnieki par savas zemes īpašniekiem. 182. paragrafā autors vēl plašāk pakavējas pie iepriekšējā paragrafā deklarētās tezes un grib to pierādīt, aizrādot uz ļaunumiem, kādi ceļas valstij no līdzšinējās iekārtas. Līdz šim Vācijā pastāvošā „dzimtbuve“, kā arī „pārvaldnieku sistēma“, ir „pilnīgi nepiemērota“ un apdraud valsts labklājību. „Šie paradumi un tiesības,“ saka Justi, „sevišķi dzimtbuve, ir jau paši par sevi netaisni, kā arī pilnīgi pretīgi valsts dabai un būtībai, tā ka rodas vislielākā izbrīna, kā viss tas vēl var pastāvēt mūsu tik sapratīgos un izglītotos laikos.“ Autors nosoda dzimtbuvi ne tikai no saimnieciskā viedokļa, jo zemnieku saimniecība, dzimtbuvei pastāvot, ir ļoti nabadzīga, bet arī no morālā viedokļa tā ir „tik šausmīga iekārta, kas varēja rasties tikai visbarbariskākos laikos, kas turpretim mūsu tikumiskos un sa-

pratīgos laikos nevar turpināt pastāvēt, neierosinot mūsos kauna jūtas.“ 183. paragrafā autors runā jau par praktiskiem paņēmieniem, ar kuŗu palīdzību nodot zemniekiem zemi privātīpašumā. Pirmā iespējamība — likumdošanas ceļā, jo dažos apgabalos jau pastāvēt likums, ka par zemes īpašnieku nevar būt tas, kas to neapstrādā. Bet šis ceļš, pēc autora domām, ir grūts, jo zemes īpašnieki varētu uzturēt ļoti augstas cenas zemei, tā ka neviens viņu zemes nepirktu, un tad likums pazaudētu savu nozīmi. Tāpēc ieteicams otrs ceļš, daudz ērtāks un tomēr noderīgāks — uzlikt tiem zemes īpašumiem, kuŗus neapstrādā viņu īpašnieks, lielākus nodokļus un pie tam paredzēt, ka šos nodokļus maksātu nevis zemnieki, bet paši īpašnieki, tad viņi būtu spiesti savu zemes īpašumu pārdot. 184. paragrafā sastopam izņēmumu no iepriekšējā paragrafā deklarētās tezes, ka zemes īpašniekam pašam jāapstrādā sava zeme. Šāds izņēmums varētu būt vasarnīču īpašniekiem galvas pilsētas tuvumā (3 jūdžu atstatumā ap galvas pilsētu), jo skaisti izkopta lielpilsētas apkārtnē pievelk tūristus-ārzemniekus. 185. paragrafā autors ieteic sadalīt zemnieku zemi sīkās vienībās, jo tādā ceļā tiks veicināta lauksaimniecības intensifikācija.

186. paragrafā tiek aizrādīts uz to, ka tādā ceļā pieaugtu produktu ražošana un patērēšana, kas veicinātu arī iedzīvotāju skaita pieaugumu.

187. paragrafā autors ieteic izdot likumus, kas veicinātu zemes īpašumu sadalīšanu, jo līdzšinējie likumi aizliedz zemniekiem sadalīt zemi. Bez tam valdība varētu dot muižniekiem labu priekšzīmi, pārvēršot savās muižās klaušas nomā.

188. paragrafā autors ieteic ievest nodokli, kas arvien vairāk progresētu, jo lielāks īpašums būtu koncentrēts vienās rokās, lai tādā kārtā piespiestu tā īpašnieku izdarīt zemes sadalīšanu.

189. paragrafā jau manāma zināma koncesija muižniekiem. Viņš paredz arī muižnieku opozīciju un tāpēc grib tos ieinteresēt, ieteicot tiem angļu sistēmu: sadalīt zemi mazākās vienībās un iznomāt to, nezaudējot savu īpašumu. Beidzot, 190. paragrafā autors vēlreiz ieteic lauksaimniecības reformu ziņā ņemt par paraugu Angliju. Tomēr viņš nekad nav bijis Anglijā un pārāk ideālizē tās dzīvi. Tāpēc viņš arī nevar ie-

skatīt starpību starp Anglijas un Vācijas sociālās dzīves apstākļiem.

Arī turpmākās nodaļās Justi šad tad pieskaņas zemnieku jautājumam, bet tā kā tur nekā principiāli jauna nav, tad nav arī nozīmes sīkāk pie šī jautājuma šeit pakavēties. Justi uzskati zemnieku jautājumā nav sevišķi radikāli. Pēc būtības viņš proponē tikai atcelt kļaušas un to vietā ievest atlīdzību naudā.

Viņš pārāk sajūsminājās par Anglijas agrāro iekārtu, līdzīgi tam, kā Monteskiē ideālizēja Anglijas politisko iekārtu un nespēja ieskatīt tās trūkumus. Justi ierosināja arī jautājumu par zemnieku īpašumu uz zemi. Tomēr saskaņā ar viņa projektu zemnieks varētu iegūt zemi tikai izpirkšanas ceļā. Justi bija ierosinājis jautājumu par zemnieku zemes privātīpašumu, bet pilnīgi atstājis novārtā jautājumu par zemnieku personīgo brīvību. Bet te jāņem vērā tas, ka Justi bija pirmais celmlauzis šai nozarē, un, ja viņš būtu bijis pārāk radikāls, viņš būtu ar savu projektu visus atbaidījis, bet viņa mēreno reformu projekti stipri ietekmēja pakāpenisko uzskatu maiņu zemnieku jautājumā Vācijā.

Zināmu līdzību Justi sociālajiem uzskatiem mēs sastopam pie Austrijas sociālā reformatora Franča Antona fon Blanka.

Salīdzinot ar Justi, viņa uzskatos nav nekā principiāli jauna. Šis autors ilgu laiku bija pavisam aizmirsts un arī tagad vēl samērā maz pazīstams, bet tā kā viņam tomēr ir lieli nopelni. Austrijas agrārreformu veicināšanā Marijas Terēzes un Jozefa II laikā, tad vispārējos vilcienos atzīmēsim viņa cīņu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu.*)

— F. A. fon Blanks dzimis 1734. g. vai nu Freiburgā, vai Valdkirchā. Par viņa jaunību mums nav nekādu ziņu. 1755. g. viņš sāka savu militāro karjēru. Septiņgadīgā kara laikā viņu

*) Viņa biogrāfiju un darbības raksturojumu atrodam Kārļa Grinberga grāmatā „Franz Anton von Blanc. Ein Sozialpolitiker der Theresianisch-Josephinischen Zeit.“ München und Leipzig, 1921.

ievainoja cīņā pie Kolinas (1757. g. 18. VI), 1760. g. viņš apprecējās un iestājās civildienestā.

1765. g. Austrijas ķeizariene Marija Terēze iecēla Franci Antonu Blanku par tiesas padomnieku un līdz ar to bruņnieku kārtā. Tā kā šis amats sagādāja F. A. fon Blankam daudz brīva laika, viņš to ziedoja savu zināšanu paplašināšanai valsts zinātnēs, kā arī sāka plašāk interesēties par zemnieku stāvokli Bohemijā. 1767. g. rudenī Blanku iecēla par tiesas padomnieku Silezijā, un 3 mēnešus vēlāk viņu uzaicināja zemnieku lietu komisijā, kuŗu vadīja brīvkungs Ernsts fon Locella. Jau 1766. g. vasarā un 1767. g. pavasarī bija izcēlušies zemnieku nemieri dažos Austrijas apgabalos. Vispārīgi zemnieku stāvokli Austrijā varētu raksturot šādi: Bohemijā, Moravijā un Silezijā tas bija līdzīgs ziemeļaustrumu Vācijas zemnieku stāvoklim, turpretim Augš- un Lejas Austrijā tas bija līdzīgs Dienvidvācijas zemnieku stāvoklim.*) Austrijas valdība uzskatīja attiecības starp muižniekiem un viņiem padotiem zemniekiem kā privāttiesiskas un tāpēc iejaucās tikai tad, kad radās kāda nepieciešamība to darīt. Arī šoreiz zemnieku nemieri vispirms tika apspiesti, bet tā kā rūgšana zemniekos turpinājās, tika iecelta komisija zemnieku sūdzību caurskatīšanai. Materiāls bija ļoti plašs, un komisija 1767. gadā nepaspēja vēl neko izdarīt. 1768. g. februārī iecēla sevišķu „galma komisiju“, kuŗas uzdevums bija noskaidrot zemnieku stāvokli visā zemē, bet ne tikai zemnieku nemieru rajonā. Komisija reģistrēja zemnieku pienākumus, lai aizkavētu šo pienākumu turpmāku palielināšanu. Bet arī pret šādu „status quo“ fiksēšanu muižnieki sacēla lielu opozīciju.

Arī pašā komisijā zemnieku stāvokļa reformu atbalstīja tikai Blanks. Tā kā viņa pusē nostājās arī ķeizariene Marija Terēze, tad uzvarēja Blanks, un šīs uzvaras sekas bija 1768. g. 22. oktobra patents, kas aizkavēja kļaušu un nodevu turpmāko palielināšanu, kā arī 1771. g. jūlija kļaušu regulēšanas patents, kuŗa autors bija pats Blanks.

Tomēr šīs reformas attiecās tikai uz Sileziju. Drīz sekoja līdzīgas reformas arī Bohemijā un Moravijā. Arī šeit lieli nopelni piešķirami tam pašam Blankam, kas 1773. g. tika ie-

*) „Wörterbuch der Volkswirtschaft“, hrsg. v. L. Elster, Jena, 1906. Artikel „Bauernbefreiung“ von C. J. Fuchs.

celts par galma padomnieku Bohemijas-Austrijas galma kanceleijā Vīnē. Šeit cīņa bija ļoti sīva, jo vietējiem muižniekiem bija liela noteikšana galmā. Blanku atbalstīja valsts kanclers firsts Kaunics un valsts padomnieks brīvkungs fon Geblers. Tomēr, ņemot vērā zemnieku nemierus, notika arī šeit kļaušu regulēšana (maksimums — 3 dienas nedēļā), saskaņā ar 1775. g. 13. augusta „robotpatentu“ Bohemijā, kas 1775. g. 7. sept. tika publicēts arī Moravijā. Arī šos patentus bija sacerējis Blanks. Pret šiem patentiem radās ļoti asa opozīcija. Tā kā muižnieki neatzina šais patentos zemniekiem piešķirtās mežu un ganību lietošanas tiesības, tad ķeizariene iecēla 1776. g. pavasarī sevišķu galma komisiju šo patentu realizēšanas kontrolei. Šai komisijā piedalījās arī Blanks. Viņam nebija tur neviena domu biedra. Cīņas karstumā viņš nāca klajā ar pārāk radikālu programmu — pilnīgi atcelt dzimtbuves satversmi. Viņš bija nācis pie pārliecības, ka jaunumu vajaga izravēt ar visu sakni. Tā kā viņa programma tika noraidīta, viņš lūdza ķeizarieni atbrīvot viņu no ieņemamā amata, kas arī notika. Viņa izstrādātie „robotpatenti“ palika spēkā. 1777. g. viņš devās uz savu dzimteni. Šeit atzīmējama, bez viņa lielām rūpēm par labu Rotenburgas pilsētai, vēl viņa līdzdalība vietējās agrārreformas izstrādāšanā. Šeit klausām jau bija mazāka nozīme, un tāpēc zemnieku stāvokļa reformatoru galvenā prasība bija pārvērst naturālās nodevas naudā.

Savas dzīves pēdējos gados (1791.—1806.) viņš bija pilsētas galva Konstancē.

Blanka sociālie uzskati pamatojas galvenā kārtā uz dabisko tiesību teoriju. Valsts pienākums ir rūpēties par visu pilsoņu iespējamo labklājību. Blanks prasa zemnieku eksistences minimuma nodrošināšanu, pamatojoties ne tikai uz valsts interesēm, bet arī uz cilvēka un pilsoņa dabiskām tiesībām. Ir jānodrošina arī zemniekam brīvs laiks, lai viņš varētu piedalīties kultūras vērtību radīšanā. Tomēr Blanks ieteic nevis kļaušu atcelšanu, bet tikai to regulēšanu. Tas izskaidrojams ar to, ka viņš bija reālpolītiķis un zināja, kas konkrētajos apstākļos sasniedzams un kas nē. Pastāvot absolūtismam, kaut arī apgaismotam absolūtismam, visas reformas bija atkarīgas no valdnieka personības. Tāpēc liela nozīme ir tam, cik lielā mērā valdnieki ir piesavinājušies jaunās sociālās idejas. Ķeizariene Marija Terēze nebija literāri izglītota un tāpēc savā

politikā balstījās vienīgi uz savu iedzimto prāta asumu un sievietes takta izjūtu. Jozefs II pazina franču apgaismes literatūru, bet izturējās pret to naidīgi. Vienīgi dabisko tiesību teorija, tās vācu pārstāvju, sevišķi Pufendorfa interpretācijā, zināmā mērā ietekmēja viņa iekšējo politiku. Šīs dabisko tiesību teorijas ietekmi uz Prūsijas un Austrijas valdniekiem XVIII g. s. pasvītro H. Foltelini (Voltelini).*) Mūsu dienās dabisko tiesību teorija ir pazaudējusi savu aktuālo nozīmi, jo ir noskaidrojies, ka katras tiesības ir zināmā mērā pozitīvas, piemērotas patreizējām cilvēku attiecībām. Turpretim XVIII g. s. dabisko tiesību teorijai bija ļoti liela nozīme, sevišķi politisko un pa daļai arī sociālo uzskatu veidošanā.

Beidzot, ar vienu no vissvarīgākiem agrārreformu projektiem XVIII g. s. mēs sastopamies Ēdera (Öder) grāmatā „Pārdomas par jautājumu, kā varētu sagādāt zemnieku kārtai brīvību un privātpašumu tais zemēs, kur tai to nav“ („Bedenken über die Frage, wie dem Bauernstande Freyheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihm beydes fehlet, verschaffet werden könne“, Frankfurt und Leipzig, 1769), kas pēc Ēdera biografa Mucenbechera ziņām „ievadīja jaunu laikmetu“ („hat Epoche gemacht“).**) Georgs Christjāns fon Ēders ir dzimis 1728. g. 3. februārī Ansbachā, kur viņa tēvs Georgs Ludvigs bija ģimnazijas inspektors.

No 1737.—1740. g. viņš apmeklēja latīņu skolu Feichtvangā, uz kurieni bija pārvietojies arī viņa tēvs. Pēc tam viņš turpināja savu izglītību tēva vadībā un 1746. g. iestājās Getingas universitātē, kur studēja medicīnu, bet viņa skolotājs Hallers attīstīja viņā arī interesi uz daiļliteratūru. 1749. g. rudenī notika viņa promocija, pēc kam viņš sāka darboties kā ārsts Šlēzvigā. 1752. g. viņu uzaicināja Dānijas ministrs grāfs Bernsdorfs uz Kopenhagenu, lai viņš tur piedalītos botaniskā institūta organizēšanā, un 1754. g. viņš kļuva par botanikas profesoru.

No 1755.—1759. g. viņš apceļoja Norveģiju, lai paplašinātu savu botanisko kolekciju. 1762. g. parādījās viņa „Dānijas flōra“ („Flora Danica“), kuŗu toreiz apzīmēja par „īstu

*) Hans Voltelini, „Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des 18. Jahrhunderts“ in der „Histor. Zeitschrift“, Bd. 105, S. 65ff.

**) Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. XXIV, 147.

mūsu laikmeta rotu". Pēc tam sekoja citi viņa darbi botanikas laukā. Tā ka viņš savā ceļojumā bija pamatīgi iepazīties arī ar Norveģijas lauku iedzīvotāju stāvokli, viņš plaši ziņoja par saviem politiski-oikonomiskiem novērojumiem ministram Moltkem, kas uzaicināja viņu izteikt savas domas par tai laikā ļoti akūto jautājumu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Dānijā personīgā dzimtbuve (die Gebundenheit an die Scholle) tika atcelta jau XVIII g. s. sākumā ar 1702. g. 21. februāra ediktu Frīdriha IV laikā (1700.—1730.). Tā ka toreiz vēl bija spēkā 1701. g. 22. februārī izdots edikts par zemes miliciju, kas kara dienesta pienākumus bija uzlicis vienīgi lauku iedzīvotājiem, tad muižnieki paturēja faktisko noteikšanu par tiem.*) Christjāna VI laikā (1730.—1746.) bija mēģinājums atcelt šo ediktu par zemes miliciju (1730. g. 30. X.), bet drīz tas tika atkal restaurēts, pie kam turpmākie rīkojumi ne tikai Christjāna VI laikā, bet arī Frīdriha V laikā (1746.—1766.) arvien vairāk ierobežoja zemnieku tiesības. Tā kā zemnieku stāvoklis bija kļuvis ļoti smags, radās nepieciešamība sākt piegriezt šim jautājumam lielāku vērību. Ēdera „Pārdomas“ radīja lielu savilņojumu ne tikai Dānijā, bet gandrīz visā Eiropā. Tā kā Dānijā muižnieki bija cēlušies nopietnus iebildumus pret Ēdera projektiem, viņš atbildēja šiem oponentiem ar saviem „Papildinājumiem pie pārdomām“ (1771.). Pie turpmākiem datiem par viņa dzīvi pakavēsīsimies īsumā un tikai tāpēc, ka tie raksturo tā laikmeta inteliģento cilvēku daudzpusību.

1770. gadā tika likvidēts botaniskais institūts, un Ēders pazaudēja savu vietu. 1771. g. viņš pateicoties ministram Struenzē kļūst par finanču kollēģijas padomnieku. Pēc Struenzē krišanas Ēdera ienaidnieki panāca viņa iecelšanu par tiesnesi Dronheimā. Vēl viņš nebija savā amatā iestājies, kad viņu jau pārcēla (1773. g.) par zemes fogtu Oldenburgas un Delmenhorstas grāfistēs. Tomēr viņam trūka speciālas juridiskas izglītības. Viņš apjautājās kādam savam draugam, vai šo amatu varot izpildīt, vadoties tikai ar prāta gaismu, un tas atbildēja, ka te vajadzīgas arī pozitīvo tiesību zināšanas. Šeit Oldenburgā viņam nācās dibināt atraitņu un bāriņu kasi (1779.) un vadīt trigonometrisko zemes mērīšanu (1782.—85.).

*) Samuel Sugenheim. Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa um die Mitte des 19. Jahrhunderts. St. Petersburg, 1861, 514.

1787.—1788. g. Dānijā notika zemnieku brīvlaišana. Ēderu uz-
aicināja atpakaļ, bet viņš, sava vecuma dēļ, negribēja vairs
mainīt dzīves vietu.

No Ēdera darbiem pakavēsīmieš galvenā kārtā pie viņa
„Pārdomām“ un īsumā arī pie viņa „Papildinājumiem pie pār-
domām“. Viņa „Pārdomas“ veltītas Christjānam VII. Autors
vispirms paskaidro, kāpēc viņš nemin savu vārdu.

XXXIV att. Dānijas ķēniņš Christjāns VII.

Viņš to darot lietas un sevis labā. Viņš gribētu, lai visu
lasītāju uzmanība būtu koncentrēta uz pašu pārrunājamo
priekšmetu, bet nevis uz autoru, sevišķi vēl tāpēc, ka runāt
par šo priekšmetu ir pārdrošība, jo te ir darīšana ar tādu jautā-
jumu, kas var ierosināt naidīgu noskaņojumu dažos lasītājos.
Autors grib apskatīt šo jautājumu, pat nesaistot to ar noteiktu
valsti, bet atrisināt to vispārējā veidā, līdzīgi algerbaiskam uz-
devumam ar vairākiem nezināmiem. Autors grib būt stingri
bezparteijsks, jo viņam darīšana ar lielu kontrastu lasītāju uz-
skatos. Šis jautājums ir ļoti svarīgs, jo no tā atrisinājuma ir
atkarīga visa valsts nākotne, un pie tam arī ļoti komplicēts, jo
tas aizķer ļoti dažādas valsts pārvaldes nozares, kā piem.:
iedzīvotāju skaita pieaugšanu, rūpniecību, valsts aizsardzību,
kā arī valsts finances. Pēc šī ievada seko vispirms grāmatas
satura īss konspekts, pie kam grāmatu varētu iedalīt 2 daļās:

pirmā daļā tiek aizrādīts uz to, kāds labums celtos valstij, ja visu valsts zemi sadalītu sīkās saimniecībās, kas piederētu brīviem zemniekiem, un otrā daļā autors norāda uz to, kā tas praktiski būtu realizējams. Pirmā daļā autors attēlo savu lauksaimniecības ideālu un, lai to labāk izceltu, apskata arī citus iespējamus lauksaimniecības satversmes veidus. Viņš izšķir pavisam astoņus šādu satversmju veidus, pie kam pirmais veids ir vissliktākais, turpmākie arvien jau labāki, bet astotais veids ir autora ideāls. Šie 8 veidi ir šādi: 1) zemnieku un viņu piederīgo verdzība, bez kādas likumu aizsardzības; 2) verdzība, bet jau normēta ar likumu; 3) kļaušu zemnieku mūža noma, ar viņu personīgo brīvību, bet vēl bez likumīgi normētām kļaušām; 4) mūža noma, jau ar likumu noteiktām kļaušām; 5) mantojamā noma ar regulētām kļaušām; 6) mantojamā noma, kas saistīta nevis ar kļaušām, bet nodevām; 7) īpašuma tiesības uz zemi, bet vēl saistītas ar kļaušām; 8) īpašuma tiesības uz zemi, kas saistītas ar nodevām kungiem, tomēr bez kļaušām, ar pilnīgu pilsonisko brīvību.*)

Jāatzīst, ka šis iedalījums ir ļoti konsekvents un viegli pārskatāms, tikai tas būtu vēl konsekventāks, ja to papildinātu ar 9. veidu: īpašuma tiesības uz zemi, kas nav saistītas ne ar kļaušām, ne nodevām, ar pilnīgu pilsonisko brīvību. Tad, kā liekas, visi iespējamie lauksaimniecības iekārtošanas veidi būtu izsmelti. Bet šis veids, ja tas arī ienāca prātā autoram, varēja izlikties pārāk abstrakts, nesasniedzams ideāls, un tāpēc viņš arī nemaz to neminēja. Lai pārliecinātu savus lasītājus par 8. satversmes priekšrocībām, salīdzinot ar pārējām, autors aizrāda uz to, kādi labumi ceļas valstij no šīs satversmes realizēšanas. Vispirms zemnieku stāvokļa uzlabošana ar sīksaimniecību piešķiršanu atbrīvotiem zemniekiem labvēlīgi atsauktos uz iedzīvotāju skaita pieaugšanu valstī. Zemnieki sastāda valsts iedzīvotāju vairākumu (parasti $\frac{3}{4}$ no visiem valsts iedzīvotājiem). Viņiem kā pamudinājums laulību noslēgšanai noder tas apstāklis, ka tādā ceļā viņi iegūst sev palīgus darbā. Bet iedzīvotāju skaitam pieaugot, jādomā par jauniem uztura līdzekļu sagādāšanas veidiem.

*) Öder, Bedenken..., S. 10—11.

Viens no šādiem veidiem ir muižnieku zemes sadalīšana, jo viņiem pieder $\frac{1}{4}$ no visas zemes. Otrs veids ir iekšējā kolonizācija, ierādot zemniekiem apstrādāšanai vēl līdz šim nekultivētās zemes. Tas iespējams tikai tad, ja piešķir zemniekiem zemi privatīpašumā, jo pretējā gadījumā viņiem nav pamudinājuma precēties, un tādā kārtā notiek iedzīvotāju skaita samazināšanās.

Lauksaimniecības līmeņa pacelšana labvēlīgi atsauksies arī uz pilsētu amatniecības attīstību, jo šīs saimnieciskās nozares ļoti cieši saistītas. Valdības pienākums ir novērst visus kavēkļus saimnieciskās dzīves uzplaukšanai, bet pašai tieši neiejaukties. Tā tad Ēders nav protekcionisma aizstāvis, bet gan nostājas uz brīvās sacensības pamatiem. Cilvēka centību noteic: a) vēlēšanās, kuŗas ir apmierināmas, b) daudzu lietu pazīšana, ar ko tiek ierosinātas vēlēšanās, c) tieksme pēc labklājības.

„Tieksme pēc labklājības,“ izsaucas Ēders, „pat zemniekam! Lai uz viņa galda svētdienā atrastos vista, kā to labais franču ķēniņš Indriķis novēlēja zemniekiem.“*) Novilkt robežu starp atļauto un sodāmo pārticību jeb greznumu ir grūti, un tas atstājams tikumības mācībai. Valdībai nav nozīmes šai ziņā iejaukties valsts dzīvē, jo cilvēks, kas pārāk nodosies greznībai, pats ies bojā. Šī tieksme pēc pārticības var parādīties pie zemniekiem tikai tad, ja viņi ir brīvi un viņiem ir savs zemes īpašums, jo citādi viņi spēj apmierināt tikai savas visnepieciešamākās prasības. Autors cenšas pierādīt, ka, sadalot muižnieku zemi, valsts iedzīvotāju skaits dubultosies, jo tādā kārtā pieaugs laucinieku skaits, un tā kā viņi ir produktu ražotāji, tad proporcionāli pieaugs arī pilsētnieku skaits, kas savukārt, ņemot vērā pilsētnieku prasību pieaugšanu, pavairo laucinieku skaitu.

Autors paredz iespējamību pavairot iedzīvotāju skaitu, sākot ar pilsētām, piem., ar fabriku ierīkošanu. Bet te rodas lielas grūtības: 1) jāpārvar citu valšķu konkurence, kas agrāk uzsākušas fabriku rūpniecības izveidošanu, jo, ievēdot ievēdumītas, tiks veicināta kontrabandas tirdzniecība; 2) pie pastāvošās lauksaimniecības sistēmas fabrikantiem nav kur ņemt

*) Öder, Bedenken..., S. 20.

darba roku. Tā tad jāšāk tomēr ar agrārreformām. Ieguvumi būtu lieli visā saimnieciskā dzīvē. Attīstītos dažādo kārtu savstarpējā konkurence dažādās saimnieciskās nozarēs, kas novērstu cenu pārmērīgo pieaugšanu, bet galvenais — zemnieku brīvība un privātipašums pavairotu viņu centību, un viņi iemācītos augstu vērtēt darba laiku un nerīkotos ar to tik izšķērdīgi, kā tas notiek pie kļaušu sistēmas. Beidzot, zemnieku atbrīvošanu prasa valsts ārējās drošības motīvs. Algoto kareivju vietā daudz labāk ievest vispārējo karaklausību. Te ļoti liela nozīme būtu zemnieku kārtai, jo zemnieku ir daudz un viņi ir izturīgi. Bet zemnieks nevar būt drošs tēvijas aizsargs, kā mēr viņš ienīst savu sabiedrisko stāvokli. Tā tad sava darba pirmā daļā autors ir deklarējis savu lauksaimnieciskās sistēmas ideālu un centies parādīt, kādus labumus valstij šī iekārta varētu dot.

Otrā daļā autora uzdevums ir daudz grūtāks — parādīt, kā to praktiski realizēt.

Viņš domā to sasniegt, pārliecinot muižniekus un zemniekus, ka šāda agrārreforma abām pusēm atnesīs lielus labumus. Lai to sasniegtu, viņš ir spiests savos praktiskos reformu priekšlikumos būt stipri mērens. Galvenā kārtā viņš grib pierādīt, ka muižnieks ar šo reformu ne tikai neko nezaudēs, bet pat iegūs: viņa sociālās un saimnieciskās priekšrocības paliks spēkā, bet zemnieku darba spēks tiks racionālāk izmantots. Ēders proponē sadalīt muižu centrus sīksaimniecībās, kuŗas piešķirt zemniekiem apsaimniekošanai. Viņa proponētā zemnieku brīvība ir tikai brīvība veicināt savu pārticību, un viņu īpašuma tiesības uz zemi pastāv tikai tik ilgi, kamēr viņi kārtīgi maksā nodevas, kas paredzētas kļaušu vietā. Tā tad muižas kā saimnieciskas vienības tiek saskaldītas, bet muižnieku feodālā vara par zemniekiem paliek. Autors noteikti norobežojas no Rusō uzskatiem un uzskata pilnīgu pilsoņu vienlīdzību arī mantas ziņā par neiespējamu, jo tas veicinātu vispārēju slinkošanu. Viņš noteikti prasa tikai zemnieka pilsonisko brīvību, bet privātipašuma tiesību piešķiršanu (kaut tikai jau minētā aprobežotā veidā) viņš vēlas tikai aiz simpatijas pret zemniekiem un no valsts interešu viedokļa.

Ēders izsakās, ka viņš labprāt gribētu „apmierināt visu pasauli“. Viņš pilnīgi pievienojas Monteskjē domām, ka muižniekiem jāierāda viņiem piemērota cienījama vieta valstī.

Istenībā, saskaņā ar šo agrārreformu projektu, zemnieki nokļūtu tādā pašā stāvoklī, kādā viņi atradās XVIII g. s. Francijā: zemnieks personīgi ir brīvs, bet uz viņa zemes guļ smagi feodālie pienākumi pret muižniekiem. Muižnieki saimnieciskā ziņā neko nezaudēs, jo viņi varēs uzlikt zemniekiem tik lielas nodevas, kas atbilstu viņu līdzšinējai muižas augstākai ienākumu normai. Autors paredz arī divus iebildumus: a) muižas iedzīvotāju būšot vairāk, un viņi nevarēsot sevi uzturēt un b) viņi nespēsot samaksāt savas nodevas. Viņš atspēko šos iebildumus, galvenā kārtā norādot uz brīvības lielo morālo nozīmi zemnieku saimnieciskā stāvokļa uzplaukšanā.

Ēders cer, ka muižnieki paši labprātīgi stāsies pie viņa ieteiktās reformas realizēšanas. Nekādu piespiešanu šai ziņā viņš neatzīst. Visa zeme, tiklab zemnieku zeme, kā arī muižas centrs, ir muižnieku privātpašums. Autors jūsmo par viduslaikiem kā par veciem labiem laikiem, kad zeme piederēja bruņniekiem kā karotājiem, un zemnieki bija tikai viņu kalpi. Tomēr zemnieku apspiešana toreiz nav bijusi liela. Bruņnieki, gribēdami būt pilnīgā drošībā par savu saimniecību, panākuši zemnieku saistišanu pie zemes. Vēlāk, sakarā ar naudas tirdzniecības attīstību, kļaušas pieauga. Tagadējo muižnieku tiesības uz zemi, pēc autora domām, ir neapstrīdamas, jo citādi vispārīgi nav nekāda neapstrīdama privātpašuma. Tāpēc arī viņi var pilnīgi noteikt par savu zemi un var arī celt iebildumus, ja valdnieks grib izdarīt kādas agrārreformas. Vienīgā reformu iespējamība ir ķēniņam iet ar savu priekšzīmi pa priekšu un nogaidīt, kamēr arī muižnieki atzīs šādu reformu par izdevīgu. Tomēr uz zemnieka un viņa pēcteču personu muižniekiem nav nekādu tiesību. Valdnieks var iejaukties muižnieku un zemnieku attiecībās, lai pieprasītu aprobežoto kļaušu reģistrēšanu un lai aizliegtu patvaļīgās kļaušas. Muižnieki var realizēt šo autora ieteikto agrārreformu pakāpeniski un, ja kāds atbrīvotais zemnieks neattaisnotu uz viņu liktās cerības, viņš nokļūst agrākajā stāvoklī.

Tā kā Ēdera „Papildinājumi pie pārdomām“ principiāli nekā jauna nedod, tad aprobežosimies ar to īsu raksturojumu.

Jau tai pašā 1769. g., kad parādījās Ēdera „Pārdomas“, radās polemika ap šo grāmatu. Kā piemēru Ēders min šādu grāmatiņu „Betrachtungen über die Verbesserung des Landeswesens in Dänemark von einem Patrioten entworfen.“ Kopenhagen, 1769. g. Šīs grāmatiņas autors pārmet Ēderam

to, ka viņš grib zemniekiem piešķirt tādu neatkarību, kas iespējama tikai republikās, tā tad uzskata viņa projektu pat kā noziegumu pret valsts (sevišķi muižnieku) suverēnitāti. Ēders paskaidro, ka viņš tik radikālas pārmaiņas nav domājis, bet tikai gribējis aizrādīt uz dažiem trūkumiem muižnieku un zemnieku attiecībās un tos novērst.

Kā svarīgākais iebildums pret Ēdera reformu projektu tiek atzīmēts tas, ka pēc šīs reformas zemnieki slikti saimniekos, būs slinki un ietiepīgi. Ēders atbild, ka viņš savās „Pārdomās“ ir atturējies no morālās argumentācijas un tāpēc sagaidījis to pašu arī no pretējās puses. Tā kā tas nav noticis, tad viņš uz šo iebildumu atbild šādi: „Zemnieki ir, vismaz pēc savām dabiskām spējām, tādi paši cilvēki kā visi citi, ar tādām pašām darba spējām, taislībām un jūtām, tikai viņu darba spējas ir mazāk attīstītas, viņu kaislības izpaužas rupjākā veidā un viņu jūtas nav izsmalcinātas. Tas ir vislielākais netaisnības mērs, ja apspiestiem cilvēkiem pārmet viņu apspiešanas sekas, un nav nemaz iespējams bez riebījuma klausīties tais vispārējos pārmetumos, kādus, piemēram, dzird par Zelandes zemniekiem. Ja arī būtu jāatzīst, ka tagadējā paaudze patiešām ir tik slihta, tad tomēr būtu jānoskaidro, kur šī vaina meklējama, un tas vēl nenozīmē to, ka arī turpmākās paaudzes būs tādas pašas.“*)

Visā visumā „Papildinājumi pie pārdomām“ skar gan drīz visus tos pašus jautājumus, ko „Pārdomas“, tikai ar to starpību, ka „Pārdomas“ ir tik abstraktas, ka tur pat nevar noteikt, par kuŗu zemi ir runa, turpretim „Papildinājumi“ jau galvenā kārtā runā konkrēti par agrāriem apstākļiem Dānijā, pie kam tiek atzīmēta lielā starpība šai ziņā starp Dānijas ķēniņvalsti un vācu apgabaliem Šlēzvigu un Holšteinu. Salīdzināšanai tiek minēta arī Anglija un pa daļai Norveģija. Ēdera grāmatiņa, kas aptver abus minētos darbus, nav liela, bet ietver sevī ļoti daudzpusīgu saturu. Visā visumā Ēders nav sevišķi radikāls reformātors: viņš grib novērst tikai svarīgākos trūkumus feodālā iekārtā, tā sakot, restaurēt feodālismu tīrā veidā, kad nebija personīgās nebrīvības un zemnieku klaufas bija regulētas.

*) Öder, Zusätze..., S. 11.

III. Agrārreformu projektu autori Vidzemē

1. Krievijas carienes Katrīnas II attiecības pret zemnieku jautājumu Krievijā un sevišķi Vidzemē

Tā ka Vidzemes apgaismes pirmais periods, kuŗa apskatīšanai ir veltīts šis darbs, chronoloģiski atbilst Krievijas carienes Katrīnas II valdīšanas laikam (1762.—1796.), tad vispirms apskatīsim pašas carienes uzskatus šai jautājumā, jo absolūtisma laikā valdniekam ir liela noteikšana, un bez tam pati cariene Katrīna II ļoti interesējās par apgaismes idejām.

Katrīnas II personības un darbības novērtējumā vēsturnieku starpā valda liela uzskatu dažādība. Daži no viņiem, kā piem. **Solovjovs, Brikners** (Brückner), cildina viņu un kā galveno nopelnu piešķir viņai Krievijas dzīves ievirzīšanu Eiropas kultūras gultnē, ko, pēc viņu domām, laimīgi bija ievadījis Pēteris Lielais. Citi, turpretim, kā piem. **Pokrovskis** un pa daļai **Kļučevskis**, pārmet viņai to, ka viņa ienesusi krievu dzīvē svešas kultūras elementus, kas nevarēja organiski saplūst ar īsti krievisko. Šī lielā diference vēsturnieku spriedumos par Katrīnu II izskaidrojama pa daļai ar krievu vēsturnieku pasaules uzskatu dažādību, jo krievu vēsturnieks „slavofils“ novērtē Katrīnu II citādi nekā „rietumnieks“, bet vēl vairāk ar to, ka Katrīnas II personībā, kā arī viņas personīgā dzīvē un valsts vadīšanā ir daudz pretrunu, kas neļauj izveidot viengabalainu spriedumu par visu viņas valdīšanas laiku. Viņas ārējā politikā atzīmējami lieli panākumi, kā piem. Melnās jūras problēmas atrisināšanā, bet toties neveiksme Polijas jautājuma regulēšanā. Turpretim viņas iekšējā politikā noteikti jāizšķir 2 periodi: 1) liberālais — līdz Pugačova dumpim (1773.—1775.) un 2) konservatīvais — pēc šī dumpja un sevišķi pēc Lielās franču revolūcijas. Katrīnas II personības raksturošanai ļoti vērtīgus materiālus sniedz K. Vališevskis, kas savā grāmatā,*) starp citu, citē kādu carienes 1796. g. maijā rakstīto

*) K. Waliszewski. Katharina II von Russland. Der Roman einer Kaiserin. Preisgekrönt von der Academie Française. Übersetzt von Lissy Radermacher. Paul List Verlag-Leipzig, 1928.

vēstuli, kur viņa pati sevi raksturo šādi: „Es nekad neuzskatīju sevi par radītāju garu; es iepazīnos ar daudziem cilvēkiem, kurus es bez naida un greizsirdības uzskatīju par pārākiem garīgā ziņā. Vienmēr ir bijis viegli mani vadīt, jo, lai

XXXV att. Krievijas cariene Katrīna II.

sasniegtu mērķi, vajadzēja tikai aizrādīt man uz labākām un vairāk pamatotām idejām nekā manējās, un es kļuvi mierīga kā jērs. Tas notika tāpēc, ka es vienmēr ar ilgošanos vēlējos savai valstij tikai vislabāko. Man bija laime — atrast labus

un patiesus principus, un tāpēc man bija lieli panākumi. Mana nelaime bija — vesela rinda kļūdu, par kurām es neesmu vainojama; varbūt tas bija arī tāpēc, ka manus aizrādījumus visā pilnībā neievēroja. Neraugoties uz manu iedzimto piekāpību, es varēju, ja vēlējos, būt arī nepiekāpīga, ja tas man izlikās vajadzīgs. Es nekad nevajāju cilvēkus viņu citādo uzskatu dēļ, bet dažreiz arī es neatkāpos no saviem uzskatiem. Es nevēlos strīdus, jo es esmu novērojusi, ka katrs arvien paliek pie saviem uzskatiem.“*) Kā pozitīvās īpašības Katrīnas II raksturā autors atzīmē viņas patstāvīgās spriešanas spējas, dvēseles stiprumu un labsirdību, bet par negatīvām īpašībām viņš uzskata to, ka viņa ir bijusi vieglprātīga, neuzticējusies cilvēkiem un ka viņas politikas skatu bieži ietekmējusi viņas apvainotā vai glaimotā patmīlība.

Visā visumā viņas valdīšana novērtējama drīzāk pozitīvi nekā negatīvi. Viņa, ārzemiece būdama, bija mācējusi noturēties tik ilgu laiku uz troņa un ļoti labi piemēroties krievu dzīvei. Viņa bija ne tikai piesavinājusies krievu tautas parašas, bet pat tik tālu iedzīvojusies grieķu-katoļu reliģijā, ka ieteica protestantiskiem valdniekiem pieņemt grieķu reliģiju.***) Arī krievu valodu viņa bija tik labi piesavinājusies, ka varēja kļūt pat par krievu rakstnieci. Viņai izdevās apspiest arī Pugačova dumpi un izveidot plašo Krievijas ķeizārvalsti.

Galvenais, ko viņai var pārnest, ir tieši viņas politika zemnieku jautājumā. Viņas uzskati šai jautājumā viņas valdīšanas pirmajā posmā ir samērā diezgan radikāli un spilgti izpaužas viņas sacerētā „Instrukcijā.“****) 1765. g. Katrīna II stājās pie sava galvenā valdīšanas mērķa realizēšanas, pie kam saskaņā ar 1762. g. 5. jūlija manifestu viņa gribēja panākt, „lai katrai valsts iestādei būtu savas robežas un likumi labas kārtības uzturēšanai visās lietās“. Šim nolūkam viņa bija nodomājusi izdot jaunus likumus, kuru pamatā būtu likti XVIII g. s. filosofijas principi. Lai varētu zināt, kā tos pielietot praksē, vajadzēja izpētīt krievu tautas

*) Ibid., 224.

**) Ibid., 279.

****) Ihrer Kayserlichen Majestät Instruction für die Verfertigung des Entwurfs zu einem neuen Gesetz-Buche verordnete Commission. St.-Petersburg, gedruckt bey der Kayserlichen Academie der Wissenschaften, 1770 (krievu, latīņu, vācu un franču valodās).

patiesās vajadzības un vēlēšanās. Šim nolūkam viņa nolēma 1767. g. sasaukt sevišķu tautas pārstāvju komisiju. Šai komisijai viņa tad arī deva vispārējas direktīvas speciālas „Instrukcijas“ veidā. Autore savā darbā bazējas uz Monteskjē darbu „Likumu gars“ („Esprit des lois“) un Bekaria darbu „Par noziegumiem un sodiem“, kā arī uz dažiem citiem tā laika politiskiem apcerējumiem. Pie šī darba autore strādāja 2 gadus (1765.—1767.), nevienam par to neminot, un tikai tad, kad darbs jau bija gatavs, viņa sāka to rādīt ievērojamākiem tā laika krievu politiķiem. Viņi uzskatīja šo darbu par pārāk revolūcionāru, un tad sākās darba cenzēšana. Tā tad Katrīnas II „Instrukcija“ tagadējā veidā ir jau lielā mērā saīsināts un pārstrādāts darbs. Tomēr arī šādā veidā tā izplatīšana XVIII g. s. Francijā bija aizliegta. „Instrukcija“ tagadējā veidā sastāv no pirmatnējām 20 nodaļām, kas sadalītas 526 paragrafos. 1768. g. „Instrukcija“ paplašināta ar 2 papildnodaļām (par policiju un valsts saimniecību), un tādā kārtā paragrafu skaits galīgā veidā pieauga līdz 655. Katrīna II vispirms pasvītro, ka Krievijas plašajai valstij nepieciešama vienota absolūta vara (II nod.). Tālāk, saskaņā ar sava laikmeta garu, cariene deklarēja pilsoņu vienlīdzību likuma priekšā un „brīvību“ likuma robežās (V nod., 34—39 paragrafi). Autore deklarē arī sirdsapziņas brīvības principu (XX nod., 496—497 paragr.). Viņas uzskatos par sodiem jūtama humānā laikmeta ietekme: viņa neatzīst pilsoņu spīdzināšanu pie izmeklēšanas (VIII nod., 96. par. un IX nod. 123. paragr.). Tomēr nāves sodu atcelt viņa vēl neuzdrošinās (VII nod., 79. paragr.). Vispārīgi viņa cer novērst noziegumu izcelšanos ar sodu mīkstināšanu (VIII, 85.), ar izglītības veicināšanu (X, 245.) un tikumu godalgošanu (X, 247.). Līdz šim apskatītie Katrīnas II politiskie uzskati liecina par autores humāno un liberālo domu virzienu.

Turpretim tais paragrafos, kur ir runa par sociāliem jautājumiem, vairs nav noteiktu prasību, bet izteiktas tikai autores vēlēšanās. Saskaņā ar dabisko tiesību teoriju cariene grib rūpēties par visu pilsoņu labklājību, tomēr tikai „tik tālu, cik to atļauj veselais prāts“ (XI, 252.). Par visas valsts saimniecības pamatu viņa atzīst zemkopību (XIII, 294., 297., 313.; XXII, 606.), bet zemkopība, pēc viņas domām, nevar uzplaukt, ja zemniekam zeme nepieder privātipašumā (XIII, 295.). To viņa motīvē šādi: „Tas dibināts uz ļoti vienkārša principa.

Katrs cilvēks rūpējas vairāk par to, kas viņam pieder, nekā par to, kas pieder citam. Viņš neizrāda nekādu centību tādā lietā, par kuŗu viņam ir bažas, ka kāds cits to viņam varētu atņemt" (XIII, 296.). Viņa runā pat par zemes sadalīšanu pēc romiešu parauga tām ģimenēm, kuŗām nekāda zeme nepieder (XII, 280.).

Cariene grib ierobežot verdzības izplatīšanos. „Tālāk mums jāizvairās cilvēkus padarīt par vergiem, izņemot tos gadījumus, kad ārkārtīga nepieciešamība pamudina to darīt, un arī tad nevis personīgās interesēs, bet gan valsts labā; tomēr, kas zīmējas uz šo valsts labumu, vēl rodas jautājums: cik bieži tas īstenībā ir?“ (XI, 253.). Lai gan te par zemniekiem tieši nekas nav minēts, tomēr pēc turpmākā konteksta, man liekas, var spriest, ka te ir domāti zemnieki. „Nevajaga uzreiz un ar vispārēju likumu piešķirt daudziem dzimtcilvēkiem brīvību“ (XI, 260.). Vislabāk novērst tos cēloņus, kas varētu veicināt dzimtlaužu sacelšanos (XI, 263.), tomēr, kas būtu konkrēti darāms, netiek minēts. Gandrīz vienīgais konkrētais priekšlikums zemnieku labā visā šai carienes darbā ir priekšlikums regulēt zemnieku nodevas. Pēc viņas domām, Krievijā uzplauktu zemkopība un iedzīvotāju skaits strauji pieaugtu, ja muižnieki neprasītu no zemniekiem tik lielas nodevas, kas liek tiem uz ilgāku laiku atstāt savu ģimeni un mājas, lai ar blakus peļņu sagādātu vajadzīgos līdzekļus (XII, 270.—271.). Carienei sevišķi nepatīk tas apstāklis, ka lielākā daļa muižnieku ir pārvērtuši kļaušas naudā un nemaz nerūpējas par to, kā zemnieks tiek pie šīs naudas (XII, 269.).*) Galvenais motīvs, kā liekas, kas pamudināja carieni rūpēties par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, ir valsts iedzīvotāju skaita samazināšanās. Zemniekiem pa lielākai daļai esot 12,15, pat 20 bērnu, bet retos gadījumos pat tikai ceturtā daļa no tiem sasniedzot pilngadību. Tā tad te katrā ziņā esot meklējama kāda vaina: vai nu uztura līdzekļu ziņā, vai arī dzīves veidā, vai audzināšanā. Šie trūkumi būtu katrā ziņā novēršami, lai valsts varētu uzplaukt (XII, 266.). Kādā citā vietā cariene nostata iedzīvotāju skaita

*) Krievu vēsturnieks Kļučevskis domā, ka šai parādībai ir 2 cēloņi: politiskais un saimnieciskais: 1) muižnieki baidījās no zemnieku nemieriem un 2) uzskatīja šādu saimniekošanas veidu par ērtāku un ienesīgāku. Проф. Ключевский. Курс русской истории, ч. V, Петербург, 1-ое изд., 1921, 101.

pieaugšanu tiešā atkarībā no uztura līdzekļu sagādāšanas iespējamības. „Visur tur, kur ir labi dzīves apstākļi, iedzīvotāju skaits pieaug“ (XII, 274.). Visā visumā, cik var spriest no Katrīnas II „Instrukcijas“, savos politiskos uzskatos viņa ir apgaismotā absolūtisma pārstāve, pie kam savās autobiogrāfiskās piezīmēs viņa ir pat vēl radikālāka. Tā, piem., 1789. g. viņa, starp citu, raksta: „Es augstu vērtēju filosofiju, jo pēc savas pārlicības es vienmēr esmu bijusi īsta republikāne. Es gan atzīstu, ka šī pārlicība ir pretrunā ar manu neaprobežoto varu, bet neviens Krievijā nevarēs apgalvot, ka es to esmu nelietīgi izmantojusi.“*) PieKatrīnas II sevišķi spilgti izpaužas nesaskaņa starp viņas teorētiskajiem uzskatiem un praktisko darbību. Tas, domājams, attiecas arī uz viņas sociālajiem uzskatiem. Par tiem mums grūti spriest, jo viņas sarakstītā „Instrukcija“ nav uzglabājusies pirmatnējā, bet gan saīsinātā un saskaņā ar krievu muižnieku uzskatiem pārredīgētā veidā. Interesanti atzīmēt, ka vēl priekš Krievijas troņa iegūšanas 1761. g. viņa jau bijusi sarakstījusi „Projektu par dzimtcilvēku pakāpenisku atbrīvošanu ar likumu, kas nodrošinātu brīvību visiem tiem zemniekiem, kas mainītu dzīves vietu sakarā ar muižas pārdošanu.“***)

Krievu vēsturnieks Kļučevskis ieskata 3 iespējamus zemnieku jautājuma atrisināšanas veidus Krievijā Katrīnas II laikā: 1) atbrīvot zemniekus no muižnieku varas un nesaistīt viņus arī pie zemes, tas ir, atbrīvot zemniekus bez zemes, kas novestu valsti pie saimnieciskas un politiskas katastrofas, 2) atbrīvot zemniekus no muižnieku varas, saistot tomēr viņus pie zemes, tas ir, ievest tādu stāvokli, kāds apmēram radās Krievijā pēc 1861. g. reformas, un 3) saistīt zemniekus pie zemes un atstāt arī muižnieku varā, kuŗa būtu ļoti noteikti formulēta likumā.***) Katrīna II neizvēlējās nevienu no šiem veidiem, bet gan vēl vairāk nostiprināja un paplašināja muižnieku varu pār zemniekiem. Viņas valdīšanas laikā dzimtbuve

*) K. Waliszewski. Katharina II, Leipzig, 1928, 261—262.

**) Проф. С. Θ. Платоновъ, Лекции по русской истории, СПб., 1901, 535-536.

***) Проф. Ключевский, Курс русской истории, ч. V, Петербург, Гос. изд., 1921, 98.

pieauga kvantitatīvi un kvalitatīvi. 1783. g. Katrīna II aizliedza arī Mazkrievijā zemnieku brīvo pāreju no viena muižnieka pie otra. Bez tam, lai gan jau Pēteris III ar savu 1762. g. 18. februāra manifestu bija atbrīvojis muižniekus no obligātā kara dienesta, Katrīna II turpināja dāvināt muižniekiem valsts muižas un pie tam pat vēl devīgāk nekā agrāk. Vairāki Katrīnas II izdotie likumi veicināja dzimtbuves kvalitātīvo attīstību. Tā, piem., 1765. g. likums piešķīra muižniekiem tiesības nosūtīt zemniekus spaidu darbos, 1767. g. likums aizliedza zemniekiem iesniegt sūdzības carienei par muižnieku patvaļīgo rīcību, 1792. g. likums atļauj muižniekiem pārdot zemniekus ūtrupē, tikai nelietojot šai gadījumā parasto āmuru. Raksturīgi, ka 1785. g. muižniekiem dāvātā „Žēlastības grāmatā“ Katrīna II, atzīmē-

XXXVI att. Krievu zemnieku istaba XVIII g. s.

jot muižnieku personīgās un mantas tiesības, ne vārda nemin par zemniekiem, un tādā kārtā viņa it kā atzīst tos par muižnieku lauksaimniecības inventāra vienkāršu sastāvdaļu.

Ar zemnieku jautājuma pētišanu Krievijā XVIII un XIX g. s. ļoti daudz ir nodarbojies krievu vēsturnieks **Semevskis.***) Saskaņā ar viņa pētījumiem dzimtbuve Krievijā XVIII g. s. otrā pusē raksturojama šādi:

1) zemnieks ir spiests pilnīgi paklausīt muižniekam visos tais gadījumos, kas nerunā pretim vispārējiem valsts likumiem;

2) viņam nav tiesības mainīt dzīves vietu;

3) viņš var precēties tikai ar muižnieka atļauju (bet muižnieks nedrīkst viņu piespiest precēties!!);

4) viņam jāizpilda visādas klaušas un jāmaksā visādas nodevas, tikai ja tās nenoved pie viņa saimniecības galīgas izputēšanas;

5) muižnieks var viņu pārvest no viņa sīkās saimniecības uz muižu un arī otrādi;

6) muižnieks var arī pārvietot un pārdot zemniekus — bez zemes vai arī ar zemi, tiklab visu sādžu uzreiz, kā arī atsevišķi;

7) viņš var pasludināt galīgu spriedumu zemnieka sūdzības lietā, tikai kriminālnoziedzumu gadījumā zemnieki padoti vispārējām valsts tiesām;

8) viņš var sodīt zemniekus pēc sava ieskata, tikai nepadarot tos par invalidiem, kā arī neapdraudot viņu dzīvību;

9) muižniekam ir tiesība nodot zemnieku „zaldātos“, nosūtīt uz Sibīriju un nodot spaidu darbos;

10) zemniekiem aizliegts sūdzēties par muižniekiem; tikai tai gadījumā, ja muižnieks ir galīgi izpostījis zemnieka saimniecību, vai arī pārāk nežēlīgi izturējies pret zemniekiem, viņa muižu var pārņemt valdība savā aizbildniecībā;

*) Semevskis sarakstījis par zemnieku jautājumu Krievijā šādas 2 grāmatas: 1) Крестьяне въ царствованіе императрицы Екатерины II, 1881, 2) Крестьянскій вопросъ въ Россіи въ XVIII и первой половинѣ XIX вѣка, т. I. и II, СПб., 1888. Otrās grāmatas I daļa ir svarīga vēl tai ziņā, ka te ir apskatīti arī daži apgaismes pārstāvji Vidzemē, kā arī minēti tie nedaudzie raksti par dažiem Vidzemes apgaismes pārstāvjiem, kas ir publicēti krievu valodā XIX g. s., bet kas, diemžēl, man pašlaik nav pieejami, jo tie ir iespiesti tādos krievu vecos žurnālos, kas tagad ir bibliogrāfiski retumi.

XXXVII att. Krievu zemnieku pēršanas aina.

11) zemniekiem nav tiesību iegādāties sev nekustamu īpašumu; arī viņu kustināmā īpašuma pārvaldīšana nav nodrošināta pret muižnieka patvaļīgo iejaukšanos;

12) dzimtbuve pāriet no vecākiem uz bērniem;

13) zemniekiem jāmaksā valstij personīgais nodoklis („galvas nauda“), kā arī jāiet kara dienestā un jāizpilda dažādas sabiedriskas klaušas par labu valstij. Muižniekiem uzlikts par pienākumu rūpēties par dzimtcilvēku uzturēšanu un atbildēt par to, ka viņi kārtīgi izpildīs savus pienākumus pret valsti.

Dzimtbuves nelabvēlīgās sekas krievu tā laika saimnieciskā, sabiedriskā un garīgā dzīvē ļoti spilgti tēlo krievu vēsturnieks **Kļučevskis**.*) Muižnieki dzīvoja pilsētās un nenodarbojās ar lauksaimniecību, un tāpēc šī kultūras nozare bija ļoti prīmīva. Tā kā zemnieki nedrīkstēja pārvietoties, tad, lai gan Maskavas guberņā dzīvoja $\frac{1}{3}$ no visiem zemniekiem un arī pārējās centrālās guberņās bija pārāk daudz iedzīvotāju, pārvietošanās uz auglīgām un maz apdzīvotām Dien-

*) Проф. В. Ключевский, Курс русской истории, ч. V. Петербург, Гос. изд., 1921, 99-134.

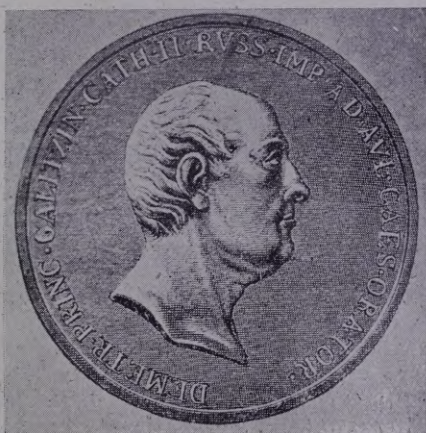
vidkrievijas gubernām nenotika. Tā ka zemnieku manta piederēja muižniekam, tad viņiem nebija tiesību nedz kaut ko pirkt, nedz pārdot, un tāpēc tika aizkavēta arī pilsētu un tirdzniecības attīstība. Sociālā ziņā tieši XVIII g. s. otrā pusē bija radusies ļoti liela plaisa starp krievu zemniekiem un privilēģētām kārtām. Ja agrāk muižnieku plašās tiesības varēja attaisnot ar viņu obligāto kara dienestu, tad muižnieku atbrīvošana no šiem pienākumiem (saskaņā ar 1762. g. 18. februāra manifestu) radīja tautas masās nefaisnības izjūtu un vēlēšanos nokratīt arī no sevis smagos pienākumus.

Ar to arī izskaidrojams, kāpēc Katrīnas II laikā izcēlās ļoti daudz zemnieku nemieru. Dzimtbuves attīstībai un muižnieku atbrīvošanai no obligātā kara dienesta bija vēl svarīgākas sekas tā laika garīgā un tikumiskā dzīvē. Muižniekiem bija radies ļoti daudz brīva laika, un viņi sāka to aizpildīt ar sabiedriskās dzīves izveidošanu, kas tomēr izpaudās tikai kultūras ārējā satura piesavināšanā. Tas ir laiks, kad krievu muižnieki ārkārtīgi aizrāvās ar franču dzīves paraugiem. Arī franču apgaismes idejas nokļuva tā laika Krievijā, tomēr krievu muižnieki nespēja šīs idejas pilnīgi izprast un pārveidot, lai piemērotu tās krievu tā laika reālās dzīves uzlabošanai. Tā, piem., kņaziene Daškova, kas jaunībā aizrāvās ar franču literātūru, savās vecuma dienās apmetās Maskavā un nonāca tik tālu, ka visu savu jūtu dzīvi pārnesa uz žurkām, kurās viņa bija sev pieradinājusi. Viņa vairs nepieņēma viesus, nerūpējās par saviem bērniem, pārmācīja savu kalponi, bet kaut kādas žurkas nejauša nelaime spēja aizkustināt viņu līdz sirds dziļumiem. „Sākt ar Voltēru un beigt ar žurku pieradināšanu mācēja tikai Katrīnas II laikmeta cilvēki“, saka par viņu prof. Kļučevskis.*) Pēc šī paša vēsturnieka domām Katrīnas II laikmeta nozīme ir tā, ka šai laikmetā krievu tauta iepazinās ar Rietumeiropas idejām, kurām bija svarīga nozīme turpmākā Krievijas vēsturē. Katrīnas II izturēšanos zemnieku jautājumā viņš tomēr neattaisno šādu divu motīvu dēļ: 1) tai laikā jau bija arī krievu liberālie muižnieki, uz kuriem cariene varēja atbalstīties savu reformu realizēšanā, un 2) muižnieku atbrīvošana no obligātā kara dienesta deva valsts varai pietiekošu pamatu atcelt arī šīs kārtas privilēģijas. Tomēr man šķiet,

*) Ibid., 135.

ka Katrīnai II nebūtu izdevies noturēties uz Krievijas troņa, ja viņa sāktu realizēt radikālās agrārreformas, jo viņa ieguva troni tikai pateicoties krievu muižnieku atbalstam. Vēlēšanās kaut ko darīt šai jautājumā viņai varbūt bija, jo uz to zināmā mērā norāda viņas aktivitāte agrārā jautājuma kārtošanā Vidzemē. Protams, te liela nozīme piešķirama vēl diviem, varbūt vēl svarīgākiem, apstākļiem: 1) viņa ar savu uzstāšanos pret Vidzemes vācu muižniekiem gribēja pierādīt, ka viņas politika ievēro krievu valsts nacionālās intereses; 2) viņa gribēja demonstrēt Rietumeiropai savu liberālismu. Šo Katrīnas II tieksmi izmantot savā labā reklāmu un presi un cenšanos iegūt labvēlību apgaismes ideju saviņņotā Rietumeiropā pasvītro arī **K. Vališevskis**.*)

Carienes Katrīnas II liberālo uzskatu propagandēšanā Francijā liela loma piešķirama Krievijas sūtnim Parīzē (no 1762. līdz 1768. g.) kņazam **Dimitrijam Goļicinam**, kas sarakstījās ar savu radnieku Krievijas vice-kancleru kņazu Aleksandru

XXXVIII att. Krievijas sūtnis Parīzē
kņazs D. Goļicins.

Goļicinu. Šis vice-kanclers rādīja sava Parīzes radnieka vēstules carienei, jo šais vēstulēs tas deklarēja savus uzskatus par zemnieku stāvokļa uzlabošanu Krievijā. Cariene rakstīja piezīmes pie šiem agrārreformu projektiem, pēc tam deva

*) K. Waliszewski, Katharina II, Leipzig, 1928, 288, 296.

vēstules atpakaļ vice-kancleram, kas par šīm carienes piezīmēm savukārt ziņoja savam Parīzes radniekam. Kņazs Dimitrijs Goļicins zināja par to un tāpēc it kā polemizēja ar pašu carieni, kā arī darīja viņas uzskatus zināmus Parīzes salonos. Sarakstīšanās notika franču valodā. Šīs vēstules līdz šim nav vēl visas publicētas. To saturu konspektīvi atstāsta Semevskis. *) Savā 1765. g. 3. sept. vēstulē, kas līdz šim vēl nav publicēta, kņazs Dimitrijs Goļicins cildina Dānijas ķēniņienes Sofijas Magdalēnas agrārreformu viņai piederošās muižās (mērena noma, noteiktas braukšanas kļaušas, no pārējām kļaušām — tikai komūnālās kļaušas).

Parīzes sūtnis bazējās uz Rožera „Vēstulēm par Dāniju“ (II sējums), kurš pēc autora nāves pabeidzis Reverdils. Izrādās, ka reformas panākumi lieliski: ienākumi pavairojušies par $\frac{1}{3}$. Sakarā ar to vēstules autors cildina īpašuma tiesības uz zemi: šīs tiesības ir visas valsts labklājības pamats, bez tām nevar uzplaukt ne zinātne, ne māksla. Šo domu autors motivē ar piemēriem no Francijas, Anglijas un Itālijas vēstures, kā arī ar citātiem no Jūma rakstiem.

Uz šo vēstuli vice-kanclers atbild, ka arī pēc viņa domām privātīpašuma tiesības attīstot tēvijas mīlestību, tikai viņš baidoties, vai tik plašā valstī kā Krievija varēšot šādu reformu strauji realizēt. Tad arī Parīzes sūtnis plašāk deklarē savus uzskatus savā 1765. g. 30. okt. vēstulē. Pēc viņa domām reformas varot rasties tikai labprātīgi, piemēram, tās varētu nākt no pašas carienes puses, gan jau tad muižnieki sekošot: a) savu interešu un patriotisma dēļ, b) vēlēdamies sagādāt patikšanu carienei un c) imitēšanas tieksmes dēļ. Tālāk autors aizrāda uz to, ka zemnieki tad būšot bagātāki, kā arī samazināšoties muižas ļaužu skaits. Beidzot, viņš ieteic ievest zemnieku privātīpašuma garantēšanai divus ceļojošus tiesnešus (pēc Anglijas parauga) un lielākās pilsētās — tribūnālu (pēc senās Romas parauga).

Interesantas ir carienes piezīmes pie šīs vēstules: te viņa it kā polemizē ar franču liberālajiem uzskatiem. Viņa atzīst, ka muižas ļaužu ir par daudz, kā arī to, ka valdībai jāizstāv zemnieki un jāievēd zemnieku privātīpašuma tiesības. Tomēr

*) В. Семевскій, Крестьянскій вопросъ въ Россіи въ 18. и первой половинѣ 19. вѣка. Т. I, С. - Петербургъ, 1888, 23-37.

viņa apšaubā to, ka pie jaunās kārtības zemnieki būs bagātāki, tāpat viņa šaubās par sava personīgā piemēra lielo nozīmi. Carienes piezīmes pierāda viņas kritiskās spriešanas spējas, ko atzīmē arī Parīzes sūtnis savā 1766. g. 12. janv. vēstulē. „Jūsu iebildumi lika man no jauna pārdomāt visu to, ko es jums paziņoju šai jautājumā, un jūsu spēcīgie argumenti piespieda mani padoties, jo, pēc manām domām, valsts pārvaldīšanā nav nekā bīstamāka, kā pāriet no vienas galējības pie otras.“ Te mēs redzam, ka Parīzes sūtnis, kas bija aizrāvis ar Dānijas un Anglijas dzīves apstākļiem un franču idejām, pamazām sāk samazināt savu programmu, sāk baidīties, ka zemnieki ļaunprātīgi izmantošot savu brīvību, nodošoties slinkumam, un tāpēc viņš, beidzot, liek priekšā piešķirt zemniekiem privātīpašuma tiesības tikai uz kustināmo mantu.

No carienes turpmākām piezīmēm redzams, ka viņa nebaidās no tā, ka zemnieki ļaunprātīgi izmantos savu brīvību, bet gan negrib radīt neapmierinātību muižniekos. Viņa apsver šo reformu arī no financiālās puses un nonāk pie pārliecības, ka ceļojošo tiesnešu uzturēšanai būs jāizlieto visi ienākumi no valsts muižām, un vice-kanclers vēl piebilst, ka vajadzēs arī ievest šo tiesnešu kontrolēšanai speciālus ierēdņus, kas savukārt prasītu jaunus izdevumus. Parīzes sūtņa galvenais reformu motīvs ir valsts ienākumu pavairošana un turīgas trešās kārtas izveidošana. Tomēr viņš arī saprot, ka „cilvēki nekad nepārmaina savus uzskatus vienā dienā, un jo dīvaināki un muļķīgāki ir mūsu aizspriedumi, jo lielāka vara tiem ir pār mūsu prātu.“ Tāpēc valdības uzdevums, pēc viņa domām, ir nevis izdot likumus, kas paši par sevi būtu vispilnīgākie, bet gan tādus, kurus var izpildīt.

Ar carieni Katrīnu II iestājās vispārīgi jauns laikmets krievu valdības attiecībās pret Vidzemi, kā arī Igauniju. Krievu valdības pirmie 50 gadi (1710.—1760.) bija ļoti labvēlīgi šo gubernu privilēģētām kārtām. 1710. g. krievu cara parakstītos „Vienošanās nosacījumos“ bija nodrošinātas muižnieku un pilsētu privilēģijas un šo provinču plaša pašvaldība. Krievu cars Pēteris I bija gan pie šī dokumenta parakstīšanas 1710. g. 30. IX pievienojis tam arī svarīgu piezīmi, ar kuru nodrošināja savas valsts intereses un pirmtiesības, kā arī 1712. g. 1. martā, apstiprinot muižnieku un pilsētu privilēģijas, bija pievienojis šādu ierobežojumu jeb klauzulu: „... c i k t ā l u t ā s s a s k a-

nojamās ar mūsu valsts likumiem un ierīkojumiem.“*) Tā kā krievu valdība XVIII g. s. sākumā bija pārāk aizņemta ar dažādām valsts iekšējām lietām un arī nebija pietiekoši stipra, lai iejauktos jauniegūto provinču iekšējā dzīvē, tad šīs provinces dzīvoja gandrīz patstāvīgu dzīvi, un vienīgais sakars ar plašo Krievijas valsti pastāvēja krievu tautības ģenerāl-gubernātoru iecelšanā. Pie katras valdnieku maiņas Krievijā Vidzemes muižnieku delegātiem izdevās iegūt līdzšinējo privilēģiju apstiprināšanu. Katrinas II valdīšana Krievijā (1762.—1796.) atnesa radikālas pārmaiņas šai ziņā. Lai gan Vidzemes muižnieku delegātam Aizkraukles baronam Kārlim Frīdriham Šulcam izdevās panākt Vidzemes līdzšinējo privilēģiju apstiprināšanu, tomēr viņam jau nācās sastapties ar ļoti stipru pretestību krievu galma aprindās, un tikai viņa diplomātiskā veiklība un carienes labvēlība noveda pie tā, ka viņš cīņu nezaudēja.***) Lai gan cariene apstiprināja Vidzemes muižnieku un pilsētu privilēģijas, tomēr viņa vēlējās centralizēt plašo Krievijas valsti, kā tas redzams jau no viņas 1764. g. februārī dotās instrukcijas Senāta ģenerāl-prokuratoram kņazam Vjazemskim pie viņa iecelšanas amatā: „Mazkrievija, Vidzeme un Somija ir provinces, kuŗas pārvalda uz sevišķu apstiprinātu privilēģiju pamata. Šīs provinces, kā arī Smolenskas guberņu, vajadzētu censties pakāpeniski pārkrievot, lai tās turpmāk vairs neraudzītos kā vilki mežā. Šo lietu varētu viegli ievadīt, ja šo provinču pārvaldīšanai izraudzītu sapratīgus cilvēkus.“***) Lai personīgi iepazītos ar Igaunijas un Vidzemes stāvokli, cariene 1764. g. vasarā mēneša laikā apceļoja šīs provinces, pie kam apmeklēja Tallinu, Pērnavu, Rīgu, kā arī Jelgavu un caur Tartu atgriezās Pēterpilī. Cariene nenodevās tikai svinībām un izpriecām, bet centās iepazīties arī ar pilsētnieku un laucinieku dzīves apstākļiem. Viņas uzmanību zemnieku smagajam stāvoklim Vidzemē jau bija piegriezis pašai ķeizarienei personīgi pazīstamais mācītājs Eizens,

*) И. И. Высоцкий. Очерки по истории объединения Прибалтики съ Россіей (1710. — 1910). Вып. I. Русская Государственность, Рига, 1910, стр. 2.

**) J. Eckardt. Livland im 18. Jahrhundert. Bd. I, Leipzig, 1876, 288—297. Viņa „Delegationsbericht“ pamatvilcienos iespiests V. fon Boka grāmatā „Livländische Beiträge“, Neue Folge, Bd. I, Leipzig, 1870, 82.

***) Citēts pēc S. N. Sivicka grāmatas „Отечественная война въ Прибалтійскомъ краѣ“ (1812—1912), ч. I. Историческій очеркъ Прибалтійскаго края въ 18. столѣтїи, Рига, 1912, 56.

viens no spilgtākiem apgaismes pārstāvjiem Vidzemē. Pēc atgriešanās Pēterpilī cariene ar Vidzemes ģenerālgubernatora grāfa **Georga fon Brauna** (Browne) starpniecību pieprasīja no Vidzemes muižniekiem uzlabot zemnieku stāvokli. Ģenerālgubernatora priekšlikumi nāca apspriešanā 1765. g. landtāgā, kur lielākā daļa muižnieku bija pret reformām, tikai Aizkraukles barons K. F. Šulcs, kas labi pazina noskaņojumu krievu tā laika galma aprindās, centās pierunāt landtāga dalībniekus realizēt mērenas reformas, lai neiejauktos krievu valdība un nerealizētu tās daudz radikālākā veidā. Beidzot, cariene ierosināja arī vispārīgi Krievijas zemnieku jautājuma diskutēšanu ar godalgas izsludināšanu labākiem rakstiem par šo jautājumu tā saucamajā „Brīvajā oikonomiskā sabiedrībā“ (Вольное экономическое общество). Starp godalgotiem autoriem bija arī divi Vidzemes apgaismes pārstāvji: **Velners** (Wöllner) un **Meks** (Meck). Līdz ar to tagad tuvāk piegriezīsimies Vidzemes apgaismotāju vecākai ģenerācijai.

2. **Johans Georgs Eizens** (1717.—1779.)

Apgaisme Vidzemē sākumā izplatās galvenā kārtā garīdznieku vidū. Raksturīgi, ka lielākā daļa Vidzemes apgaismes pārstāvju komplektējas vai nu no ienācējiem no Vācijas, vai vismaz no tādām personām, kas izglītojušās Vācijā. Viens no pirmajiem un spilgtākiem apgaismes pārstāvjiem Vidzemē ir mācītājs **Johans Georgs Eizens**.*) Viņš ir dzimis 1717. g. 19. janvārī Bolsingas muižā Dienvidvācijā. Sākumā viņš mācījās tēva mājās sava tēva Gotfrīda Eizena vadībā, kas bija mācītājs, pēc tam divus gadus Veisenburgā pie skolotāja J. A. Dēderleina (Döderlein), kas attīstīja viņā interesi uz valodām un fiziku, un, beidzot, viņš studēja Jēnā no 1737. g. marta līdz 1740. g. oktobrim. Viņa studijas bija ļoti plašas, jo blakus dogmatikai, morālei, baznīcas vēsturei, homilētikai, eksēģētikai un ebrēju valodai viņš studēja arī loģiku, metafiziku, kanoniskās tiesības, matemātiku, fiziku, statistiku, medicīnu un tautas ārst-

*) Isus Eizena biogrāfiskus datus un viņa rakstu sarakstu sniedz Joh. Fridr. fon Reke un Kārlis Eduards Napīrskis savā grāmatā „Allg. Schriftsteller- und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland und Kurland“. Bd. I, Mitau, 1827. Plašākas un svarīgākas ziņas par Eizenu sniedz Fr. Konrads Gadebušs savā „Livländische Bibliothek nach alphabet. Ordnung“, I Th., Riga, 1777, 250—289.

niecību. 1740. g. viņš atgriezās savā dzimtenē, izturēja pārbaudījumus Ansbachā un sāka nodarboties kā luterāņu mācītājs. Tā kā arī viņa dzimtenē arvien vairāk sāka nostiprināties jezuīti, viņš, izvairīdamies no viņu vajāšanām, devās 1741. g. pavasarī uz Vidzemi, kur bija nodomājis uzkavēties tikai īsu laiku. Tomēr viņam vairs nebija lemts atgriezties savā dzimtenē. 4 gadus viņš pavadīja Vidzemē kā mājskolotājs un 1745. g. kļuva par mācītāju Tormas un Lohuses draudzēs (netālu no Tartu). Tā kā viņam savas algas dēļ nācies ilgi tiesāties, tad viņš savas eksistences nodrošināšanai sācis izmantot savas zināšanas medicīnā un sevišķi dažādu medikāmentu pagatavošanā, no kuriem sevišķi pazīstama bi-

XXXIX att. Igaņu
zemnieku zēns no Vi-
landes apr.
(pēc Broces, III, 79).

jusi viņa „tinctura dulcis“. 1750. g. viņš sācis rakstīt „Teoloģijas morāli“, tomēr pēc ilgāka laika to atmetis. Ap to pašu laiku viņš sarakstījis igauņu valodā kādu grāmatu dārzkopībā, kā arī sācis izstrādāt jaunu tautsaimniecības sistēmu (ein neues Kameralssystem), kur viņš gribējis pierādīt, ka dzimtbuve ir visu valsts trūkumu, turpretim privātipašums valsts labklājības cēlonis. Tā īstenībā ir arī Eizena pamatdoma viņa sociālajos uzskatos.

Tomēr šī ideja neatrada atbalsi viņa apkārtņē, kā to atzīmē viņam labvēlīgais laika biedrs Gadebušs. „Viņš bija izbrīnījies par to, ka šī patiesība bija tik sveša tiem, kuŗu vidū viņš dzīvoja, un ka tiem, kuŗus viņš iepazīstināja ar savu mācību, radās pavisam pretējas domas par to. Viņš to uzskatīja kā aizspriedumu sekas un domāja, ka daži cilvēki nevar atteikties no tām parašām, kuŗas viņos ir nostiprinājušās no pašas bērnības.“*) Te mēs redzam, ka šis apgaismes pārstāvis dzīves īstenībā iepazinās ar tradīcijas lielo lomu sabiedriskā dzīvē. Tomēr viņš nezaudēja cerību uz labākiem laikiem. Patiešām, 1760. g. viņa uzskati jau ir kļuvuši populārāki: ar tiem iepazīstas ģenerālis brīvkungs fon Lēvens (Löwen), kas iepazīstina ar tiem arī lielkņazu Pēteri Feodoroviču, kas ar savu galmu uzturējās Oranienbaumā. Eizena raksti iegūst lielkņaza ievēribu, tā ka viņš, kļūdams par Krievijas caru, uzaicina Eizenu ierasties Pēterpilī. Tomēr, kā izrādījās, cars Pēteris III nemaz nedomāja par zemnieku brīvlaišanu, bet gribēja Eizenam dot citu uzdevumu — izstrādāt projektu par vācu karapulku noņemšanu Vidzemē.***) Cars Pēteris III nepaguva realizēt savu Vidzemes kolonizēšanas projektu, jo viņu gāza no troņa viņa sieva Katrīna. Notiekot valdnieku maiņai, Eizens atgriezās mājās. Tā kā viņš jau bija populārizējis savas idejas arī Pēterpils salonos, viņš nolēma izstrādāt plašu projektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Par Eizena uzturēšanos Pēterpilī un tās tuvākā apkārtņē drīz pēc Katrīnas kļūšanas par krievu carieni Gadebušs nekā nemin, domājams tāpēc, ka, rakstot par Eizenu 1777. g., viņam bija jāņem vērā krievu carienes uzskatu maiņa. Tomēr pats Eizens stāsta sava „Filantrōpa“ priekšvārdos, ka cariene Katrīna II uzaicinājusi viņu uz Pēterpili, un tur kņazs Orlovs uzdevis viņam izstrādāt plānu, kā ievest zemnieku īpašuma tiesības uz zemi Ropšas muižā. Šis plāns bijis jau apstiprināts, bet tad uzreiz nezināmu iemeslu dēļ palicis nerealizēts. Par to Eizens savā „Filantrōpā“ saka: „Vai nu es nebiju piemērots lielajai pasaulei, vai arī tā nebija piemērota man; vai nu es to nepazinu, vai tā nepazina mani?“***)) Cariene Katrīna II, ar kuŗu Eizens

*) Frdr. Konr. Gadebusch, Livl. Bibliothek, I Th., Riga, 1777., 252.

***) Joh. Georg Eisen, Der Philanthrop, I Stück, Mitau, 1777, Vorrede.

***)) Joh. Georg Eisen, Der Philanthrop, Mitau, 1777, Vorrede.

jau bija iepazīstināts, domājams, nolēma labāk izmantot viņu kā publicistu cīņai pret Vidzemes muižniekiem, pēc tam kad bija iepazīsies ar viņa projektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Eizena pamatdoma bija, ka zemes piešķiršana zemniekiem privātīpašumā nāks par labu valstij, muižniekiem un zemniekiem. Viņš bija jau sagatavojis iespiešanai rakstu par šo jautājumu, kā to atzīmē savās vēl līdz šim npublicētās piezīmēs Cukmantelis, kas iepazīsies ar Eizenu Pēterpilī. „Bet grūti būs,“ piezīmē viņš, „dabūt atļauju iespiest šo darbu, jo Krievijā nevēlas tamlīdzīgu pārmaiņu.“ Par šīm piezīmēm min Suchomļinovs savā rakstā „No Berlīnes („Изъ Берлина“)*) Cariene Katrīna II uzdeva Eizenam sagatavot iespiešanai rakstu par dzimtbuves trūkumiem. Tā radās Eizena anōnīmais raksts — Vidzemes patriota „Dzimtbuves apraksts, kā tā tika ieviesta Vidzemes zemniekiem“ („Eines livländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Livland über die Bauern eingeführt ist“), kas iespiests 1764. g. akadēmiķa Millera izdotā „Rakstu krājumā par Krievijas vēsturi“ („Sammlung Russischer Geschichte“, Bd. IX, 491—527). Eizens, domājams, bija iepazīstinājis carieni ar sava plašā darba programmu un varbūt arī ar dažiem uzmetumiem, jo saskaņā ar Gadebušu šis plašais darbs pabeigts 1767. g. un aptvēris šādas daļas:

- 1) Vispārējie jēdzieni par tautas labākām agrārām iekārtām, 2) Dzimtbuves iekārta, 3) Nomas iekārta, 4) Agrārā iekārta, kas nodrošina zemniekiem brīvību līdz ar privātīpašuma tiesībām uz zemi, 5) Domas par dzimtbuves atcelšanu, 6) Vispārējie norādījumi, kas būtu jāievēro pie praktiskā plāna izstrādāšanas, 7) Plāns dažu dzimtkungu apvienības nodibināšanai, lai tie ievadītu dzimtbuves atcelšanu, 8) Kopējs plāns Vidzemei, Igaunijai, Ingrijai un Karelījai, 9) Priekšlikums par godalgas piešķiršanu rakstam par šādu tematu: „Kāda ir katrā valstī tās iedzīvotāju agrārā iekārta? Tas ir: vai zemniekam viņa zeme ir termiņa, vai mantojamā nomā? Cik tālu šī agrārā iekārta var būt par valsts zelšanas un sabrukuma cēloni, un kā no tās var atvasināt Anglijas, Francijas, Vācijas un Zviedrijas tagadējo stāvokli?“ No šī plašā plāna cariene izmantoja saviem nolūkiem tikai II un IX daļu: 1) II daļas kon-

*) Сухомлиновъ, „Изъ Берлина“. Русскій Вѣстникъ. 1859, т. XXI, Соврем. лѣтъ, 31.

spektīvs iztirzājums ir Eizena jau minētais „Dzimtbuves apraksts“ un 2) IX daļas problēma nodēvēja par tematu sacensības darbiem, ko izsludināja „Brīvā oikonomiskā sabiedrība“. Eizena plašais darbs nav uzglabājies. Rīgas pilsētas centrālā bibliotēkā ir uzglabājies tikai šī darba fragments ar nosaukumu „Mācība par valsts iedzīvotāju 3 dažādām iekārtām, kas dibinātas uz zemnieku privātīpašuma tiesībām, uz termiņa nomu un uz dzimtbuvi“ („Lehrbegriff der drey verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staates, so auf das Bauern-eigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauers gegründet ist“). Pēc manām domām, šis fragments aptver 4 pirmās daļas un fragmentu no piektās daļas, pie kam tikai pirmatnējā plāna II un IV daļu kārtība samainīta. Tā kā pirmās 4 daļas un pa daļai V daļa ir domātas autora teorētisko uzskatu deklarēšanai, bet pārējās to praktiskai realizēšanai, tad, izlasot šo fragmentu, var pat rasties doma, ka fragmentam trūkst tikai neliela daļa. Patiešām nekas principiāli jauns turpmākās daļās, kas nav uzglabājušās, nav sagaidāms.

Pie Eizena turpmākās dzīves gaitas pakavēsīsimies pavisam īsi. Līdz 1775. g. viņš bija par mācītāju Vidzemes igauņu daļā, pie kam ļoti dedzīgi propagandēja baku potēšanu, ar ko viņš kļuva pazīstams ne tikai Krievijā, bet arī Vācijā. 1776. g. viņš pieņēma uzaicinājumu uzņemties priestera amatu Terespolē Lietuvā. Pa ceļam uz Lietuvu viņš apmetās Jelgavā, kur kļuva par tautsaimniecības profesoru Jelgavas akadēmijā, kā arī par hercoga lauksaimniecības un dārzkopības uzraugu un sakarā ar to atteicās no priestera vietas Lietuvā. Tā kā hercogs nebija ar viņa darbību apmierināts, tad jau pēc viena gada Eizens atstāja Jelgavu, devās atpakaļ uz Vidzemi un no turienes uz Pēterpili, lai tur iegūtu atbrīvojušos superintendenta amatu Vidzemē. Kad viņam neizdevās šo amatu iegūt, viņš, beidzot, devās uz grāfa Černiševa muižu netālu no Maskavas kā lauksaimniecības virspārraugu, bet jau drīz pēc tam viņš tur arī mira 1779. g. 15. februārī.

Iepazīšanos ar Eizena sociālajiem uzskatiem sāksim ar viņa 1764. g. rakstu, kas iespiests akadēmiķa Millera „Rakstu krājumā par Krievijas vēsturi“. Par šī raksta pakāpenisko

izveidošanos pats autors savas grāmatas „Filantrōps“ priekšvārdos izsakās šādi: „Priekš 26 gadiem*) es iesāku pētīt zemnieku dzimtbuves iekārtu un attēlot, cik tā ārkārtīgi neizdevīga visai valstij, sevišķi katram valsts loceklim, pat muižniekiem, turpretim es ieteicu to zemnieku agrāro iekārtu, kas dibināta uz zemes privātīpašuma tiesībām. Es bieži runāju par to sabiedrībā, tomēr drīz vien mani sāka uzskatīt par bīstamu cilvēku, kas grib satricināt zemes agrāros pamatlīkumus. Es iepazīstināju tagadējo valsts padomnieku Millera kungu Pēterburgā ar kādu savu rakstu par to, kuŗu viņš parādīja tagad valdošai ķeizarienei. Tādā kārtā šis raksts iekļuva „Krievijas vēstures“ IX sējumā, kur tomēr pēdējais paragrafs nav nācis no manas spalvas, kā par to var spriest no tiem svešiem principiem, kas tur ietilpināti.“ Redaktors Millers bija ne tikai pēdējo paragrafu, bet arī visu rakstu stipri pārveidojis, tā ka Eizens atrada pat par vajadzīgu jau nākošā gadā publicēt paskaidrojumu Berlīnes laikrakstā „Vossische Zeitung“ (1765., S. 391), kur viņš aizrāda uz to, kas šai rakstā pieder autoram un kas redaktoram. Šis paskaidrojums no jauna burtiski iespiests Gadebuša grāmatā „Livländische Bibliothek“ un ievietots pēc Eizena biogrāfijas. Tāpēc, apskatot šo Eizena rakstu, mums nāksies restaurēt autora uzskatus un blakus tiem atzīmēt redaktora izdarītās pārmaiņas, jo tās raksturos redaktora un viņa iedvesmotājas carienes Katrīnas II mērķus pie šī raksta publicēšanas. Līdzīgi Ēderam Eizens publicēja šo savu darbu anōnīmi, slēpjoties aiz „Vidzemes patriota“ vārda. Sakarā ar to redaktors ir ievietojis šādu piezīmi: „Nav svarīgi, kas ir šis patriots. Daudz vairāk nozīmes ir tam, vai viņa priekšlikumi un vēlēšanās atradīs atbalstu un vai tie ir tik viegli reālizējami, kā viņš to iedomājas. Mēs negribējam šim rakstam liegt telpas mūsu rakstu krājumā, sevišķi to vērtīgo ziņu dēļ, kas šai rakstā atrodamas.“**) Sava raksta sākumā Eizens konstatē, ka Vidzemes zemnieki atrodas vissmagākās dzimtbuves stāvoklī. Autors irōnizē par tiem muižniekiem un viņu aizstāvjiem, kas šīs savas tiesības cenšas attaisnot ar atsaukšanos uz Hugo Grociju un motīvē tās līdzīgi baronam Rozenam, kas arī aizstāv dzimtbuvi Vidzemē, norādot

*) Tā kā „Filantrōps“ publicēts 1777. g., tad Eizena interese par sociālām problēmām radusies 1751. gadā.

**) Sammlung Russischer Geschichte, Bd. IX, S. 491.

uz to, ka iekarotājiem taču esot pilnīgas tiesības noteikt par iekaroto dzīvību un vēl jo lielākas tiesības pārvērst tos par saviem kalpiem. Autora irōnija par to izpaužas šādos vārdos: „Ja angļi vilcinās sludināt saviem nēģeriem kristīgo ticību, jo pēc savas būtības tā nav saskaņojama ar verdzību, tad Vidzemē tik maz šaubās par šo divu lietu identitāti, ka arī dzimtbuvi saista ar kristīgās ticības ievēšanu.“*) Kā muižnieku tiesību aizstāvji saistīja dzimtbuvi ar kristīgās ticības ievēšanu, redzams no šādiem autora vārdiem: „Vācu bruņniekiem nebija citu tiesību pakļaut sev tautu, kā vienīgi tās, ka evaņģelija sludinātāji aicināja tos palīgā pret ietiepīgajiem un atkritējiem.“***) Jau sava darba ievadā es aizrādīju, ka uz Baltiju atnākušo vācu bruņnieku skaits bija par mazu, lai ātri iekarotu šo zemi, un tāpēc pati iekarošana turpinājās vairāk kā gadu simteni, kā arī iekarotāji bija spiesti daudz ko panākt ar diplomātijas līdzekļiem, nodrošinot sākumā vietējiem iedzīvotājiem plašas tiesības.

Pēc šāda ievada autors tālāk raksturo dzimtbuves bēdīgās sekas Vidzemē un šo rakstu noslēdz ar savu izstrādāto zemnieku stāvokļa uzlabošanas projektu. Par galveno ļaunumu Vidzemes zemnieku dzīvē mācītājs Eizens uzskata to, ka viņiem nav īpašuma tiesību ne tikai uz nekustamo, bet pat uz kustināmo mantu. „Zemnieka māja, ko viņš apdzīvo, šī nabadzīgā būdiņa („kur viņš tikko var patverties no aukstuma un lietus“ — redaktora Millera papildinājums), zeme, ko viņš apstrādā, viss tas nav viņa īpašums, bet pieder tam kungam, kuram viņš kalpo.“***) Muižnieks var pārcelt zemnieku no viena zemes gabala uz otru, var tam pilnīgi atņemt zemi, tā ka tam tad jāpārvēršas par algādzi, viņš var tam uzdot izpildīt jebkuru amatu. Krievu rakstnieks I. Turgeņevs savās „Mednieka piezīmēs“ attēlo, starp citu, šādu zemnieku, kas savā mūžā bijis spiests mainīt vai kādus 20 amatus, lai tikai izpildītu sava kunga untumus. Tā kā zemniekam dienas laikā

*) Ibid., S. 493.

**) Ibid., S. 492

***) Ibid., S. 493

jāizpilda klaūšas, tad viņš ir spiests dažus savus darbus, kā piem. kulšanu, izdarīt naktī. Šeit, kā arī dažās citās sava raksta vietās, Eizens atsaucas uz J. B. fon Fišera „Vidzemes lauksaimniecības grāmatu“ („Liefländisches Landwirtschaftsbuch“). Šī grāmata pirmo reizi iespiesta Hallē 1753. g., pēc tam Rīgā un Leipcīgā 1772. g., un tur atrodam šādas 3 daļas: 1) Laukkopības, lopkopības un mājsaimniecības priekšrocības, 2) Lopu sērgu cēloņi un līdzekļi pret tām un 3) Dažādu zemnieku slimību un sevišķi mēra ārstēšana. Tā tad šī grāmata pieder pie tā tehniski-praktiskā virziena, ar kuŗu mēs iepazināmies angļu, franču un pa daļai vācu apgaismes kustībā un kas mums idejiski neko jaunu nesniedz.

Tālāk Eizens atzīmē muižnieku tiesības pārdot zemniekus, kā arī viņu bērņus un pat visu draudzi citam muižniekam ar visām tām pašām tiesībām. „Īsi sakot, zemnieks ar visām savām tieksmēm, darbību un mantu pieder kungam“, rezumē autors zemnieku stāvokli dzimtbuves iekārtā. Vienīgi tiesības par zemnieku dzīvību un nāvi zviedru valdība atņēmusi Vidzemes muižniekiem, bet atstājusi tiem tiesības sodīt zemniekus ar miesas sodu, par ko autors izsakās šādi: „Un lai gan likumi arī šai ziņā prasa zināmu mērenību, tomēr dzimtkungam ir piešķirts tik daudz brīvības, ka pat tad, ja viņš pilnīgi izmanto tikai viņam atļauto soda mēru, dažs labs var zaudēt arī savu dzīvību. Noziegušos zemnieku piesien pie staba un sit viņu ar divām tievām rīkstēm, kas tikko nogrieztas un līdzinās krievu „batogiem“ (apm. 1 aršīnu gaŗi), un pie tam sit pa kailu muguru tik ilgi, kamēr rīkstes salūzt. To sauc uzskaitīt vienu pāri rīkšu. Ja noziegums ir lielāks un ja dzimtkungs to uzskata par smagāk sodāmu, tad viņš pavairo rīkšu skaitu, un tā tas var nonākt līdz 10 pāriem rīkšu, ko uzskata par augstāko soda mēru, ko likums dzimtkungam atļauj. Ja viņš gribētu vairāk uzskaitīt, tad zemnieks varētu par to sūdzēties tiesā. Tomēr tas ļoti reti atgadās. Bailēs saņemt citā gadījumā vēl bargāku sodu atbaida katru no šādas sūdzēšanās. Dzimt-

kungs taču var šo soda pavairošanu attiecināt uz vēl kādu cituniecīgu pārkāpumu, ko nav grūti sameklēt dzimtcilvēka dzīvē, un tad viņš ir brīvs no jebkuŗiem pārmetumiem.“*) Zviedru laikos ievestās vaku grāmatas, kur regulētas zemnieku kļaušas, tiek ievērotas tikai valsts muižās.

Tā tad vienīgais, kas liekot muižniekam saudzēt savus zemniekus, esot tas, ka zemnieku posts nesot arī viņam zaudējumus. Tālāk autors parāda dzimtbuves nelabvēlīgo ietekmi uz zemnieku tikumisko līmeni un aizrāda uz to, ka tā veicina arī lauksaimniecības panīkšanu. Vispirms zemnieks, pastāvot šādai iekārtai, ir bezrūpīgs, jo viņam nav pamudinājuma kaut ko iegūt. Viņam atkrīt rūpes par nākotni, jo par viņa uzturēšanu jāgādā muižniekam; vienīgi par drēbēm jā rūpējas viņam pašam. Tāpēc arī visur zemnieku vidū valda ārkārtīga nabadzība, kas nereti noved zemniekus pie izceļošanas. Lai tas nenotiktu, tad pierobežas apgabalos muižnieki izturās saudzīgāk pret saviem zemniekiem. Zemnieks gandrīz atradinās domāt, jo viņa vietā par visu domā un rūpējas viņa kungs. Autors šo domu formulē šādi: „Kungs domā viņa vietā. Zemnieka rokām jāizpilda tikai tas, ko kungs izdomājis. No pašas jaunības viņš netiek sapratīgi sagatavots nevienam darbam. Viņa apmācīšana nav citādāka kā zirga iedidīšana jāšanai, vai arī suņa iedidīšana, kam iemāca visādas mākas.“**) Zemnieks necenšas būt apzinīgs, jo tādā gadījumā viņu ieceltu par vagari, un viņa darbs un atbildība vēl pavairotos. Neraugoties pat uz tik nelabvēlīgiem apstākļiem, esot tomēr sastopami arī uzticami zemnieki, par kuŗiem autors ir šādās domās: „Te notiek tas, kā to mēdz teikt, ka godīgums un muiķība mājā netālu viens no otras.“***) Ļoti izplatīta zemnieku vidū esot zagšana. Starp 100 zemniekiem gandrīz nevarot atrast 10 tādu, kas nezagtu, ja tikai rastos izdevība. Ja kādu zemnieku zādzības dēļ sodot, tad pārējos tas modinot tikai līdzjūtību. Arī kauns neesot zemniekam vairs pazīstams, jo viņš esot pieradis pie tā, ka kungs viņu vienmēr uzskatot par blēdi. Slinkums esot tik lielā mērā izplatīts zemnieku starpā,

*) Ibid., S. 496.

**) Ibid., S. 501.

***) Ibid., S. 503.

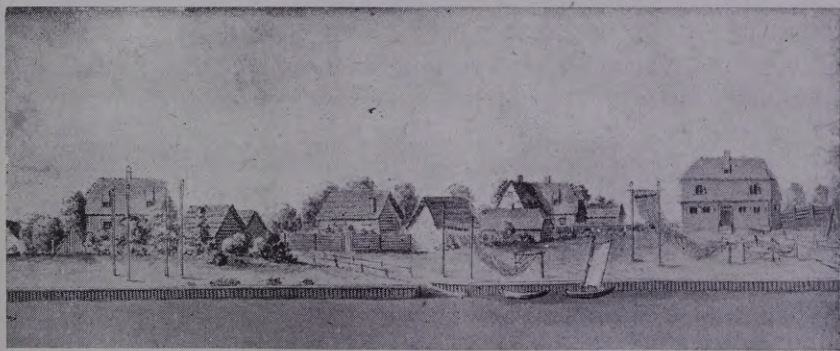
ka viņi nerūpējoties pat par savu lauku apstrādāšanu. Bez tam neuzticība pret kungiem, arī pret labiem, esot vispārēja parādība, kas izpaužoties, starp citu, naudas slēpšanā zemē ieraktās kastēs. Zemnieku bezrūpība, privātīpašuma trūkums un smagās klaušas pamudinot zemniekus nodoties žūpībai, kas esot izplatīta ne tikai pie pašiem zemniekiem, bet arī viņu sievām un pat bērniem. Rudeņos zemnieki esot pārāk viesmīlīgi un izšķērdīgi, bet pavasaros pārtiekot no pelavu maizes, apkaisītas ar sāli, un ūdens. Arī viņu lopi rudenī esot stipri un veselīgi, bet pavasarī pārtiekot no sapuvušiem salmiem. Visas lauksaimniecības nozares atrodoties panīkšanas stāvoklī. Lauki netiekot ne kārtīgi apstrādāti, ne mēsloti, ne laikā nokopti, jo zemnieks nezinot, vai viņš nākošā gadā turpat vēl dzīvošot. Lai gan no Vidzemes izvedot daudz labības, tomēr tas izskaidrojams ar pilsētu mazo skaitu Vidzemē un ar labības transitu no Krievijas. Pļavas arī atrodoties primitīvā stāvoklī. Par dārkopību gandrīz nevarot pat runāt: pa divām trim jūdzēm šur tur varot ieraudzīt pa ābelei. Lopkopība, biškopība un mežkopība arī atrodoties ļoti primitīvā stāvoklī. Beidzot, dzimtbuve nelabvēlīgi ietekmējot arī pilsētu attīstību.

Tādi, pēc Eizena domām, ir dzimtbuves trūkumi.

Tā kā zemnieku skaits Vidzemē esot ļoti liels un viņi atiecoties pret pārējiem iedzīvotāju slāņiem kā 99 pret 1, tad šie trūkumi jānovēršot. Eizens šai savā rakstā ir pret tūlitēju dzimtbuves atcelšanu, jo tā būtu pārestība muižniekiem un arī zemniekiem. Viņa priekšlikums ir tikai ierobežot dzimtbuvi. Vispirms vajadzētu ierobežot muižnieku patvarības. Tālāk, būtu nodrošināma zemniekiem apstrādāšanai zeme, kuŗas lietošana pārietu mantošanas kārtībā. Bez tam atceļamas klaušas, un to vietā ievedamas naudas nodevas. Beidzot, zemniekiem piešķiramas tiesības pārdot savus ražojumus brīvā tirdzniecībā. Autors ieteic sākumā izmēģināt to valdībai vai dažiem muižniekiem, jo drīz vien visi sapratīšot, ka šī iekārta esot ienesīga valstij, muižniekiem un zemniekiem. Redaktors Millers un viņa iedvesmotāja cariene Katrīna II ir centušies sabiezināt krāsas Vidzemes dzimtbuves attēlošanā, kā arī pasvītrot to, ka pārējā Krievijā zemnieku stāvoklis esot daudz labāks, lai varētu drošāk ķerties pie agrārreformām Vidzemē. Tomēr arī faktiski pārējā Krievijā zemnieku stāvoklis dažā ziņā ir bijis labāks, kā to atzīmē arī Eizens 13 gadus vēlāk sava „Fi-

lantrōpa“ priekšvārdos. Viņu priekšrocības bija tās, ka viņi varēja iet peļņā, atstājot savu pagastu, un bez tam tur jau notika pāreja no klaušām uz naudas nodevām, ko Vidzemē Eizens vēl tikai proponēja. Lai gan viņa priekšlikums nevarēja radikāli uzlabot zemnieku stāvokli, tomēr tas bija pirmais enerģiskais protests pret dzimtbuves trūkumiem Vidzemē un godīgi domāts projekts zemnieku tiesību aizstāvēšanai.

Eizens tuvāk pazina tikai igauņu zemniekus, un tāpēc viņa tēloto dzimtbuves ainu nevar pilnīgi attiecināt uz Vidzemes zemnieku stāvokli. Vidzemē ir bijuši arī **brīvie zemnieki**. Tā, piem., **J. K. Broce** savā vēl līdz šim neiespiestajā plašajā darbā „Sammlung Liefländischen Monumente, Prospective etc.“ (Bd. VIII, S. 27.) min par brīvajiem latviešiem tais pagastos vai ciemos, kas atrodas Rīgas tuvākā apkārtnē un pieder Rīgas pilsētai. Tur dzīvojot mastu brāķeri, pārcēlāji, zvejnieki u. c. Viens no šādiem ciemiem ir **Iļģuciems**, kas atrodas ceļā no Rīgas uz Daugavgrīvu. Kā redzams no Broces zīmējuma, šai ciemā, spriežot pēc ēkām, kas ļoti līdzinās mūsu dienu lauku celtnēm, ir dzīvojuši pārtikuši zem-

XL att. **Iļģuciems** (pēc Broces, VIII, 27).

nieki. Tāpat arī citas zemnieku dzīvojamās mājas un saimniecības ēkas Vidzemē, kuŗas ir zīmējis Broce, kā piem., Cimpuļu mājas, Straupes ciems, ļoti līdzinās mūsu laiku lauku mājām un liecina par zināmu zemnieku turību.

Starp Broces zīmējumiem mēs atrodam arī kādu siernīcas attēlu, kas arī, laikam, ir piederējusi kādam uzņē-

mīgam latvietim. Beidzot, Broce ir attēlojis arī kādu latviešu zemnieku zivju tirgotāju un atzīmē, ka tas piederot pie turīgiem latviešu zemniekiem.

Eizena pamatdomas atkārtojas arī citos viņa rakstos par sociālo jautājumu Vidzemē un sevišķi vispusīgi izpaužas viņa plašajā darbā „Mācība par valsts iedzīvotāju 3 dažādām iekārtām...“ Šī darba pirmā nodalā, ko var uzskatīt kā vispārēju ievadu, Eizens atzīmē, ka valsts ir uz-

XLI att. Straupes ciems, Salas pagastā (pēc Broces, X, 18).

skatāma kā zināms organisms. Tā kā organismā visas tā sastāvdaļas savstarpīgi cieši saistītas, tad arī valsts satversme tikai tad ir īsta, ja visas valsts iedzīvotāju grupas savstarpīgi viena otru atbalsta. Autors izšķir 2 iedzīvotāju pamatgrupas. Pirmā grupa ir zemnieki, kas apstrādā zemi, un otra grupa — pilsoņi, kas apdzīvo pilsētas (§ 4). Muižniekus viņš pieskaita otrai grupai (§ 7). Tomēr šis iedalījums nav īsti konsekvents, jo muižnieki dzīvo gan pilsētās, gan arī uz laukiem. To it kā izjūt arī pats autors un solās uz priekšu pieturēties pie iedalījuma 3 grupās: zemnieki, pilsoņi un muižnieki. Vēlāk patiešām viņš it kā aizmirst savu iedalījumu 2 grupās. Visa šī darba pamatdoma ir tā, ka sabiedrisko grupu savstarpējo attiecību mērķim jābūt valsts labklājībai un ka tāpēc sevišķa vērtība piegriežama vissvarīgākās iedzīvotāju grupas — zemnieku stāvokļa pareizai nostatīšanai, jo ar to cieši saistīta arī pārējo iedzīvotāju un visas valsts labklājība. Viņš runā par 3 iespējamām agrārām iekārtām, pie kam pirmo no tām viņš uzskata par ideālu. Lai šīs

iekārtas priekšrocības sevišķi izceltu, viņš ne tikai norāda uz tās labām pusēm, bet pielieto vēl arī citu — veiklāku pārliecināšanas paņēmieni — tas ir, nostata blakus ideālai jeb īstai iekārtai 2 neīstas, no kurām viena, lai gan ir sliktāka par ideālo, tomēr pielaižama, bet otra galīgi atmetama. Šīs 3 iekārtas apskatītas viņa darba II, III un IV noda-

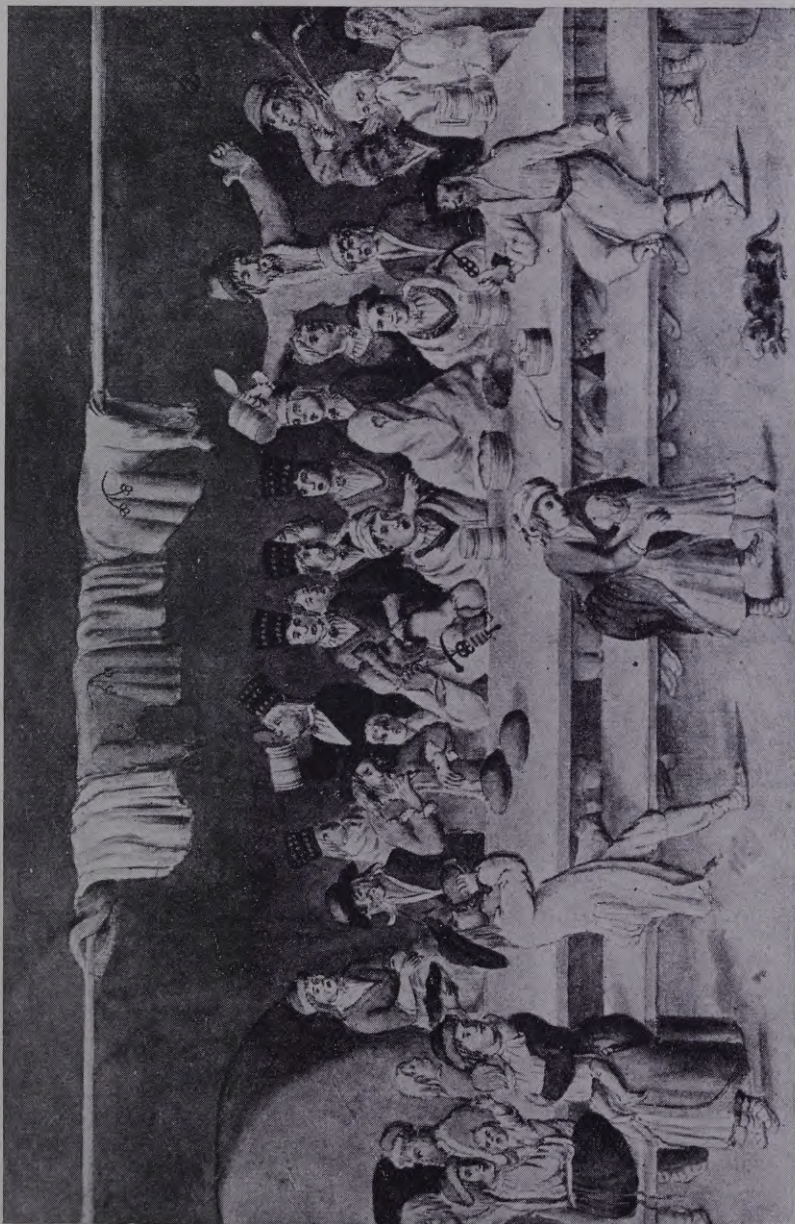

XLII att. Cimpulu zemnieku mājas Sarkandaugavā (pēc Broces, V, 25).

lās. II nodaļā autors tēlo ideālo agrāro iekārtu, kas dibināta uz zemnieku brīvību un privātīpašuma tiesībām uz zemi. Brīvību viņš formulē trejādi, pie kam pirmais formulējums attiecas uz ētisko brīvību, otrs — uz pilsonisko brīvību, trešais — uz nodarbošanās brīvību. Brīvības nozīmi viņš raksturo šādi: „Tikai brīvība ļauj šai iedzīvotāju galvenai daļai būt par cilvēkiem, bet ne par mašīnām“ (§ 10). Zemnieks iegūst „lietojamo zemes īpašumu“, citiem vārdiem sakot, „mantojamo nomas zemi kā mūžīgi lietojamo īpašumu“. Muižnieks patura sev virsīpašuma tiesības un slēdz ar zemnieku līgumu, saskaņā ar kuru zemnieks maksā ikgadējo nomu, kurai jābūt pietiekoši lielai, lai neciestu muižnieka intereses, bet ne pārāk lielai, lai zemnieks spētu to samaksāt (§ 11). Iedzīvotāju savstarpējās attiecības regulē likumi, kas tikai tad sasniegs savu mērķi, ja tie saskanēs ar dabiskām tiesībām, pie kurām autors pieskaita

arī brīvību un īpašuma tiesības (§§ 19—21). Tais valstīs, kur šīs tiesības reālizētas, konstatējams valsts iedzīvotāju augstais ētiskais līmenis. Pilsoņu labās īpašības attīstās pateicoties izglītībai un pierašanai pie savas lomas sabiedrībā. Autors grib uzturēt spēkā kārtu līdzšinējās attiecības un tāpēc prasa katram viņa kārtai piemērotu izglītību (§ 23). Visas kārtas savā starpā saistītas, jo lauksaimniecību veicina muižnieki un atbalsta arī pilsoņi, tā ka pilsētas un lauki ir tikpat kā stumbrs un saknes (§ 27). Lai gan lauksaimniecības pacelšanai vis-svarīgākie faktori ir brīvība un īpašuma tiesības, tomēr liela nozīme piešķirama arī dažādiem tehniska rakstura līdzekļiem, kādi, piemēram, ir: 1) godalgas, personīgas priekšrocības, 2) lauksaimniecības zināšanu izplatīšana, 3) parauga saimniecības, 4) naudas avansi, 5) atbrīvošana no nomas uz dažiem gadiem, 6) lauksaimniecības mašīnu ieviešana, 7) labāku sēklas šķirņu ieviešana, 8) lauksaimniecības produktu reālizēšanas veicināšana, 9) dažu lauksaimniecībai kaitīgo aizspriedumu izskaušana, 10) kaitīgo kukaiņu un zvēru iznīcināšana, 11) ceļu un ielu uzlabošana, 12) personas un īpašuma aizsargāšana likuma ceļā (§ 28). Pilsoņu pienākums ir rūpēties par tām valsts vajadzībām, kuŗas lauksaimniecība nevar apmierināt. Pilsētu attīstību var ļoti aizkavēt zemnieku atrašanās dzimtbuves stāvoklī. Blakus brīvībai un īpašuma tiesībām kā otrs valsts labklājības pamats, pēc autora domām, ir iedzīvotāju daudzums (§ 41). Autors nostata to tiešā atkarībā no īpašuma tiesībām. Muižnieku ģimenes locekļu skaita pieaugšanai liels šķērslis ir majorāta ieviešana, bet to zināmā mērā novērš tas apstāklis, ka muižnieku jaunākie dēli var ziedot sevi kuŗa dienestam. Pilsoņu skaits, pēc autora domām, var pieaugt atkarībā no tā, cik liels ir dažādo amatu skaits (§ 44). Tāpēc vajadzētu pavairot amatu skaitu (§ 53). Vislielākās cerības Eizens liek uz zemnieku skaita pieaugšanu. Bez brīvības un īpašuma tiesību piešķiršanas autors ieteic ierobežot kāzu izdevumus un pabalstīt daudz bērnu ģimenes. Valstij jāaudzina tie trūcīgo ģimeņu bērni, kas sniedzas pāri par 5 (§ 46). Iedzīvotāji nedrīkst pārāk koncentrēties lielpilsētās, jo tas paceļ dzīves dārdzību un traucē laulību noslēgšanu (§ 47). Sevišķi autoram nepatīk sieviešu greznība. „Policijai nevajadzētu pieļaut sieviešu greznību, jo citādi vīram papriekšu jāiegūst lielāks īpašums, lai viņš varētu uzturēt sievu“ (§ 48). Iedzīvotāju skaita pa-

vairošanas nolūkā ārzemniekiem būtu piešķiramas tādas pašas tiesības kā iekšzemniekiem (§§ 52, 54, 57). Autors ieteic pilnīgi atcelt cunfites, jo tās ir valsts valstī, bet, ja tas nebūtu

XLIII att. Senās igauņu kāzas (pēc Broces, III, 10).

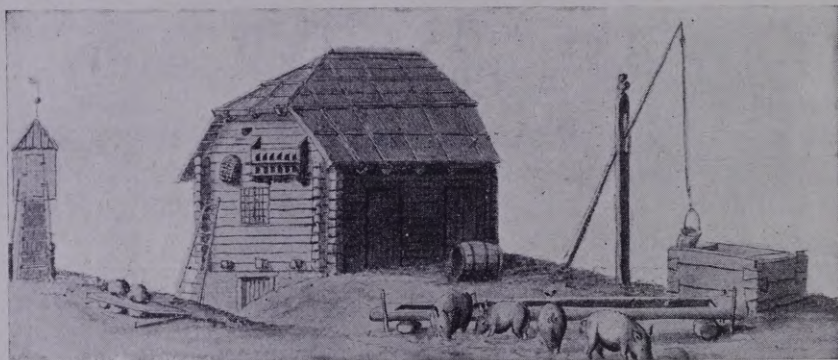
iespējams, tad varētu atstāt tām tikai pārraudzības tiesības, lai netiktu nodots slikts darbs un lai meistara grāda iegūšana nebūtu saistīta ar pārmērīgiem izdevumiem (§ 55). Valsts labklājībai nāktu par labu arī saimnieciskās brīvības piešķiršana sievietēm (§ 61). Tālāk autors apskata dažādās valsts bagātības (§ 62). Lai gan viņš zemes īpašumu min kā pēdējo starp valsts bagātībām, tomēr viņš uzskata to par vissvarīgāko valsts bagātību. „Šis kapitāls nekad nav miris, jo to vienmēr apstrādā un gūst no tā labumu“ (§ 63). Uz zemes piešķiršanu zemniekiem īpašumā autors grib pamudināt muižniekus ar šādu argumentu no bībeles: „Kad Dievs nodibināja savu valsti Kanaanā, Viņš sadalīja šo zemi Izraēla tautai īpašumā, un tādā kārtā šī zeme kļuva par to zemi, kur piens un medus tek“ (§ 65). Šī otra nodaļa noslēdzas ar līdzšinējo argumentu plašu kopsavilkumu (§§ 64, 66).

Sava darba trešajā nodaļā autors īsumā apskata to agrāro iekārtu, kas dibināta uz termiņa nomu. Pastāvot šādai iekārtai, zemnieks ir personīgi brīvs, viņam ir tiesības arī uz kustināmo īpašumu, bet zemes lietošanas tiesības ir ļoti nedrošas (§ 67). Te var būt divas iespējamības: zemnieks atlīdzina muižniekam par zemi ar savu darbu (kā, piem., Ukrainā), vai arī naudā un graudā (Anglijā, Dānijā un sevišķi Zviedrijā) (§ 68). Šīs iekārtas trūkumus izjūt visas 3 kārtas: 1) zemnieks te nav īsts zemnieks: pirmā gadījumā (kā Ukrainā) viņš ir kalps, otrā gadījumā (Anglijā, Dānijā, Zviedrijā) viņš ir tikai pa pusei zemnieks; 2) šāda iekārta ir nelabvēlīga arī pilsoņu labklājības attīstībai, jo zemnieku dzīves zemais līmenis neļauj uzplaukt amatniecībai un tirdzniecībai; 3) pat muižnieks pirmā gadījumā pats ir tikai zemnieks, otrā — pa pusei zemnieks, jo viņš nav zemnieku aizbildnis, bet ir spiests nodarboties ar zemkopību (§ 69). Šāda iekārta ir novēršanās no dabiskā principa „katram to, kas viņam pienākas“ („suum cuique“), un tāpēc arī te izpaužas dažādi trūkumi, kā piem.: normas nesamaksāšana, zemnieku bēgšana, tiesāšanās, kā tas sevišķi spilgti parādās Zviedrijā (§ 70). Lai gan, šādai iekārtai pastāvot, zemnieks ir spiests daudz strādāt, lai varētu kārtīgi samaksāt nomu, tomēr saimniecība iet uz leju, jo zemnieks aturās no zemes meliorēšanas, tāpēc ka viņš nezina, cik ilgi viņš šo zemi apsaimniekos (§ 71). Šī iekārta nelabvēlīgi ie-

tekmē arī iedzīvotāju skaita pieaugšanu, jo ne tikai trūkst pietiekoša pamudinājuma slēgt laulības, bet notiek pat zemnieku izceļošana (§ 72). Vispārīgi šāda iekārta veicina valstī nabadzību (§ 73).

Ceturtnā nodaļā autors apskata agrāro iekārtu, kas dibināta uz dzimtbuvi. Šo iekārtu autors definē šādi: „Šīs iekārtas raksturīgā pazīme ir tā, ka te zemnieks ir muižnieka lieta un īpašums. Tas ir cilvēks, kam nav nekādas personīgas labklājības. Viņam ir laupīts katrs darbības mērķis, un viņš pat nedrīkst justies kā cilvēks. Tas ir cilvēks, kam atņemtas cilvēka tiesības“ (§ 74). Autora izturēšanās pret šo iekārtu ļoti noteikti izpaužas 75. paragrafā, kur viņš skaidri pasaka, ka, šādai iekārtai pastāvot, nemaz nav zemnieku kārtas, jo te zemnieks ir tikai kalps un pilnīgi līdzinās mašīnai. Pilsoņu kārtā arī nevar attīstīties, jo dzimtcilvēks pieder savam kungam un tāpēc nevar pāriet pilsoņu kārtā, kā arī nevar atbalstīt pilsētniekus (§ 76). Arī pats muižnieks ir tikai zemnieks un pie tam vienīgais zemnieks, jo tā saucamais zemnieks ir tikai viņa kalps. Viņš ir pa daļai arī pilsonis, jo viņš ar savu kalpu palīdzību nodarbojas ar pilsoņu amatiem (§ 77). Tā tad, pastāvot dzimtbuvei, notiek visu kārtu apvienošana vienā personā, kas izvēršas par despotu (§ 78). Tāpēc nevienā valstī vairs nav uzglabājusies dzimtbuve tās visrupjākā veidā. Galvenais motīvs, kas spieda ierobežot dzimtbuvi, bija valsts drošības jautājums. Protams, varēja rasties un arī radās ideja šo jautājumu atrisināt tādā veidā, ka uzaicināt apmesties valstī ārzemniekus-kolōnistus, bet tad rodas nevis jauna kārtā (Mitstand), bet gan jauna valsts (Mitstaat) ar ārzemnieku speciālām tiesībām, kas apdraud valsti, kā tas bija tai laikā, kad Rīga, Pērnavā, Rēvele un Tērbata atradās Hanzas savienībā (§ 79). Nākošā 80. paragrafā ir asa dzimtbuves kritika, kas paragrafa pirmajā pusē izteikta šādos vārdos: „Ak, kāds šausmīgs liktenis būt par otra cilvēka īpašumu, sevišķi vēl tad, ja šis cilvēks ir velns.“ Šis paragrafs ir it kā ievads nākošajam 81. paragrafam, kur ļoti spilgti tēlota lauksaimniecības aina, kāda raksturīga dzimtbuvei. „Šo nelaimīgo cilvēku mītnes ir īstas nabagu būdiņas. Zirgi, liellopi, aitas un viss, ko sauc par lopiem, ir mazs un pavasaros badojas. Lauki ir akmeņaini un

staigni un ieņem parasti neauglīgus paugurus, kas citur labā saimniecībā varētu noderēt tikai mežiem. Pļavām parasti ir ūdeņains pamats, un tāpēc zāles ir maz un tā pati vēl mazvērtīga. Meži nav ne meži, ne lauki, ne pļavas, ne ganības, bet viena īsta postaža. Malkas trūkums kaut cik apdzīvotākās provincēs ir neizsakāmi liels un nenovēršams. Meži ir nekopti, arī muklāji nav iznīcināti, ezeri aizaug.

XLIV att. Siernīca Trikātas pagastā (pēc Broces, VIII, 88).

Medības un zveja ir tikai postīšana, bet ne saimniekošana un izprieca. No labības veidiem sastopami tikai visparastākie, maz arī sakņu dārzu. Nemaz nav tādu stādu, no kuņiem varētu iegūt krāsas, vai arī tādu, kas vispārīgi varētu noderēt saimniecībā. Nav arī kultivētu pļavu. Ļoti maz izplatīta biškopība. Nav arī neviena dzīvā žoga, grāvju un kanāļu. Augļu dārzu zemniekiem gandrīz nemaz nav. Viņu sakņu dārzos tiek kultivēti gandrīz vienīgi kāposti. Nav nekas zināms par viņu mežu kopšanu. Nav arī nekādu uzlabojumu aršanā, ecēšanā, pļaušanā un lauku mēslošanā. Ļoti reti redzami izmantojamie zivju dīķi. Zemnieku sviesta kulšana, vārīšana, vērpšana, aušana, balināšana un t. t. ir nožēlojamākas, nekā to var aprakstīt. Viņi neiznīcina kaitīgos zvērus un kukaiņus laukos, mežos un pļavās un pat nezina, kā to dara.

Tā vispārīgi izskatās lauksaimniecība tais valstīs, kur vēl ir uzglabājusies dzimtbuve, un ja šur un tur muižas lauksaimniecība atrodas labākā stāvoklī, tomēr, salīdzinot ar vispārējo ainu, tas to daudz nevar grozīt. "Pat galvas pilsētas tuvumā

zemnieki dzīvo nabadzīgi, jo dzimtbuve arī paradīzi spēj padarīt par tuksnesi (§ 82). Šādai iekārtai pastāvot, muižniekam labi jāprot saimniekot, un tāpēc bēdīgas sekas ir tais muižās, kur saimnieko sievietes, sirmgalvji vai nepilngadīgie (§§ 84, 85). Autors pat ieteic zemniekiem labāk nemaz nerūpēties par savas zemes meliorāciju, jo kas var zināt, vai tik muižnieks neatdos šo iekopto zemi citam. „Un kāpēc gan lai viņš rūpētos par saviem bērniem,“ turpina autors, „jo tie taču nevar kļūt nekas vairāk kā tikai sava kunga cilvēki-lopi, kādā stāvoklī viņi jau patlaban ir“ (§ 86).

XLV att. Turīgs latv. zemnieks, kas nodarbojas ar zveju (pēc Broces, III, 74).

91. paragrafā autors īsi, bet diezgan spilgti raksturo, kādas izskatās pilsētas dzimtbuves laikā. „Kas zīmējas uz pilsētām, tad pie šī jautājuma pakavēsimies pavisam īsi: tais gandrīz vai visās redzama posta aina. Vispirms to vispārīgi ir ļoti maz, un bez tam to starpā savukārt ir pārāk maz tādu, kas vēl kaut cik izskatās pēc pilsētas. Pārējās izskatās kā izpostīti ciemi: slikti koka nami, mūra nami ar koka jumtiem, mūra namu drupas, pa pusei sagruvušas šausmīgi nabadzīgas būdņas un tikai šur tur kāds skaists nams, tikpat kā ciedrs starp kārķļu krūmiem. Tāda ir pa lielākai daļai to pilsētu patiesā aina, kur dzimtbuve valda visšausmīgākā veidā.“ Tālāk autors runā par pilsoņu kārtas bē-

dīgo stāvokli. „Runājot īsi, jāsaka, ka dzimtbuves laikā ir gan pilsoņi, bet nav pilsoņu kārtas, ir gan zinātnieki un mākslinieki, bet nav ne zinātnes, ne mākslu“ (§ 94). Varētu izlikties, ka vismaz muižnieki ir apmierināti ar šādu iekārtu. Patiešām, daži muižnieki ir apmierināti ar pastāvošo iekārtu un negrib par kaut kādiem jauninājumiem pat ne dzirdēt. Bet šādu viņu izturēšanos noteic tikai ierašas. Īstenībā viņu stāvoklis nav nemaz tik apskaužams, kā to tālāk cenšas parādīt autors. Saskaņā ar 96. paragrafu muižnieks apvieno sevī visas trīs kārtas. Tomēr tas nerada nekādas priekšrocības, bet gan atnes tikai zaudējumus. Zemniekiem ierādītā zeme ir liela, tās apstrādāšana izmaksā daudz, bet ienākumu no tās pavisam maz. Visus zaudējumus un nelaimes izjūt tikai pats muižnieks, jo vienīgi viņš ir zemes saimnieks. Kara gadījumā jābaidās no šiem zemniekiem kā no laupītājiem un slepkavām. Tā tad visā visumā muižnieks nav kungs par godīgiem, centīgiem un turīgiem zemniekiem, bet gan kungs par simtiem kalpu, par simtiem nabagu, kas naidīgi noskaņoti pret viņu un viņa saimniecību. Attiecības starp muižniekiem un pilsoņiem arī ir diezgan naidīgas, jo muižnieki apstrīd pilsoņu tiesības iegādāties muižas (§ 101), kā arī ieņemt amatus militārā un civil dienestā (§ 102). Tālāk autors atzīmē dzimtbuves negatīvo ietekmi uz zemnieku tikumisko līmeni (§§ 103, 104). Tā kā pie šī jautājuma Eizens plaši pakavējas savā pirmajā rakstā, tad šeit nav nozīmes vēl reiz pie tā atgriezties. Autors īsi raksturo arī pilsoņus: viņi ir lepni, izprieču kāri un slinki (§ 105). Sīkās saimnieciskās rūpes neļauj arī muižniekiem izveidoties par lielām un cēlām personībām (§ 106). Visā visumā dzimtbuve ir līdzīga slimībai. Tā ir „barbariskās cietsirdības un veco laiku politiskās ignorances sekas un būtu izravējama ar visu sakni“ (§ 109). Beidzot, piektā nodaļa saucas „Daži pagaidu jēdzieni par dzimtbuves īstu atcelšanu un zemnieku zemes īpašuma tiesību ieviešanu“. No tās ir uzglabājušies tikai 5 paragrafi (§§ 110, 111, 112, 113, 115), pie kam pēdējais nepilnīgā veidā. Dzimtbuves atcelšana ir politiska atdzimšana. Tai jānotiek gandrīz pilnīgi nemanot un pakāpeniski (§ 111). Nepareizi būtu, ja dzimtbuves atcelšanu gribētu sagatavot ar pilsētu attīstības veicināšanu, jo tas nozīmētu „iestādīt koku bez saknēm“. Turpretim saknei un kokam jāaug reizē (§ 113). Daži reformu atzinēji liek priekšā vispirms dot zemniekiem

izglītību un tikai tad viņus atbrīvojot. Eizens ir pilnīgi pretējās domās. „Visi kliez: skolas, skolas! Jā, protams: skolas, skolas! Bet cik skaisti būtu, ja šim skolniekam vispirms nodrošinātu tādu iekārtu, kurā viņš var justies kā cilvēks. Citādi viņš nevar tās (skolas) izmantot, jo viņš vēl nevar justies kā cilvēks. Un ja dzimtkungs gribētu izveidot viņu par komponistu, amatnieku, rakstvedi vai kādu mākslinieku, tad šie veidojumi iznāktu tik slikti, ka tie neattaisnotu nevienu sabiedrisko skolas-fabrikas iestādi...“ Darbs izbeidzas ar vārdiem: „Vispirms brīvību un tikai tad skolas.“

Tā kā Eizena plašais darbs ir palicis nepublicēts, tad viņš, 2 gadus pirms savas nāves, tā tad jau 60 gadu vecumā, publicējis šī plašā darba pirmo 4 teorētisko nodaļu konspektu. Tā ir radusies neliela grāmatiņa „Filantrōps“ ar šādu virsrakstu: „Der Philanthrop, eine Periodische Schrift, verfasst von Johann Georg Eisen, Professor der Oekonomie, an der Petrinschen Akademie zu Mitau, und verschiedener gelehrten Gesellschaften Mitgliede. Erstes Stück. Mitau, bei Jacob Friedrich Hintz. 1777.“ Grāmatiņa veltīta Kurzemes hercogam Pēterim Bironam. Veltījumā un priekšvārdos jūtams, ka autors, noguris dzīves cīņās, grib tomēr, cik tas viņa spēkos stāv, kalpot vispārības labumam. Viņš atskatās uz savu darbību Pēterpilī, un, lai gan viņa cerības uz zemnieku stāvokļa jūtamu uzlabošanu nav piepildījušās, viņam tomēr paliek tā patīkamā apziņa, ka, beidzot, viņam ir radušies daudzi domu biedri Vidzemes augstākās sabiedrības aprindās un ka vairs neviens neuzskatot dzimtbuvi par tādu svētumu, pie kuŗa nevarētu pieskārties. Arī tas jau esot daudz, sevišķi ja ņemot vērā to, ka visā Eiropā dzimtcilvēku esot ap 60 miljoni. Tā tad esot vērts tik lielas lietas labā uzupurēties. No priekšvārdiem arī redzams, ko Eizens uzskata par „cilvēces cienījamiem skolotājiem“. Tādi, pēc viņa domām, ir: Pitagors, Sokrats, Platons, Aristotelis, Cicerons, Seneka, Juvenals, Luters, Ņjūtons (Newton), Tomasijs (Thomasius), Beils (Bayle), Dekarts (Kartes), Leibnics, Volfs un c. Autors ir bijis pazīstams arī ar Voltēru, par kuŗu viņš viegli ironizē. Tais pašos priekšvārdos Eizens apkaŗo dažus iebildumus pret zemnieku atbrīvošanu. Parasti aizrādot, ka zemniekiem nevarot piešķirt brīvību, jo dzimtcilvēka raksturs esot pilnīgi samaitāts, un tāpēc šāds zemnieks pēc brīvlaišanas apdraudētu sabiedrību.

Autors aizrāda, ka šis raksturs ir nepareizas satversmes sekas un izzudis tāpat, kā tas ir noticis Anglijā pēc zemnieku brīvlaišanas. Tālāk viņš apkaņo arī domas, ka pa priekšu vajadzētu dzimcilvēkam dot skolu un tikai tad brīvību. Pati grāmatīņa bez ievada aptver 72 lapp., no kurām pirmās 40 lapp. iespiests Eizena „Valsts agrārās iekārtas sistēmatiskais projekts“. Pavisam īsi apskatīsim šī raksta uzbūvi. Šis sistēmatiskais projekts iedalīts 2 daļās. Pirmā daļā tiek īsi apskatīts „Valsts vienīgās īstās agrārās iekārtas pamatplāns“. Šī daļa iedalīta 3 nodaļās: 1) Valsts mērķi: valstij jārūpējas par vispārējo labklājību un tāpēc jāgādā par iedzīvotāju uzturu, apģērbu, dzīves izdaiļošanu, dažādām iestādēm, likumiem, valsts aizsardzību un iedzīvotāju skaita pavairošanu; 2) Līdzeklis, ar kura palīdzību valsts var sasniegt savus mērķus. Šis līdzeklis ir mērķim piemērota satversme; 3) Vienīgas īstas pilsoniskas satversmes pamatplāns. Autors iedala sabiedrību 3 kārtās: zemniekos, pilsoņos un muižniekos un ieteic sevišķi rūpēties par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, piešķirot viņiem zemi īpašumā. Otrā daļā apskatīti „Pamatplāni par valsts neīstām agrārām iekārtām“. Šī daļa iedalīta 3 nodaļās: 1) Mācība par neīsto agrāro iekārtu pamatplānu vispārējā veidā; 2) Mācība par neīsto agrāro iekārtu pamatplānu speciāli; 3) Dzimtbuves iekārtas pamatplāna iztirzājums. Te atkārtojas tas pats, kas agrākos Eizena rakstos, tikai otras daļas otrā nodaļā viņš sniedz īsu agrāro attiecību raksturojumu pirmatnējā sabiedrībā, tad Ukrainā, Somijā, Zviedrijā, Anglijā un Krievijā.

Beidzot, par Eizena darbu var uzskatīt arī kādu anōnīmu rokrakstu, kas uzglabāties Latvijas Valsts archīvā ar šādu virsrakstu: „Apcerējums par to, ka zemnieku dzimtbuves iekārta ir ļoti neizdevīga viņu kungiem un valstij“ („Tractat, dass die Leibeigenschaft der Bauren ihren Herren und dem Staat höchst nachteilig sey“).*) Pirms atsevišķu nodaļu satura rādītāja autors sniedz šādu vispārēju šī raksta satura raksturojumu: „Pie-rādījums par to, ka tā zemnieku agrārā iekārta, kad viņš no sava kunga ir tādā veidā atkarīgs, ka viņam viņa zemnieka sēta pieder mantojamā privātipašumā, ir ne tikai zemes kungam daudz izdevīgāka, bet arī vispārīgi ir vienīgais pamats, uz kura atbalstoties, valsts var vispilnīgāk uzplaukt, protams,

*) Latvijas Valsts archīvā, rokrasts N. 129.

cik to atļauj pašas zemes raksturs; turpretim dzimtbuves iekārta ir ļoti neizdevīga zemes kungiem un valstij.“ Tas ir it kā otrs speciālāks virsraksts, ko var spriest pēc nākošā teikuma „Nach dem Exempel von Esth- und Liefland abgefasst“.

Šai rakstā figurē Eizena iemīlotā schēma: vispārējais labums prasa tādu satversmi, kas veicinātu valsts labklājību. Tā kā valstī galvenā nozīme zemnieku kārtai, tad labākā satversme būtu tāda, kad zemniekam pieder viņa zeme mantojamā privātīpašumā, nepilnīgāka būtu nomas satversme un visnepilnīgākā — dzimtbuve. Dzimtbuves raksturošanā autors atkārtoti to, ko viņš ir teicis savā „Dzimtbuves aprakstā“, kas iespiests 1764. g. akadēmiķa Millera rakstu krājumā. Tā kā Eizens tur vēl nerunā par šīm 3 agrārām satversmēm un tā kā šai anōnimajā rakstā arī šis jautājums tikai skicēts, tad man šķiet, ka šis anōnīmais raksts ir it kā viņa galvenā darba teorētiskās daļas pirmais skicējums.*) Eizena īpatnība ir tā, ka viņa pamatdomas ļoti bieži atkārtojas viņa rakstos.

Jautājums par viņa literāriem avotiem vēl nav noskaidrots. Viņa uzskati atgādina Ēdera uzskatus. Tomēr par tiešu ietekmi te nevar būt runas, jo Ēdera „Pārdomas“ iznāca tikai 1769. g., kad Eizena uzskati jau bija izkristalizējušies. Kā Ēders, tā arī Eizens apkarō dzimtbuvi ar vienādu paņēmienu: abi viņi parāda, ka šī iekārta ir vissliktākā no iespējamām agrārām iekārtām. Ēderam ir 8 šādas agrārās iekārtas, bet Eizenam tikai 3, pie kam Ēdera I un II iekārta atbilst Eizena dzimtbuves iekārtai, Ēdera III, IV, V un VI iekārta Eizena nomas iekārtai un, beidzot, VII un sevišķi VIII iekārta

*) Sīkāk pie šī anōnimā raksta pakavējas priv.-doc. M. Stepermanis savā rakstā „Pirmās cīņas par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē“ (I. M. M., 1931., Nr. 10.—11.), kur viņš izteic domas, ka šis raksts ir pirmais Eizena raksts un sarakstīts jau 1751. g. Tomēr tādā gadījumā būtu jāpieņem, ka Eizena iemīlotā schēma par 3 agrārām satversmēm, kas sastopama šai anōnimajā darbā un viņa galvenajā darbā, kas publicēts 1767. g., būtu izveidojusies jau 1751. g. Tam runā pretim tas apstāklis, ka viņa 1764. g. rakstā „Dzimtbuves apraksts“ šī schēma nav atrodama. Tā kā šis 1764. g. raksts sarakstīts saskaņā ar carienes Katrīnas II vēlēšanos, tad ir iespējams, ka no Eizena trim satversmēm šai rakstā apskatīta tikai dzimtbuves satversme. Vienīgi šādā gadījumā Eizena anōnimo rakstu varētu uzskatīt kā viņa pirmo darbu. Eizena darbību īsumā raksturo tas pats autors savos rakstos: „Latviešu stāvoklis XVII un XVIII g. s. un apgaismotāju kustība Latvijā“ (Latv. lit. vēst., II sēj., Rīgā, 1935. g., „Literātūras“ izdev.) un „J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē“, Rīgā, 1934. g., Vēst. skol. biedr. izdev.

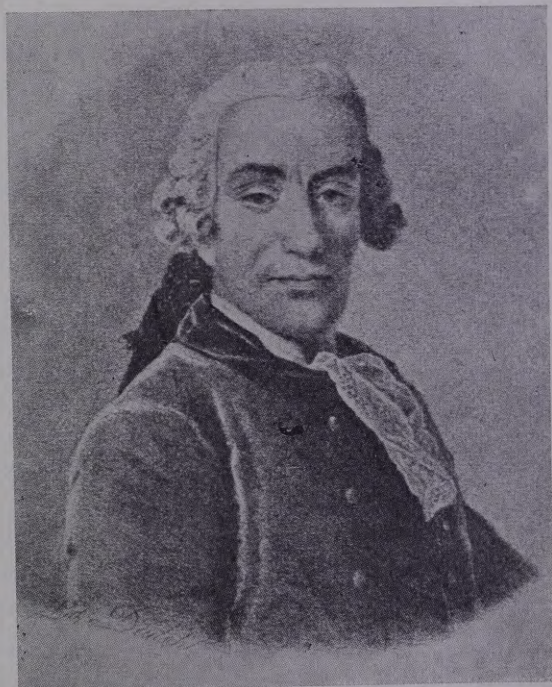
atbilst Eizena ieteicamai dzimtsnomas iekārtai. Līdzīgi **Justi** arī Eizens domā, ka sīkās zemnieku saimniecības ražīgākas nekā lielsaimniecības. Eizena sabiedrības iedalījums grupās atgādina Plimāra de Danžē iedalījumu 3 grupās. Pie abiem manāma zināma neskaidrība par to, kurā grupā būtu iedalāmi muižnieki: franču autors min viņus gan vienā, gan otrā grupā, arī Eizens neierāda viņiem patstāvīgu vietu, bet pieskaita tos pilsētniekiem. Lai gan var izlikties, ka Eizena prasības visā visumā ir stipri mērenas, jo viņa praktiskais priekšlikums bija pārvērst klausās nodevās un nodrošināt zemniekam viņa zemes gabala lietošanu, tomēr jāsaprot, ka viņa uzskatos saskatāma zināma evolūcija. Jau 1751. g. viņš uzsāk cīņu pret dzimtbuvi. Viņa cīņas papēmiens ir ļoti veikls: tiklab savā anōnimajā rakstā, kā arī savā plašajā darbā viņš nostata blakus 3 agrārās iekārtas, lai lasītāji paši redzētu, ka dzimtbuve ir visneizdevīgākā agrārā iekārta. Tomēr, redzot enerģisko pretestību saviem uzskatiem, Eizens ir ar mieru pagaidām apmierināties ar minimālo prasību realizēšanu — ar dzimtsnomas agrāro iekārtu. Toties sava mūža beigās, kad jau bija izveidojusies arī liberālā muižniecība, viņš 1777. g. sava „Filantrōpa“ ievadā jau asi uzstājas pret dzimtbuvi: „Tava dzimtbuves iekārta ir tavs tiranns, kas tevi vienmēr nospiež... Šis ienaidnieks ir jāatmasko, jāvajā un pilnīgi jāiznīcina. Šī iekārta nav tavs gods, tavs aizsargs, ne arī tavs svētums, bet gan tavs ienaidnieks.“ Tālāk autors aizrāda uz to, ka šī iekārta radusies pie kareivīgām, mežonīgām tautām un nevar pretendēt uz cienīšanu mūsu apgaismotā laikmetā. Tā tad Eizens, līdzīgi Garlībam Merķelim, ir ļoti aktīvs cīnītājs par dzimtbuves atcelšanu.

3. Aizkraukles brīvkungs Kārlis Frīdrichs Šulcs (1720.—1782.)

Pie Vidzemes apgaismotājiem pa daļai pieskaitāms arī Aizkraukles barons K. F. Šulcs: savos sociālajos un pa daļai politiskajos uzskatos viņš pēc būtības ir konservatīvs, tikai viņa reliģiskajos uzskatos jūtama apgaismes ietekme.*)

*) Šulca biografiskos datus sniedz Johans Frīdrichs fon Reke un Kārlis Eduards Napīrskis savā grāmatā „Allg. Schriftsteller und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland“.

Viņš ir dzimis 1720. gada 19. janvārī sava tēva muižā Aizkrauklē. Tā ka viņa vecāki nebija pietiekoši bagāti, lai pieņemtu mājskolotāju, vai arī lai sūtītu dēlu uz ārzemēm, tad viņi nodeva to jau 12 gadu vecumā Pēterburgas tikko nodibinātā kājnieku kadetu korpusā. Tur viņš sākumā vāji mācījās un bija ļoti nerātns, bet pēc 2 gadiem kļuva nopietnāks un sāka ar privātstundu palīdzību papildināt savas zināšanas, sevišķi franču valodā un literātūrā. 19 g. vecs (1739. g.) viņš iestājās Braunšveigas kirasieņu pulkā, pēc

XLVI att. Aizkraukles brīvkuģis K. F. Šulcs.

tam 1740. g. pārgāja uz dragūnu pulku, 1741. g. kļuva par šī pulka kapteini, bet 1743. g. izstājās no krievu armijas, jo viņa pulks tika pārcelts uz Sibīriju, un tai pašā laikā bija izdota pavēle, ka nekāda virsnieku pāreja no viena pulka uz otru netiks atļauta. Ar Prūsijas sūtņa Pēterburgā ieteikšanas rakstu kabatā viņš devās uz Berlīni, lai iestātos prūšu armijā, bet te mainīja savu nodomu un nolēma iestāties franču armijā. To-

mēr pirms šī nodoma realizēšanas viņš devās uz Bohemiju, lai tur kādā kūrortā uzlabotu savu veselību. Te viņš saņēma ziņu par tēva nāvi un devās uz dzimteni, lai pārņemtu savā rīcībā tēva atstāto mantojumu — Aizkraukles un Skrīveru muižas. Šeit lauku vientulībā viņš daudz lasīja, interesēdamies galvenā kārtā par Vidzemes vēsturi un lauksaimniecību, un tādā kārtā viņš ieguva plašas zināšanas vēsturē un jurisprudencē, kā arī kļuva par labu lauksaimnieku. 1747. g. Vidzemes muižniecība ievēlēja viņu par kases deputātu, kas deva viņam iemeslu vēl tuvāk iepazīties ar savas tēvijas tiesībām un likumiem. 1759. g. viņš kļuva par landrātu, un 1761. g. viņu nosūtīja uz Pēterburgu, lai viņš tur panāktu Baltijas provinču privilēģiju apstiprināšanu. Krievu galma aprindās viņš pavadīja nepilnus 3 gadus, uzturēdamies gan Pēterburgā, gan arī Maskavā, un pēc lielu grūtību pārvarēšanas sasniedza savu mērķi. Tā ka viņš pats pārliecinājās, cik grūti šoreiz nācās panākt Vidzemes muižniecības privilēģiju apstiprināšanu, un tā ka viņš arī bija informēts par krievu valdības nodomiem ievadīt zemnieku stāvokļa reformas Vidzemē, tad viņam radās doma, ka Vidzemes muižniecībai vajadzētu pašai realizēt reformas, jo tad tā varētu šīs reformas pieskaņot savām interesēm un bez tam noraidīt krievu valdības iejaukšanos Vidzemes agrārā jautājuma kārtošānā. Tā 1764. g. radās viņa „Aizkraukles un Skrīveru (Rīmanu) muižas zemnieku tiesa“. Viņš cerēja, ka viņa piemēram sekos arī citi Vidzemes muižnieki, bet šīs viņa cerības neattaisnojās. Turpretim Igaunijā un Kurzemē viņa „Zemnieku tiesa“ atrada atbalsi. 1789. g. Igaunijas barons Ikskils piešķīra šādas pat tiesības saviem zemniekiem Vigalas (Fickel) muižā (Hapsalas apriņķī), viņam drīz sekoja vēl 3 muižnieki, tā ka XVIII g. s. beigās katrā Igaunijas apriņķī bija pa muižai ar speciālām zemnieku tiesībām. Arī Kurzemē no 1770.—1816. g. 11 muižnieki un 1 muižniece izdeva šādas speciālas zemnieku tiesības.*) Vidzemes muižniecības noskaņojums bija ļoti konservatīvs, ko pierāda arī 1765. g. landtāgs, kad Šulca priekšlikums iesākt agrārreformas Vidzemē sastapās ar pārējo Vidzemes muižnieku ļoti radikālu pretestību. Viņi sākumā noraidīja pat Vidzemes ģene-

*) Sal. С. Н. Сивидкѣй, Отечественная война въ Прибалтійскомъ краѣ (1812—1912), ч. I. Историческій очеркъ Прибалтійскаго края въ 18 столѣтїи, Рига, 1912., стр. 49 (примѣчаніе).

rālgubernātora Brauna priekšlikumu uzlabot zemnieku stāvokli, un tikai viņa draudi piespieda muižniecību kaut ko darīt zemnieku labā. Pēc tam Šulcs atteicās no landrāta amata un dzīvoja savā muižā, kur arvien vairāk nodevās Vidzemes vēstures un tiesību studijām. Šo studiju rezultātā radās viņa plašais darbs „Vidzemes vēstures mēģinājums“ („Versuch über die Geschichte von Liefland nebst einer kurzgefassten Abbildung des Liefländischen Staatsrechts“), kas pabeigts 1773. g. un uzglabājies vairākos norakstos.*)

Šulcs ir miris turpat Aizkraukles muižā 1782. g. 21. janvārī.

Savu „Zemnieku tiesu“ Šulcs bija uzdevis Dzērbenes mācītājam K. J. Grasam pārtulkot latviešu valodā un tad to izdalījis saviem zemniekiem.***) Šo darbu autors pats iedalījis 3 daļās. Pirmā daļa saucas „No t a h m L e e t a h m, k a s S e m n e e k a m i h p a s c h i p e e d e r.“ Šeit zemniekam tiek piešķirtas tiesības uz viņa kustināmo mantu (I, 1.), tomēr ar dažiem ierobežojumiem. Zemnieka mantas pārdošanas gadījumā kungam ir rezervētas pirmpirkšanas tiesības (I, 2.). Zemnieks nedrīkst izputināt savu kustināmo mantu, citādi tā tiek ņemta aizbildniecībā (I, 3.). Viņš nedrīkst ņemt mantu sev līdz, ja viņš apprecoties pāriet citur dzīvot, jo šī manta tad paliek viņa asins radniekiem; bet ja, zemniekam nomirstot, nepaliek neviena radnieka, viņa mantu manto pats dzimtkungs (I, 4.). Par saviem parādiem muižniekam zemnieks ir atbildīgs ar visu savu kustināmo mantu (I, 5.). Otrā daļa saucas „N o t a S e m n e e k a T e e s a s s a w a s S e m m e s d e h l“. Zemnieka zeme arī uz priekšu paliek muižnieka īpašums; zemniekam tiek piešķirtas tiesības to lietot un nodot šīs tiesības arī pēcnācējiem, ja viņš kārtīgi izpilda savus pienākumus pret savu kungu (II, 1.). Pretējā gadījumā muižnieks var atņemt viņam zemi un viņu pašu nodot cita zemnieka rīcībā par strādnieku (II, 2.). Ja mirušam zemniekam nav vairs neviena radnieka, viņa zemi manto viņa kungs (II, 4.). Pie zemes mantošanas var zemi arī sadalīt starp bērniem, tikai nav atļauts sadalīt to pārāk mazās vienībās (II, 5.). Muižnie-

*) Labākais noraksts uzglabājies Latvijas Valsts bibliotēkā (572 lpp. in folio).

**) Šulca „Zemnieku tiesa“ iespiesta vācu valodā Jannava tulkojumā no latviešu valodas kā pielikums viņa grāmatai „Geschichte der Sclaverey und Charakter der Bauern“, 1786.

kam ir tiesība izdarīt zemnieku zemes pārmērīšanu (II, 6.). Zemniekam tiek nodrošinātas arī tiesības uz būvkokiem un malku, tikai viņš nedrīkst tos pārdot (II, 7.). Trešā daļa saucas „No ta Semneeka ihpaschigas Buhschanas, Klausischanas un Dohschanas“. Šeit ļoti svarīgs ir pirmais paragrafs, kas skan šādi:

„Tas Semneeks paleef, tā kā pirmat, ir us preefchu allaschia weens dšimts Zilweks un Appafschneeks ta Runga, kam ta Muišcha peeder, un ja winjā aīsbehg, tohp winjā, kā tahds zilweks, wišfur usmeklehts un pehg Teejas iſneemts un atpafal wefts. Winaam arridjan peenahfahs, ſawam Dšimts-Rungam ar neleedsamu Klauſiſchanu wiſſās Leetās un ar pilnigu Peetizzibu pademigam buht. Tomehr tam Dšimts-Rungam ne buhs Wallas buht pabrak pahr to Klauſiſchanu un Dohſchanu, kas ſcheitan pehg kluhs rahdita, ir to wiſsmaſafu Leetu no ta Semneeka beš Lihdſibas praſſiht. Tam Dšimts-Rungam arridjan ne buhs Wallas, weenu Semneeku, ihpaſchi no Muiſchās noſchirtu, pahrdohht, jeb iſchinkohht, ja tas tam Semneekam paſcham ne grihbahs, un ja winjā arī tahdu ſawu Grihbeshanu preefch tahs zeenigas Semmes-Teejas ne iſjaffa. Bet ja tas Dšimts-Rungs pats tam Semneekam to Brihwibu no tahs Dšimts-Teejas grihbetu waj ſchinkohht, woi pahrdot, tad tas winaam nefa ne tohp aiſleegts.“

Šis paragrafs īstenībā izteic visu šīs daļas satura principiālo pusi, tā ka pie nākošiem 14 paragrafiem (III, 2.—15.) mums nav nozīmes tuvāk pakavēties, jo tur sikāk normētas dzimtlaužu kārtējās klausas, pie kam paredzētas arī dažas ār-kārtējās klausas, par kurām izsniedzama speciāla atlīdzība alus veidā. Vienīgi šīs daļas pēdējie trīs paragrafi (III, 16.—18.) vairs neatbilst trešās daļas vispārējam virsrakstam un īstenībā būtu uzskatāmi kā IV daļa, kuras virsraksts varētu būt „Zemnieku sūdzēšanās tiesības“. Lai gan šeit zemniekam tiek piešķirtas tiesības sūdzēties zemes tiesā, tomēr šīs tiesības ir ļoti problēmatisks, jo tai gadījumā, ja tiesa atzītu viņa sūdzību par nedibinātu, viņam jāatlīdzina tiesas izdevumi un, ja viņš to nespētu, tad par ikkatru dālderu viņam jāsaņem divi pāri rīkšu. Arī parastā mājas pārmācīšana (Hauszucht) paliek spēkā, kā tas redzams no pēdējā (18.) paragrafa: „Diſ lab ta eeraſta Bahrmahziſchana ar Paſtagu jeb Karbatſchu, par nepateeſu Strahdaſchanu, kā arridjan ta bahrgafa Strahpeſchana par fahdahm Blehdibahm un Repaſlauſiſchanu, paleef tā us preefchu, kā jaw pirmat un pa wezzam, Dšimts-Runga Wallā.“ Visā visumā šādas „zemnieku tiesas“ praktiskā nozīme nevarēja būt liela tāpēc, ka nežēlīgu muižnieku tā daudz nevarētu

ierobežot, jo zemnieku sūdzēšanās tiesības Garlībs Merķelis apzīmē par tiesībām no jauna saņemt pērienu, turpretim humānie muižnieki varēja parādīt savu „labo sirdi“ arī bez šādām pašu muižnieku izstrādātām tiesībām. Tomēr šo tiesību morālā nozīme bija liela. To pierāda jau tas fakts, ka šī Šulca „Zemnieku tiesa“ bija tik populāra, ka tās ietekme konstatējama ne tikai Igaunijā un Kurzemē, bet pat Lietuvā.*) Kādi

XLVII att. Vidzemes ģenerālgubernātors grāfs G. Brauns (pēc Broces, II, 201).

motīvi bija pamudinājuši baronu Šulcu izdot šo „Zemnieku tiesu“, redzams no viņa paskaidrojuma 1765. g. landtāgā. Šis landtāgs sanāca 1765. g. janvārī. Kā parasti, landtāga dalībnieki pēc svinīgā dievkalpojuma sapulcējās pilī, lai apsveiktu ģenerālgubernātoru un saņemtu no viņa direktīvas. Šoreiz uzņemšana bija ļoti vēsa, un ģenerālgubernātoru grāfa **Brauna** (Browne) priekšlikumi pārsteidza landtāga dalībniekus vēl vairāk. No 11 priekšlikumiem sevišķi svarīgs bija III, kā arī VII priekšlikums. Raksturīgs ir šī III priekšlikuma sākums, kur ģenerālgubernātors pasvītro, ka tas, ko viņš šeit proponē,

*) Sal. J. Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert, Leipzig, 1876., S. 310.

notiek pašas carienes uzdevumā un tāpēc lūdz Vidzemes muižniekus piegriezt šim priekšlikumam vislielāko uzmanību. Cariene esot dabūjusi zināt, tiklab no iesniegtām sūdzībām, kā arī savā ceļojumā pa Vidzemi, cik apspiesti esot Vidzemes zemnieki, un tāpēc viņa esot nolēmusi ierobežot muižnieku „tirannisko cietsirdību“ un „pārmērīgo despotismu“. Galvenais ļaunums, pēc Brauna domām, esot tas, ka zemniekam neesot īpašuma tiesību „pat uz to, ko viņš ir ieguvis ar saviem sviedriem un asinīm.“*) Tāpēc esot nepieciešami atzīt zemnieka tiesības uz kustināmo mantu. Tālāk tiek aizrādīts uz to, ka zemniekiem uzliekot arvien jaunus darbus, un tāpēc viņu klaūšas būtu regulējamās.

Beidzot, ģenerālgubernators griež landtāga uzmanību uz to, ka zemniekiem uzliekot sodus, „kas ne tikai maz atbilst viņu pārkāpumiem, bet arī nav savienojami ar kristīga cilvēka jūtām.“**) Šo sūdzību pareizību ģenerālgubernators vēl speciāli motīvē ar faktiem. Sevišķi raksturīgs ir trešā priekšlikuma motīvējums. „Trešais zemnieku spaidis ir pārmērības sodu izpildīšanā. Tās ir tik šausmīgas, ka vaimanas par to, man par lielām bēdām, atskanējušas pat līdz tronim. Vismazākos pārkāpumus soda ar 10 rīkšu pāriem, ar kuŗiem, pretēji likuma priekšrakstiem, neper vis ar katru trīs reizes, bet tik ilgi, kamēr no rīkstēm paliek stumbeņi vien, līdz nokrīt āda un miesa. Zemniekus tura nedēļām un mēnešiem ilgi, bieži vien vislielākā aukstumā, klētīs, ieslēgtus dzelžos un klučos, pasniedzot tikai ūdeni un maizi.“***) VII priekšlikumā ģenerālgubernators pieprasīja ierobežot tirgošanos ar zemniekiem: viņus nevajagot pārdot ārpus zemes robežām, kā arī nevajagot šķirt ģimenes locekļus. Landtāgs nolēma noraidīt ģenerālgubernatora priekšlikumus un paskaidroja, ka zemnieki ir vergi (servi), saskaņā ar romiešu tiesībām un muižniecības apstiprinātām privilēģijām.****)

*) „Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen, in besonderer Beziehung auf das Herzogthum Livland.“ von R. L. Samson v. Himmelstjerna, S. 49 (Beilage zum Inland 1838).

**) Ibid., S. 50.

***) Ibid., S. 52.

****) Par šo landtāga atbildi plašāk skat. J. Ekarta grāmatā „Livland im 18. Jahrh.“, Leipzig, 1876., S. 322 ff.

Landtāga dalībnieki asi uzbruka arī baronam Šulcam, kuŗu uzskatīja par krievu valdības atbalstītāju. Tad Šulcs paskaidroja, kāpēc viņš izdevis savu „Zemnieku tiesu“. Tā ir radies viņa raksts „Domas par Vidzemes zemnieku stāvokļa uzlabošanu“ („Sentiment über die Verbesserung des Zustandes der liefländischen Bauerschaft“), kas pievienots 1765. g. landtāga protokoliem. Šeit autors vispirms aizrāda, ka viņš nav domājis, ka visi muižnieki sekos tieši viņa izstrādātai „Zemnieku tiesai“. Viņam svarīgi esot tikai šai „Zemnieku tiesā“ deklarētie principi (Grundsätze): lai zemniekam būtu drošs īpašums un regulētas klaušas. Tālāk viņš min 3 motīvus, ar kuŗu palīdzību viņš grib pārliecināt landtāga dalībniekus uzlabot zemnieku stāvokli. Pirmkārt, viņš aizrāda uz to, ka dzimtbuve radusies barbariskos laikos, kad valdījusi rupjā vara. Līdzīgi franču apgaismes pārstāvjiem viņš iedomājas viduslaikus kā barbariskus laikus un līdz ar to uzskata dzimtbuvi par nepiemērotu humānajam XVIII g. s. „Tas runā pretim cilvēku dabai, ka cilvēks kļūst līdzīgi lopam vai nedzīvai lietai par pilnīgu otra cilvēka īpašumu.“*) Otrs motīvs ir muižnieku pašu materiālās intereses, kam piešķirta liela nozīme Eizena argumentācijā par labu dzimtbuves atcelšanai. Trešais motīvs, kas uz to pamudina, ir „vislielākā vajadzība“ („die dringendste Nothwendigkeit,“), kā to formulē Šulcs, jo citādi sagaidāmas daudz radikālākas reformas no Krievijas carienes. Autors aizrāda uz to, ka tas jau būtu noticis, ja Vidzemes ģenerālgubernātors nebūtu aizrādījis carienei, ka muižnieki paši ierobežošot dzimtbuvi. Arī (Eizena) raksts, kas iespiests „Krievijas vēstures rakstu krājumā“, esot uzskatāms kā „brīdinājums“. Tāpēc arī Šulcs lika priekšā neiesniegt ģenerālgubernātoram negatīvu atbildi, tomēr landtāgs bija citādās domās. Tad ģenerālgubernātors bija spiests piedraudēt ar radikālām reformām no valdības puses. Tikai tad landtāgs pieņēma savus lēmumus zemnieku labā „aizlabprātīgas kristīgas pretimnākšanas un tīras cilvēku mīlestības pret saviem dzimtcilvēkiem“. Šie lēmumi īsumā būtu formulējami šādi: 1) zemniekam ir īpašuma tiesības uz kustināmo mantu, ja viņš ir no-

*) Ibid., S. 75.

kārtojīs visus parādus un kļaušas savam dzimtkungam; 2) bez pastāvošām kļaušām un nodevām, kā arī dažām ārkārtējām kļaušām, zemniekam nevar uzlikt nekādu darbu; 3) mājas pārmācīšanas tiesības ierobežojamas ar zināmu rīkšu skaitu (ne vairāk kā 10 rīkšu pāru uzreiz, un ar katru pāri drīkst sist tikai 3 reizes); zemnieku pārdošana tirgū aizliegta; 4) zemnieki var sūdzēties, bet tikai mutē vārdiem, pie kam par nedibinātu sūdzību viņi tiek sodīti.*) Tā ka ārkārtējās kļaušas nebija fiksētas, tad muižnieku patvaļība ar šiem lēmumiem netika ierobežota. Arī sūdzēšanās tiesībām nebija nekādas nozīmes. Šie lēmumi praksē, protams, neuzlaboja zemnieku stāvokli: humānās idejas nevarēja atrast dzirdīgas ausis pie Vidzemes muižniekiem, jo apmēram $\frac{3}{4}$ no tiem bija kādreizējie kaŗavīri, kas bija izbaudījuši krievu armijas stingro skolu un bija pieraduši nicināt tautas zemākos slāņus. Tomēr 1765. g. lēmumiem bija zināma morāla nozīme, kā to atzīmē Jūlijs Ekarts. „Ja arī faktiskās attiecībās nekas daudz negrozījās, tad svarīga bija ģenerālgubernātorā Brauna izteiktā doma, ko ar saviem landtāga lēmumiem atzīmē arī Vidzemes muižnieki, ka Vidzemes zemnieks ir valsts pilsonis un kā tāds bauda valsts aizsardzību.“**)

Savas „Vidzemes vēstures mēģinājuma“ priekšvārdos Šulcs īsumā pakavējas pie šī darba sarakstīšanas mērķa. Šo darbu sarakstīt viņu pamudinājusi garlaicība, tā tad tas esot domāts tikai pašam autoram par prieku, bet neesot domāts publicēšanai. Tomēr šo ieņemto pozīciju autors neietur konsekventi. Kāds autora draugs ieteic viņam nodot šo darbu bruņniecības kancelejai. Autors to arī izdara, bet lūdz šo darbu nekad nepublicēt un paskaidro arī šī sava lūguma motīvus. Ļoti gribēdams pakalpot savai tēvijai, viņš nododot šo savu darbu muižnieku rīcībā, bet ar lūgumu to nekad nepublicēt, nevis tāpēc, ka tur būtu kādi sodāmi noslēpumi, bet gan tāpēc, ka tas neesot tik pamatīgi sarakstīts, kā tas būtu vajadzīgs, ja darbu publicē, un

*) Šie lēmumi iespiesti Hupela grāmatā „Topographische Nachrichten von Liv- und Estland“, Bd. II (Rīga, 1777., S. 219.), kā arī Šlēcera grāmatā „Staats-Anzeigen“, II Bd., Heft 8, Göttingen, 1782, kur pievienotas arī asas piezīmes par šiem lēmumiem.

**) Sal. J. Eckardt, op. cit., S. 340. Sīkākus datus par 1765. g. landtāgu un Šulca „Zemnieku tiesas“ sarakstīšanas motīviem sniedz priv.-doc. M. Stepermanis savā rakstā „Aizkraukles K. F. Šulcs un viņa sabiedriskā darbība“ (Latv. Univ. Raksti, Fil. un Filos. fak. serija, III, 5, Rīgā, 1936.).

bez tam autors domā, ka šis darbs nevarētu ieinteresēt plašākas aprindas. Tomēr kādā citā vietā tais pašos priekšvārdos autors, starp citu, saka: „Es domāju, ka es ne bez pamata drīkstu šaubīties, vai par Vidzemi kādreiz varēs sarakstīt pilnīgu un publikai interesantu vēsturi.“ Viņam visvairāk patīk Vidzemes vēsturē neatkarīgās republikas laikmets, tikai, diemžēl, par šo periodu ir uzglabājies ļoti maz ziņu. Pārējie Vidzemes vēstures laikmeti, pēc autora domām, nevarot interesēt publiku, bet esot svarīgi tikai tam, kas gribētu sevi ziedot kalpošanai tēvijai labā. Kā šo kalpošanu tēvijai labā autors saprot, redzams no viņa priekšvārdu pēdējā teikuma. „Ja arī mans draugs būtu man pārāk glaimojis un ja šis darbs nebūtu piemērots lietderīgai izmantošanai, tad tomēr vēlākās paaudzes, ja šis darbs līdz tām nokļūtu, varēs vismaz no tā redzēt, ka es, kas zīmējas uz manu labo gribu, neesmu izrādījis necienīgs būt par bruņniecības un tās landrātu kollēģijas locekli.“

Neskatoties uz priekšvārdos svinīgi deklarēto autora solījumu, ka viņa darbā valdīs tikai patiesība, šī patiesība ir ar stipri subjektīvu nokrāsu. To pierāda visā viņa darbā skaidri saskatāmā muižniecības nozīmes un interešu aizstāvēšana. Pārāk maz vērības viņš piegriež pilsētām un negatīvi izturās pret garīdzniecību, ko var uzskatīt kā Voltēra un dažu citu franču apgaismes pārstāvju ideju ietekmi uz autora pasaules uzskatu. Autors arī pats nenoliedz zināmu subjektīvismu vielas izvēlē, sakārtošanā un novērtēšanā, bet toties ar gandarījumu konstatē, ka visus faktus, kas zīmējas uz Vidzemes vēsturi, viņš ņēmis no pirmavotiem: no chronikām, kā arī no ģenerālgubernatora un bruņniecības archīviem. Šis biežais autora manuskripts, kas aptver 572 lapp. in folio, līdz šim vēsturiskā literatūrā netika citēts. Tikai viena maza daļa no šī manuskripta, kur ir runa par muižu redukciju Vidzemē, jau ir tikusi publicēta.*) Par Livoniju līdz XII g. s. vidum Šulcs saka, ka tā ir bijusi gandrīz maznozīmīga zeme Eiropā un pazīstama tikai dāņiem un zviedriem. Tāpēc viņš par Livonijas vēstures sākumu uzskata XII g. s. vidu un sāk to ar pazīstamo teiku par Livonijas „uzzēģelēšanu“ (Aufsegelung), kuŗu parasti saista ar 1158. g.

*) Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches. Von Dr. Ernst Herrmann, Leipzig, 1843, S. 81.—116. (atbilst manuskripta 292.—351. lapp.).

Īstenībā gan jāpiezīmē, ka šo teiku ir radījuši Brēmenes chronisti savas pilsētas cildināšanai kādus 100 gadus pēc tam, kad vācu tirgotāji bija atraduši tirdzniecisko ceļu pa Daugavu.*) Tā ir darināta pēc parastā šablona: ierodas tirgotāji no kultūrālas zemes, mežoni aizbēg mežā, pēc tam nedroši sāk tuvoties un uzsāk maiņas tirdzniecību. Tālāk Šulcs saskaņā

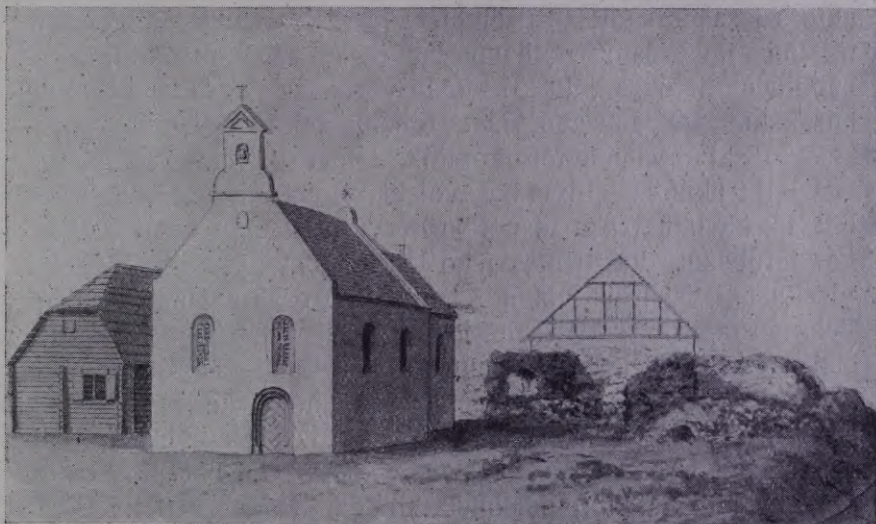

XLVIII att. **Bīskaps**
Meinhards (pēc Broces,
I, 95).

ar chronikām apskata pirmo 3 Livonijas bīskapu — Meinharda, Bertolda un Alberta darbību, pie kam viņš uzsver negatīvo viņu darbībā. Tā, piem., Meinharda misionāro darbību viņš raksturo šādi: „Cilvēkus kristīja, tos iepriekš nemaz neiepazīstinot kaut visniecīgākos apmēros ar kristīgās ticības pirmajiem pamatjēdzieniem, un tos iepazīstināja tikai ar dažām ārējām ceremonijām. Pamatā te viena māņticība tika apmainīta ar otru, kas pēc tam nepieciešami noveda tos pie atkrišanas

*) Sal. Dr. Th. Schieman, *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrh.*, II Bd., Berlin, 1887, S. 7. (*Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen*, hrsg. v. W. Oncken), II Hauptabtheilung, X Theil.

(no jaunās ticības).“*) Runājot par bīskapu Bertoldu, viņš citē no chronikas to vietu, kur lībieši pārmet bīskapam, ka viņš necenšoties piegriezt tos kristīgai ticībai ar pārliecina-

XLIX att. Senā Ikšķiles baznīca (pēc Broces, V, 26).

L att. Senā Salaspils baznīca (pēc Broces, V, 26).

šanu, bet gan darot to ar varas līdzekļiem, un autors vēl pievieno tam raksturīgu piezīmi: „Pārmetums, kas nedara godu

*) C. Fr. Schoultz, Versuch über die Geschichte von Liefland, S. 10.

toreizējai kristietībai.“*) Par bīskapa Alberta cīņām pret igauniem autors izsakās: „Laupot, dedzinot un slepkavojot šīm tautām tika sludināta kristīgā ticība.“***) Visā visumā par šī pirmā Livonijas vēstures perioda pirmajiem gadu simteņiem autors izsakās šādi: „Šī laikmeta pirmajos gadu simteņos ir tik maz ievērojamu notikumu un tie ir tādā mīglā tīti, ka nebūtu ne lietderīgi, ne arī pūliņu vērts dot par tiem sakarīgu aprakstu.“****) Lai gan valsts republikāniskā (īstenībā oligarhiskā) satversme autoram patīk, tomēr tai piemīt daži ļoti svarīgi trūkumi. „Livonijas valsts organisma galvenā kļūda bija tā, ka tam trūka vienotāju nervu, t. i. tādu pamatlikumu, kas ierobežotu katru atsevišķo locekli, bet visus šos locekļus virzītu uz vispārēju labumu.“*****) Jau pašā sākumā ir bijusi liela neskaidrība satversmē, jo nav bijis paredzēts, kam ir tiesības ievēlēt Rīgas bīskapu: Rīgas doma kapitulam, vai Brēmenes virsbīskapam. Tāpēc arī notika, ka pēc bīskapa Alberta I nāves Rīgas doma kapituls ievēlēja par bīskapu Nikolaju, bet Brēmenes virsbīskaps — Albertu, bet pāvests ar legāta Balduīna starpniecību izšķīra šo strīdu par labu Rīgas doma kapitulam.*****) Neraugoties uz tik nepilnīgu satversmi, Livonija turpināja pastāvēt, kas notika tikai tāpēc, ka ilgu laiku (1255.—1505.) šo valsti neapdraudēja ārējie ienaidnieki: Krieviju nomāca tatāru jūgs, Polija cīnījās pret vācu ordeni, Zviedrijā notika iekšējās cīņas un Dānija atradās par tālu, tā ka tai pat apnīka valdīt par Igauniju. Taisni šai laikā arī Livonijā norisinājās stipras iekšējās cīņas starp virsbīskapu un ordeni, kurās izmantoja Rīgas pilsētu, nostājoties gan vienā, gan otrā pusē. Raksturīga ir autora izturēšanās pret ordeni. „Tai laikā,“ saka viņš, „kad vaidēja visa Eiropa, atrazdamās garīdzniecības jūgā, un kad no tās cieta pat ķeizars un ķēniņi, tad Livonijā notika tieši pretējais. Šeit apspieda garīdzniecību. Bet kas? Cilvēki, kas paši bija gērībušies avju drēbēs, t. i. pāvestam pilnīgi pakļautais garīgais ordenis. Šeit sadūrās nevis garīgā vara ar laicīgo, bet viens garīgais ordenis ar otru. Tāpēc arī vēlāk pāvesti no visas sirds nožēloja, ka bija nodibinājuši šo apbruņoto garīgo ordeni.“*****) Runājot par Igaunijas zemnieku

*) Ibid., S. 12.

**) Ibid., S. 19.

***) Ibid., S. 28.

****) Ibid., S. 31.

*****) Ibid., S. 26.

*****) Ibid., S. 38.—39.

sacelšanos 1343. g., autors atzīmē Igaunijas muižnieku cietsirdību un nežēlību pret zemniekiem, tomēr cenšas to attaisnot. Šo muižnieku izturēšanos varot tiem pārnest tikai tad, ja ņemot vērā, ka viss tas notiekot tai laikmetā, kad arī civilizētās valstīs esot sastopamas tāda paša barbarisma pēdas. Tā tad Vidzemes muižnieki esot paņēmuši sev līdz uz savu jauno dzimteni XII g. s. aizspriedumus, kas te esot nostiprinājušies arī vēlāk sakarā ar to, ka kultūrālie sakari ar Vāciju kļuvuši arvien retāki. No Livonijas viduslaiku valdniekiem autors lab-

LI att. Livonijas ordenmestrs Valters fon Pletenbergs.

vēlīgi noskaņots tikai pret Rīgas virsbīskapu Silvestru Stodevešeru (1448.—1479.), kas izskaidrojams ar viņa laikā izdoto „Žēlastības grāmatu“ Vidzemes muižniecībai, kā arī pret ordeņmestru Valteru fon Pletenbergu (1494.—1535.), kam autors velta daudz uzmanības. Šo ordeņmestru parasti saucot par Lielo un salīdzinot to ar Aleksandru Lielo un Gaiju Jūliju Cēzaru. Autors, turpretim, cenšas būt objektīvs un atzīmē tiklab pozitīvo, kā arī negatīvo viņa darbībā. Par autora cenšanos būt objektīvam liecina šādi viņa vārdi: „Ar lielu rūpību es esmu savācis visu, kas par viņu teikts, un to vairākkārtīgi pārlasījis, bet man jāatzīstas, ka, sev par lielu pārsteigumu, es neatradu viņā to diženumu, kādu es biju iedomājies.“*) Lai gan viņam izdevies iegūt divas lieliskas uzvaras pār krieviem (1501. g. pie Siricas un 1502. g. pie Pleskavas), tomēr 1505. g.***) ticis noslēgts ļoti neizdevīgs miers ar Krieviju, un ordeņmestram bijis jāaņem maksāt krieviem meslus un neslēgt savienības ar kaimiņu tautām, pie kam neviena chronika neizskaidrojot šī dīvainā miera līguma cēloņus. Šis miera līgums ticis vairākkārtīgi pagarināts, un tā Vidzeme veselus 50 gadus bijusi pasargāta no ārējo ienaidnieku uzbrukumiem. Pateicoties šai drošībai, attīstījusies mīkstcaulība un baudkāre, kā arī neticis domāts par cietokšņu nostiprināšanu un savienību slēgšanu ar kaimiņiem. Arī ar Pletenberga iekšējo politiku Šulcs nav pilnīgi apmierināts. Valsts satversme paliek līdzšinējā nepilnīgā veidā, lai gan kaimiņos izaugušas jau spēcīgas valstis. Autors atzīmē 3 Pletenberga izdotos rīkojumus: 1507. g. par līgavu pūru un izdalāmām dāvanām, 1509. g. noslēgto vienošanās līgumu ar Harijas un Virijas bruņniekiem par zemnieku izdošanu un 1534. g. atklāto ceļu no Rīgas caur Bausku uz Lietuvu. Ja visam tam vēl pievieno Vidzemes vācu ordeņa atdalīšanos no Prūsijas vācu ordeņa 1525. g. un Pletenberga lomu reformācijas kustības veicināšanā, tad ar to visa viņa darbība ir izsmelta. Droši par viņu var teikt, ka viņš ir bijis drošsirdīgs ģenerālis un dievbijīgs valdnieks. „Tas ir daudz toreizējam laikmetam, bet krietni par maz toreizējiem apstākļiem,“****) tā kopsavilkumā autors novērtē Pletenberga darbības nozīmi.

*) Ibid., S. 52.

**) Īstenībā gan šis miers tika noslēgts 1503. g. 7. I.

****) Ibid., S. 53.

Tālāk Šulcs plaši apskata Livonijas kara notikumus. Livonijas republikas bojā iešanu un sadalīšanu starp Poliju, Zviedriju un Dāniju (1561. g.) autors novērtē negatīvi: lai gan muižniecība tādā ceļā nodrošinājusi savas tiesības uz muižām, tomēr tas noticis, „ziedojot savu visvērtīgāko dārgumu — neatkarību.“*) Vienīgais pozitīvais ieguvums bijis tas, ka tie muižniecības tikumi, kas gājuši bojā 50 gadu ilgā miera laikā, pakāpeniski atkal atdzimuši, bet gan ne agrāk par XVII g. simteni. Livonijas kara laikā muižnieki dibinājuši speciālus laupītāju pulkus, par ko autors izsakās šādi: „Te nevar atrast nekādu attaisnojumu, šī lieta ir un paliek nosodāma un aptumšo toreizējo vidzemnieku labo slavu. Tomēr, lai mūsu spriedums būtu labvēlīgāks, mums jāiedzīvojas toreizējā laikmetā. Šausmīgais karš bija gan izrāvis vidzemniekus no viņu līdzšinējās bezdarbības, bet līdz ar to arī padarījis viņus cietsirdīgākus un dažus, kas visu bija pazaudējuši, novedis līdz izmisumam. Galvenā nelaime tomēr bija tā, ka tajā laikā Vidzemē neradās neviens ģenijs, kas mācētu šo savu līdzpilsoņu atjaunoto aktivitāti ievirzīt uz tēvijas īstas labklājības veicināšanu. Īsi sakot, lielajam pūlim trūka vadoņa, un tāpēc tas paklīda.“**)

Kas zīmējas uz poļu laikmetu Vidzemē, tad autors to visā visumā novērtē negatīvi. Sevišķi neapmierināts viņš ir ar ķēniņa Stefana Batorija iekšējo politiku, jo tas gribēja atņemt luterāņiem Doma baznīcu, vēlāk aprobežojās ar Jēkaba baznīcu un ne tikai neapstiprināja Vidzemes muižnieku privilēģijas, bet gan ievadīja muižu revīziju un pat redukciju un, beidzot, piešķīra zemniekiem tiesības atpirkties no miesas soda. Zemnieki tomēr esot no tā atteikušies. Lai gan daudzi par to irōnizējot, bet viņu rīcība esot pilnīgi saprotama, jo citādi viens otrs mantkārīgs zemes īpašnieks vairāk meklētu noziegumus pie turīgajiem zemniekiem, lai no viņiem izspiestu vairāk naudas.***) Autors nav apmierināts arī ar poļu ārējo politiku: viņi pa daļai negribēja, pa daļai arī nespēja aizsargāt zemi no šausmīgiem un nēpārtrauktiem postījumiem.****)

*) Ibid., S. 89.

***) Ibid., S. 94.

****) Sal. ibid., S. 140.—141.

*****) Sal. ibid., S. 201.

Visas poļu laikmeta beigās Vidzemī piemeklējušās nelaimes: karš, bads, mēris un pārestības izbeidzās līdz ar zviedru laikmeta iestāšanos. Viss arī būtu bijis labi, ja tikai Zviedrijai nebūtu radusies nelaimīgā ideja spēlēt lielvalsts lomu Eiropā, jo tas noveda Zviedriju pie financiāla sabrukuma, no kura tā cerēja izglābties pateicoties muižu redukcijai. Tāpēc autors nelabvēlīgi izturās pret Gustava Ādolfa ārējo politiku un domā, ka viņam vajadzēja pēc kaujas pie Leipcigas (1631. g.) tūlīt doties uz Vīni un iegūt Vācijas ķeizara titulu. Šulcs vispārīgi ne tikai ļoti plaši kavējas pie zviedru laikmeta Vidzemē, bet arī pie pašas Zviedrijas vēstures šai laikmetā. Vidzemes zviedru ģenerālgubernātorus autors raksturo galvenā kārtā no tā viedokļa, kā viņi izturējušies pret vietējo muižniecību. Diezgan labvēlīgi viņš raksturo pirmā zviedru ieceltā Vidzemes un Ingrijas ģenerālgubernātorā valsts padomnieka Johana Šites (Skytte) darbību. Šai laikā tika regulētas muižnieku tiesības uz muižām, kas, pēc autora raksturojuma, bija kļuvušas pavisam chaotiskas. „Vienam piederēja muiža, otram tikai tās tituls, un trešais bija zaudējis ir muižu ir titulu“*) Tagad varēja restituēt agrākās tiesības arī ar liecinieku starpniecību, ja dokumenti bija pazuduši. Šai laikā arī kroņa muižas tika piešķirtas muižniekiem, bet tikai uz lēņu tiesībām, saskaņā ar Nordkepingas riksdāga lēmumu, bet autors protestē pret to, jo tādā kārtā Vidzemē tiekot ievestas svešas tiesības, kas pilnīgi runājot pretim Sigismunda Augusta privilēģijai (1561.). Raksturīgi, ka autors neatrod vecāka dokumenta muižniecības tiesību aizstāvēšanai un bez tam aizmirst, ka tas nav ķēniņa izdots likums, bet muižnieku pretenziju programma. Tas redzams jau no pašas šī dokumenta formas, jo 7. paragrafā, kur par šīm tiesībām ir runa, redzams, ka muižnieki šīs tiesības lūdz piešķirt („petimus“), un tā tad te ir darīšana ar jaunu tiesību iegūšanu, bet ne veco apstiprināšanu. Beidzot, autors atzīmē arī ģenerālgubernātorā Šites kultūras politiku, kas izpaužas skolu dibināšanā. Autoram tomēr nepatīk, ka Gustavs Ādolfs Tērbatas ģimnaziju pārvērtis par augstskolu, jo tas prasot daudz jaunu izdevumu un studējošie

*) Ibid., S. 204.

tur esot tikai Somijas un Ingrijas pavalstnieki. Pēc J. Šites nāves (1634. g.) viņa vietā par ģenerāl-gubernātoru 1635. g. iecēla grāfu Bengtu (=Benediktu) Oksensjernu. Par viņu autors atsaucas ļoti labi, jo viņš bijis labvēlīgs pret muižniecību. 1639. g. Vidzemē iebrucis kāds austriešu ģenerālis Bots ar 2000 vīru lielu karaspēku, apstājies pret Jumpravmuižas pilsētiņu un gaidījis uz poļu flotes ierašanos. Tomēr tā neieradusies, un ģenerāl-gubernātors ar 600 vīriem no Rīgas garnizona izklidinājis šo avantūrista armiju. Šis atgadījums tomēr ierosinājis zemnieku nemierus, kas izpaudušies muižu postīšanās, bet drīz tikuši apspiesti, pie kam vadoņi notiesāti uz nāvi un pārējie dalībnieki saņēmuši miesas sodu.*) 1642. g. Ingrija tikusi atdalīta no Vidzemes, un Vidzemes muižniecība sākusi izrādīt lielāku aktivitāti savu tiesību nodrošināšanā. 1643. g. Engelbrechts fon Mengdens sastādīja savu likumprojektu „Vidzemes zemes tiesības“. Vidzemes muižniecības plāns iegūt zviedru ķēniņienes Kristīnas piekrišanu pilnīgas autonomijas izveidošanai Vidzemē izjucis tikai tāpēc, ka šī ķēniņiene pati atteikusies no troņa. Šulcs sīki pakavējas pie šī notikuma un saskata te visu Vidzemes muižnieku nelaimju cēloni, jo tādā kārtā Zviedrijā pie varas nākusi Pfalces dinastija, kuŗas pārstāvji Kārlis X un Kārlis XI izdarījuši muižu redukciju Vidzemē. Vislabvēlīgāk autors noskaņots pret Vidzemes ģenerāl-gubernātoru Klaudiju Tottu (1666.—1671.). Viņu autors vērtē daudz augstāk pat par Oksensjernu, kā tas redzams no šo 2 ģenerāl-gubernātoru salīdzinājuma.***) No tālākā arī redzams, ar ko izskaidrojama autora labvēlība pret šo ģenerāl-gubernātoru. Uz viņa ierosinājumu tika sastādīti „Zemes nolikumi“ un 1668. g. aizsūtīti Zviedrijas ķēniņam apstiprināšanai, kas tomēr novilcinājās līdz 1671. g. Klaudijs Totts atstājis bruņniecības kancelejā paskaidrojumu, ka viņš centies uzlabot zemes likumus, bet viņam esot likti šķēršļi, un tāpēc neesot viņa vaina, ja viņa centienu rezultāti nevarot pilnīgi apmierināt bruņniecību.***) Viņš pats aizbrauca uz Zviedriju un panāca ne tikai „Zemes nolikumu“ apstiprināšanu, bet arī „senāta lēmumu, ka Vidze-

*) Sal. ibid., S. 215.

**) Sal. ibid., S. 275.

***) Sal. ibid., S. 279.

mes lietās neuzsāks bez pašu vidzemnieku zināšanas un līdzdalības“.*) Tomēr zviedru valdība, laikam, uzskatījusi viņu par pārāk labvēlīgu pret Vidzemes muižniekiem un aizsūtījusi viņu kā sūtni uz Franciju.

Tikko Šulcs sāk runāt par Kārli XI, tūlī izpaužas viņa naidīgais noskaņojums pret to, jo tieši šis ķēniņš bija tas, kas realizēja Vidzemē muižu redukciju. Autors atzīmē trūkumus šī ķēniņa audzināšanā, kurš vainojama pa daļai viņa māte, pa daļai viņa aizbildņi. „Savus pirmos jaunības gadus viņš ir pavadījis neaprobežotā brīvībā; savos skolas darbos, pat rakstīšanā, viņš ir bijis ārkārtīgi nolaidīgs un — kas tas bēdīgākais — viņam netika iepotēti tiesību un taisnīguma pat viselementārākie pamati.“***) Tālāk viņš runā par to, ka ķēniņš pats jutis, ka nespēj valdīt, neuzticējies senātam un tāpēc nodibinājis sevišķu padomi, kuru viņš pats vadījis. Te jau jūtams autora naidis pret Kārli XI, kas izpaužas daudz spilgtāk, kad viņš sāk runāt par muižu redukciju. Pēc Nimvegenas miera līguma noslēgšanas 1679. g. Kārlis XI pārliecinājies, ka viņam neizdosies paplašināt savu varu uz kaimiņu rēķina, un tāpēc viņš lāvis savām iekarošanas tieksmēm izpausties cīņā pret saviem pavalstniekiem, jo šai cīņā var viegli gūt uzvaras ar vienu spalvas vilcienu savā kabinetā Stokholmā.***) Pie muižu redukcijas gaitas šeit nepakavēsimies, atzīmēsim tikai svarīgākos autora argumentus pret redukciju. Īpašuma neaizkaramībai jābūt nodrošinātai jau ar valsts pamatlikumiem. Pat ja pieņemtu, ka valsts labums to prasa, tad kāpēc vienīgi muižniecībai jānes upuri valsts labā? Pēc autora domām, galvenie redukcijas ierosinātāji un realizētāji esot Johans Gildenšjerns un Klauss Flemmings, kas tādā ceļā iedzīvojušies uz citu pilsoņu rēķina. „Šeit pusceļā sastapās,“ saka Šulcs, „ķēniņa kaislības ar viņa vadītāju nodomiem, kas bija cilvēki bez sirdsapziņas.“*****) Tomēr ķēniņš ar saviem galminiekiem nespētu realizēt šo redukciju, ja viņu neatbalstītu citas kārtas, kas naidīgi noskaņotas pret muižniecību, pie kam šī naida pamatā galvenā kārtā ir citu kārtu skaudība un

*) Ibid., S. 279.

**) Ibid., S. 280.

***) Sal. ibid., S. 292.

*****) Ibid., S. 296.

muižnieku uzpūtība. Raksturīgi, ka šeit autors pārmet muižniekiem, ka tie aizmirstot, ka valstī esot arī citas kārtas, kam arī esot tiesības baudīt valsts labumus, ko muižnieki uzskatot par savu privilēģiju. *) Patriciji senajā Romā, kā arī muižnieki Spānijā, Francijā un Dānijā, pārāk apspieduši pārējās kārtas, tā ka tās labāk bijušas ar mieru ziedot savu personīgo brīvību un padoties vienai patvaļīgai varai, nekā ļaut pār sevi valdīt tik daudziem tiranniem. Tā tad Šules spēj būt arī objektīvs un ieskata arī muižniecības kļūdas. Tomēr redukciju viņš uzskata kā vislielāko netaisnību muižniecībai un runā par tās vēsturi ar skaidri saskatāmu naidu pret Zviedrijas ķēniņu. Šāds Šulca uzskats par redukciju ir ļoti izplatīts vēsturiskā literatūrā līdz pat mūsu dienām. Lielāku skaidrību šai jautājumā ir ienesis igauņu vēsturnieks Juhans Vasars ar savu grāmatu „Die grosse livländische Güterreduktion“, **) kur viņš uz plašu archīvu materiālu pamata pierāda, ka sākumā redukcija bijusi domāta šauros apmēros, bet Vidzemes muižniecības pārāk krasā nostāšanās pret redukciju novedusi pie redukcijas paplašināšanas. Tālāk Šulcs aizrāda uz to, ka Anglijā 1648. g. par brīvību sajūsminātā tauta tā aizrāvās savā atreibībā muižniecībai, ka iznīcināja netikai parlamenta augšnamu, bet arī apakšnamu un tādā kārtā padarīja iespējamu tā saucamā protektora patvaļīgo valdīšanu. Autors ar labpatiku stāsta par to, ka zviedru ķēniņš Kārlis XI savas dzīves pēdējos gados pārdzīvojis smagas sirdsapziņas mokas. Viņš atkārtoti pat baumas par to, ka pēc ķēniņa nāves viņa līķi uzšķērduši un tur atraduši miljoniem tārpu un ka 3 kuģi, kas veduši labību no Vidzemes uz Zviedriju, pa ceļam nogrimuši, kas uzskatāms kā Dieva sods par netaisnībām. Zviedrija no redukcijas nekluvusi bagātāka: Kārlis XII mantojis tukšu valsts kasi un cīņai pret ienaidniekiem varējis saorganizēt tikai 30.000 vīru lielu armiju. ***) Šavu „Vidzemes vēsturi“ Šulcs noslēdz ar 1710. g., kad Vidzeme

*) Sal. ibid., S. 296.—297.

**) Juhans Vasars, Die große livländische Güterreduktion, Bd. I, Tartu. J. G. Krüger, 1931.

***) Sal. ibid., S. 346 ff.

nokļūst krievu varā un vācu muižniecība atgūst visas savas tiesības, kā arī visa Vidzeme sāk baudīt ilgstošu mieru un laimi.*)

Tālāk seko tā paša autora sarakstītais „Vidzemes valsts tiesību īss attēlojums“, kas ir uzskatāms kā vienkāršota „Vidzemes vēsture“, un tāpēc šeit Šulca uzskati parādās vēl spilgtāk. Šis apcerējums sākas ar valsts tiesību definīciju. „Valsts tiesības noteic visu valsts locekļu attiecības tiklab savā starpā, kā arī pret valsts varu.“**) Šādas valsts tiesības ir nepieciešamas, jo bez tām valsts nemaz nav domājama. Tomēr šīs tiesības sākumā nav bijušas rakstītas un sistematizētas, bet gan radušās nejauši, tāpat kā pati valsts. Parašas ir bijušas sākumā vienīgais archīvs, kur šīs tiesības uzglabājušās. Tikai tie valsts likumi, par kuriem ir radušies strīdi, tikuši fiksēti ar rakstu palīdzību. Viss turpmākais apskatījums ir veltīts muižniecības tiesību aizstāvēšanai. Tā kā tas, salīdzinot ar „Vidzemes vēsturi“, neko principiāli jaunu nedod, tad šo Šulca apcerējumu apskatīsim tikai vispārējos vilcienos. Bīskaps Alberts I nodibinājis zobēbrāļu ordeni, bez tam uzaicinājis arī muižniecību ierasties jauniekarotās zemēs, pie kam daži ieguvuši sev lēņus jau iekarotās zemēs, daži, turpretim, paši iekarojuši sev allodus. Viņi noslēguši līgumus ar bīskapu, saskaņā ar kuriem viņi paturējuši pilnīgu personīgu brīvību, tiesības uz muižām, kā arī tiesības ņemt dalību valsts pārvaldīšanā. „Un tā Vidzemē radās republikāniska valsts iekārta!“ sajūsmā izsaucas autors.***) Katru gadu notikušas muižnieku sapulces — „manntāgi“, pie kam nav zināms, vai šais sapulcēs piedalījusies arī Rīga vai nē. Tālāk autors apskata, kādas valsts tiesības nodrošina Sigismunda Augusta privilēģija, pie kam galvenā kārtā tiek pasvītrotas šādas muižnieku privilēģijas: 1) muižnieku zemes ir brīvas no nodokļiem; 2) viņiem pieder monopōltiesības uz spirta dedzināšanu, krogu un dzirnavu turēšanu; 3) monopōltiesības uz medībām, zveju un mežu izmantošanu; 4) jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem arī krimināllietās; 5) arestēša-

*) Saļ. ibid., S. 402.

**) Ibid., S. 403.

***) Ibid., S. 404.

nas tiesības; 6) patronāta tiesības par baznīcām.*) Raksturīgi, ka Šulcs te bazējas uz „Sigismunda Augusta privilēģiju“, bet ne uz „bruņnieku tiesībām“, kur zemnieku tiesības ir daudz lielākas. Runājot par muižnieku jurisdikcijas tiesībām pār zemniekiem, autors min, ka Stefans Batorijs un Kārlis XI protestējuši pret zemnieku dzimtbuves iekārtu un pieprasījuši dot zemniekiem brīvību. Autors aizrāda, kāpēc tas neesot iespējams: 1) tas būtu ārkārtīgi bīstami uzreiz atbrīvot no važām un atstāt bez uzraudzības rupju un neizglītotu tautu, kas brīvību saprot kā neaprobežotu brīvību, 2) tādā kārtā galīgi pagrimtu lauksaimniecība.**) Pēc autora domām, šīs prasības bijušas pārspilētas, un tāpēc arī nekas neticis sasniegts. Turpretim carienes Katrīnas II prasības bijušas mērenākas, un tāpēc bruņniecība nākusi viņai labprāt pretim, ko pierādot 1765. g. landtāga lēmumi. Tālāk tiek atkārtoti šī landtāga lēmumi, pie kam zemnieki, pēc Šulca domām, palikuši gan saistīti pie zezutura zemnieki, tad pamatā te nav humāns motīvs, bet drīvību. Tā tad varētu izlikties, ka šī darba autors patiešām ir humāns apgaismes pārstāvis. Bet tā ka tālāk pievienota piezīme, ka brīvlaišanas gadījumā muižniekiem vairs nebūs jāmes, bet esot paredzēts viņiem vēlāk piešķirt arī pilnīgu brīzāk antihumāns — pamest zemniekus likteņa varā. Ja vēl ņemsim vērā, ka zemnieku atbrīvošana te paredzēta bez zemes, tad galvenais motīvs te ir aprēķins: muižnieki paši pārvērtīs klausas nomā, kad konjunktūra viņiem būs izdevīga.

Beidzot, šī apcerējuma pielikumā Šulcs polemizē ar Cīgenhornu, kas sarakstījis „Kurzemes un Zemgales hercogistes valsts tiesības“ („Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen“) (1768.). Tiklab Cīgenhorns, kā arī Šulcs ir bazējušies uz Arnta populāro darbu „Liefländische Chronik“, tomēr faktu apgaismojums ir iznācis dažāds. Šulcs aizrāda uz vairākām Cīgenhorna nepareizībām Vidzemes senākās satversmes attēlošanā, bet sevišķi cīnās pret Cīgenhorna tieksmi piešķirt ļoti lielas tiesības Kurzemes hercogam uz muižniecības rēķina.

Lai saprastu, kāpēc Šulcs tik dedzīgi polemizē ar Cīgenhornu, īsumā pakavēsimies pie viņa politiskiem un sociā-

*) Sal. *ibid.*, S. 440.

***) Sal. *ibid.*, S. 445.

liem uzskatiem.*) Kristaps Juris Cīgenhorns dzimis vācu muižnieku ģimenē 1714. g. 19. IX Jelgavā, kur viņa tēvs bija advokāts. No 1731.—1734. g. viņš studēja jurisprudenci un filosofiju Jēnā, bet 1734. g. iesāka darboties kā advokāts Jelgavā. 1751. g. hercogs iecēla viņu par valsts padomnieku un uzdeva viņam aizstāvēt hercoga intereses pie Polijas ķēniņa. Sakarā ar to viņš ieguva Kurzemes muižniecības nelabvēlību, atstāja Kurzemi un uzturējās Vācijā, kamēr, beidzot, Prūsijas ķēniņš iecēla viņu par tribūnālpadomnieku Karalaučos, kur viņš arī miris 1783. g.

No viņa dažādiem juridiskiem apcerējumiem vissvarīgākais ir viņa mūža darbs „Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen“ (1768.),** kam vēlāk sekoja „Papildinājumi pie Kurzemes valsts tiesībām“ („Zusätze zum Curländischen Staatsrecht“). Viņa „Valsts tiesības“ iedalītas divās daļās, no kurām pirmā aptver Kurzemes valsts tiesību vēsturi no XII g. s. līdz 1768. g., bet otra sniedz bagātu dokumentu un aktu izvilcumu materiālu. Zemnieku jautājumu viņš apskata pirmās daļas pēdējā nodaļā (XII), kā arī 2 paragrafos muižnieku tiesību apskatā. Autors attēlo ne tikai faktisko zemnieku stāvokli XVIII g. s., bet arī pilnīgi pareizi atzīmē, ka dzimtbuve nav radusies XII un XIII g. s., bet gan jaunos laikos pēc asas drāmatiskas cīņas. Cīgenhorns atzīmē, ka muižnieku privilēģiju attīstībā ļoti liela nozīme piešķirama „Sigismunda Augusta privilēģijai“ (1561. g.) un „Kurzemes statūtiem“ (1617. g.).

Pēc tam autors apskata dzimtļaužu juridisko stāvokli Kurzemē. Sevišķi svarīga šai ziņā ir muižnieku jurisdikcijas attīstība pār zemniekiem. Šīs tiesības muižniecība iegūst tikai ar „Sigismunda Augusta privilēģiju“ (1561.), un tad šīs tiesības apstiprina „Gotharda privilēģija“ („Privilegium Gothardinum“) (1570.). Šī jurisdikcija arvien vairāk attīstījies, un Cīgenhornam sevišķi nepatīk, ka muižnieki no-

*) Par Cīgenhorna sociālajiem uzskatiem L. Ratermane ir publicējusi rakstu „Kristaps Juris Cīgenhorns un viņa domas par 18. g. s. zemnieku stāvokli“ (I. M. M., 1931. g., Nr. 9).

***) Publicēts 1772. g. Karalaučos.

teic ne tikai dzimtcilvēka labklājību, bet lemj arī par viņa dzīvi un nāvi. Pēc viņa domām, šādos gadījumos būtu nepieciešama krimināltiesa, jo Kurzemes zemnieki taču neesot piedzudināmi romiešu vergiem (§ 661.). Autors ieteic ņemt par paraugu Prūsijas iekārtu. Arī tur muižniekiem piederot civilā un kriminālā jurisdikcija, bet viņu spriedums pirms publicēšanas nosūtāms pilstiesai, kas varot apsūdzēto vēlreiz nopratināt, un, beidzot, arī valdnieks varot lietu vēlreiz pārbaudīt un spriedumu grozīt. Autors gribētu, lai zemniekiem būtu tiesības griezties ar apellāciju pie hercoga. Sevišķi Cīgenhornam nepatīk tas, ka muižnieku nedrīkst arestēt, ja ir pagājušas 24 stundas no nozieguma padarīšanas. Viņš liek priekšā ievest muižnieku tiesāšanu landtāgos. Tālāk autors attēlo, kā muižnieki piesavinājušies tiesības uz zemnieku zemi. Tas esot jauno laiku ieguvums, jo ordeņa brāļiem nebijis nekādu privātīpašumu. „Gotharda privilēģija“ (1570.) pārvērtā visas lēņu muižas par dzimtsīpašumu. Tā ka Kurzemes likumos pakāpeniski noklusētas zemnieku tiesības uz viņu apstrādājamo un apdzīvojamo zemi, tad XVIII g. s. jau nostiprinājies uzskats, ka visa zeme (arī zemnieku) pieder muižniecībai, bet pārējām kārtām pat nav tiesību pirkt zemi. Tāpat pakāpeniski attīstījies uzskats, ka arī zemnieku kustināmā manta pieder kungam. Cīgenhorns aizstāv zemnieku tiesības uz kustināmo mantu. Kas zīmējas uz zemnieku klaušu un nodevu lielumu, uz viņu inventāru, ienēmumiem, ražu un vispārīgi viņu saimniecisko stāvokli, tad šai ziņā autors nesniedz nekādus noteiktus datus. Tālāk autors atzīmē muižnieku monopōltiesības uz medībām, alus darišanu, preču uzpirkšanu. Viņš atrod, ka tas nav taisnīgi un pat runā pretim romiešu tiesībām. Autoram nepatīk arī tas, ka, saskaņā ar 1617. g. „Kurzemes statūtiem“, landtāgos piedalās tikai muižniecība, kas var sasaukt landtāgu pat pret hercoga gribu. Tālāk, muižniecībai piešķirtas izņēmuma tiesības ieņemt augstākos amatus, un viņi ļoti enerģiski cīnās par to, lai šos amatus neieņemtu pilsoņi-juristi, vai arī muižnieki, kas ienākuši no citurienes. Vienīgais muižnieku pienākums pret valsti

ir zirgu kļaušas. Muižnieki esot ieguvuši savas privilēģijas, lai aizsargātu valsti. Tagad jau veselu gadu simteni tiem nevajagot asinis liet, un tie par velti baudot savas privilēģijas. Tāpēc muižniecībai tagad vajagot sekmēt hercoga un pārējo kārtu labklājību. Cīgenhorna „Valsts tiesības“ ļoti nepatika muižniekiem, un tie ievadīja pret to asu polemiku. Sevišķi raksturīga ir barona Heikinga kritika, kas atrodama viņa grāmatā „Kurzemes satversme...“ („Kurlands Grundverfassung, gereinigt von denen vorgefassten Meynungen und Vorurtheilen, auf welchen des Geheimen Tribunalrahts von Ziegenhorn Curländisches Staatsrecht ruhet“). Autors polemizē pret Cīgenhorna politiskajiem uzskatiem un grib glābt sagrauto satversmi. Turpretim zemnieku jautājums tiek pilnīgi noklusēts. Pēc tam Cīgenhorns tiek aizmirsts līdz XIX g. s. beigām, kad parādās H. Holmana grāmata „Kurzemes agrārās attiecības“ („Kurlands Agrarverhältnisse“). Autors grib pierādīt, ka zemnieku stāvoklis Kurzēmē XVIII g. s. ir bijis labs, un tāpēc viņš to, ko Cīgenhorns uzskata tikai par vēlamu, jau uzskata par īstenībā esošu.

Visā visumā Cīgenhorna politiskos un sociālos uzskatus varētu raksturot šādi: stiprināma hercoga vara un ierobežojama muižnieku patvalība, uzlabojams arī zemnieku stāvoklis, jo „turīgi zemnieki ir noderīgāki arī kungiem.“ Šulcs savā opozīcijā pret Cīgenhornu vēršas nevis pret viņa sociāliem, bet gan pret viņa politiskiem uzskatiem.

Šulca reliģiskos un politiskos uzskatos konstatējama zināma radniecība ar Voltēru.

Kā Šulcs, tā arī Voltērs naidīgi noskaņoti pret garīdzniecību un līdz ar to arī pret viduslaikiem. Abi viņi tomēr nenonāk līdz Rusō tautas suverēnitātes un Monteskjē varas sadalīšanas principa atzišanai, bet gan aizstāv aristokrātisko principu valstī. Šulcs nav arī apgaismotā absolūtisma pārstāvis, jo viņam ir bailes, ka šī virziena pārstāvji uz troņa varētu sākt ierobežot muižniecības privilēģijas. Tāpēc viņš

tik dedzīgi aizstāv savas kārtas intereses pret monarchijas reformu mēģinājumiem.

Savos sociālajos uzskatos Šulcs ir daudz mērenāks par Eizenu: nevar pat zināt, vai viņa prasība pēc zemnieku klaušu regulēšanas un kustināmās mantas īpašuma tiesību atzīšanas būtu radusies bez viņa piedzīvojumiem krievu galma aprindās, jo savā plašajā darbā viņš deklarē, ka dzimtībuve ir muižniecības pastāvēšanas pamats.

4. Johans Christjāns Velners un Ēriks Johans Meks

No Eizena plašā darba plāna cariene Katrīna II izmantoja vispirms otru daļu, uzdodot pašam Eizenam raksturot dzimtībuves jaunās puses, bet vēlāk realizēja arī šī plāna devīto daļu — par godalgas izsniegšanu tam, kas sarakstītu labāko darbu par agrārām iekārtām Eiropā. 1765. g. jūnijā daži Krievijas valstsvīri bija nodibinājuši „Patriotisku biedrību zemkopības un oikonomijas veicināšanai Krievijā.“ Katrīna II apstiprināja šo biedrību un ņēma to savā aizbildniecībā. Tā kā tā nebija atkarīga ne no vienas valsts iestādes, tad tā sāka saukties par „Brīvo oikonomisko sabiedrību“ („Вольное экономическое общество“). Tā rūpējās galvenā kārtā par lauksaimniecības tehnisko pusi, jo sakarā ar fon Klingsteta priekšlikumu šī biedrība uzņēmas noskaidrot 65 jautājumus par zemkopību, lopkopību un t. t., pie kam tikai viens jautājums pieskārās tieši sociālai problēmai, noskaidrojot, cik dienu gadā zemnieks strādā muižnieka un cik savā labā.

Cariene pirmo reiz griezās ar vēstuli pie šīs biedrības jau 1765. gada beigās un ierosināja izsludināt godalgošanai šāda jautājuma iztirzāšanu: „Kādām jābūt zemnieka zemes īpašuma tiesībām un kādām jābūt viņa mantošanas tiesībām, lai droši uzplauktu zemkopība?“ Tā kā vēstule bija parakstīta tikai ar burtiem „И.Е.“ (Императрица Екатерина), tad tai sākumā nepiegrieza nekādu vērību. Vēlāk 1766. g. 1. nov.

sēdē biedrības sekretārs paziņoja, ka saņemta vēstule un kastīte ar 1000 dukātiem, pie kam vēstulē bija proponēts izsludināt godalgošanai šāda temata iztirzāšanu: „Kas ir uzskatāms par zemnieka īpašumu: zeme, kuŗu viņš apstrādā, vai kustināmā manta; kādas ir viņa tiesības un kādām tām jābūt tiklab uz vienu, kā arī uz otru visas tāutas labā?“

Tā ka vēstulei atkal bija paraksts „H. E.“, tad beidzot uzminēja autoru, un šoreiz patiešām izsludināja godalgošanai šāda jautājuma iztirzāšanu: „Vai valstij ir izdevīgāk, ka zemniekam pieder zeme privātīpašumā, vai tikai kustināmā manta? un cik tālu jāsniedzas šīm tiesībām visas valsts labā?“ („Est-il plus avantageux à un Etat que le paysan possède en propre du terrain, où qu'il n'ait que des biens-meubles? et jusqu'ou doit s'étendre cette propriété pour l'avantage de l'Etat?“) Terminš darbu iesniegšanai bija paredzēts 1767. g. 1. nov.

Jau 1767. g. 10. janvārī J. Melisino nolasīja sēdē Šulca „Zemnieku tiesu“, pie kam sabiedrība nolēma „paturēt to vienīgi zināšanai“. Uz nolikto termiņu bija iesūtītas 45 atbildes, bet neviena neizpelnījās godalgu. Tad termiņu pagarināja līdz 1768. g. 22. aprīlim, un līdz šim jaunajam termiņam tika iesūtītas pavisam 162 atbildes: 129 vācu, 21 franču, 7 krievu, 3 latīņu, 1 holandiešu un 1 zviedru valodā. Godalgu izpelnījās kāds franču darbs, kuŗa autors izrādījās Dr. iur. Beardé Delabéijs (Beardé de l'Abaye) no Āchenes. No pārējiem darbiem par labākiem tika atzīti 2 vācu darbi: Velnera un Meka no Vidzemes un vēl viens franču darbs, kuŗa autors bija Graslīns no Nantes. No šiem darbiem apskatīsim galvenā kārtā Velnera un Meka darbus, ar pārējiem diviem iepazīsimies pavisam īsi, tikai salīdzināšanas nolūkā.

Beardé Delabeijs sava raksta pirmajā pusē ieteic piešķirt zemniekiem personīgo brīvību un arī īpašuma tiesības ne tikai uz kustināmo mantu, bet arī uz zemi, jo zemnieku kārtā ir visas valsts pamats. Tomēr otrā daļā izrādās, ka autors šo reformu reālizēšanu ir paredzējis ļoti lēnā gaitā: sākumā zemniekam piešķiramas tiesības uz kustināmo mantu, pēc tam uz zemi un, beidzot, kad viņš ar skolu palīdzību jau ir sagatavots patstāvīgai dzīvei, viņam piešķirama arī personīgā brīvība. Reformu reālizē-

šana atstājama pašiem muižniekiem, jo viņi paši nāks pie pārliecības, ka tādā veidā viņu ienākumi pavairosies.

Graslīna raksts ir viens no viskonsekventākiem. Lai pierādītu, ka zeme pieder visiem, bet ne kādai atsevišķai personai privātīpašumā, viņš atsaucas uz dabiskām tiesībām. Tikai tādā gadījumā, ja zeme pieder tiem, kas to apstrādā, ir zināms pamats īpašuma tiesībām uz zemi. Tā tad autors atzīst tikai zemnieku tiesības uz zemi un pilnīgi noliedz muižnieku tiesības uz to, un tāpēc diezgan dīvaini, ka šis darbs tomēr parādījās atklātībā. Darbu vērtēšanas komisijas locekļi — muižnieki laikam bija pārliecināti, ka šim rakstam nekādu praktisku segu nebūs. Bez tam sava raksta beigās autors pats ir sabījies par savu domu konsekvencēm un, piegriezdamies konkrētai īstenībai, aizrāda, ka pašlaik nebūšot iespējams mainīt sociālos apstākļus saskaņā ar šiem principiem, un tāpēc liek priekšā neatbrīvot zemniekus bez zemes, jo tas būtu valstij liels zaudējums. Tiesības uz kustināmo mantu katrā ziņā zemniekiem būtu piešķiramas.

No franču autoriem vēl būtu atzīmējams Voltērs. Viņa raksts iespiests saīsinātā veidā viņa pazīstamajā darbā „Dictionaire philosophique“. Viņš proponē atcelt dzimtbuvi valsts muižās un klosteru zemēs, bet muižniekiem atstājama šai ziņā pilnīga rīcības brīvība. Viņš ieteic tiem sadalīt zemi nelielos gabalos un iznomāt, vai arī likt zemniekiem to pakāpeniski pilnīgi atpirkt par augstu cenu.

Johans Christjāns Velnērs (Wöllner) bija iesniedzis savu darbu ar devīzi: „Catharina“. Par viņa dzīvi mums maz kas zināms. Semevskis min, ka viņš ir bijis Galberštates kanoniķis un 1788. g. kļuvis par tieslietu ministru, kā arī pārzinājis garīgo lietu departamentu un luterāņu baznīcas. Savu rakstu autors iedalījis 2 daļās: pirmā daļā viņš cenšas pierādīt, ka valstij ir izdevīgāk, ja zemniekam pieder zeme privātīpašumā; otrā daļā viņš pakavējas pie jautājuma, cik tālu var sniegties šīs zemnieka privātīpašuma tiesības. Sākumā autors pasvītro, ka lauksaimniecības uzplaukšana ir valsts labklājības pa-

mats. Vislabākos rezultātus lauksaimniecībā var sasniegt, ja zemniekiem piešķir zemi privātīpašumā. Šīs domas pierādīšanai autors pielieto Eizena metodi: viņš parāda dzimtbuves, kā arī zemes nomāšanas negatīvās puses, lai spilgtāk izceltos tie labumi, kas rodas no zemes piešķiršanas zemnieku īpašumā. Aizrādīdams uz to, kādi labumi rodas zemniekam no viņa privātīpašuma tiesībām, autors uzsver arī šīs sistēmas nozīmi valsts dzīvē. Ja zemniekam fiksēs viņa naudas nodevas, atļaus tirgoties ar lauksaimniecības ražojumiem un valsts atvērs fabrikas šo produktu pārstrādāšanai, tad uzzels lauksaimniecība, un tas labvēlīgi ietekmēs arī iedzīvotāju skaita pieaugšanu. Pirmās daļas beigās autors saka, ka saskaņā ar tematu būtu jārunā arī par zemnieku tiesībām uz kustināmo mantu, bet viņš domājot, ka īpašuma tiesības uz zemi esot daudz svarīgākas, un tāpēc viņš negribot veltīgi aizkavēt „augstās sabiedrības uzmanību... ar lietu, par kuŗu tik un tā nekas svarīgs un labs nav sakāms“.

Sava raksta otrā daļā autors ieteic, lai visi Krievijas muižnieki pilnvarotu „Brīvo oikonomisko sabiedrību“ izstrādāt likumu, ar kuŗu dzimtbuve būtu nevis atcelta, bet pārveidota saskaņā ar vispārējo labumu. Zeme nododama zemnieku īpašumā, un viņiem nodrošināma mierīga tās lietošana. Muižnieku pārējās tiesības paliek bez pārmaiņas. Zemniekiem paliek līdzšinējās nodevas un klaušas, un autors izsaka cerību, ka dažos gadījumos zemnieku nodevas varēs būt pat lielākas nekā līdz šim.*) Muižniekam paliek tiesības padzīt zemnieku no zemes un pat padarīt to par vergu citiem par brīdinājumu, ja viņš nolaidīgi saimnieko. Protams, šis ierobežojums piešķir muižniekam noteikšanu par zemnieku zemi arī uz priekšu, jo nospraust robežas starp nolaidīgo un kārtīgo saimniekošanu dažreiz ir diezgan grūti, un tāpēc te zināms subjektīvisms ir pilnīgi iespējams.

Tālāk, zemniekam tiek piešķirtas arī dažas citas tiesības, bet katrreiz ar ierobežojumiem, kā piem.: zemnieks var

*) Die von der Öconomischen Gesellschaft zu St. Petersburg den 22. April 1768. gekrönte Preis-Schrift nebst drey anderen die dem Preis am nächsten gekommen. Gedruckt zu St. Petersburg, 1768., S. 98.

apsaimniekot savu zemi, kā viņam patīk, tikai šai saimniekošanai ir jāsakā ar izdevīgas lauksaimniecības likumiem, viņa maksājumiem gan jābūt divreiz lielākiem nekā līdz šim, bet toties tos vairs nedrīkst uz priekšu paaugstināt, izņemot tikai gadījumu, kad zemes vērtība pieaug. Tālāk, zemniekam tiek piešķirtas tiesības pārdot savu zemes gabalu (ar kunga atļauju), un, beidzot, viņa zeme var pāriet mantošanas ceļā viņa radnieku lietošanā, ja tie paši ir zemnieki. Tā tad visā visumā jāsaka, ka Velners grib piešķirt zemniekiem zemi nevis privātīpašumā, bet gan mantojamā lietošanā. Ņemot vērā nodevu divkārtīgo paaugstināšanu, viņa priekšlikums, domājams, gan maz, vai arī nemaz neuzlabotu zemnieku stāvokli.

LII att **Latviešu zemnieki Madlienas draudzē** (pēc Broces, VI, 172).

Par otru Vidzemes vācu autoru Ēriku Johanu fon Mecku (Meck) mums ir zināmi arī svarīgākie biografiskie dati.*) Viņš ir dzimis Ozolmuižā (Madlienas dr.) — Vidzemē. Viņa dzimšanas gads nav noteikti zināms. Studējis viņš ir Karalauču universitātē. 1747. g. viņš kļuva par Vidzemes

*) Allgem. Schriftsteller- und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Esland und Kurland, bearbeitet von Joh. Friedr. v. Recke und Karl Eduard Napiersky, Bd. III, Mitau, 1831., S. 175.—176.

muižniecības notāru, vēlāk sekretāru. Kad viņš mantoja Suntažu muižu, viņš atteicās no sekretāra amata un apmetās savā muižā, pie kam drīz viņu ievēlēja par aprinča deputātu. Kad viņam sava muiža bija jāatstāj parādniekiem, viņš kļuva par Kurzemes hercoga Ernsta Johana Birona stalmeistaru. 1765. g. viņš atgriezās Vidzemē un atkal kļuva par Vidzemes muižniecības notāru. 1767. g. viņš devās uz Maskavu, bet jau 1769. g. atgriezās Vidzemē, kur otrreiz kļuva par Vidzemes muižniecības sekretāru. Šo amatu viņš izpildīja līdz savai nāves dienai — 1771. g. 4. VII.

Savam rakstam par devīzi autors ir izvēlējis izteicienu „Festina lente“ („Steidzies, bet ar apdomu“), kas arī labi atbilst šī raksta saturam. Zemniekiem piešķiramas īpašuma tiesības un brīvība, tikai nedrīkst ar šādām reformām steigties. Autors atzīmē, ka Eiropas dažādās valstīs zemnieku stāvoklis nav vienāds un tāpēc viņa reformas domātas tiem, kam tās visvairāk vajadzīgas. „Es runāju par tiem nožēlojamiem radījumiem“, saka viņš, „kas pēc sava izskata ir cilvēki ar visām jutekliskām sajūtām un visām tikumiskām spējām, bet pēc sava stāvokļa ir vergi vai dzimtcilvēki un kā tādiem viņiem nav nekāda privātīpašuma, un viņi nevar to arī iegūt, jo viņi paši ir viņu kungu īpašuma svarīgākā daļa.“*) Šīs reformas pakāpeniski sagatavojamas. Vispirms un galvenā kārtā jā rūpējas par dzimtlaužu izglītību, lai viņi iemācītos cienīt brīvības nozīmi. Daudz te varētu darīt mācītāji. Galvenais mērķis šai izglītībai nav dot plašas zināšanas, bet iemācīt mīlēt lauksaimniecību. Līdzīgi Eizenam, autors pasvītro to, ka visiem iedzīvotājiem jāpaliek tai pašā kārtā, kādā viņi ir dzimuši. Zemniekam nav pat atļauts nodarboties ar blakus amatiem, un, lai to novērstu, visa viņa šādā ceļā iegūtā peļņa piešķirama viņa kungam. Tālāk autors prasa kļaušu un nodevu regulēšanu uz visiem laikiem („auf ewig“). Reformas realizējamās pakāpeniski. Vispirms zemniekam piešķiramas īpašuma tiesības uz kustināmo mantu, kas izdarāms šādi: muižnieks

*) Preisschrift „Festina lente“, S. 156.

paziņo tiesā, ka viņš atļauj centīgākiem zemniekiem brīvi rīkoties ar viņu kustināmo mantu, šo paziņojumu pieraksta speciālā grāmatā, un pēc tam ierēdņi seko šī solījuma izpildīšanai.

Bet ja nu zemnieks nolaidīgi saimnieko, tad viņam nevajaga atņemt kustināmo mantu, bet gan iecelt aizbildņus. Tādā kārtā būs nodrošinātas viņa mantinieku tiesības, un bez tam zemnieks pārlicināsies, ka ar sliktu saimniekošanu viņš nezaudē pilnīgi savu mantu, bet tikai tiesības uz tās pārvaldīšanu. Kad jau visi vai gandrīz visi zemnieki būs ieguvuši īpašuma tiesības uz kustināmo mantu, tad var jau sākt dažiem no viņiem pārdot tos zemes gabalus, ko viņi apstrādā. Tā zemnieku neuzticība pret kungiem pakāpeniski pārvērstos mīlestībā. Vislabāk būtu, ja paraugu zemes īpašumā tiesību piešķiršanā dotu valdība savās valsts muižās: tad katrs pārliecinātos par zemnieku labklājību pie šādas kārtības. Tā tad parastais ceļš būtu šāds: audzināšana, mīlestība uz zemkopību, laba saimniekošana novestu pie īpašuma tiesībām uz kustināmo mantu, un šīs mantas laba pārvaldīšana, beidzot, novestu pie nekustama īpašuma iegūšanas. Turpretim, ja reformu izdarītu uzreiz, tad sekas būtu bēdīgas: zemnieku brīvība izvērstos par nesavaldāmību, bez tam viņi atstātu līdzšinējās dzīves vietas un kļūtu apkārt. Tāpēc raksta beigās autors pakavējas pie jautājuma, cik plašas privātīpašuma tiesības ir piešķiramas zemniekiem, lai visaugstākā mērā būtu ievērotas valsts intereses. Zemniekam, iegūstot zemi, piešķiramas uz to pilnīgas īpašuma tiesības, tikai jāievēro šādi nosacījumi: a) viņa zemes gabals nav atdalāms no muižas; b) zemnieks, kas to apstrādā, nedrīkst to atstāt; c) ar katru šādu zemes gabalu saistīti noteikti pienākumi pret muižnieku. Raksts beidzas ar slavas dziesmām carienei Katrīnai II un sevišķi godalgošanas komisijas locekļiem. Tā tad visā visumā, lai gan šis autors visu laiku runā par zemnieku īpašuma tiesībām uz zemi un kustināmo mantu, tās īstenībā ir tikai tiesības uz mantojamu zemes lietošanu. Līdzīgi Voltēram viņš domā, ka reformu realizēšana atstājama pilnīgi muižnieku ziņā. Abiem minētiem vācu autoriem raksturīgs tas apstāklis, ka viņu rakstu pirmā — teorētiskā — daļā viņi ir diezgan radikāli, bet otrā — praktiskā — daļā viņi kļūst arvien mērenāki. Tomēr jāņem vērā tas, ka lai gan no 1765. g. landtāga bija pagājis tikai īss laiks, bet šo muižniecības pārstāvju sociālajos uzskatos konstatē-

jama jau zināma evolūcija. Var jau būt, ka arī 1765. g. landtāgā jau bija neliela grupa liberālās muižniecības, bet tā neuzdrošinājās atklāti deklarēt savus uzskatus.

Ļoti īpatnēji savu atbildi uz „Brīvās oikonomiskās sabiedrības“ ierosināto jautājumu ir izstrādājis kāds anōnims autors.*) Viņš, nebūdams muižnieks, grib būt pilnīgi bezpartejisks un noskaidrot jautājumu vienīgi ar jēdzienu definīcijas un jēdzienu sadalīšanas palīdzību. Viņš noskaidro tādus jēdzienus, kā, piem.: vispārējais labums, tiesības un to veidi, īpašumi un to veidi, zemnieku dažādās kategorijas un t. t. Pēc šīm jēdzienu definīcijām un jēdzienu sadalījumiem seko autora mēģinājums atrisināt ierosināto jautājumu. Viņš atzīst, ka, profams, būtu vislabāk, ja zemniekiem zeme piederētu pilnīgā privātīpašumā. Bet kā lai to sasniedz? Nevar to vienkārši atņemt muižniekiem un nodot zemniekiem, jo muižnieki arī ietelp kā kārta valstī, un bez tam šī kārta ir monarchijas pamats. Tāpēc vispareizāk būtu dzimtcilvēku padarīt par mantojamās zemes nomnieku, bet ne par pilnīgi brīvu zemnieku.

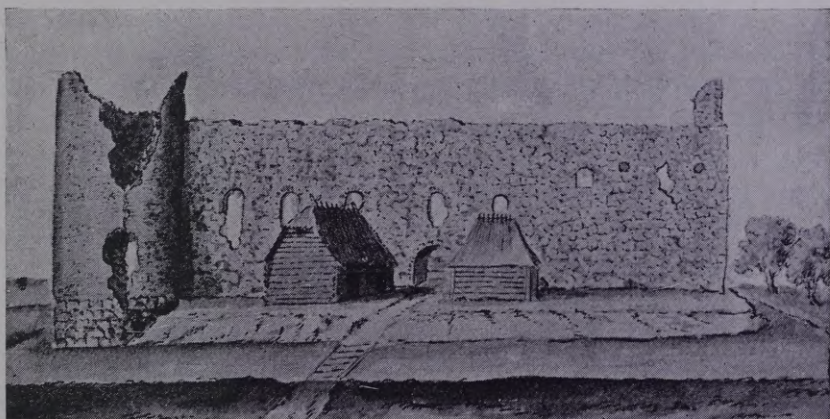
Pilnīgas privātīpašuma tiesības uz zemi ir izdevīgākas, nekā zemes lietošanas tiesības, tikai turīgākiem zemniekiem, turpretim nabadzīgākiem taisni otrādi. No vispārējā labuma viedokļa esot vienalga, vai zemi apstrādājot mantojamas zemes nomnieks, vai pilnīgi brīvs zemnieks, bet lielāka vērība piegriežama tam, lai zeme tiktu apstrādāta un dotu valstij labumu. Par dzimtcilvēka darba mazražīgumu autors pilnīgi aizmirst. Tā tad jautājuma galīgais atrisinājums viņam iznāk šāds: no vispārējā labuma viedokļa ir pilnīgi vienalga, vai zemniekam ir īpašuma tiesības uz zemi, vai tikai uz kustināmo mantu.

5. Heinrichs Johans fon Jannavs (1752.—1821.)

Līdz šim apskatītie Vidzemes agrārreformu projekti ir radušies carienes Katrīnas II pirmajā — mēreni liberālajā —

*) „Versuch einer Abhandlung vom Eigenthum der Bauern nach Anleitung einer Frage“. Riga, bey Joh. Friedr. Hartknoch, 1770.

valdišanas periodā, kas noslēdzās ar Pugačova dumpi (1773.—1775.). Viņas valdišanas otrs periods jau ir noteikti konservatīvs, kāpēc arī Vidzemes apgaismes pārstāvjiem nācās būt izveicīgiem publicistiem, kas spēj izteikt savu protestu pret dzimtbuves negatīvām pusēm ļoti veiklā formā. Visievērojamākais šī Vidzemes apgaismes posma pārstāvis ir Heinrichs Johans fon Jannavs. Īsus biografiskos datus par viņu sniedz J. F. f. Reke un K. E. Napīrskis.*) Viņš ir dzimis Limbažos 1752. g. 23. februārī. Izglītojies viņš ir vispirms pie mājskolotājiem sava tēva mājās un pēc tam Rīgas doma skolā. Viņš ir studējis teoloģiju Getingā, 1773. g.

LIII att. Laisas pilsdrupas (pēc Broces, VIII, 174).

atgriezies savā dzimtenē un tai pašā gadā ordinēts par adjunkt mācītāju Pōlvas draudzē (Veravas apr.). 1779. g. viņš jau ir patstāvīgs mācītājs Laisas draudzē (Tērbatas apr.), 1814. g. prāvests tai pašā iecirknī un 1819. g. — konsistorijas padomnieks. Viņš miris 1821. g. 18. janvārī.

No viņa rakstiem vispirms atzīmējams viņa raksts „Tikumim un laikmetam“ („Sitten und Zeit. Ein Memorial an Lief- und Estlands Väter“). Šis raksts parādījās 1781. g. A. V. Hupeļa rakstu krājumā „Nordische Miscellaneen“ (Stück 1—3), kā arī tai pašā gadā atsevišķi (J. Fr. Hartknocha apg.). Šī nelielā grāmatīņa ir vērtīgs dokuments

*) Allgemeine Schriftsteller und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, Bd. II, Mitau, 1829., S. 382.

Baltijas vācu kultūrālā līmeņa raksturošanai XVIII g. s. — Grāmatiņas priekšvārdos autors noskaidro lasītājiem, kā viņš saprot savu uzdevumu. Līdzīgi vēsturniekam, kas pēta pagātnes notikumus, arī viņš grib runāt par pārmaiņām cilvēku dzīvē. Grāmatiņas ievadā autors aizrāda uz to, ka tautu kultūra harmoniski saistīta ar viņu apdzīvotās zemes dabu. Tāpēc arī viņš vispirms pakavējas pie Vidzemes un Igaunijas dabas, likumiem un iestādēm. Par dabas priekšrocībām šais zemēs autors uzskata to, ka te nav ne zelta, ne sudraba, bet toties ir darbs, kas vērtīgāks par visiem dārgiem metāliem. No izvedamām precēm viņš atzīmē labību, linus, kaņepes un kokus. Ražošana, pateicoties dzimtlaužu darbam, esot lēta, un ražas esot astoņkārtīgas un pat divdesmitpieckārtīgas. Katru gadu tiekot pārvērsts spirtā 200.000 pūru rudzu un tikpat daudz miežu, tiekot arī daudz izvests, un tomēr nekāds trūkums neesot jūtams. Tā ka spirta cena 10 gadu laikā esot nokritisies par $\frac{1}{3}$, tas norādot uz labības pārpilnību. Arī tirdzniecība esot ļoti attīstīta, jo Rīga esot viena no lielākām tirdzniecības pilsētām visā krievu valstī. Valsts un zemes nodevas esot mazākas nekā 2 procenti. Šai ziņā Vidzemes un Igaunijas stāvoklis esot labāks nekā Vakareiropas valstīs. Tālāk autors cildina savas zemes humānos likumus, kas nodrošinot amata un īpašuma tiesības un kuŗu būtība esot „līdzcietība pret nelaimīgajiem“. Autors grib pierādīt, ka šie likumi ir labvēlīgi visiem. Sevišķi viņam patīk muižnieku pašvaldība. Muižnieki pulcējoties tāpat kā citās brīvās zemēs. Tie izdodot savus likumus, kuŗus formas pēc apstiprinot ģenerālgubernātors.*) Arī garīdznieki — mācīto kārtā — esot brīvi un neatkarīgi pat tur, kur tos vēlot muižniecība, un tiem neesot ne no kā baidīties, izņemot Dievu un likumus. Arī tirgotājiem un amatniekiem esot nodrošinātas pašvaldības tiesības. Turpretim zemnieks esot vergs, bet valdība un muižniecība jau uzlabojusi viņa stāvokli. „Mūsu zemnieks ir īstenībā vergs, tas ir, viņam pašam nav nekādas gribas, jo viņam jāizpilda sava kuņģa iegribas. Tomēr, saskaņā ar Vidzemes patentiem un bruņniecības vienošanos, arī šim cilvēkam, kas dzimis vissūrākajam darbam, jābūt par sava

*) Sal. (Jannau), Sitten un Zeit. Ein Memorial an Lief- und Estlands Väter, Riga, bei J. Fr. Hartknoch, 1781., S. 13.

īpašuma kungu, jāizpilda vaku grāmatās reiz noteiktie darbi, jāsaņem palīdzība labības veidā no sava kunga, un viņš drīkst pat saukt savu kungu pie atbildības tiesas priekšā.“*) Autors te atsaucas uz 1760. g. 12. aprīļa patentu, kuru viņš nosauc par „skaistāko un cilvēcīgāko“ dokumentu.***) Interesanti piezīmēt, ka šis pats autors tikai 5 gadus vēlāk (1786.) kādā citā savā darbā „Verdzības vēsture un zemnieku raksturs Vidzemē un Igaunijā“ („Geschichte der Slavery und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland“) jau runā par šo pašu tematu pavisam citādā tonī. Savas grāmatīņas „Tikumi un laikmets“ ievada beigās autors cildina to drošību, kas valdot viņa dzimtenē: pavisam neesot laupītāju un pat naktī reti tiekot aizslēgtas durvis. Tā tad savas grāmatīņas ievadā autors ir centies pierādīt, ka viņa dzimtene ir laimīgākā zeme visā pasaulē.

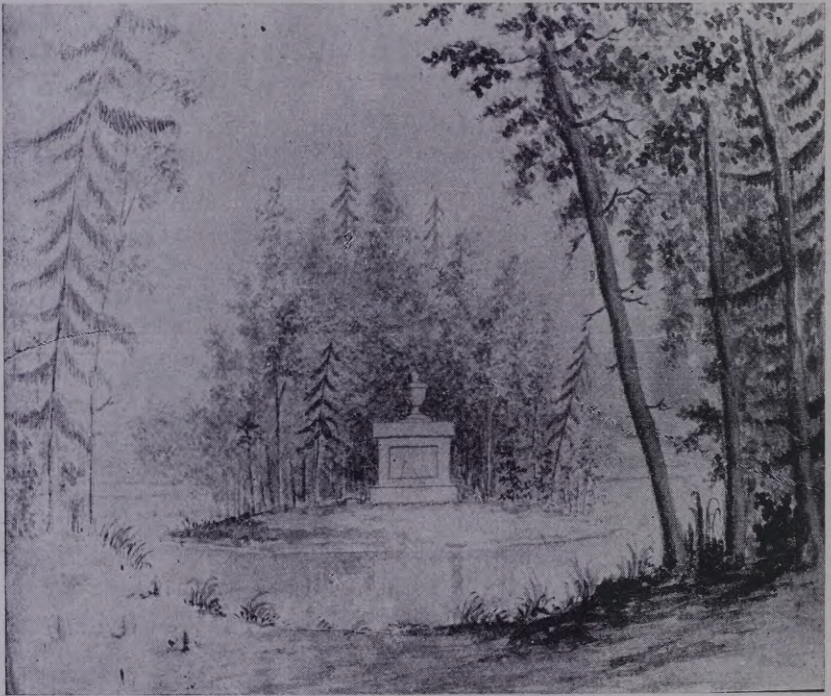
Grāmatīņas galvenā daļā autors grib noskaidrot, kādi rezultāti vērojami valsts dzīvē šādos labvēlīgos apstākļos. Pēc viņa domām, vislabākais barometrs katras valsts dzīvē esot iedzīvotāju ierašas, jo pēc tām varot spriest par zemes laimi vai nelaimi. Iedzīvotāju ierašas neesot iespējams aprakstīt, raksturojot katru cilvēku atsevišķi, jo te būtu tikpat daudz nokrāsu, kā starp balto un melno krāsu. Tāpēc pareizākais ceļš esot apskatīt audzināšanas, zinātnes un vispārējās domāšanas veidus, jo tur visspilgtāk izpaužoties iedzīvotāju ierašas. Autors ar gandarījumu konstatē, ka viņa laikā audzināšanai sākot piegriezt arvien vairāk uzmanības. Iepriekšējās paaudzes kultūrālais līmenis bijis ļoti zems: dāmas tikai retos gadījumos mācējušas parakstīt savu vārdu.****) Izrādās, ka tas bijis ar gudru ziņu: sievietes neiepazīstināja ar rakstīšanas mākslu, lai viņas nevarētu slepeni sarakstīties un tā neattīstītos aizliegta mīlestība. Arī no militārām personām toreiz prasījuši tikai rakstīšanas un lasīšanas mākslu. Tagad laiki un uzskati esot mainījušies: izveidojies uzskats, ka taisni muļķība esot daudzu kļūdu pamats. Tomēr arī tagad nevarot sevišķi lepoties ar zinātnēm. Bez tam neesot jāaizmirst, ka saskaņā ar Ruso un Ovidiju audzināšanas uzdevums neesot sniegt plašas zināšanas, bet gan

*) Ibid., S. 15.

**) Ibid., S. 15. (Anmerkung).

****) Sal. ibid., S. 19.—20.

izdailot sirdi. Taisni šai ziņā autora dzimtenē stāvoklis esot bēdīgs. Audzēkņus uzticot mājskolotājiem, starp kuriem tik reti esot sastopami īsti audzinātāji. Autors atzīst audzināšanā brīvības principu, bet tikai Bazedova nozīmē, t. i., ka audzēk-

LIV att. Ruso pieminēklis Drustu muižā (pēc Broces, V, 57).

nīs brīvi, it kā rotaļādamies, iemācās svarīgākās maksimas. Tomēr te ir vajadzīga vecāku uzraudzība, un bez tam audzinātājam būtu atļaujams piedalīties sabiedriskā dzīvē blakus savam audzēknim. Galvenie audzināšanas trūkumi Vidzemē izpaužoties audzēkņu vienaldzībā pret dzimteni, godu un tikumu. Bagātņieki sūtot savus bērņus izglītoties uz Vāciju, bet daudz labāk būtu ierīkot labu audzināšanas institūtu pašu zemē. Jaunekļu audzināšanas kļūdas vēl varot izlabot dzīves skola, bet daudz ļaunāk esot ar jaunavām. „Tikko mūsu meitas sasniedz 15. gadu, viņas var jau doties laulībā, un viņu audzināšana pilnīgi izbeidzas.“*) Autors atzīst, ka sakarā ar

*) Ibid., S. 26.

to ir daudz nelaimīgu laulību. Galvenais cēlonis tam — audzināšana: jaunavas pārāk mīl dažādus komplimentus, balles, sevišķi masku balles. Tā tad sevišķa vērība piegriežama audzināšanai, jo saskaņā ar Bazedovu pirmie audzināšanas gadi ir vissvarīgākie visai turpmākai dzīvei. Autors atzīmē arī zināšanu lielo nozīmi dzīvē, kas sevišķi spilgti novērojams Ženēvā un Bernē, kur neesot garlaicīgi sarunāties pat ar vienkāršu pilsoni.

Pēc šī vispārējā audzināšanas raksturojuma autors piegriežas atsevišķām kārtām. Vispirms viņš raksturo audzināšanu bagāto muižnieku ģimenēs, kas dzīvo pilsētās. Jaunā muižnieka rīcībā esot karieses un vesels bars apkalpotāju. Šāda 16 gadu veca jauneklja dzīves veids esot ļoti izsmalcināts, un viņš protot glaimot tāpat kā Romas vai Neapoles aristokrāti. Viņa nodarbošanās esot modernās literatūras lasīšana, un viņa zinātne — asprātību un sabiedriskā dzīves veida piešavināšanās. Tā tad par šādu jaunekli varētu teikt līdz ar Hagedornu, ka viņa zinātne ir prieks un viņa māksla — māksla patikt. „Skaisti, ļoti skaisti, ja mēs nebūtu nekam citam radīti, kā tikai veltīgi izšķiest savu laiku,“ piezīmē autors.*) Šāda audzināšana, pēc autora domām, nespējot izveidot lielas personības.

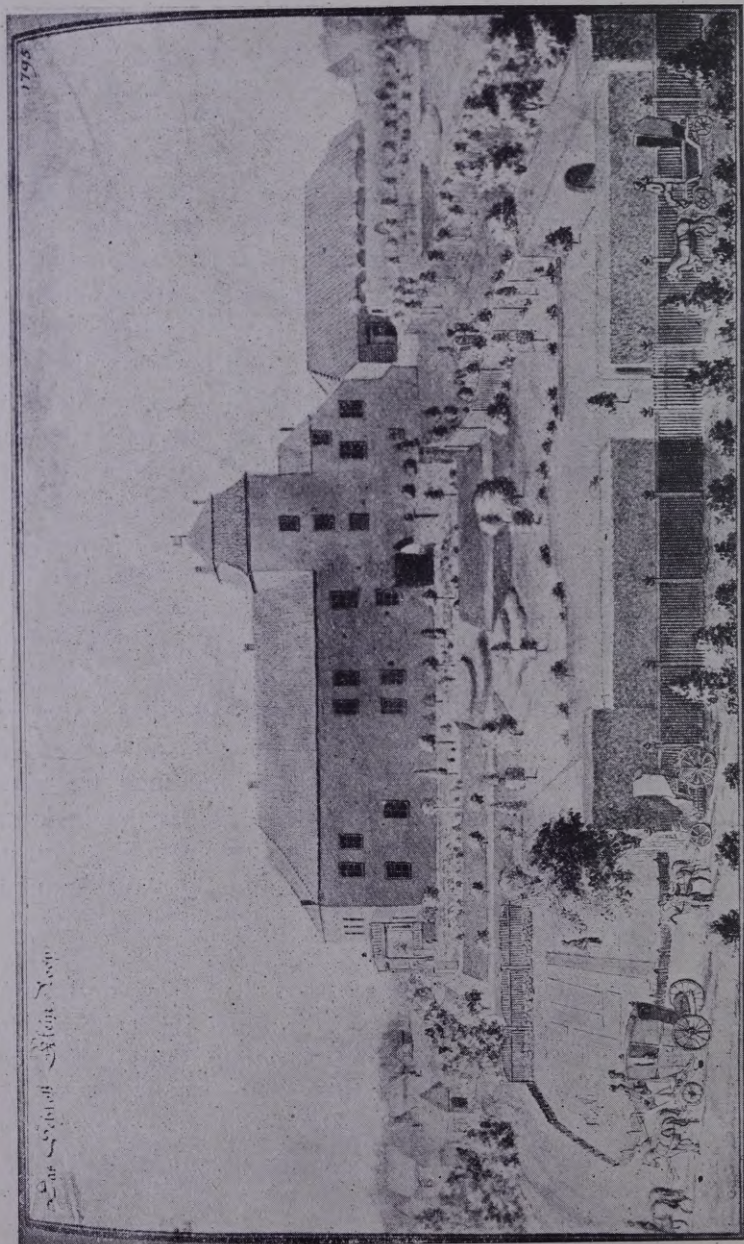
Kas zīmējas uz lauku muižniecību, tad tur jāizšķir immatrikulētā un neimmatrikulētā muižniecība. Pirmā izturās ar nicināšanu pret zinātnēm, kuŗām nepiemīt ūtilitārs raksturs. Tāpēc šo muižnieku dēli mācās tautsaimniecību un zemes tiesības. Tomēr galvenā kārtā tos interesē medības un zirgu audzēšana. Jaunavu audzināšanai netiek ziedots daudz laika, bet tas pats esot novērojams arī Vācijā un Francijā. Autors ieteic jau agri uzsākt jaunavu audzināšanu, jo viņu jaunības gadi esot ļoti īsi. Parasti viņām tiekot iedvests uzskats, ka saimniekošana esot viņu kārtai nepiemērota, un tāpēc viņas esot tikai „patīkamas sabiedrības dāmas“. „Ļoti patīkamas tāpēc ir viņu asprātības, jo viņas ir radītas, lai spīdētu, un tieši šim nolūkam viņas ir ziedojušas daudz laika. Es zinu piemērus, ka ar lielu dedzību tiek lasīts Grandisons, kā arī visas skaistās lugas un romāni, ka skaistākās vietas pat tiek izrakstītas ar to nolūku, lai pie gadījuma tās varētu atkārtot.“**)

*) Ibid., S. 28.—29.

**) Ibid., S. 32.

Viņu brīvo laiku aizpilda mūzika un dejas, un tikai vecumā dienās viņas kļūst nopietnas.

Neimmatrikulētā muižniecībā var izšķirt 2 slāņus: ba-

LV att. Mazstraupes pils (pēc Broceš, V, 66).

gātos un nabadzīgos lauku muižniekus. Pirmos autors raksturo kā iedomīgus un noslēgtus. Viņi nododas saimniecībai un gandrīz nekā nelasa. Šo aprindu dāmas cenšas būt laipnas, bet viss tas iznāk neīsti.

Arī otrs lauku neimmatrikulētās muižniecības slānis dzīvo uz laukiem klusi un vientuļi. Tomēr šī grupa cenšas tikt uz priekšu ar izglītības palīdzību. Līdzekļi neatļauj viņiem izglītot savus dēlus dārgajās skolās, tāpēc tie paši iet plašajā pasaulē un dažreiz arī tiek uz priekšu. Šo aprindu dāmas draudzējas ar labi audzinātiem pilsoņiem, daudz lasa un iegūst vērtīgas zināšanas.

Kas zīmējas uz pilsoņiem, tad viņi jau saprot izglītības nozīmi, jo viņi par to ir pārliecinājušies satiksmē ar ārzemniekiem. Tomēr viņu līdzšinējā izglītība ir nepareiza: viņi izaug par mīkstčauljiem, kā tas redzams no tirgotāju jaunās paaudzes raksturojuma. Bagātais lauku aristokrāts nevarot baudīt dzīvi tik plaši, kā tas esot iespējams tirgotāja dēlam jau agrā jaunībā. Eleganti apģērbies, bet „ar tukšu galvu“, viņš dodoties uz kantoņi, kur viņš esot spiests piesavināties nepieciešamākās zināšanas tirdzniecībā.*) Tālāk autors propagandē tirdzniecības akadēmijas ierīkošanu Vidzemē pēc Hamburgas parauga. Arī par pilsētniecēm autors neizsakās labvēlīgāk. Tā pati tieksme pēc izpriecām valdot arī pie pilsoņu dāmām. Viņu izglītība sākoties pie deju skolotāja, pēc tam lielu vērību piegriežot koķetēšanas mākslai, jo sievietes galvenais mērķis esot — iekarošana. Šim nolūkam noderot arī mūzika un valodas.***) Sevišķi labu audzināšanu autors sastapis pie dažiem „nedižciltīgajiem uz laukiem un pie neievērotiem pilsētā.“ Viņiem nepiemītot ne muižnieku tukšās iedomas, ne arī pilsoņu lepnums, bet viņi dzīvojot klusi un vientuļi. Viņu dzīvi noteicot Dievs un viņu tikums. Jau no jaunības gadiem viņiem esot centība pēc darba un izglītības. No šīm aprindām Vidzemē nākuši ļoti ievērojami vīri. Tā, piem., uz Veismaņa kapa pieminekļa lasāms: „Man gan nebija matriculas, bet man bija vairāk nekā viss tas: man bija tikums un zinātne. Vienīgi tās man piešķīra muižnieka tiesības. Tikai ar zinātni un centību es dzīvoju, mācījos uzvarēt, tiku cie-

*) Sal. ibid., S. 40.

**) Sal. ibid., S. 42.—43.

nīts un nomiru kā varonis, kā kristīgais un patriots.“*) Au-
tors vēlas, lai visu kārtu jaunatnei būtu šāda audzināšana. Bet
diemžēl taisni par zinātnieku kārtu (t. i. garīdzniekiem) to ne-
varot teikt. Pa lielākai daļai viņi ļaujot saviem bērniem pil-
nīgu brīvību. Autors neatzīst spaidus audzināšanā, tomēr ab-
solūta brīvība arī neesot vēlama, jo bērna attīstības sākumā
viegli varot dot tai vēlamo virzienu. Protams, garīdznieki ne-
varot daudz līdzekļu ziedot bērnu audzināšanai, bet toties viņi
paši varot tos audzināt, kā arī varot uzaicināt mājskolotāju.
Galvenā nelaime esot tā, ka pašiem garīdzniekiem neesot īstu
zināšanu audzināšanā, bet puszināšana esot kaitīgāka nekā pat
nezināšana. Tāpēc arī attaisnojoties sakāmvārds: „Mācītā-
jam reti ir labi bērni“ („ein Prediger hat selten gute Kin-
der“). Amatniekiem, sevišķi nabadzīgākiem, neesot gandrīz
nekādas audzināšanas; viņi esot īsti dabas bērni. Par viņu
audzināšanu mazāk rūpējoties nekā pat par zemnieku audzi-
nāšanu, kuriem tomēr esot savi ķesteri un skolotāji. Amat-
nieku kārtas sievietes autors īsumā raksturo šādi: „Raibs, kā
viņas apģērbs, ir arī viņas domāšanas veids, greizas un ač-
gārnas, kā viņas valoda, ir viņas ierašas un uzvešanās.“**) Au-
tors asi kritizē sava laika skolas. Tur valdot pedantērija,
scholastika un pārāk maz tiekot ievērotas dzīves prasības.
Ļoti dīvaini esot iekārtotas tā laika Rīgas skolas. Pārceļšanu
no vienas klases otrā noteicot nevis pārbaudījums, bet gan
gadi. Tas, kas esot nosēdējis zemākās klasēs divus un aug-
stākās — trīs gadus, esot sagatavots akadēmijai. Gandrīz va-
rot iedomāties, ka Rīgā prāta attīstības ziņā svarīgākais esot
nevis centība, bet gadi.***)

Tālāk autors tēlo Vidzemes zinātnes un
mākslas līmeni XVIII g. s. Tikai kā laimīgi izņēmumi
Vidzemē esot sastopami cilvēki, kas patiešām interesējoties
par zinātnēm. Visā visumā aina esot diezgan bēdīga. Vid-
zeme nevarot uzrādīt neviena ievērojama teologa. Garīdz-
nieku interese par filoloģiju esot ļoti niecīga. Orientālā un
grieķu filoloģija neesot cieņā. Arī interese par latīņu valodu
sniedzoties labākā gadījumā līdz Vergīlijam vai Horātijam,
bet romiešu filosofi un vēsturnieki nemaz netiekot lasīti. Ju-
risprudence un medicīna atrodoties ļoti prīmītvā stāvoklī. In-

*) Ibid., S. 44.

**) Ibid., S. 48.

***) Sal. ibid., S. 50.

terese par jaunām valodām liekoties būt liela. Īstenībā gan tā aprobežojoties tikai ar franču valodas izmācīšanos, un reti kāds domājot par krievu, angļu un itāļu valodām. Interese par vēsturi būtu varbūt diezgan liela, bet to nomācot pirmavotu un bibliotēku trūkums. Par Vidzemes vēstures stāvokli XVIII g. s. autors izsakās diezgan asi: „Mūsu tēvijas vēsture guļ putekļos un iet bojā līdz ar dokumentiem. Tie nelielie mēģinājumi, kurus ir izdarījuši Bergmanis un Gadebušs, nav pieskaitāmi vēsturei, bet gan lietojamai makulātūrai.“*) Par matemātiku interesējas tikai tik tālu, cik tā ir noderīga „lauku mērīšanai, zemnieku nošķirošanai un robežu noteikšanai“. Visvairāk lasa romānus. Ir arī tādi lasītāji, kas lasa visu, kas tik viņu rokās nokļūst.

Vienīgi par mūzikas stāvokli Rīgā autors atsaucas ļoti atzinīgi, jo te esot tādi virtuozī, kas varot konkurēt pat ar Berlīnes un Drēzdenes mūziķiem. Uz laukiem gan šī interese pakāpeniski izzūd: „Vijole guļ putekļos, un klavieres paliek neskaņotas.“**) Glezniecība atrodoties vēl bērna autos. Arī arhitektūrā neesot radošā gara: rodoties tikai ārzemju ēku kōpijas. Dārzi tiekot ierikoti pēc angļu parauga. Vispārīgi no zinātnēm tiekot cienītas tikai tādas, kurām esot praktiska nozīme (piem., tautsaimniecība). Autors atzīmē ievērojamus sasniegumus dažādās lauksaimniecības nozarēs pēdējos 20 gados. Beidzot, Jannavs apskata Vidzemes iedzīvotāju domāšanas veidu, ar ko viņš grib apzīmēt tautas raksturu, kas, pēc viņa domām, izpaužoties reliģijā, goda jūtās un ārējā dzīves veidā. Reliģiskā audzināšana atrodoties ļoti bēdīgā stāvoklī, jo mājskolotāji-ārzemnieki nespējot iedēstīt savos audzēkņos reliģisko pārliecību. Tāpēc arī esot izplatītas dažādas māņticības, un tikai nedaudzi esot izjutuši savā dzīvē kristīgās ticības spēku, sevišķi nelaiimes brīdī. Dievkalpojumi vācu valodā nemaz nenotiekot, jo baznīcās neesot apmeklētāju. Muižnieki panākuši to, ka mācītāji ierodoties pie viņiem mājās, kur muižnieki saņemot arī sv. vakarēdienu. Viņi esot pat tik lepnī, ka kaunoties mesties ceļos Dieva priekšā. Uzskati par godu esot subjektīvi. Muižniecībai esot novecojies un ierobežots uzskats par godu, jo viņiem esot maldīgās un tukšās iedomas, ka vienīgi viņi radīti militārai karjērai. Autors ieteic

*) Ibid., S. 59.

**) Ibid., S. 63.

atmest šo novecojušos uzskatu un nodarboties ar advokātūru, medicīnu, teoloģiju un pat ar tirdzniecību. Muižniecības vidū esot izplatīti pat tādi uzskati, ka katrs dienests norādot uz cilvēka verdzisko stāvokli un ka vienīgi pilnīgi brīvam būt esot zelta vērts. Sekas no tā esot negatīvas. „Maz ir tādu, kas visu mūžu kalpo tēvijai vai valstij; vēl mazāk ir tādu, kas izvirzās zinātnēs, nododas izgudrojumiem vai padara savu zemi un laudis laimīgus. Cik ļoti reti atrodams tāds dzimtkungs, kas savu vergu izglīto, viņu labo un iepazīstina viņu ar veselīgiem un labiem jēdzieniem. Viss tas ir uzlikts par pienākumu tikai mācītājam.“*)

Beidzot, dzīves veids esot uzskatāms par mūsu domu izteiksmi, tomēr to noteicot galvenā kārtā modes prasības. Sabiedrībā valdot liela brīvība, kas nereti līdzinoties bezkaunībai. „Vismaz priekš 50 gadiem meitene būtu nosarkusi, ja viņa dzirdētu to, par ko tagad ir atļauts pasmaidīt.“**) Bijuši savi pārspilējumi arī agrākās sabiedriskās attiecībās, tomēr autora simpatijas pieder nevis jaunai, bet vecai kārtībai. „Ir jau tiesa, ka mūsu senču mākslotais dzīves veids, kad gandrīz pie katra vārda, ēšanas, dzeršanas un gulēt iešanas lūdza piedošanu, tagad izliekas tiešām smieklīgs. Tomēr, nopietni runājot, tas tā bija labi.“***) Sacīto autors attiecina uz lielpilsētu augstākām aprindām. Viena daļa lauku muižniecības cenšoties pārņemt šo augstāko aprindu manieres, bet otras daļas dzīvē izpaužoties vienkāršība un tikumība, bet nereti arī muļķība. Pilsētas muižnieku aprindās dzīves veids neesot vienāds: dažus viņu dzīvē vadot saprāts, turpretim citi nododoties rafinētai izdzīvei. Salīdzinot igauņu un latviešu daļas muižniekus, autors atzīmē, ka pirmie izturoties brīvi, nepiešiesti, turpretim otri esot stīvi un atturīgi. Pirmie esot nabadzīgāki un tāpēc esot spiesti meklēt dažādus nodarbošanās veidus un satikties ar dažādiem cilvēkiem. Ļoti raksturīga laikmeta iezīme, pēc autora domām, esot brīvā laika pavadīšana. Šai ziņā autors konstatē lielas pārmaiņas pēdējo 50 gadu laikā. „Priekš apmēram 50 gadiem dzer-

*) Ibid., S. 99.

**) Ibid., S. 104.

***) Ibid., S. 105.

šana bija mūsu izprieca, ķīlu rotaļas — laika kavēklis un tirgošanās ar zirgiem — mūsu nodarbošanās. Šie laiki tagad, paldies Dievam, izbeigušies, un agrāko izpriecu vietā ir ieviesušās masku balles un kāršu spēle.“*) Rēvelē kāršu spēle esot izvērtusies par īstu zinātni, jo kādā almanachā (laikam 1778. g.) bijuši iespiesti kāršu spēles noteikumi. Dažiem muižniekiem esot liela tieksme uz tirgošanos: viņi pērkot un pārdodot zelta pulksteņus, pīpjus, medikamentus „un — nicināma doma — arī cilvēkus“. Citi, turpretim, visvairāk nodoties medībām. Sava laikmeta greznību autors raksturo šādi: „Īsta greznība mūsu dzīves veidā izpaužas samērā maz. Lai gan mums ir ļoti greznas mājas, tomēr mūsu dzīvokļu iekārtas visā visumā nav greznas. Pie mums ir izplatījusies angļu gaume, bet ne angļu greznība. Mahagoniju un citus vērtīgus kokus redz ļoti maz, sevišķi uz laukiem.“***)

Tādā kārtā šī Jannava grāmatīņa sniedz ļoti vērtīgu materiālu Baltijas vācu kultūrālā līmeņa raksturošanai, ko vēl var papildināt ar to materiālu, ko sniedz Garlībs Merķelis savā darbā „Tēlojumi un raksturojumi no manas dzīves“ („Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben“, Bd. I) un pa daļai arī J. Lange savā „Dienas grāmatā“ („Ephemerides Langianae“).

Tāds ir šis baltvācu kultūras stāvoklis XVIII g. s. Interesanti būtu salīdzināšanai teikt dažus vārdus par latviešu kultūras stāvokli tai pašā laikā. Ja mēs pieietu šai lietai tīri teorētiski, mums vispirms rastos doma, ka latvieši, atrazdamies dzimtbuves stāvoklī, bez šaubām būs atradušies daudz zemākā kultūras stāvoklī nekā viņu likteņu toreizējie noteicēji — Baltijas vācu muižnieki. Tomēr šie teorētiskie pieņēmumi izrādās ļoti lielā mērā korrigējami. Mūsu rīcībā jau ir pietiekoši daudz datu, kas norāda uz latviešu tautas gara modrību un apbrīnojamo spraigumu arī šai mūsu tautas pagātnes vismagākajā posmā.

Tā, piem., A. Kaune savā rakstā „Latviešu dzimtcilvēki“ (pēc laikrakstā „Mitauische Zeitung“ ievietotiem sludināju-

*) Ibid., S. 110.

**) Ibid., S. 115.

miem laikā no 1766. g. — 1795. g.)*) mums parāda, cik vērtīgu materiālu sniedz vācu laikrakstā „Mitauische Zeitung“ ievietotie sludinājumi par izbēgušajiem latviešu dzimtcilvēkiem, galvenā kārtā Kurzemē un Zemgalē, bet nereti arī Vidzemē. Izrādās, ka latv. jaunekļi jau XVIII g. s. ļoti interesējušies par dažādiem amatiem, un vēlēšanās mācīties kādu amatu dažreiz ir bijusi pat par bēgšanas iemeslu.

Latviešiem amati viegli padevušies, jo daudzi no aizbēgušajiem latviešu dzimtcilvēkiem pratuši vairākus amatus. Vēl pārsteidzošāks ir tas fakts, ka latv. dzimtcilvēki pratuši arī vairākas valodas. Tā, piem., par kādu 15 g. vecu zēnu Juri, kas aizbēdzis no fon Tornava muižas — Bauskas tuvumā — piezīmēts, ka viņš runājot poļu, leišu, latviešu, vācu un drusku krievu valodu, pie kam izrādās, ka tas nav nekāds izņēmums, tas nav nekāds brīnumbērns, bet tādas pašas ziņas atrodamas arī daudzos citos sludinājumos par aizbēgušajiem latv. dzimtcilvēkiem. Šai sakarībā lai atceramies Jannava norādījumu par Baltijas vācu inteliģento sabiedrību, kas aprobežojās labākā gadījumā ar franču valodas iemācīšanos, un tikai reti kāds domāja par krievu, angļu un itaļu valodu mācīšanos.

Interesantus datus par latv. dzimtcilvēka garīgām interesēm XVIII g. s. sniedz N. Kaune savā rakstā „Dažas ziņas par latviešu gara izpausmi dzimtbuves laikos“.***) Tur mēs lasām par Skultes pagasta dzimtcilvēku Miķeli Gaili, kam izdevies pašmācības ceļā iemācīties vācu valodu un pēc pārbaudījuma izturēšanas kļūt par skolotāju Skultes skolā. Brīvā laikā viņš labojis pulksteņus un klavieres. Tālāk arī Kurzemes muižnieks Šlipenbachs savā 1809. g. izdotajā ceļojuma aprakstā par Kurzemi („Malerische Wanderungen durch Kurland“) ar izbrīnēšanos atzīmē, ka Kazdangas muižas lielo un skaisto pili esot uzcēluši pa lielākai daļai kuršu zemnieki pēc arhitekta Berlica norādījumiem. Viņi pagatavojuši arī skaistās korintiešu stila kolonnas dārza pusē, pie kam arhitekts atzinis, ka latviešu darbs ir labāks nekā vietējo vācu amatnieku darbs. Arī kāds cits vācietis — Vācijas pavalstnieks, kas dzīvojis XIX g. s. sākumā Tallinā, apraksta Vidzemes latviešus. Viņu pār-

*) Iespiests Vēstures skolotāju biedrības rakstu krājumā „Pagātne un tagadne“ I, kas veltīts biedrības goda biedram — Izgl. ministram prof. Dr. A. Tentelim viņa 60. dzimšanas dienā 1936. g. 23. novembrī, Rīgā, 1936. Vēst. skol. b-bas izdevums, 27.—33. lapp.

**) Ibid., 33.—42. lapp.

steidz tas apstākļi, ka latv. dzimtcilvēki paši ceļot sev mājas un paši pagatavojot arī vajadzīgos darba rīkus. Tā tad viņi būtu spējīgi veikt vēl daudz ko vairāk, ja tikai viņiem noveltu dzimtbuves slogu. Tā, piem., kāds zemnieks, kas esot ieguvis brīvību, esot pagatavojis saules pulksteni un elektrības mašīnu, kuŗu viņš kaut kur esot redzējis.

Tālāk N. Ķaune sniedz interesantas ziņas par pirmiem latviešu aviācijas pionieriem: Priekules muižas dzimtcilvēku (Johansonu) un akadēmiski izglītoto latvieti Ernestu Jāni Binemani, par kuŗu jau agrāk ir rakstījis stud. theol. Edgars Ķiploks.*) Šis autors vispārīgi ir savācis jau diezgan plašus materiālus par pirmiem studētiem latviešiem. Šie pētījumi ļoti vērtīgi un arvien vairāk paplašināmi, jo tie liecina, ka arī vissmagākajā dzimtbuves posmā — XVIII g. s. un XIX g. s. sākumā — ir tomēr bijuši arī akadēmiski izglītoti latvieši. Par XVIII g. s. latviešiem Tartu (Tērbatas) universitātes studentu saraksti nekā nevar dot, jo šī universitāte jau XVIII g. s. sākumā pārtrauca savu eksistenci un pēc tam tika atjaunota tikai 1802. g. Toties Karalauču un dažu citu Vācijas universitāšu studējošo sarakstos XVIII g. s. mēs atrastu vēl vienu otru latviešu vārdu.

Visi šie īsie norādījumi uz latviešu gara izpaušmi XVIII g. s. pierāda, cik garīgi modrs ir bijis latvietis un ka viņam ir bijusi drosme un izturība lauzties ārā no dzimtbuves važām un iepeldēt plašākos Eiropas kultūras ūdeņos.

1786. g. Jānavs sāka izdot anōnīmi „Provinzialblätter an das lief- und ehstländische Publikum“. Šis mazā formāta žurnāls nav atradis publikas piekrišanu, jo iznākusi ir tikai pirmā burtnīca. Kā pirmais ir ievietots apcerējums „Über die Rechte der Landsassen in Liefland“, kur tiek noskaidrotas immatrikulētās un neimmatrikulētās muižniecības tiesības. Otrs raksts „Ein Stück aus der alten Kirchenverfassung in Liefland“ atgādina un ieteic atgriezties pie zviedru laikos (1736. g.) ievestās „konsistorijas kārtības“, saskaņā ar kuŗu visa Vidzeme ir bijusi iedalīta 6 ap-

*) „Universitas“, akadēmisks laikraksts Nr. 14. (23) — 15. IV 1931. „Pirmie studētie latvieši“, IV — Ernests Binemanis, 11.—12. lapp.

riņķos, kur katrā ir bijusi „apakškonsistorijas tiesa“, jo citādi visiem (nereti pat no 40 jūdžu attāluma) būtu jābrauc uz „virkonsistoriju“ Rīgā. Visplašākais šai burtnīcā ir trešais raksts „Zuverlässiges Mittel, den Werth der Güter in Lief- und Ehstland zu erhöhen, und ohne klingende Münze viel baares Geld zu schaffen,“ kur raksta autors ieteic muižniecībai ievest obligācijas, lai muižas lauksaimniecības krīzes laikā nepārietu bagātās pilsonības rokās.

Ceturtais rakstiņš saucas „Eine Auflage, die man sich selbst machen, und noch dazu fröhlich lächelt“ un protestē pret iesācēja-rakstnieka nekaunīgo, pēc autora domām, paņēmienu — nodrošināt sev honorāru ar prenumerācijas (jeb subskripcijas) palīdzību. Piektais rakstiņš „Die Stimme der Armuth“ pierāda, ka pat normālos dabas apstākļos dzimtcilvēka saimniecībā tiekot ražots mazāk labības nekā vajadzīgs uzturam. Raksta beigās autors ļoti nedroši min šīs parādības cēloņus: slinkums nevarot būt par cēloni, jo katrs gribot ēst un tāpēc pūloties savā labā, tā tad vainīgs vai nu zemes trūkums, vai darba laika trūkums. Grāmatīņa noslēdzas ar īsiem pēcvārdiem, kas adresēti lasītājiem. Šeit autors apzīmē sevi par patriotu, kas grib atklāti dalīties ar lasītājiem savās domās, un uzaicina publiku iesūtīt viņam rakstus ar parakstu, pie kam viņš solās pie to publicēšanas autora vārdu neminēt. Raksturīgi, ka taisni maz nozīmīgais šī žurnāla ceturtais rakstiņš ierosināja asu polemiku starp A. f. Kocebū (Kotzebue) un H. J. f. Jannavu.*) Visa šī polemika par to, vai rakstniekiem-iesācējiem ir atļauts izdarīt iepriekšēju subskripciju, ir lielā mērā personīga rakstura, un vispārēju interesi var saistīt tikai tas, cik veikli autors prot polemizēt.

H. J. f. Jannavu kā apgaismes pārstāvi vislabāk raksturo viņa ievērojamais darbs „Verdzības vēsture un zemnieku raksturs Vidzemē un Igaunijā“ („Geschichte der Slaveriey und Charakter der Bauern in Lief-

*) Sal. A. v. Kotzebue, Monatsschrift „Für Geist und Herz“ (Bd I, Stück II) un H. J. v. Jannau, Die Sophisterey in Ehstland. Ein Fragment an Herrn A. v. Kotzebue vom Verfasser der Provinzialblätter an das lief- und ehstländische Publikum. 1787. Manā lietošanā bija šī grāmatīņa no Rīgas pilsētas centrālās bibliotēkas, pie kam šai grāmatīņai pievienota vēl kāda cita „Kurze Übersicht der Geschichte von Ehstland von 1219 bis 1710“ (Reval, 1810), kas iespiesta anōnīmi un satura tikai 37 lapp.

und Ehistland“).*) Šis grāmatas plāns ir ļoti skaidrs un konsekvents. Grāmatas pirmā — vēsturiskā — daļā autors grib pierādīt, ka igauņi un latvieši kādreiz ir bijuši brīvas tautas un tikai līdz ar vācu atnākšanu pakāpeniski nokļuvuši verdzībā, otrā daļā viņš apskata šo tautu raksturu un trešā daļā liek priekšā uzlabot zemnieku stāvokli. Trīs motīvi pamudinot uzlabot dzimtļaužu stāvokli: 1) muižnieku personīgais aprēķins, 2) humānitāte un 3) reliģiskais pienākums.***) Līdzīgi Voltēram un Aizkraukles brīvkungam Šulcam, autors negatīvi izturas pret garīdzniecību, kas izpaužas viņa negatīvā Vidzemes iekarotāju novērtējumā.****) Tālāk autors apskata igauņu un latviešu dzīvi priekš vācu atnākšanas un pēc tam Livonijas vēstures pirmo laikmetu, kas, saskaņā ar autora iedalījumu, aptver laiku no 1187. līdz 1229. g. Šeit svarīga un interesanta ir autora izteiktā doma, ka lībieši neesot tūlīn nokļuvuši vergu stāvoklī, bet gan viņu attiecības pret vāciem esot bijušas vasalitātēs attiecības un līdz pat 1223. g. lībieši un latvieši esot bijuši patstāvīga „zemes kārta“ („Landesstand“). Šāds stāvoklis esot izbeidzies 1223. g., kad bruņinieki barbariskā kārtā iekarojuši Tērbatu un tādā kārtā pabeiguši Vidzemes un Igaunijas iekarošanu.*****) Tomēr arī pēc tam zemnieks vēl nebija pilnīgi sava kunga īpašums, ar kuŗu tas varētu rīkoties pēc patikas. Pēc autora domām, zemnieki savu brīvību zaudējuši ordeņa laikmetā, kuŗu viņš skaita no 1229. līdz 1581. g. Autors, pamatodamies galvenā kārtā uz Arnta chroniku, uzskata zemnieku brīvības zaudēšanu kā viņu nemieru, sevišķi 1343. g. igauņu zemnieku sacelšanās sekas. Zemnieku juridiskais stāvoklis arvien vairāk pasliktinājies, kā to liecinot 1424. g. Valkas landtāgs un 1482. g. Vaimelas landtāgs. 1537. g. zemnieki zaudē-

*) Grāmatas pilns virsraksts ir šāds: „Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehistland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Nebst der genauesten Berechnung eines Liefländischen Haakens.“ 1786. Grāmata parādījās anōnīmi. Tai ir pielikumi: 1) Ascheradensches und Rōmershofsches Bauerrecht, gegeben von Karl Frdr. Schoultz im J. 1764 nach Christi Geburth un 2) Genaueste Berechnung eines Haakens in Liefland.

***) Sal. ibid., S. 5.

****) Sal. ibid., S. 6.

*****) Sal. ibid., S. 26.

juši brīvas tirgošanās tiesības un 1545. g. ieroču turēšanas tiesības bez kunga atļaujas.*)

Līdz ordeņa valsts sabrukšanai zemnieki „kārtīgas valdīšanas“ laikā ieguvuši zināmas tiesības, un pret viņiem sākuši cilvēcīgāk izturēties. Autors atzīmē poļu ķēniņa Stefana Batorija zemnieku stāvokļa uzlabošanas mēģinājumus, kurus pārtraukusi viņa nāve. Par zemnieku verdzisko stāvokli liecinot Dāvīda Hilchena „Vidzemes zemes tiesības“. Autors sevišķi pasvītro muižnieku jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem (I gr. 9. nod.), viņu tiesības uz zemnieku kustināmo un nekustamo mantu (II gr. 10. nod.), viņu privilēģijas pie augstāko amatu ieņemšanas (II gr. 14. nod.) un, beidzot, viņu tiesības noteikt par zemnieku dzīvību un nāvi (II gr. 17. nod.). No zviedru laikmeta autors atzīmē ķēniņa Gustava Ādolfa izdotos likumus par labu zemniekiem: 1) zemniekiem atļāva (1630. g.) pārdot viņu ražojumus tirgū, 2) atvēra (1632. g.) ģimnazijas ar latviešu un igauņu mācības valodu, 3) atņēma (1632. g.) muižniekiem jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem krimināllietās un piešķīra zemniekiem tiesības sūdzēties par muižniekiem, 4) 1630. g. tika nodibināta revīzijas komisija zemnieku kļaušu reģistrēšanai. Tālāk autors plaši pakavējas pie zviedru ķēniņa Kārļa XI sociālām reformām Vidzemē. Viņš citē Kārļa XI 1681. g. (27. IV) trešo priekšlikumu — par zemnieku brīvīšanu, kā arī muižniecības atbildi uz šo priekšlikumu. Autora ļoti asās piezīmes pie šīs muižniecības atbildes pierāda, cik dziļi viņš ienīst dzimtbuves ļaunumus un cik nelabvēlīgi viņš noskaņots pret Vidzemes muižniecību. Pirmās daļas beigās autors pakavējas pie zemnieku stāvokļa uzlabošanas mēģinājumiem krievu laikmetā. Viņš atzīmē īsumā arī Šulca „Zemnieku tiesas“ saturu un sīki pakavējas pie 1765. g. landtāga.

Jannava grāmatas otra daļa ir ļoti īsa, bet svarīga tai ziņā, ka te tiek aizrādīts uz to, ka, neskatoties uz zemnieku zemo kultūrālo līmeni pie dzimtbuves iekārtas, viņi tomēr nav zaudējuši savu godīgumu, lepnumu un prātu. Autora pār-

*) Pirmais aizliegums Livonijas zemniekiem turēt ieročus datējams ar 1507. g., kā tas redzams no A. Lazdiņas raksta „Aizliegums latviešu un igauņu zemniekiem turēt ieročus zviedru laikos“ („Pagātne un tagadne“, I).

liecība ir, ka visas zemnieku negatīvās īpašības ir dzimtbuves sekas, pie kam viņš norāda arī uz to, ka vācu kultūras darbs šeit vairāku gadu simteņu laikā nav bijis pareizi ievadīts.*) Autors domā, ka igauņiem un latviešiem vēl nemaz neesot radies jēdziens par īstu tikumību, jo attiecīgie vārdi šais valodās zīmējoties tikai uz pieklājību, modi un ierašām. Runājot par dzimtbuves ļaunām sekām šo tautu raksturā, autors sevišķi uzsver viņu slinkumu. Tomēr viņš negrib ilgi pakavēties pie viņu negatīvām rakstura īpašībām, jo viņa pārlicība ir tā, ka šis zemnieku kļūdas nav iedzimitas, bet gan tikai dzimtbuves pārmērīgās cietsirdības sekas.***) Tālāk autors grib pierādīt, ka arī dzimtcilvēkiem tomēr vēl var būt uzglabājušās goda jūtas. „Ļoti bieži latvietis un igauņi izjūt pat goda jūtas šī vārda īstā nozīmē. „Es nekad neesmu aizņēmis maizi no muižas, nekad neesmu saņēmis kādu sietienu!“ tie ir vārdi, ar kuriem dažs labs sirmgalvis raksturo savu dzīvi. Tā man stāstīja kāds mācītājs, kas apmeklējis kādu slimnieku, kas jau gulējis nāvēs gultā, ka šis krietnais sirmgalvis ar pilnīgu mieru gaidījis nāvi un priecājies par to, ka reiz taču viņš būšot brīvs no visām kļūstām, jo tas esot zemnieka visparastākais izteiciens, kad viņam tuvojoties nāvē. Šis mirstošais vīrs vēlreiz atskatījies uz savu dzīvi un teicis pilnīgi vaļsirdīgi: „Kā jauneklis es biju vieglprātīgs, bet kā vīrs es nekad neesmu darījis kaut ko tādu, kas varētu aptraipīt manu labo vārdu, nekad es neesmu saņēmis muižā kādu sodu!“ Mācaities, šis zemes bagātie un laimīgie, šais jūsu zemnieku rakstura vilcienos ieskatīt viņu krietnumu!****) Tāpēc autors ieteic rādīt zemniekiem īstu kultūru, tad visas viņu negatīvās īpašības pašas no sevis izzudīs. To pierāda jau tas fakts, ka pat visnelabvēlīgākos dzīves apstāk-

*) Sal. ibid., S. 105.—106.

**) Sal. ibid., S. 113.

***) Ibid., S. 114.

ļos zemniekiem piemīt daudzas labas īpašības, kā tas redzams no nākošām rindiņām. „Drošība, ar kādu mēs atstājam savu labību laukos, miers, kādu mēs baudām uz laukiem, tiklab savas personas, kā arī mantas ziņā, pat tad, ja nav aizslēgtas durvis, pilnīgā uzticība, kādu ļoti bieži katrs kungs sastop pie saviem kalpiem, un, beidzot, mīlestība, jo nelaimes gadījumā, dažreiz pat nemiera laikā, zemnieks, pat riskēdams ar savu dzīvību, glābj savu kungu, — viss tas skaidri liecina, ka mūsu dzimtcilvēks nav tik samaitāts, kā to varbūt viens otrs aiz zināmas ļaunprātības gribētu iedomāties, bet gan būt labam, būt godīgam ir tikumi, kas mīt arī viņa sirdī.“*) Autors atzīmē arī dažu zemnieku materiālo labklājību tur, kur kļaušas ir regulētas, kā arī tur, kur lielpilsētas, piem., Rīgas tuvumā, ir iespējams blakus nopelnīt. Tur parādās pat greznība: viņa apģērbs jau ir pilsētā pirkt, savā valodā viņš iepin vācu un franču vārdus. Vispārīgi, Vidzemes latviešu daļā zemnieki esot turīgāki, jo viņi dzīvojot atsevišķos ciemos, bet igauņu daļā zemnieki dzīvojot trūcīgāki savās sādžās. Igauņu zemnieku nabadzību autors raksturo šādi: „Viņš dzīvo ar saviem lopiem vienā istabā, piedzimst uz salmiem, guļ bez palaga un tāpat arī mirst.“**) Trešā daļā autors runā par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Viņš nedomā par dzimtbuves pilnīgu atcelšanu, bet tikai par svarīgāko trūkumu novēršanu. „Brīvība tādā nozīmē, kā to baudām mēs, brīvi dzimušie, būtu, ņemot vērā zemnieku patreizējo domāšanas veidu, viskaitīgākā dāvana, ko viņiem varētu pasniegt.“***) Lai sagatavotu lasītāju viņa reformu labvēlīgai uzņemšanai, autors tālāk sniedz in extenso barona Šulca „Sentimentu“. Viņa praktiskie priekšlikumi ir šādi: 1) savākt visus likumus par zemniekiem un publicēt tos latviešu un igauņu valodās, vislabāk kalendāros; 2) nodrošināt zemniekiem tiesības uz viņu kustināmo mantu, uz viņu zemi un mājām un regulēt viņu kļaušas; 3) atļaut zemniekiem pārdot savus ražojumus; 4) iespīest

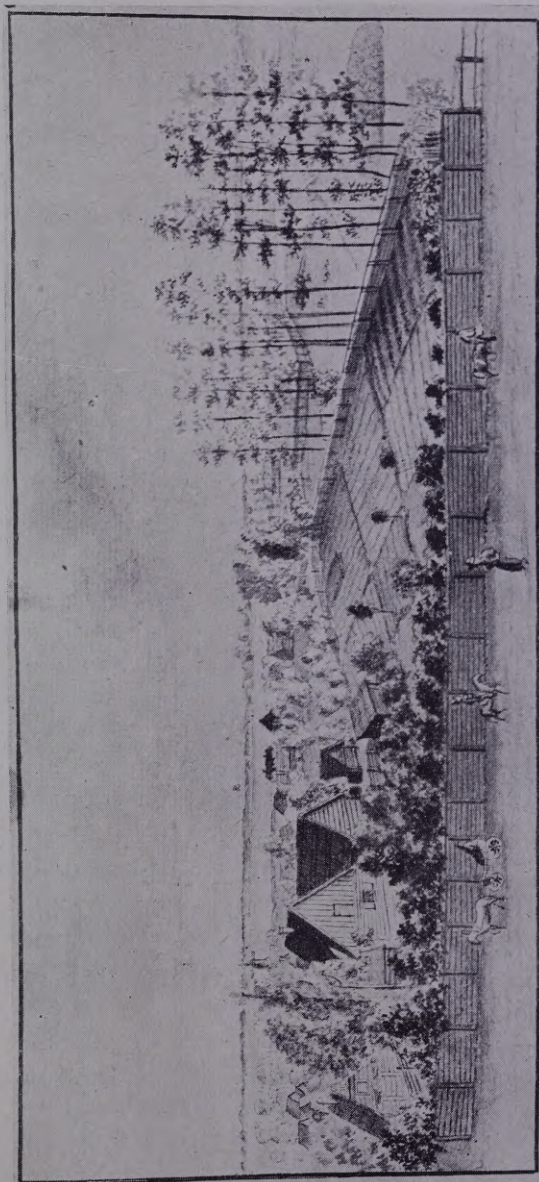
*) Ibid., S. 116.

**) Ibid., S. 118.

***) Ibid., S. 119.

vaku grāmatas un nodot tās pašu zemnieku rīcībā; 5) rūpēties par skolu ierīkošanu zemniekiem. Līdz ar to būtu novēršams grāmatu trūkums pie zemniekiem.

Autors domā, ka pie patreizējā zemnieku kultūras līmeņa

LVI att. Ilgūciems XVIII g. s. (pēc Broces, VIII, 101).

pasakas nebūtu ieteicamas zemniekiem lasīšanai, jo to pareizai izpratnei ir vajadzīga izglītība. Zemnieki vēl nespēj atšķirt reālo no irreālā. „Viņš aizmirst to, ka pasakām jāved viņu pie tikumības, un arvien vēl ilgojas pēc tā laika, kad viņa zirgs varēja ar viņu sarunāties.“*)

Beidzot, īsumā raksturosim Jannava plašo darbu „Vidzemes un Igaunijas vēsture“ („Geschichte von Lief- und Ehistland“).***) Pirmais sējums aptver Livonijas vēsturi līdz ordeņa valsts sabrukumam, otrs — poļu un zviedru laikmetu un īsas piezīmes par krievu laikmeta sākumu.

Pirmā sējuma pirmā nodaļa veltīta Livonijas raksturošanai līdz vācu ienākšanai, pie kam autors cenšas pierādīt, ka šī zeme ir bijusi Krievijas province. Otra nodaļa aptver pirmo Livonijas bīskapu un zobenbrāļu ordeņa darbību. Autora izturēšanos pret misionāru darbību raksturo šādi vārdi: „Tomēr Meinhards nebija nekāds apustulis šī vārdi bībeles nozīmē, bet gan tikai bagātas tirgotāju ģildes rūpīgi izvēlēts ierocis, ģildes, kas bija nodomājusi izveidot Vidzemē tirdzniecības sabiedrību. Tāpēc, protams, viņa plāns nebija tik daudz būt par pagānu skolotāju, bet gan galvenā kārtā sagādāt saviem tautiešiem bagātību, sev cieņu un savai baznīcai lielāku varu.“***)

Trešā nodaļā autors apskata jaunās valsts satversmi, pie kam viņš pasvītro, ka šai valstī nav bijuši vispārāzīti likumi, bet ir pastāvējušas speciālas tiesības bīskapam un viņa kapitulam, zobenbrāļu ordenim, Rīgas pilsoņiem, vasaliem un zemniekiem. Sikāk viņš pakavējas pie Igaunijas un Rīgas „bruninieku tiesībām“ un pierāda, ka šīs tiesības nav radušās bīskapa Alberta I laikā, bet gan vēlāk. Iekarotāju un iekaroto attiecības autors raksturo šādi: „Pāvestu bieži sūtītās bullas, kā arī lībiešu nīknums, skaidri pierāda, ka muižnieki bez izšķirības apspieda iedzimos un ka garīdznieki bija kļuvuši zemei par nastu. Patvaļība, kā liekas, stājās tiesību vietā, un parašas, kas valdīja tai zemē, kur muižnieks bija dzimis, kļuva arī šeit par noteicēju principu.“****)

*) Ibid., S. 176.

***) Heinrich von Jannau, Prediger in Lais, Geschichte von Lief- und Ehistland, pragmatisch vorgetragen. I Th., Riga, 1793, II Th., Riga, 1796. (bey Johann Friedrich Hartknoch). (Iespiests arī A. V. Hupela grāmatā „Neue Nordischen Miscellaneen“, 3. und 4. Stück).

****) Ibid., Bd. I, S. 30.

*****) Ibid., S. 102.

Tālāk autors raksturo vācu ordeņa laikmetu Livonijā. Šo laikmetu viņš iedala 3 daļās: 1) ordenmestri nodibina savu varu ar karu palīdzību laikā no 1237. g. līdz 1289. g.; 2) ordenmestri cīnās pret bīskapiem un pakļauj tos sev laikā no 1289. g. līdz 1494. g.; 3) ordenmestri valda kā aristokrati laikā no 1494. g. līdz 1560. g. Jau raksturojot pirmo posmu, autors ar

Walker von Griebenhagen
Administrator der Deutschen
Ordens.

LVII att. Vācu ordeņa administrātors (pēc Broces, VIII, 9).

nožēlošanu konstatē nevienprātību iekarotāju starpā. Sakarā ar to arī galvenais nolūks — iedzīvotāju piegriešana kristīgai ticībai — netika pienācīgi veikts. Otru posmu (1289.—1494.) autors raksturo kā ārēja miera, bet ļoti niknu iekšējo nemieru laikmetu. Bīskapi bija tā sarūgtināti, ka gribēja ordeni pavisam likvidēt, jo tempļiešu ordeņa likvidēšana viņiem varēja noderēt par paraugu. Šo laikmetu autors noslēdz ar īsu tā kultūrālā līmeņa raksturojumu. No šī interesantā materiāla at-

zīmēsīm tikai dažus faktus. Vispārīgi kultūrā Livonijā attīstījusies ļoti lēni, tāpat kā visā Eiropā, bet šeit vēl pievienojušies daži nelabvēlīgi apstākļi: laikmeta zemais izglītības līmenis un iekšējie nemieri. Baznīcu un klosteru bijis pietiekoši daudz, bet tie veicinājuši gan mūku labklājību, bet ne izglītību un dievbijību. Autors atzīmē valdensu mācības izplatīšanos vācu ordenī, kas arī izskaidrojot reformācijas straujos panākumus Vidzemē. Vajadzīgas bijušas arī skolas — vismaz tirdzniecisko zināšanu iegūšanai. Kā noteiktu faktu šai virzienā au-

LVIII att. **Rīgas simbols reformācijas laikā** (pēc Broces, IV, 15).*)

tors min tikai ģimnazijas dibināšanu Rēvelē 1319. g. dāņu ķēniņa Ērika VII laikā. Arī zinātnes neesot atradušās augstā līmenī. Piem., archibīskaps Johans ir bijis spiests braukt uz Flandriju, lai ārstētu savu salauzto kāju. Arī valodu zināšanas

*) Šeit attēlota kāda svina vai dzelzs figūra, kas bijusi iemūrēta virs kāda Rīgas klosterā iekšējām durvīm un ir bijusi „olekti“ gaŗa: attēlotais ir kāds mūks ar pletni rokā, pie kam zem figūras redzams gada skaitlis: 1523. Pēc nostāstiem, šī figūra simbolizējot katoļu garīdznieku izdzīšanu 1523. g. Īstenībā, saskaņā ar Broces paskaidrojumiem, sākumā tur ir bijis kāds akmens, kur bijis attēlots, kā kāds brunots vīrs pēris 3 mūkus, turot tos aiz striķiem, kurus tie nesā sev ap vidukli. Tikai krievu laikos radusies atlēlā redzamā figūra.

nav bijušas plašas. Bez vācu valodas labi ja vēl mācēja latīņu valodu.

Runājot par ordeņa laikmeta trešo posmu (1494.—1560.), autors galvenā kārtā pakavējas pie ordeņmestra Valtera fon Pletenberga (1494.—1535.) darbības. Autors savas domas par šo ordeņmestru neizteic kaut kādā plašā šīs personības raksturojumā, bet it kā garāmejojot formulē tās šādi: „Livonijā nekad nav bijuši tik laimīgi laiki, kā šī ordeņmestra laikā.“*) Pirmais sējums noslēdzas ar ordeņa laikmeta pēdējā posma kultūrālā līmeņa, sevišķi tā laika ierašu raksturošanu, pie kam te galvenā kārtā tiek atstāstīta pazīstahā un bieži citētā vai atstāstītā vieta no Baltazara Rusova „Livonijas chronikas“.

Otrā sējumā lielu daļu aizņem kara apraksti. Sākumā speciāla nodaļa veltīta Livonijas kara aprakstiem, pēc tam nākošā nodaļa saucas „Zviedrija un Polija cīnās savā starpā Vidzemes un Igaunijas dēļ laikā no 1583. g. līdz 1629. g.“ Tādā kārtā iznāk, ka viss poļu laikmets ir it kā viens nepārtraukts kara periods, un tāpēc arī par poļu laikmeta satversmi un kultūru minēts maz. Piem., zemnieku stāvokļa raksturošanai ir minētas tikai trīs aktis: 1) Pekoslavska vārdi Vidzemes muižniecībai poļu ķēniņa vārdā (1586. g. Ādažos), ka „Dieva sods arī tāpēc pastāvīgi piemeklē Vidzemi, ka nabaga zemniekus viņu kungi tik ļoti apspiež, ka kaut kas līdzīgs nav dzirdēts visā pasaulē, pat pie pagāniem un barbariem“;**) 2) Dāvīda Hilchena „Zemes tiesības“; 3) Kārļa IX propozīcija Vidzemes muižniecībai par zemnieku stāvokļa uzlabošanu (1601. g.).

Zviedru laikmetu autors iedala šādi: 1) Vidzeme iegūst autonomiju (līdz 1650. g.); 2) Olivas un Kardisas miera līgumi apstiprina Zviedrijas tiesības uz Vidzemi (līdz 1661. g.); 3) Kārļa XI valsts saimnieciskā politika realizē muižu redukciju un iznīcina Vidzemes autonomiju (līdz 1697. g.); 4) Ziemeļu karš izbeidz Zviedrijas varu pār Vidzemi (līdz 1710. g.). Te jau atrodami plašāki apcerējumi par Vidzemes tā laika dzīvi. Autors, starp citu, atzīmē Gustava Ādolfa reliģisko politiku protestantisma veicināšanai, plaši apskata arī viņa skolu un agrāro politiku. Runājot par redukciju, viņš atsaucas, kā uz ļoti svarīgu avotu, uz Šulca „Vidzemes vēsturi“, pie kam tomēr izturās pret šo avotu kritiski. Grāmata beidzas ar pār-

*) Ibid., S. 317.

**) Bd. II, S. 213.

skatu par Ziemeļu karu un īsām piezīmēm par krievu laikmeta sākumu Vidzemē.

Visā visumā Jannava pasaules uzskata izveidošanos lielā mērā ir ietekmējusi franču apgaismes literatūra, galvenā kārtā Voltērs, un pa daļai jūtams arī Ruso uzskatu atspoguļojums.

6. Vilhelms Christjāns Frībe (1762.—1811.)

Daudz mērenāks savos sociālajos uzskatos nekā Jannavs ir Vilhelms Christjāns Frībe.*) Viņš ir dzimis 1762. g. 28. VII. Tiringā. Tur viņa tēvam piederēja neliela muižiņa, kuŗas ieņēmumi bija mazi, un tāpēc viņš nomāja sev zemi vēl arī citur. Līdz 11 g. vecumam mazais Vilhelms Christjāns mācījās sava tēva mājās pie mājskolotājiem, pēc tam apmeklēja vietējo skolu un pēc dažiem gadiem iestājās ģimnazijā Hanoverā. Tā kā viņa vecāku materiālie apstākļi bija pasliktinājušies, viņš saņēma no tiem maz pabalsta un vēl zēna gados sāka pelnīties ar privātstundām. 1781. g. viņš iestājās Getingas universitātē, kur studēja teoloģiju un pādidogģiju, kā arī daudz laika veltīja statistikai, dabas zinātnēm un fizikai. Līdzekļu trūkuma dēļ viņš 1784. g. atstāja Getingu un devās uz Vidzemi, kur viņš strādāja kā mājskolotājs 3 gadus Gaujienā un 4 gadus Alūksnē. 1801. g. viņš ieguva pastāvīgu sekretāra amatu kādā Vidzemes oikonomiskā sabiedrībā. 1804. g. viņš kļuva par skolu inspektoru Rīgas apriņķī, paliekot arī līdzšinējā amatā. 1810. g. viņš atteicās no skolu inspektora amata, jo viņam bija pārāk daudz cita darba, un viņš jau nejutās vairs pilnīgi vesels. Tai pašā gadā Tērbatas universitātes filoloģijas fakultāte piesprieda viņam doktora diplomu. 15 reizes viņa literārie darbi tikuši godalgoti. Viņš bija arī vairāku biedrību loceklis Pēterburgā, Jēnā, Leipcigā un Rīgā. Viņš miris Rīgā 1811. g. 14. IX.

Viņa sociālie uzskati izpaužas vispirms viņa rakstā „Dažas piezīmes par dzimtbuvi un brīvību, sevišķi Vidzemē“ (1788. g.) („Etwas über Leibeigen-

*) Recke-Napiersky. Allg. Schriftsteller und Gelehrten Lexikon, Bd. I, S. 607.—612.

schaft und Freiheit, sonderlich in Hinsicht auf Liefland“).*) Autors šeit izšķir divus brīvības veidus: fizisko un politisko. Pilnīga brīvība esot iespējama tikai pirmatnējā sabiedrībā („bei den Thiermenschen“). Līdzīgi Rusō viņš uzskata privātpašuma ieviešanu par cilvēku nevienlīdzības cēloni. Autors izteic šo domu pat pārāk prīmīvi: nabadzīgais kļūva par bagātnieka vergu. Tālāk viņš atzīmē, ka verdzība un cilvēku pārdošana pastāvējusi pie visām senām tautām. Vārds „vergs“ tagad vairs nebūtu nemaz lietojams, jo tā vietā ir ieviesies vārds „dzimtcilvēks“. Starpība starp vergu un dzimtcilvēku, pēc autora domām, ir tikai tā, ka verga īpašnieks noteic arī par viņa dzīvību un nāvi, bet muižniekam nav šādu tiesību par dzimtcilvēku, jo tas stāv valsts aizsardzībā. Pēc šāda ievada autors piegriežas sava raksta galvenai problēmai: vai valstij un muižniekiem nebūtu izdevīgāk atcelt dzimtbuvi? Autors grib pieturēties pie vidus ceļa un solās būt bezpartejisks, jo viņš neesot ne muižnieks, ne arī vidzemnieks. Tā kā Vidzemes zemnieks neesot vergs, bet dzimtcilvēks, tad valstij par viņu jā rūpējoties. Pēc dabas un cilvēces likumiem viņam esot tiesības uz brīvību, tāpat kā viņa kungam. Tikai viņš nejutīšoties laimīgs, ja viņš pie sava patreizējā kultūras līmeņa iegūtu brīvību. Tālāk autors atzīmē zemnieku nezināšanu, nolaidību un slinkumu. Iekarotāji ar nolūku centušies „turēt tautu pēc iespējas ilgāk nezināšanā, lai tā viņus uzskatītu par zemes dieviem“. Zināms attaisnojums dzimtbuves ieviešanai, pēc autora domām, meklējams tā laikmeta uzskatos un politikā, tas ir, viduslaikos, kad dzimtcilvēki bijuši arī bīskapiem, abatiem un klosteriem un tāpēc arī muižniekiem. Dzimtbuve atceļama, jo Vācijā lielākā daļa zemnieku ieguvuši brīvību jau XVI g. s. un uzrādot augstu kultūras līmeni. Vidzemē zemnieki papriekšu sagatavojami ar izglītības palīdzību brīvības iegūšanai, tad atceļama dzimtbuve, jo pie līdzšinējās iekārtas muižniekiem esot mazi ienākumi un zemnieks neesot centīgs. Vācijā esot pavisam otrādi. Šeit autors atsaucas uz Betigera (Böthiger) grāmatiņu „Der lief- und ehstländische Bauer ist nicht der so gedrückte Slave für den man ihn hält.“**) Tur autors pierādot, ka pēc dzimtbuves at-

*) Iespiests A. V. Hupela grāmatā „Nordische Miscellaneen“, XV—XVII Stück. S. 744—768.

**) Šī nelielā grāmatiņa (30 lpp.) nav Rīgā atrodamā un nebija man pieejama. Tā atrodas Tērbatā (saskaņā ar Vinkelmanā norādījumu viņa „Bibliotheca Livoniae historica“).

celšanas zemnieka ienākumi stipri pieaugšot un viņš būšot „vienmēr ļoti laimīgs“. Sava pirmā raksta beigās Fribe uzsver īpašuma tiesību apziņas lielo nozīmi, kā arī norāda uz to, ka jaunā iekārta palīdzēs zemniekiem kļūt par īstiem cilvēkiem.

Savā otrā rakstā „Erster Anfang zur Cultur der liefländischen Bauern“ (1789)* Fribe ieteic muižniekiem piegriezt zemnieku uzmanību 2 ļoti ienesīgām saimniecības nozarēm — linu pārstrādāšanai audumos un kartupeļu stādīšanai. Autors savā dzimtenē novērojis, cik svarīga blakus saimniecības nozare var būt vērpsana un aušana zemnieku ģimenēs. Šai rakstā arī jau skaidrāk izpaužas autora sociālie uzskati. Par zemniekiem viņš ir šādās domās: „Viņš (un, protams, vairāk kā $\frac{1}{8}$ no viņiem) nedomā daudz sapratīgāk kā viņa zirgs, ko viņš prot mēchaniski vadīt, un ir pelnījis, bez šaubām, visas cilvēces līdzjūtību.“***) Tālāk autora līdzjūtība izpaužas nevis priekšlikumā atcelt dzimtbuvi, bet gan priekšlikumā padarīt zemnieku čaklāku un pasargāt viņu no bada. Tā būtu viņam daudz lielāka labdarība, nekā to spētu dot skanošais vārds brīvība. Tā tad vajaga padarīt zemnieku aktīvāku garajā ziemā, jo kulšanu viņš ir pabeidzis jau līdz Mārtiņiem un malkas atvešanai viņam pilnīgi pietiktu ar 14 dienām. Pēc autora domām, zemnieks ziemu pavada bezdarbībā. „Visu ziemu viņš guļ kā murkšķis savā alā, ir slinks un kūtrs un visu šo gaŗo laiku neizlieto nekādam derīgam darbam.“ Autors ar skaitļiem pierāda, cik lielā mērā zemnieka ienākumi pavairotos, ja viņš pārdotu nevis linus, bet gan linu audumus. Viņš ieteic galveno vērību piegriezt jaunai paaudzei, kuŗai blakus katķismam varētu mācīt arī derīgus rokdarbus.

Tāpat ļoti mērens savos sociālaajos uzskatos ir kāds Kurzemes agrārreformu anōnims autors. Viņa raksts saucas „Wiederum ein Wort zu seiner Zeit oder Versuch einer Beantwortung der unserem Vaterlande der so wichtigen Frage: wie wohl der Landplage des jährlichen Bauernvorschusses am sichersten abzuhelfen wäre“ (Mitau, 1787).***)

*) Iespiests A. V. Hupela grāmatā „Nordische Miscellaneen“, XVIII —XIX Stück, S. 524.—546.

**) Ibid., S. 528.

***) Rīgā, Pilsētas bibliotēkā (N. 2234).

Autors ir pret brīvības piešķiršanu zemniekiem, jo tas būtu bīstami pie patreizējā zemnieku kultūras līmeņa, kā arī netaisni pret muižniecību.

Tomēr būtu novēršami svarīgākie dzimtbuves ļaunumi: tagadējās „lopiskās verdzības“ vietā būtu ievadama cilvēcīga apiešanās ar zemniekiem un viņiem piešķirama tiesība sūdzēties par muižniekiem. Zemnieku slinkumu autors cer novērst ar to, ka neizniegt zemniekiem labību no magazinām uz vēlāku atdošanu, jo tā viņu parādi muižniekam arvien vairāk pieaug, bet izsniegt labību tikai pret naudu. Lielus labumus viņš sagaida no privātīpašuma tiesību piešķiršanas zemniekiem uz viņu kustināmo mantu. Ar to pavairotos viņu centību un mīlestību pret savu kungu. Savas domas pierādīšanai autors atstāsta kādu gadījumu no Krievijas, kur kāds ģenerālis Lopuchins gribējis parādu dēļ pārdot savus zemniekus par 50.000 rub., bet tie viņu tā mīlējuši, ka paši sadabūjuši vaja-

LIX att. **Bīriņu pagasta zemnieki** (pēc Broces, III, 91).

dzīgo summu un samaksājuši sava kunga parādus. Saīdzināšanai varētu minēt no mūsu vēstures Bīriņu muižas īpašnieku grāfu L. A. Mellinu, kas ļoti labvēlīgi izturējies pret saviem Bīriņu un Eikažu pagasta ļaudīm. Par visu to, ko viņš sava novada ļaudīm laba bija darījis, pateicīgie zemnieki 1800. g. bija saziedojuši 200 dāl-

derus, lai uzceltu viņam muižas parkā pieminekli. *) Vispārīgi šī anōnimā raksta autors, ņemot vērā to, ka Kurzemes muižniecība hercogu laikmetā savā rīcībā bija gandrīz pilnīgi neatkarīga no hercoga, baidās pat savus ļoti mērenos agrārreformu projektus nodot atklātībai, kā viņš pats par to atzīstas grāmatīņas beigās. „Man būtu vēl daži priekšlikumi par lauksaimniecības uzlabošanu, bet tiem istenībā te nav istā vieta, un bez tam es esmu par bailīgu, lai ar tiem nāktu atklātībā.“ ***)

Blakus šiem daudzajiem agrārreformu projektiem mums ir iespējams nostatīt arī kādu rakstu, kuŗa autors aizstāv dzimtbuvi. Šis raksts saucas „Par kļaušām“ („Über die Frohndienste“), ko sarakstījis kāds „Vidzemes brīvkungs“ ***) Ļoti interesanta ir grāmatas izdevēja A. V. Hupela piezīme šī raksta sākumā: „Šo rakstu man iesūtījis iespīšanai kāds cienījams Vidzemes brīvkungs, kas negrib, lai viņa vārds tiktu minēts.“ Šī piezīme norāda, ka liberālās muižniecības uzskati jau ir stipri izplatīti, tā ka konservātīvo uzskatu aizstāvis vairs neuzdrošinās nosaukt savu vārdu. Autors aizrāda vispirms uz to, ka pilnīga cilvēku vienlīdzība ne ķermeniskā, ne arī garīgo spēku ziņā nav iespējama. Tāpēc arī darbi sabiedrībā sadalīti pēc cilvēku spējām. Visa ļaunuma avots nav vis kļaušas, bet gan zemnieku nolaidība. Kļaušas nav atceļamas, jo zemnieki ir tikai zemes lietotāji, un kļaušas ir saistītas ar pašu zemi, tā ka zemnieks nevar ar šo zemi rīkoties pēc savas patikas. Kļaušas, ja tās ir pareizi iekārtotas, veicina tiklab valsts, kā arī zemnieku labklājību. Novēršama ir tikai „kļaušu ļaunprātīga izmantošana“, un tāpēc tās regulējamas. Kļaušu atceļšana nelabvēlīgi ietekmētu Vidzemes saimniecisko dzīvi. Tā kā Vidzemē maz iedzīvotāju, darba algas būtu ļoti augstas. Bez tam muižniekam būtu jātura strādnieki arī tad, kad viņam nav tiem piemērota darba. Visļaunākais būtu tas, ka kalps varētu arī aiziet tad, kad viņš visvairāk vajadzīgs. Tā kā kļaušas nevarētu atcelt bez atlīdzī-

*) Sal. Āronu Matiss, Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā, Rīgā, 1929. g., 30. lpp.

**) Op. cit. ... S. 61.

***) Iespiests A. V. Hupela grāmatā „Nordische Miscellaneen“, IV Stück, S. 241.—255, Rīga, 1782.

bas, zemniekiem to vietā būtu jāmaksā noma naudā. Tomēr nomnieks nekad nespēs no zemes ieņemt tik daudz, cik to spētu muižnieks pats, jo viņam nav kapitāla un viņu vairs nevar piespiest strādāt, bet pats viņš slinkuma dēļ strādās nolaidīgi. Tā tad zemniekam būtu jāmeklē blakus nodarbošanās, lai viņš varētu samaksāt nomu; sakarā ar to var ciest viņa paša saimniecība un iestāties maizes trūkums. Tad jau daudz ērtākas ir kļaušas, jo te zemniekam jau ir nodrošināts noteikts darbs. Beidzot, kļaušas saista zemniekus pie lauksaimniecības, un pēc to atcelšanas daudzi zemnieki atstātu šo smago darbu.*)

Vidzemes konservatīvās muižniecības ideoloģija XVIII g. s. visspilgtāk izpaužas tā laika juridiskos dokumentos: šī gadu simteņa pirmā pusē — Budberga-Šrādera likumu kodekā un barona Rozena deklarācijā, bet otrā pusē — 1765. g. landtāgā un pēc tam **J. H. Jankevica** (Jankevietz) likumu kodekā „Speculum iuris Livonici (Anno 1782).**) Šī likumu krājuma autoru absolūti nav skārušas apgaismes laikmeta idejas. No šī 832 lapp. biezā rokraksta visinteresantākās ir tās nodaļas, kur ir runa par zemniekiem. Šai ziņā sevišķi svarīgas ir 586.—604. lapp. (XXXII nod.) un pa daļai arī 676. un 829. lapp. Te rūpīgi savākti visi likumi, kas zīmējas uz zemniekiem ne tikai krievu laikmetā, bet arī zviedru laikos, pie kam sevišķa uzmanība veltīta tiem likumiem, kas zīmējas uz „zemnieku izdošanu“.

Kas zīmējas uz Fribi, tad viņš, spriežot pēc līdz šim apskatītiem rakstiem, ir ļoti tuvs konservatīvai muižniecībai. Tomēr viņa plašais darbs „Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēstures rokas grāmata“ („Handbuch der Geschichte Lief-, Ehst- und Kurlands zum Gebrauch für Jedermann“, I Bändchen — 1791., II—III — 1792., IV — 1793., V — 1794.) dod mums tiesības pieskaitīt viņu pie apgaismes pārstāvjiem. Pirmā sējuma ievadā autors solās dot prāgmatisku Vidzemes vēsturi. Grāmata domāta visām kārtām un katram vecumam, bet sevišķi pieaugušai jaunatnei. Līdz šim tēvijas vēsturei neesot veltīta vajadzīgā uzmanība.

*) Arī Vecais Stenders savos sociālajos uzskatos ir konservatīvs, kā tas redzams no M. Stepermaņa raksta „Vecā Stendera sabiedriskie uzskati“ (I. M. M., 1936., Nr. 10.—11.).

**) Valsts archivā (N. 900).

„Līdz šim gandrīz katrā valstī tēvijas vēsture ir tikusi uzskatīta par blakus priekšmetu vai pat par pilnīgi nevajadzīgu. Bieži jaunatne zina vairāk par Ēģiptes dinastijām nekā par savas tēvijas valdīšanas formām. Grieķu un romiešu varoņi bieži ir pazīstamāki nekā tās zemes ievērojamie vīri un valdnieki, kurā mēs dzīvojam.“ Tēvijas vēstures un tiesību zināšanas sevišķi nepieciešamas muižnieku jaunai paaudzei, jo daudzi no tās pāriet no kara dienesta uz civildienestu. Grāmatas ievadā autors atzīmē, kādas ziņas sniedz seno un viduslaiku vēsturnieki par Livoniju. Tālāk kā pirmo periodu Livonijas vēsturē viņš apzīmē laiku no 1158.—1237. g. Te viņš vispirms atzīmē, ka teika par „Livonijas uzzēģelēšanu“ nav zinātniski ataisnojama, tad īsumā apskata senās Livonijas topografiju, tālāk pakavējas pie pirmo Livonijas bīskapu un ordeņbrāļu darbības un beidzot apskata jaunās valsts satversmi, kā arī vietējo iedzīvotāju reliģiju. Runājot par Livonijas iekarošanu, autors izrāda savas simpatijas pret vietējiem iedzīvotājiem, jo viņš uzskata tos par dabas tautām un ideālizē tos, kā tas bija parasts apgaismes laikmetā. Tā, piem., atzīmējis Vilandes iekarošanu 1210. g., autors saka: „Ar šo zaudējumu igauņi vēl nebija nomākti vai pilnīgi novājināti. Cik lielam jābūt brīvības jēdziename pie neizglītotām dabas tautām, ja šī brīvība ir jāizpērk! To var gan apspiest, bet nekad nevar apslāpēt.“*) Otru periodu autors skaita no 1237.—1439. g. un apzīmē šādi: „No vācu ordeņa valdīšanas sākuma Livonijā līdz tam laikam, kad Livonijas ordeņmestrs izdara pirmo mēģinājumu kļūt neatkarīgam no vācu ordeņa lielmestra Prūsijā.“ Šeit īsumā apskatīta vācu ordeņa satversme, Livonijas ordeņa un bīskapu savstarpīgās cīņas, valsts satversme un zemnieku stāvoklis, ko autors raksturo šādi: „Līdz ar nacionālās brīvības izbeigšanos izzuda arī personīgā brīvība. Šai laikmetā istā dzimtbuve kļuva pilnīgi likumīga, un igauņi, lībieši un latvieši uz visiem laikiem pazaudēja maldīgo brīvības cerību pēdējās atliekas. Pat pāvestu bullas nespēja vairs aizdzīt atpakaļ uz tar-

*) Ibid., S. 94.

taru šausmīgo furiju — dzimtbuvi.“*) Trešais periods no 1439.—1535. g. un ceturtais no 1535.—1562. g. aptver grāmatas otru sējumu. Te dominē politiskā vēsture, tikai gandrīz jau šī sējuma beigās ievietoti arī īsi kultūrvēsturiski apraksti. Trešais sējums veltīts V (1562.—1582.) un VI (1582.—1600.) periodam. V periods aptver Livonijas kara notikumus, pie kam pēc kara notikumu apraksta šī perioda beigās tiek atzīmēta tikumiskā un reliģiskā pagrimšana kā kara sekas. Sestā periodā aprakstā autors jau atšķir Vidzemes, Igaunijas, Kurzemes un Sāmsalas vēsturi un apskata katru atsevišķi, bet gan ļoti īsi. Raksturojot šī sējuma beigās zemnieku stāvokli, autors neslēpj savu naidu pret katoļu garīdzniecību. „Vidzeme no 1582. g. līdz 1600. g. bija brīva no kara nemieriem un postījumiem. Šis miers varētu dot zemniekam arī jaunus spēkus, ja romiešu katoļu garīdzniecība, kas līdzīgi inzektiem, bija iepeerinājusies visā zemē, nebūtu atkal izsūkusi zemnieku uzkrājušos spēkus.“**)

IV sējums aptver VII (1600.—1629.) un VIII (1629.—1660.) periodu. Septītā perioda aprakstā sastopam galvenā kārtā Zviedrijas un Polijas kara notikumu attēlojumu, nelielu ekskursu Krievijas vēsturē un beigās Vidzemes satversmes un kultūrālā līmeņa īsu raksturojumu. Astotā periodā apskatīts Kristīnes un Kārļa X valdīšanas laiks Zviedrijā, Kurzeme hercogu Frīdriha un Jēkaba laikā, Vidzemes valsts un baznīcas satversme, kā arī Tērbatas universitātes organizācija un beigās zemnieku, kā arī tirdzniecības stāvoklis zviedru laikmeta pirmā pusē. V sējums aptver IX periodu (1660.—1710.). Autors diezgan plaši pakavējas pie redukcijas vēstures, pie kam viņš pilnīgi nostājas Vidzemes muižnieku pusē un pārmet Kārlim XI nelikumīgu rīcību. Šai pašā sējumā apskatīta Kurzemes hercogvalsts vēsture XVII g. s. otrā pusē; tālāk — Vidzemes pilsētu stāvoklis zviedru laikmetā, kad Rīgas rātskungus 1660. g. iecēla muižnieku kārtā un Rīga tika uzskatīta par otru pilsētu zviedru valsti tūlīņ pēc Stokholmas. Šī sējuma lielu daļu aizņem Lielā ziemeļu kara notikumu apraksts, un tas noslēdzas ar Vidzemes satversmes raksturošanu zviedru laikmetā.

*) Ibid., S. 237.

**) Ibid., III Bd., S. 328.

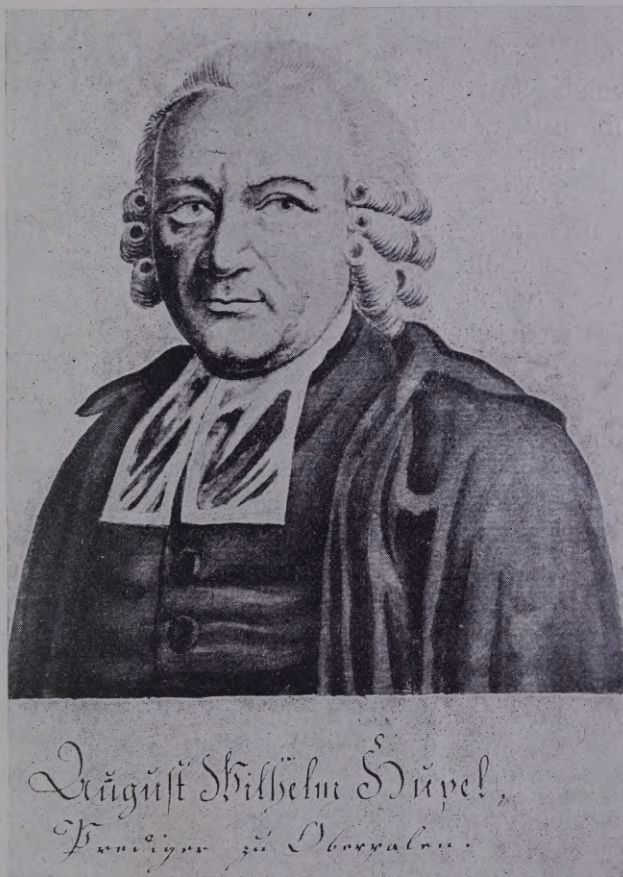
Visā visumā, lasot šo Frībes darbu, mums liekas, ka mūsu priekšā ir nopietns zinātnisks darbs, kas dibināts uz plašām pīr-avotu studijām. Autors ir centies un arī lielā mērā sasniedzis viņam iespējamo objektivitāti. Vienīgi pret garīdzniecību un reliģiju viņš noskaņots naidīgi un šai ziņā atgādina Beila (Bayle), Voltēra un dažu citu franču apgaismes pārstāvju pozīciju šai jautājumā.

7. Augusts Vilhelms Hupelis (1737.—1819.) un Frīdrichs Konrāds Gadebušs (1719.—1788.)

Tālāk mums jāpakavējas pie diviem Vidzemes apgaismes pārstāvjiem, kas radījuši liela stila darbus. Tie ir Augusts Vilhelms Hupelis un Frīdrichs Konrāds Gadebušs. Taisni tāpēc, ka viņiem ir plaša vēriena darbi, par viņu dzīvi un darbību nepieciešami speciāli pētījumi, bet šeit mums būs jāprobežojas tikai ar viņu darbības īsu raksturojumu. A. V. Hupelis dzimis 1737. g. 25. februārī Veimaras hercogistē.*) Viņš izglītojies vispirms sava tēva mājās gan pie tēva, gan arī pie privātskolotājiem. 1748. g. viņš iestāties Veimaras ģimnazijas otrā klasē. Kāds viņa tēva draugs iepazīstināja viņu ar vairākām ievērojamām ģimenēm, un tas lielā mērā veicināja viņa garīgo attīstību. Savos studiju gados (1754.—1757.) viņš iemācījies arī itāļu, angļu un sevišķi labi franču valodu. 1757. g. viņš pieņēma uzaicinājumu kļūt par mājskolotāju Vidzemē. 1760. g. viņu ordinēja par mācītāju kādā nelielā draudzē netālu no Tērbatas. 1763. g. viņš pieņēma piedāvājumu pāriet uz vienu no plašākām draudzēm Vidzemes igauņu daļā (Oberpāleni), kur viņš ļoti dedzīgi nodevās sava tiešā amata izpildīšanai, kā arī daudz laika ziedoja sabiedriskam darbam. Viņš nodzīvoja savā draudzē līdz 1804. g., lai gan pa šo laiku viņam tika piedāvātas daudz labākas vietas: par virspriesteri Rēvelē (1773.), par Jēkaba baznī-

*) Recke-Napiersky, Allg. Schriftsteller- und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland, II Bd., Mitau, 1829, S. 363.—369.

cas diakonu un liceja rektoru Rīgā (1776.), par mācītāju Pēterā baznīcā Pēterpilī (1782.) un par Vidzemes superintendentu (1798.).

LX att. A. V. Hupelis (pēc Broces, V, 181).

Tērbatas universitāte piešķīra viņam doktora titulu: filozofijas fakultāte (1803.), kā arī teoloģijas fakultāte (1818.). Bez tam viņš bija vairāku zinātnisku biedrību biedrs un no 1805. g. tika iecelts par konsistorijas padomnieku. Jau 1804. g. viņš bija atteicies no mācītāja amata un dzīvoja mazā pilsētiņā — Veisenšteinā, kur viņš nodevās zinātnei un plašai korespondencei. Turpat viņš arī miris 1819. g. 6. janvārī. No viņa daudzajiem darbiem šeit atzīmēsim un raksturosim tikai viņa

plašākos darbus. No 1781.—1791. g. viņa redakcijā iznāca „Nordische Miscellaneen“ (28 sējumi) un no 1792.—1798. g. „Neue Nordischen Miscellaneen“ (18 sējumi), kas uzskatāmi kā Vidzemes apgaismes centrālais orgāns. Šeit ievietoti ļoti dažāda satura raksti, kas aptver: vēsturi, ģeogrāfiju, valsts satversmi, tiesības, parašas, mājsaimniecību, tirdzniecību u. t. t. Krievijā, bet sevišķi Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē. Tāpēc arī atstāstīt šo apcerējumu saturu šeit nav iespējams. Tos rakstus, kas raksturo Vidzemes apgaismes pārstāvju uzskatus, mēs jau apskatījām iepriekšējās lappusēs. Paša Hupela sociālo uzskatu raksturošanai sevišķi svarīgs ir viņa monumentālais darbs „Topografiskās ziņas“ („Topographische Nachrichten“).*) Pirmais sējums ir veltīts Vidzemes un Igaunijas topografiskam un satversmes raksturojumam, otrā sējumā ir runa par šo zemju iedzīvotājiem un viņu nodarbošanos un trešajā autors apskata šo zemju dažādo muižu lielumu un sastāvu. Hupela „Topografisko ziņu“ pirmo sējumu raksturosim tikai vispārējos vilcienos. Šī sējuma ievadā autors pakavējas pie viņam pazīstamiem darbiem par Vidzemes topogrāfiju, lai parādītu, cik visi šie darbi ir nepilnīgi, jo tur ir ļoti daudz nepārbaudītu un pat pilnīgi aplamu ziņu. Tā kā autors atzīmē svarīgākās no tām, tad mums šīs nepilnības ir labi pārredzamas, kā arī kļūst zināms viens otrs raksturīgs norādījums par tā laika dzīves apstākļiem Vidzemē. Tā, piem., mēs šeit lasām, ka Vidzemes zemniekiem — bēgļiem sagūstīšanas gadījumā apgriezuši matrus, lai tā viņus varētu labāk ievērot.**). Tālāk izrādās, ka latv. zemnieki arī tais laikos daudz nodarbojušies ar zirgkopību, kuņu toreiz stipri apdraudējuši vilki, kas katru gadu iznīcinājuši līdz 2000 zirgu. Autors sniedz arī interesantas ziņas par labības cenu svārstību Vidzemē tai laikā: tā, piem., 1762. g. par vienu rudzu lasti maksājuši no 34 līdz 50 rub., (1760. g. — tikai 17—18 r.),***) bet 1771. g. vasarā — 70 un pat 85—90 rub.****) (Ievada beigās autors paskaidro dažādu

*) „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland“. Gesam-melt und herausgegeben durch August Wilhelm Hupel. (I Bd. — 1774, II — 1777., III — 1782), Riga, bey Joh. Frdr. Hartknoch.

**) Sal. A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, I Bd., Riga, 1774, S. 16.

***) Sal. ibidem, S. 547.

****) Sal. ibid., S. 27—28.

Vidzemē lietojamo izteicienu nozīmi. Tur mēs lasām, ka viena rudzu laste Rīgā līdzinoties 45 pūriem (Loof), pie kam katrs pūrs sverot apm. 110 mārciņu). Tai pašā ievadā, kas aptver 9—64 lapp., autors apskata arī Vidzemes kartogrāfiju un historiogrāfiju un beigās, kā jau minēju, arī terminoloģiju. Viss pirmais sējums iedalīts 3 nodaļās, kas iedalītas vēl sīkākos nodaļiņos. Pirmā nodaļā (67.—190. lpp.) autors sniedz Vidzemes ģeografisko aprakstu. Viņš tur apskata atsevišķu vietu nosaukumus, zemes robežas un iedalījumu, runā arī par klimatiskām īpatnībām, svarīgākiem ezeriem un upēm. Tālāk viņš aplūko dažādo Vidzemes iedzīvotāju īpatnības, atzīmējot valodas īpatnības, dažas raksturīgas parašas un sevišķu uzmanību velta reliģijai, sniedz arī atskatu uz Vidzemes vēsturi un beigās atzīmē Krievijas ienākumus no Vidzemes.

Šai nodaļā atrodam, starp citu, interesantas ziņas par baznīcu skaitu Vidzemē un Igaunijā. Baznīcu kopskaits abās šais gubernās sniedzoties līdz 300, pie kam 45 no tām atrodoties pilsētās.

Sīkāk šis kopskaits uzrādot šādu ainu: 178 luterāņu baznīcas, 22 krievu baznīcas, 1 reformātu, 1 katoļu saiešanas nams un apm. 80 lauku filiālbaznīcas jeb kapellas.*) Iedzīvotāju skaits, pēc Hupela datiem, ir šāds: Vidzemē kopā ar Sāmsalu — 447.360, Igaunijā — 176.000, kopā (ieskaitot arī armiju) apm. 680.000.***) Runājot par Vidzemes iedzīvotāju reliģiju, autors atzīmē, ka latviešiem vēl esot lielā cietnā pagāniskās ierašas un pagāniskā reliģija. Viņš raksturo svarīgākos latviešu dievus un dievietes, min par latviešu svētajām birzīm, kuŗas nedrīkstot apmeklēt neviens svešnieks un par to, ka Prūsijā un laikam arī Vidzemē svētās birzis esot aizsegtas ar priekškaŗiem, lai svešnieki neredzētu, kā viņi ar uguni un ziedoŗumiem godinot savus dievus.***)

Otrā nodaļā (191.—404.) autors sīkāk apskata Vidzemi un Igauniju pēc aprīņiem, pilsētām un draudzēm, kur var atrast dažas interesantas ziņas mūsu lokālās vēstures pētīšanai.

Trešā nodaļā (405.—590.) raksturota abu Baltijas gubernu pārvalde un tiesas, bet pašās beigās atrodamas dažādas ziņas, kas maz saistītas ar trešās nodaļas galveno saturu. Tur

*) Sal. *ibid.*, S. 87.

**) Sal. *ibid.*, S. 143.

***) Sal. *ibid.*, S. 153, 157.

atrodam gan norādījumus ceļotājiem, gan par labības krājumiem zemē, gan par pilsētu stāvokli tai laikā, gan par sērgām un slimībām. Pašās pirmā sējuma beigās mēs vēl atrodam īsas piezīmes par baznīcām, skolām un sociālās palīdzības iestādēm.

Hupeļa „Topografisko ziņu“ o t r s s ē j u m s iedalīts četrās nodaļās, kas iedalītas arī vēl sīkākos nodaļījumos. Pirmā nodaļā (3.—193. lpp.) autors raksturo Vidzemes un Igaunijas iedzīvotājus pēc atsevišķām kārtām, otra nodaļa (194.—322.) veltīta lauksaimniecībai, sīkāk noskaidrojot, kā notiek zemes lieluma aprēķināšana pēc arklu skaita, trešā — sniedz interesantus datus par Vidzemes un Igaunijas galveno pilsētu tirdzniecību, un beidzot, ceturrtā nodaļā (428.—544.) raksturota Vidzemes un Igaunijas dzīvā un nedzīvā daba. Otra sējuma beigās vēl pievienoti dažādi papildinājumi pie pirmā sējumā sniegtām ziņām. Hupeļa sociālo uzskatu izpratnei ļoti svarīga ir viņa „Topografisko ziņu“ otra sējuma pirmā nodaļa, pie kuras mēs tad arī sīkāk pakavēsimies. Šeit pirmās nodaļas pirmā nodaļījumā autors iedala Vidzemes un Igaunijas iedzīvotājus 4 grupās: 1) muižniekos, 2) garīdzniekos, 3) pilsoņos un 4) dzimtcilvēkos. Garīdznieku vidū esot atrodamas vairākas muižnieku ģimenes vēl no vācu ordeņa laikiem. Visnenoteiktākā sociālā ziņā esot pilsētnieku kārta, kurā ietilpstot visi brīvie, kas nepiederot ne pie muižniekiem, ne pie garīdzniekiem, tā tad arī brīvlatvieši zemnieki. Autors sniedz šādus statistiskus datus par iedzīvotāju skaitu Vidzemē kopā ar Sāmsalu: muižnieku — 2446 (apm. 0,5%), garīdznieku — 679 (apm. 0,1%), pilsētnieku — 21.650 (apm. 4%), ārzemnieku (apm. 0,8%) un dzimtcilvēku — 519.780 (apm. 94,6%). No šīs statistikas mēs redzam, cik niecīgs īstenībā ir bijis vāciešu skaits mūsu zemē XVIII g. s. — tikai — 5,4% (!), bet arī šis skaitlis vēl reducējams, ja mēs ņemam vērā to, ka arī pilsētnieku 4 procentos ietilpa laba tiesa latviešu un igauņu.*)

*) Interesantus datus šai ziņā sniedz J. Strauberga grāmata „Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. g. s.“ Rīgā, 1936.

Neraugoties uz savu niecīgo skaitu, Baltijas vācieši ne-centās aplūst ar latviešiem vienā nācijā, bet gan ar nicināšanu raudzījās uz tiem, pat tie vācieši, kas pēc sava sociālā stāvokļa ļoti tuvu stāvēja latviešiem. Tā, piem., Hupelis liecina: „Daudzi vācu amatnieki dzīvo uz laukiem muižās, miestīnos, ciemos, kā arī kā krogu turētāji, sargi un t. t. Katrs no tiem, lai tas arī būtu pavisam nabadzīgs un maznozīmīgs, izturas ar smieklīgu augstprātību pret zemnieku, kuŗam tas jāsauc par kungu. Šāda veida lepnums un nosodamā izšķērdība drēbju un citu izdevumu ziņā, kam vēl pievienojas slinkums, tie ir vācu galvenie netikumi; citādi visi mūsu amatnieki varētu būt bagāti, jo par viņu darbu maksā šeit piecreiz tik dārgi kā Saksijā, turpretim ēdiens un produkti ir ļoti lēti.“*)

Pirmās nodaļas otrs nodaļējums saucas „Par vāciešiem vispārīgi“. Šeit autors galvenā kārtā grib pierādīt, ka kādā Vidzemes ģeografijā izteiktas nepareizas domas, it kā Vidzemē maz cienot zinātniekus. Tā tad šī vieta Hupela darbā arī var noderēt vāciešu kultūrālā līmeņa raksturošanai XVIII g. s., līdzīgi Jannava tēlojumam viņa grāmatā „Sitten und Zeit“. Visā visumā Hupelis nespēj daudz koriģēt Jannava tēloto ainu.

Ordeņa laikmetā gan Vidzemes muižnieki vairāk mīlēja karu nekā zinātnes, bet tad jau arī Rietumeiropā bijis tāpat. Autora laikos gan vairāki muižnieki ar savām zināšanām varot konkurēt ar vienu otru profesoru.

Daudzi jaunekļi studējot ārzemēs un ceļojot un visu to darot nevis ar nolūku ieņemt vēlāk kādu ienesīgāku vietu, bet gan vienīgi aiz mīlestības pret zinātni. Dažās muižnieku ģimenēs esot sastopamas lielas un labi iekārtotas bibliotēkas. Tālāk autors ar gandarījumu konstatē, ka Vidzemē juristu un ārstu ienākumi esot ļoti labi, jo advokāts jau pēc 3 gadu prakses varot iegādāties sev māju, karieti un zirgu un vēlāk — arī kādu vasarnīcu.

Tomēr, piegriežoties tuvāk dzīves īstenībai, autors spiests konstatēt arī dažādas nevēlamas parādības tā laika vāciešu kultūras dzīvē. Par mājskolotājiem muižnieku ģimenēs kļūstot dažādi amatnieki. Esot sastopami arī advokāti,

*) A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, II Bd., Riga, 1777, S. 6.

kas nekad neesot studējuši, ārsti, kas studējuši teoloģiju, teologi, kas nekad neesot teoloģiju studējuši. Autora rīcībā, laikam, ir plašs materiāls šai ziņā, jo viņš valstirdīgi pasaka, ka labāk atturēties no šādu ziņu izplatīšanas, kas nevienam nevarot noderēt, bet tikai varot daudzus apvainot.

Katru gadu Vidzemē ierodoties daudz studentu no Vācijas, iegūstot te labas vietas un tomēr viņu skaits arvien vēl esot par mazu. Mācītāju un citu zinātnieku, kā arī tirgotāju dēli kļūstot parasti vai nu par virsniekiem, vai par tirgotājiem, jo tad viņiem neesot „jālauza galva“ ar studēšanu un vecākiem atkrītot lielie izdevumi. Vidzemnieki vispārīgi reti studējot, jo studijas izmaksājot katru gadu 150—200 rub. Vidzemnieku studijas aprūtinot arī tas apstāklis, ka Baltijā neesot nevienas augstskolas. Sakarā ar to autors dedzīgi aizstāv domu par augstskolas ierīkošanu Baltijā, lai neaizplūstu tik daudz kapiņā uz ārzemēm.

Dažādas mākslas nozares, izņemot mūziku, arī esot Vidzemē maz attīstītas.

Latviešu zemniekiem esot laba mūzikāla dzirde, tā ka daži muižnieki attīstot viņu spējas šai ziņā un viņi spēlējot, kad muižnieku sabiedrība vēloties dejojot. Tālāk autors atzīmē, ka priekš kādiem 30 gadiem Vidzemes vācu sabiedrībā ieviesies greznības gars, kuŗa apmierināšana prasot lielus izdevumus. Šis greznības gars no pilsētām izplatoties arī uz laukiem. Priekš 30 gadiem galvenās izpriecas uz laukiem bijušas: derības, dziesmas un dejas. Arī mājas bijušas mazas: tiklab vecie, kā arī jaunie gulējuši vēl uz salmiem. Bet tagad arī uz laukiem dzīvojot tāpat kā pilsētās. No krieviem esot ieviesies paradums lauku muižnieku sabiedrībā pie sasveicināšanās un atsveicināšanās skūpstīties: kungi skūpstot dāmām roku un muti. Vidzemē un Igaunijā esot liels pieprasījums pēc sudraba, jo vācieši pasniedzot kafiju tikai sudraba kannās un arī zemnieki lietojot daudz sudraba kakla rotām un saktīm.

Lepnības gars pārejot arī uz zemniekiem: brīvvalstie zemnieki labāk badojoties nekā apstrādājot zemi. Tas gan esot izskaidrojams ar to, ka tai gadījumā, ja viņi apstrādājot zemi un sakarā ar to dodot nodevas un pildot klaušas, viņi viegli varot pazaudēt savu brīvību. Vāciešu iedomība neatļaujot viņiem būt par muižas kalpiem un tāpēc šos pienākumus izpildot tikai „nevāci“, kas iznākot arī lētāk, jo viņi saņemot par to tikai pārtiku un apģērbu.

Pirmās nodaļas trešais nodaļījums saucas „Par muižniekiem, sevišķi immatrikulētiem“, un tur autors apskata Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas muižniecības attīstību, tiesības un personālo sastāvu. Pirmās nodaļas ceturtnā nodaļījumā autors tēlo Vidzemes un Igaunijas garīdznieku kārtu. Pats būdams garīdznieks, autors labi pārzina šīs kārtas tiesisko un faktisko stāvokli. Viņš te runā galvenā kārtā par lauku garīdzniekiem. Viņiem ir piešķirtas arī juridiskās tiesības, pie kam viņi kā baznīcas tiesas pārstāvji ir it kā miertiesneši uz laukiem, jo viņu uzdevums ir samierināt pretējās puses. Sakarā ar to autors tēlo lauku garīdznieku kā starpnieku starp muižnieku un zemnieku un kā vājāko aizstāvi. Savu domu viņš illūstrē ar šādu piemēru: muižnieks nelauj un pie tam bez kāda pamata zemniekam no cita novada precēt viņa kalponi. Zemnieks neuzdrošinās sūdzēties savam dzimtkungam, jo tas negribēs sastrīdēties viņa dēļ ar kaimiņu muižnieku, un tāpēc mācītājs te vislabāk varētu būt par starpnieku. Tā tad te minēts tikai viens piemērs, lai noskaidrotu, kā varētu izpausties šī garīdznieku samierinātāja loma. Bet arī šis gadījums mūs nepārlicina. Ar sūdzēšanos zemnieks var iegūt sava muižnieka nelabvēlību un, ja tas nedod savu atļauju precēties, tad nekas arī nevar iznākt, jo mācītājs drīkst laulāt tikai ar muižnieka atļauju. Bez tam ir jau arī visādi mācītāji. Hupelis turpat tālāk runā par to, ka reti kādas draudzes locekļi sūdzoties par savu mācītāju. Tas notiekot tikai tad, ja viņš esot pārāk nolaidīgs, un pat tad, ja viņa pusē nostājoties kaut neliela draudzes daļa, viņu attaisnojo.

Tā tad ir arī mācītāji, kas nav savu uzdevumu augstumos; tā ka sūdzēties pie viņiem nav nekādas nozīmes. Bez tam mācītājam viņa mācītājmuižā ir visas muižnieka tiesības. Mācītājs nesaņem noteiktu algu, bet viņa ienākumu avots ir viņa mācītājmuiža, „siecīni“ no zemniekiem un tā saucamās „akcidence“. Autors pat atsaucas uz kādu senu — 1405. g. — likumu, kas nodrošina mācītājam nodevas no zemniekiem un skan šādi: „Tas, kas atsakās maksāt savam mācītājam desmitās daļas nodokli, uzskatāms par bezgodi un nevienā tiesā nav ievērojamas viņa tiesības.“

Tālāk autors par lauku mācītāja saimniecību izsakās šādi: „Katram lauku mācītājam ir savi tīrumi, bet ne katram ir savi

zemnieki. Pēdējā gadījumā viņa draudzes zemniekiem pēc kārtas un pie tam noteiktās dienās bez kādas atlīdzības jāapstrādā sludinātāja lauks, jānovāc raža, jāizkuļ labība, jānopļauj siens, jāskaldā malka un bez tam jānodrošina apkalpošanai puīši un meitas. Tas notiek daudzās draudzēs, kur mācītāja muiža ir ļoti maza, jo dažreiz tā nav pat $\frac{3}{8}$ arkla liela, un tikai nedaudzām no tām ir tik ievērojams arklu skaits, kā tas minēts pirmā sējumā. Sava īpašuma robežās mācītājam pieder visas posesora tiesības kā muižas īpašniekam: viņš ir viņam padoto

LXI att. Siena ievākšana Vidzemē (pēc Broces, V, 40).

zemnieku kungs un tiesnesis, pēc savas labpatikas ieliek viņus mājās vai no tām izliek, ņem sev par apkalpotājiem viņu bērnus, izmanto viņu darbu un viņam pieder arī visas īpašas tiesības, kā piem., zvejas tiesības, mežs, dzirnavas, krogu turēšanas tiesības (lai gan mācītāju krogu pavisam maz).“*) Šo pēdējo piezīmi var viegli pārprast. Varētu iedomāties, ka Hupelis ar gandarijumu konstatē, ka tikai reti mācītāji gūst ienākumus no dzertuvēm. No tālākā turpretim redzams, ka autors ir neapmierināts ar valdību par to, ka tā ierobežojusi mācītāju tiesības dedzināt degvīnu un uzturēt privilēģētus krogus.

*) Ibidem, S. 108.

Autora sociālie uzskati izpaužas galvenā kārtā otra sējuma pirmās nodaļas piektā nodaļumā, kas saucas „Par zemniekiem vispārīgi“ („Von den Bauern überhaupt“). Lai gan autors ir dzimtbuves pretinieks, tomēr savus uzskatus viņš neizteic noteikti un skaidri. Viņam nav arī noteiktu plašu reformu projektu. Viņš grib tikai ierobežot muižnieku patvaļību un mantkārību. Jau nodaļas sākumā izpaužas autora simpatija pret igauņu un latviešu tā laika zemniekiem: „Abas šīs tautas ir vergi: briesmīgs vārds maigajām ausīm tais zemēs, kur katrs ir brīvs. Dzimtcilvēki ir pilnīgs cita cilvēka īpašums: viņi nav personas, bet tikai tirgus preces un lietas! Dzimtkungs un vēl vairāk viņa neprātīgais, mantkārīgais pārvaldnieks, kas cēlies no zemākiem tautas slāņiem, noteic pēc savas labpatikas viņu labklājību un piespriež viņiem sodus! Kas par skatu redzēt, kā pārmāca kailu cilvēku — un pie tam parniecīgu noziegumu — ar rikstēm vai arī ar šausmīgo pletni!“*) Pēc šāda ievada varētu sagaidīt no autora kādu priekšlikumu stāvokļa uzlabošanai. Viņš, turpretim, aizrāda uz to, ka daudzos gadījumos nebrīvie zemnieki esot laimīgāki nekā brīvie, jo esot taču vienalga, vai badoties kā vergam, vai kā brīvam cilvēkam. Autors it kā taisnojas savu lasītāju priekšā, aizrādot uz to, ka zemnieku brīvlaišanas jautājums esot ļoti komplicēts un vēl līdz šim nenoskaidrots. Tas aptverot šādas problēmas: 1) vai mūsu zemnieks jau tagad, vai tikai vēlāk varētu pierast pie brīvības? 2) vai vispirms vajadzīga ilga iepriekšsagatavošana, galvenā kārtā laba skolas mācība, kā to daudzi apgalvo? 3) vai sakarā ar straujām pārmaiņām nebūtu visā visumā jābaidās no sliktām sekām? 4) vai zemnieku stāvokļa pārveidošanai jānotiek pakāpeniski, vai uzreiz? 5) vai to var un kā to var izdarīt, lai dzimtkungam nebūtu zaudējumu? 6) kādi līdzekļi šai ziņā būtu visvieglākie un vispiemērotākie? 7) vai vergs ar brīvības iegūšanu lielā mērā uzlabotu savu stāvokli un vai plašāka sabiedrība no tā kaut ko iegūtu? u. t. t. Dzimtbuves ļaunumu novēršanā autors cer daudz sagaidīt no humānākiem muižniekiem, kā tas redzams no šādiem viņa vārdiem: „Es nekādā ziņā neaizstāvu verdzību, es tikai gribu mīkstināt šī izteiciena pretīgo

*) A. W. Hupel, Topographische Nachrichten, II Bd., Riga, 1777, S. 121.

noskaņu. Taisnīga un laba dzimtkunga valdīšanā (tādam jau arī vajadzētu katram būt) un tur, kur kungs un viņa vergs ievēro likumu, verdzība nav tik šausmīga, kā to iedomājas.***) Protams, varēja jau arī būt daži humāni muižnieki, kādus tos vēlējās Hupelis, tomēr tie varēja būt tikai reti izņēmumi, pret kuriem bez šaubām vērsās konservatīvie Vidzemes muižnieki, tā ka šiem pirmajiem Vidzemes liberālajiem muižniekiem nācās pakļauties valdošai sistēmai. Dažus gadu desmitus vēlāk gan jau ir spēcīgāka Vidzemes liberālo muižnieku grupa. Dzimtbuves faktisko ainu spilgti raksturo Hupela nostāsts par to, ka bezzemnieki un pirtnieki labprāt apmetoties mežā, lai tur nemanot ierīkotu sev laukus un pļavas un par tiem nemaksātu. Bet tas demoralizē arī citus zemniekus, un tāpēc ir pat tādi gadījumi, ka saimnieki atstāj savu saimniecību, nodedzinot savas mājas, lai līdzīgi bezzemniekiem izmantotu viņu ērtības. Tādā gadījumā viņš strādā muižā vairs tikai 2 dienas nedēļā un visu pārējo laiku izmanto savā saimniecībā.***) Tas norāda uz to, cik nožēlojams ir bijis toreiz pat latviešu saimnieku stāvoklis, ka viņi pat vēlējušies labāk kļūt par bezzemniekiem, nekā, paturot saimnieka godu, vergot muižā.

Tālāk autors aizrāda uz to, ka pie vietējiem zemniekiem vērojama ļoti stipra tieksme pēc brīvības. Daži no viņiem arī iegūstot pilnīgu brīvību, citi iegūstot atļauju pāriet no klausām uz naudas nodevām, un, beidzot, arī zemnieku bēgšana pierādot zemnieku brīvības mīlestību. Autors domā, ka pāreja no klausām uz naudas nodevām ne visur būtu iespējama, ņemot vērā zemnieku „slinkumu, bezrūpību un plītēšanu“. Nereti zemnieki sacēloties pret saviem kungiem. Sevišķi lielos apmēros tas noticis 1345. g. — Harijā un 1560. g. — Vīkā. Novērojami zemnieku nemieri arī latviešu vidū. Tā, piem., priekš vairākiem gadiem sapulcējies liels bars zemnieku. Viņu vadonis, atsaucoties uz bībeli, paskaidrojis, ka saskaņā ar Jauno Derību ikkatra verdzība esot atcelta. Viņam izdevies ar šādām aplamām baumām par brīvību iedvesmot pūli uz dažādiem pārkāpumiem.

*) Ibidem, S. 122.
 **) Sal. ibidem, S. 127.

Daži ļoti gaidot kāda ārēja ienaidnieka iebrukšanu Vidzemē, jo tādā gadījumā viņi varētu stāties ienaidnieku rindās un atriebties saviem apspiedējiem. Dažreiz šur tur arī miera laikā nogalinot kungus un muižu pārvaldniekus.

Var atzīmēt arī vairākus gadījumus, kad zemnieki ietiepīgi cīnās tiesā pret saviem kungiem, ejot pat līdz visaugstākai instancēi. Dažreiz viņi pretojoties viņiem uzliktiem sodiem un pārmācībām.*)

Tālāk autors sīki apskata igauņu un latviešu nacionālā rakstura labās un it sevišķi sliktās īpašības. Par šo tautu nacionālo raksturu gandrīz neesot iespējams runāt, jo daudzas viņu tagadējās ierašas nepiederot pie viņu pirmatnējām īpašībām, bet gan mantotas no citām tautām, pie kam sevišķi dzimtbuve esot tās nelabvēlīgi ietekmējuši. Saistot kopā Hupēļa izkaisītās piezīmes par latviešu nacionālo raksturu, mēs varam rekonstruēt diezgan pievilcīgu ainu. Jau pēc savas fiziskās dabas latviešu zemnieki ir veseli un izturīgi. Viņi gandrīz nepazīst slimības. Viņu zobi ir veseli līdz sirmam vecumam. Viņu ķermenis ir ļoti izturīgs: tas panes gan pārmērības, gan trūkumu. Latviešu zemnieks ļoti mīl tīrību, par ko liecina tas apstāklis, ka viņš labprāt un diezgan bieži iet pirtī. Latvieši, Hupēļa raksturojumā, ir satīcīgi, jo pat vairākas sievietes labi sadzīvojojot vienā mājā, centīgi savā saimniecībā, pieklājīgi un ļoti kautrīgi. Viņi esot ļoti godbijīgi un ar mīlestību izturoties pret labiem kungiem. Bet — galvenais — viņi esot ļoti spējīgi. Latviešu zemniekiem muižnieki nelaujot mācīties ne lasīt, ne rakstīt, lai viņi neizgatavotu sev brīvības grāmatu vai pat pasi braukšanai uz ārzemēm. Tomēr daži latviešu zemnieki arī bez mācīšanās viegli iemācoties paši rakstīt un lasīt. Viņi labprāt iestājoties armijā, kļūstot par virsniekiem un pat iekļūstot muižnieku kārtā, kā tas bijis zvid-

*) Sal. *ibid.*, S. 135.—136.

rulaikos. Viņi esot spējīgi zeltkaļi, kuģu būvētāji, ādmiņi, pavāri, mednieki u. t. t. Vispārīgi tagad esot daudz cienījamu vīru, kuŗu tēvi agrāk bijuši dzimtļaudis.

Autors raksturo dzimtcilvēku beztiesisko stāvokli, aizrādot uz to, ka zemniekus apmainot pret dažādām lietām, kā arī pret zirgiem, suņiem un pat pīpju galviņām. Zemnieki te neesot dārgāki par nēģeriem amerikāņu kolonijās: „... neprecējušos puisi pērk par 30 līdz 50 rub., bet, ja viņš prot kādu amatu, piem., vārīšanu, aušanu u. t. l., tad arī par 100 rub.; tikpat maksā par veselu ģimeni (par vecākiem kopā ar bērniem); par meitu reti kad maksā vairāk par 10 rub. un par bērnu apm. 4 rub.“*) Visā šai nodaļā atrodams ļoti vērtīgs materiāls igauņu un latviešu zemnieku ierašu raksturošanai XVIII g. s. Autors sīki apskata viņu mānticību, tautas medicīnu un dažādas ierašas, sevišķi viņu kāzu ierašas. Aprakstīts diezgan sīki arī šo tautu apģērbs. Autors parāda mums arī zemnieku mājas iekšieni: „Viņu, sevišķi igauņu, dzīvokļos atrod maz mājas lietu; lielāko daļu no tām katrs pagatavo pats, arī visus zemkopības rīkus, izņemot tikai lemešus. Galdus un krēslus pie viņiem meklēt ir veltīgi; tos atvieto pāris mazu, zemu soliņu, ja tikai viņi vācu ietekmē nav novirzījušies no savām senajām parašām. No virtuves traukiem viņiem ir tikai katliņš; ar cirvi viņi pagatavo visus pārējos saimniecības rīkus.“**) Šo ainu autors papildina kādā citā vietā šādi: „Atkarībā no zemnieka turības viņa dzīvojamās mājas tuvumā ir viena vai vairākas saimniecības ēkas, kā piem., kūtis, klētis u. c., bet visas nožēlojamā izskatā. Nabadzīgie dzīvo ar saviem lopiem zem viena jumta, pie kam tos šķir tikai starpsiena; viņu istabā nereti atrod vistas, bet pie igauņiem bieži arī aitas, kazas un cūkas. Šī istaba ziemā ir arī virtuve; vasarā viņi vāra zem klajas debess vai arī no žagariem izveidotā būdā; kārtīgiem zemniekiem ir sevišķa vasaras virtuve no piramidveidīgi saslietām garām kārtīm, kuŗu

*) Ibid., S. 127.—128.

**) Ibid., S. 148.

starpas aizpildītas ar koku mizām, lai aizturētu lietu; uz šķērskoka, kas piestiprināts vidū, karājas virs uguns katls: šādas virtuves viņiem noder vairāk veļas mazgāšanai nekā ēdienu vārīšanai, jo vasarā viņi ēd daudz piena un aukstu ēdienu.“*)

LXII att. Latvieši pie ugunskura (pēc Broces, V, 41).

Lai gan visā visumā Hupelis tēlo latviešu dzimtcilvēka dzīvi drūmās krāsās, tomēr pie viņa šur tur ir sastopamas arī liecības par latviešu turību.

Tā piem., ir zemnieki, kuŗiem pieder 5—10 zirgu un 30—40 citu mājlopu. Viņi parasti slēpj no svešiem savas bagātības, tikai dzērumā kādreiz vaļsirdīgi pastāsta par tām. Dzērumā izpaužas arī zemnieku iedzimtais lepnums.

*) Ibid., S. 149.

Ja viņus kāds vācietis apvaino, tad viņi nereti to pārmāca vai nu krogū, vai ziemas ceļā to satiekot.

Par latviešu zemnieku turību liecina arī tas, ka viņi pie baznīcām pasniedz nabagiem diezgan daudz dāvanu. Beidzot, par šo turību liecina arī tā izšķērdība un greznība, kas valda latv. kāzās.*)

Visā visumā Hupelis ir vairāk vēsturnieks nekā publicists vai politiķis.

Viņam radniecīgs ir Frīdrichs Konrāds Gadebušs. Viņš ir dzimis 1719. g. 29. janvārī Rīgenas salā.***) Vispirms viņš ir izglītojies Stralzundas skolā, pēc tam Hamburgas ģimnazijā un, beidzot, studējis Greifsvaldes universitātē. 1748. g. viņš ieradās Vidzemē un divus gadus bija barona fon Fitinghofa bērnu mājskolotājs. 1750. g. viņš kļuva par Tērbatas apriņķa bruģu tiesas notāru un bez tam par advokātu Tērbatas zemes un pilsētas tiesā. 1755. g. viņš ugunsgrēkā pazaudēja savu mantu, starp citu, arī savu bibliotēku un savus pētījumu manuskriptus par Vācijas vēsturi. Tai pašā gadā viņš atteicās no saviem līdzšinējiem amatiem un kļuva par baznīcas augstāko priekšnieku Tērbatā. 1764. g. viņš kļuva par sekretāru kādā komisijā Tērbatā, kuŗas pienākums bija izšķirt strīdus starp pilsētas rāti un pilsoņiem. 1765. g. viņš bija zemes tiesas sekretārs Sāmu salā, bet slimības dēļ drīz no šī amata atteicās. 1766. g. viņš ir Tērbatas pilsētas sindikss, un 1767. g. viņu deleģē uz lielo likumdošanas komisiju Maskavā. 1768. g. viņš ir atkal Tērbatā, kur ieņem pilsētas konsistorijas asesora amatu. Pēc tam viņš vēl ieņēma dažus atbildīgus amatus pilsētas dienestā, bet tad atteicās no oficiālajiem amatiem un dzīvoja no pensijas, ko viņam bija piešķīrusi pilsēta. Viņš mira 1788. gada 9. jūlijā.

No viņa daudzajiem rakstiem atzīmēsim tikai svarīgākos. Sakarā ar savu darbību Maskavā, viņš ir sarakstījis „Deputāta dienas grāmatu“ („Deputationsjournal“),***) kur viņš ir aprakstījis savu ceļojumu uz Maskavu, kā arī savu dzīvi un darbību Maskavā. Bez tam viņš sarakstījis plašāku darbu „Livländische Bibliothek“ (3 sēju-

*) Sal. ibid., Bd. I, S. 585.

**) Recke-Napiersky, Allg. Schriftsteller und Gelehrten-Lexikon. Bd. II, Mitau, 1829, S. 3.—8.

***) Uzglabājas Pēterburgas publiskā bibliotēkā.

mos), kas pēc sava satura atgādina „Allgemeine deutsche Biographie“, vai vēl vairāk Rekes un Napīrska „Allg. Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland“. Rekes un Napīrska darbs aptver lielāku autoru skaitu — līdz XIX g. s. vidum, bet Gadebuša darbs tikai līdz XVIII g. s. 80-iem gadiem, bet toties viņa ziņas par dažiem autoriem ir daudz plašākas.

1779. g. viņš sāka izdot savu grāmatu „Versuche in der livländischen Geschitskunde und Rechtsgelehrsamkeit“. Pirmais sējums aptver sešus apcerējumus, kas parādījušies pakāpeniski (1779.—1783.), otrs sējums — tikai trīs apcerējumus (1785.). Ne visi apcerējumi ir paša autora sarakstīti: piem., I sējuma IV un V raksts pieder citam autoram. Šī grāmata veltīta galvenā kārtā dažādiem speciāliem vēsturiskiem un juridiskiem jautājumiem, kas mums nevar noderēt paša autora uzskatu raksturošanai. Visievērojamākais Gadebuša darbs ir viņa „Livländische Jahrbücher“ — 4 daļās (1780.—1783.), kas sadalītas vēl atsevišķos sējumos (9 sējumi un atsevišķi vēl satura rādītājs). Šeit ievietoti materiāli Vidzemes vēsturei no 1030.—1761. g. Sava darba mērķus noskaidro jau pats autors pirmās daļas ievadā: „Manas pūles bija vērstas uz to, lai saglabātu visu to, kas varētu papildināt, apgaismot vai apstiprināt Vidzemes vēsturi.“ Pēc autora domām, viņa rīcībā vēl esot maz materiālu, lai dotu jau pilnīgu vēsturi, un tāpēc viņš sniedz šo materiālu kronikas veidā. Savu viedokli pie materiāla izvēles autors raksturo šādi: „Es vērsu savu uzmanību ne tik daudz uz kariem, cik uz to, kas notiek miera laikā: kā valsts pakāpeniski tiek iekārtota, kādas normas tā izvēlas, lai to nostiprinātu vai pazudinātu, kas veicina zemes dažādo iedzīvotāju laimi un nelaimi, kā arī dažādo kārtu atsevišķo locekļu augšanu un panīkšanu, kā attīstās tirdzniecība un ar to saistītās fabrikas un manufaktūras un kā iedzīvotāji bieži veicina savu personīgo bojā eju ar nevienprātību un ar to saistītiem iekšējiem nemieriem, kas bieži noved pie asiņainiem kariem. Beidzot, es iepinu savā apskatījumā arī precīzu zemes likumu sarakstu, tā ka es domāju, ka šai manā rakstā maz kas vai pat nekas netrūks.“ Man šķiet, ka te saskatāma Voltēra ietekme uz Gadebuša uzskatiem par vēsturi: viņš grib vairāk uzmanī-

bas veltīt kultūrvēsturei nekā politiskai vēsturei. Tomēr īstenībā Gadebuša darbs ir galvenā kārtā politiskā vēsture, bet kultūrvēsturiskais te minēts tikai it kā gaļāmejojot. Galvenais viņa darba trūkums ir vēstures materiāla grupējums chronikas veidā: tādā kārtā nav iespējams dot nopalojotu ainu, un tāpēc viņa darbs daudzos gadījumos iznāk saraustīts. Tomēr kā plašu materiālu krājums viņa darbs ir vērtīgs.

8. Kārlis Filips Michaels Snels

Pie Vidzemes apgaismotājiem, kas kritiski izturējušies pret latviešu dzimtbuves stāvokli Vidzemē, pieder arī Kārlis Filips Michaels Snels. Viņš gan nav izstrādājis kādu konkrētu priekšlikumu, kā šo stāvokli uzlabot, bet ar savu nesaudzīgo dzimtbuves kritiku viņš ir veicinājis negatīva noskaņojuma rašanos pret šo nenormālo iekārtu, un tādā kārtā viņš netieši veicinājis šīs iekārtas atcelšanu.

Viņš ir dzimis 1753. g. 16. jūlijā Dakshenhauzenas miestinā (netālu no Koblenas), kas atrodas Nasavas hercogvalstī. Viņa tēvs bija mācītājs. Kārlis Filips Michaels Snels ir studējis Gīsenas universitatē un jau 1775. g. kļuvis par skolotāju turienes akadēmiskā skolotāju seminārā (Paedagogium), pēc kam 1777. g. viņš ieguvis maģistra grādu. 1780. g. Rīgas maģistrāts uzaicināja viņu par rektoru Rīgas pilsētas domskolā, apsolut viņam ar laiku turpat arī inspektora amatu.

Viņa zināšanas, patīkamais raksturs un atjautība sagādāja viņam jau pašā sākumā daudz draugu. Sevišķi viņam iepatikās kāds bagāts tirgotāju klubs. Lai gan viņš bija precējies un jau divu bērnu tēvs, viņam tā iepatikās šī kluba dzīve, ka viņš tur kavējās gandrīz katru pēcpusdienu. Tādā kārtā viņš, nevarēdams sacensties ar bagātiem tirgotājiem, iekļuva parādos. Ar laiku radās arvien lielākas nesaskaņas arī viņa ģimenes dzīvē, jo vairāk tāpēc, ka viņa citādi krietnā sieva nebija pietiekoši pievilcīga, lai saistītu to pie ģimenes dzīves. Viņa pat atstāja viņu vienu likteņa varā, aizbraucot ar bērniem uz Vāciju, lai izglābtu savus īpašumus no apķīlāšanas.

Arī pēc tam Snels negrozīja savu dzīves veidu, kļuva paviršāks savā darbā un neierobežoja arī savus izdevumus. Viņa draugi kļuva pret viņu vēsāki, un viņam radās arvien lielāki sarežģījumi naudas lietās. Sakarā ar to viņš pieprasīja no Rīgas maģistrāta piešķirt viņam blakus rektora amatam arī apsoltito inspektora amatu, ko toreiz izpildīja Dr. Šlegels, piedraudot, ka pretējā gadījumā viņš atstāšot savu vietu. Pēc tam Rīgas maģistrāts viņu atlaida, jo nebija apmierināts ar viņa dzīves veidu. 1787. g. septembrī viņš aizceļoja uz Vāciju, kur pieņēma nelielu mācītāja vietu Buchbachā, netālu no Gīsenas.*)

Snelam ir bijuši diezgan plaši nodomi, tomēr daudz kas no visa tā palicis nereālizēts.

Tā, piem., jau 1782. g. viņš izsludinājis iepriekšparakstīšanos uz kādu plašāku darbu „Topographische Merkwürdigkeiten von Rhein bis an die Düna“. Lai gan viņš no vairākiem

LXIII att. K. F. M. Snels (pēc Broces, V, 69).

subskribentiem bija iekasējis pa vienam dālderam, šī grāmata netika izdota. 1785. g. viņš sāka izdot žurnālu „Patriotische Unterhaltungen“, pie kam viņš ar šo izdevumu gribēja apmierināt savus subskribentus. Lai gan žurnālam vajadzēja iznākt 4 reizes gadā, faktiski iznācā tikai 2 burtņicas un žurnāls apstājās. Vācijā viņš ir publicējis šādus divus darbus: a) „Briefe über das Russische Kriegswesen“, Frankfurt und Leipzig, 1790., b) „Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee. Oder: Zuverlässi-

*) Biografiskos datus par K. F. M. Snelu sniedz J. K. Broce savā plašajā darbā „Sammlung Liefländischen Monumente, Prospecte“ etc. Bd. V, 59. (Manuskripts Rīgas pilsētas centrālā bibliotēkā.)

ge Nachrichten sowohl von Russland überhaupt, als auch insonderheit von der natürlichen und politischen Verfassung, dem Handel, der Schiffahrt, der Lebensart, den Sitten und Gebräuchen, den Künsten und der Litteratur, dem Civil- und Militairwesen und andern Merkwürdigkeiten von Livland, Esthland und Ingermannland.“ Mitgetheilt von M. Karl Philip Michael Snell, Stadtpfarrer zu Butzbach im Hessen-Darmstädtischen (vormals Rector in Riga), Jena, in der akademischen Buchhandlung, 1794.

Mēs pakavēsimies šeit tikai pie šī pēdējā viņa darba „Krievu Baltijas provinču apraksts“ un galvenā kārtā pie tā, kas skar tieši mūsu zemi un tautu. *)

Šī grāmata ir uzglabājusies Rīgas pilsētas centrālā bibliotēkā, pie kam grāmatai pievienotas arī divas kritikas par to. (Pirmā no tām (anōnima) iespiesta žurnālā „Neueste Critische Nachrichten“, XVIII Stück (1796) un otra iespiesta kā neliela grāmatīņa (arī anōnimi) ar šādu virsrakstu „Einige Bemerkungen über M. Karl Philip Michael Snell's Stadtpfarrers zu Butzbach im Hessen — Darmstädtischen (vormals Rectors in Riga) Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee; als eine Beilage oder ein Anhang dazu. Göttingen, 1798.). Pēdējo, kā liekas, spriežot pēc J. K. Broces ziņām, ir sarakstījis Rīgas pilsētas galva Johans Christofs Švarcs, kam ir piederējis tieši tas Snela grāmatas eksemplārs, kas uzglabājies Rīgas centrālā bibliotēkā.

Abas šīs kritikas uzrāda vairākas nepilnības Snela sniegtajās ziņās par Krieviju un pa daļai arī par Baltiju, tomēr pašu grāmatas kodolu — Snela tēlotos faktus par latviešu dzīvi šīs kritikas pat nemēģina apstrīdēt. Tā tad šīs kritikas pēc būtības vēl vairāk apstiprina Snela tēlojumu pareizību.

Snela darbā nav saskatāms kaut kāds sistēmatisks viengabalains plāns, bet gan te mēs atrodam dažāda satura rakstus arī ar dažādu vērtību.

Savas grāmatas priekšvārdos autors grib iegūt lasītāju uzticību, norādot uz to, ka viņam bijusi laimīgā izdevība iegūt daudzas ziņas par Krieviju personīgu novērojumu ceļā, jo au-

*) Uz šīs grāmatas saturu īsumā norāda priv.-doc. M. Stepermanis savā rakstā „Latviešu stāvoklis XVII un XVIII g. s. un apgaismotāju kustība Latvijā“ („Latv. literatūras vēsture“, prof. Dr. phil. h. c. L. Bērziņa virsredakcijā, II sēj., Rīgā, 1935.).

tors neesot tūrists, bet gan septiņus gadus pats nodzīvojis šai zemē. Tā kā viņš jau vairs nedzīvojot tai zemē, ko viņš aprakstot, tad viņš arī varot būt vislielākā mērā bezpartejisks. Šī grāmata izveidojusies no viņa rūpīgi sakopotām piezīmēm, kas izdarītas vairākos gados.

Savas grāmatas ievadā Snels grib pasvītrot to viedokli, no kuŗa viņš domā aplūkot Krievijas valsti. Šai ievadā (1.—25. lapp.) izteiktā pamatdoma ir tā, ka Krievijas cariste autoram ļoti atgādinot Romas ķeizarvalsti; krievu caram gandrīz neaprobežota vara, gubernātori — romiešu prokonsuli, uz laukiem — latifundijas, ko apstrādā vergi, cara gvarde — romiešu prētoriāņi. Ievada beigās autors attēlo Krievijas varenību carienes Katrīnas II valdīšanas laikā.

Tālāk seko pirmā nodaļa, kas ir visplašākā visā grāmatā (26.—88. lpp.) un saucas „Statthalterschafts-Regierung“, tas ir, pavaldonības pārvalde, pie kam šai pirmajai nodaļai pievienota ar to cieši saistītā otrā nodaļa, kas saucas „Papildinājums pie iepriekšējās nodaļas“ (Nachtrag zu dem vorigen Kapitel) (88.—100. lpp.). Pirmās nodaļas sākumā autors gleznaini tēlo to neaprobežoto varu, kāda piederēja Krievijas gubernātoriem līdz valsts reformu realizēšanai. Kāds Sibīrijas gubernātors, kas ļoti patvaļīgi valdījis savā gubernā, iekārtojīs tā, ka katrs, kas braucis pāri gubernas robežai, ticis izkrautīs un viņa vēstules kontrolētas. Tādā kārtā neviena sūdzība no viņa gubernas nesusniedza Pēterburgu, kamēr, beidzot, kāds mūks, paslēpis savu sūdzību savā lūgšanas grāmatā, ko robežsargi nav uzdrošinājušies kontrolēt, aizvedis to uz Pēterburgu. Kad nopratināšanā Pēterburgā šim gubernātoram jautājuši, kā viņš uzdrošinājies tik patvaļīgi rīkoties savā gubernā, viņš nolasījis veselu senātoru sarakstu, kam viņš nosūtījis bagātus kukuļus uz Pēterburgu. Tālāk autors raksturo Krievijas tiesas. Tiesneši esot tik slinki un neaktīvi, ka tiesās par galveniem noteicējiem izvērtušies sekretāri. Saimnieciskie rēķini netiekot kontrolēti, tiekot salikti pakās, apbērti ar miltiem, lai peles tos sagrauztu un tādā kārtā tie nebūtu jākontrolē.

Autors ļoti labvēlīgi atsaucas par jauno Krievijas satversmi — „pavaldonības pārvaldi“, kas nodrošinot tiklab monarha suverēnitāti un pilsoņu brīvības, kā arī ātru un bezpartejisku tiesu. Baltijas vācieši gan protestējot pret šo jauno iekārto, bet šiem protestiem neesot pietiekoša pamata. Kā no

šīs nodaļas redzams, Krievijas ienākumi no Igaunijas un Vidzemes kopā sniegušies līdz 10 miljoniem rubļu — no kroņu muižām un ievadmitām. Pārējie ienākumi no dažādiem nodokļiem pa lielākai daļai tiekot iztērēti šo gubernu pārvaldei. Nodokļu maksāšanas ziņā katras pilsētas pilsoņi iedalīti 6 grupās: a) namnieki, b) triju ģilžu locekļi, c) cunftes, d) ārzemnieki, e) brīvās profesijas, f) amatnieki, sīktirgotāji un valsts muižu zemnieki, ja viņi pierakstīti kādā pilsētā.

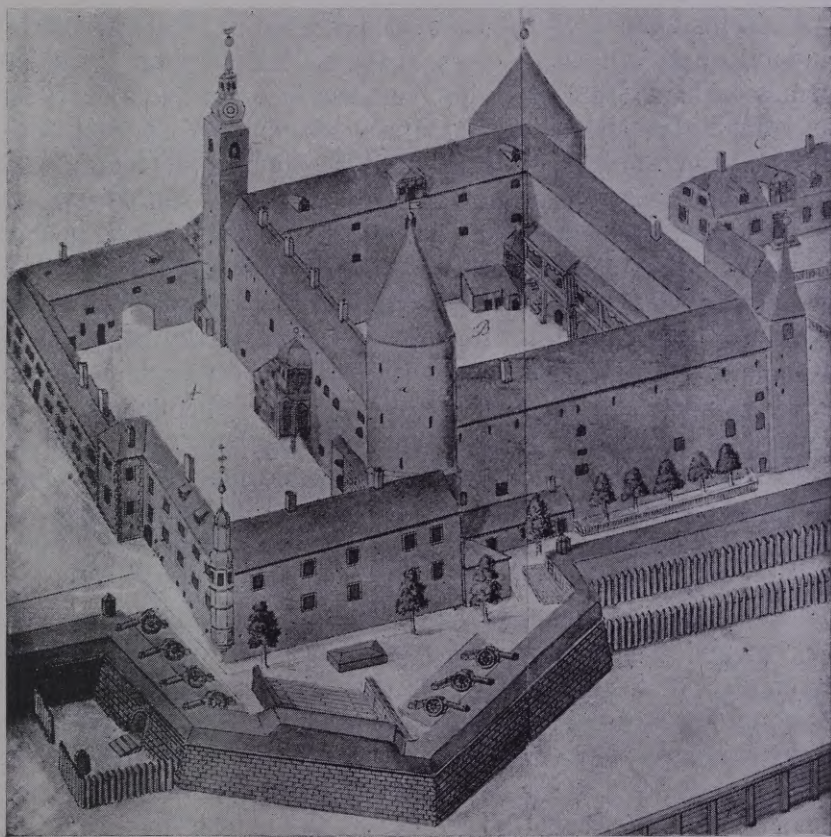
No otras nodaļas atzīmēsim tikai beigas, kur autors, runājot par pašnāvībām, konstatē, ka dzimtcilvēki daudzkārt izdarot pašnāvību, jo nevarot izturēt savu kungu cietsirdību.

Ar lielu sirsnību un līdzjūtību autors tēlo kāda bankrotējuša traktiernieka pašnāvību, kas kopā ar savu sievu nodzēris kādā lauku krogū pēdējos 8 grašus, pēc tam upmalā abi izgērbušies, noskaitījuši lūgšanu, apkampušies un kopā ielēkuši upē. Ļoti vērtīgus statistiskus datus par mūsu zemi un tautu sniedz trešā nodaļa, kas ir samērā īsa (100.—112. lpp.). Saskaņā ar 1782. g. tautas skaitīšanas datiem Vidzemē konstatēti 488.346 iedzīvotāji (bez muižniekiem, armijas un ierēdņiem), Sāmsalā un citās tuvākās salās — 32.863 un Igaunijā — 196.285 iedzīvotāji. Tā tad Vidzemē un Igaunijā kopā 717.494 iedzīvotāji un, ja te pievieno vēl muižniekus, armiju un ierēdņus — skaitā apm. 82.506, tad kopējais iedzīvotāju skaits Vidzemē un Igaunijā iznāk — 800.000. Autors piezīmē, ka tik bieži nav apdzīvota neviena cita Krievijas guberņa, izņemot galvas pilsētas tuvumu. Tomēr Vidzemes un Igaunijas iedzīvotāju skaits varētu būt vēl lielāks, ja te nepastāvētu smagā dzimtbuve, kas noved pie pārtikas līdzekļu trūkuma uz laukiem.

Sīkākas ziņas par atsevišķiem apriņķiem ir šādas. Rīgas pilsētā — 27.782 iedzīvotāji (vairāk nekā visās Vidzemes un Igaunijas pilsētās kopā), Rīgas apriņķī — 45.543 iedzīvotāji. Tālāk atzīmētas Rīgas apriņķa 22 draudzes. Cēsu pilsētā tikai 1029 iedzīvotāji, apriņķī — 64.407, draudžu skaits — 16. Valmierā tikai 393 iedzīvotāji, apriņķī — 53.459 iedzīv., draudžu skaits — 13. Valkā — 899, apriņķī — 52.741 iedzīv., draudžu skaits — 12. Šai nodaļā atrodam arī vienu otru vērtīgu piezīmi, kas var noderēt mūsu lokālās vēstures pētišanai. Ceturtā nodaļa veltīta Vidzemes muižnieku ģimeņu īpašumu

atzīmēšanai (113.—130. lpp.). Klasificējot Vidzemes muižas, autors izšķir valsts muižas, bruņniecības, pilsētu, garīdznieku un atsevišķu muižnieku muižas.

No Vidzemes pilsētām muižas pieder tikai Rīgai un Cēsim. Rīgai pieder — Ikšķile, Limbaži, Lādes muiža (Valmieras apr.), Nulpes sala, Spriestīņi,

LXIV att. Rīgas pils XVIII g. s. (pēc Broces, X, 192).

Berkava un (Viļķene) — kopā 78 $\frac{1}{2}$ arkli (Hacken), bez tam Rīgas patrimoniālās robežās ietilpstošās muižas: Katlakalns, Piņķu muiža, Sala, Biķeři, (Lieljumprava, Mazjumprava, Beberbeķe un Olaine). (Šeit Snela dati papildināti ar Rīgas pils. galvas J. Chr. Švarca datiem, kas atzīmēti ar iekavām).

C ē s ī m p i e d e r t i k a i J u r ģ u m u i ž a (4 arklu liela). Nodaļas beigās, runājot par Fitinghofu ģimeni, autors atzīmē, ka Otto Hermanis fon Fitinghofs esot visbagātākais muižnieks visā Vidzemē, un 1782. g. viņš nodibinājis Rīgā vācu teātri.

Piektā nodaļā autors apskata Igaunijas ģeografisko iedalījumu (130.—136. lpp.) un sestā — Vidzemes un Igaunijas muižnieku privilēģijas (136.—142. lpp.).

Tālāk seko divas nodaļas, kas ir īstenībā visas grāmatas kodols: septītā nodaļā autors apskata Vidzemes un Igaunijas zemes iekārtu (142.—163. lpp.) un astotā — attēlots latviešu un igauņu zemnieku stāvoklis (163.—180. lpp.). Septītās nodaļas sākumā autors runā par Baltijas klimatu, atsaucoties uz Fišera darbu „Naturgeschichte von Livland“. Autors atzīmē šejienes ārkārtīgo aukstumu un gleznaini tēlo ledus iešanu Daugavā. Zemnieku toreizējo saimniekošanu viņš tēlo kā ļoti prīmatīvu. Bieži atgadoties bada gadi Vidzemē, kā piem., no 1782. līdz 1786. g. Autors nelabvēlīgi novērtē Baltijā izplatīto līdumu sistēmu: šī sistēma, kas saistīta ar pārāk smagu darbu, veicinot zemniekos riebjumu pret dzimtbuvi, noplicinot zemi, samazinot ganības un līdz ar to lopu mēslus, iznīcinot mežus un neveicinot pūrvi izmantošanu. Vispārīgi Vidzemes lauksaimniecībā: ne zemkopībā, ne lopkopībā, ne pļavkopībā neesot manāms kaut kāds progress. Neesot vēl ieviesusies dāboliņa kultūra, kas dotu gan vairāk piena, gan arī lopu mēslu. Kartupeļi tiekot kultivēti nedaudzās muižās un pie vācu kolonistiem. Daži zemnieki arī stādot kartupeļus, bet ļoti mazos apmēros, tā ka lietojot tos tikai kā saknes savā uzturā, bet ne kā lopu barību. Vispārīgi zemniekiem esot pietiekoši zemes un tomēr trūkstot maizes. Te autors saskata muižnieku apzinīgu politiku. „Man gribēja iegālvot, ka daži muižnieki ar nodomu mēģina aizkavēt (zemniekus) iegūt dažādību pārtikas līdzekļu ziņā, lai viņu zemnieki nedabūtu pilnīgi paēst, bet vienmēr nāktu pie viņiem un izlūgtos maizi vienmēr un mūžīgi paliktu kungu parādnieki un līdz ar to būtu spiesti piekrist katrai kļaušu darbu uzlikšanai. Būtu šausmīgi, ja šis apvainojums, kas liekas gandrīz neticams, būtu pamatots.“*)

*) K. Ph. M. Snell, Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee... Jena, 1794, S. 156.

Arī aītkopība Vidzemē maz attīstīta, jo pastāvot lielas bailes no vilkiem. Ābolu dārzi sastopami tikai muižās, sakņu dārzi arī zemnieku saimniecībās, bet tur redzot tikai kāpostus un rāceņus. Apiņi tiekot kultivēti Igaunijā un Kurzemē, bet ļoti maz Vidzemē. Vispārīgi lauksaimniecība Kurzemē atrodoties labākā stāvoklī nekā Vidzemē.

Visus šos trūkumus varētu novērst muižnieki, ja vien viņi to gribētu, kā to skaidri pasaka Snels: „Latviešu un igauņu sliktā stāvokļa īstais pamats mēklējams viņu kungu vienaldzībā un nolaidībā, kuŗi, protams, gan ar dažiem izņēmumiem, neaizkustināti un bezrūpīgi noskatās, ka viņu apakšnieki smok visdziļākā postā. Tā ir ļauna zīme, ja kur tīšām pamet novārtā zemnieku kārtu, šo kārtu, kuŗu citās zemēs uzlūko par muižu pamatbalstu un kuŗas labklājība ir tik cieši saistīta ar viņu kungu labklājību.“*)

Autors tālāk atzīmē, ka Vidzemē un Igaunijā ir arī humāni muižnieki, kas gribētu uzlabot savu zemnieku stāvokli, bet viņi, sastapdamies ar citu muižnieku izsmieklu un nicināšanu, zaudē savu drošsirdību, un viss rit atkal vecās slīdēs.

Tagad piegriezīsimies astotai nodaļai, kas speciāli veltīta latviešu un igauņu zemnieku stāvokļa raksturošanai. Nodaļas sākumā autors runā par lībiešiem, latviešiem un igauņiem un šo tautu dzīves vietām, mēģina raksturot šo tautu valodu, aizrāda arī uz to, ka iekarotāji — vācieši, laikam, tāpēc nav iepazīstinājuši vietējos iedzīvotājus ar vācu valodu, lai apgrūtinātu viņu satiksmi ar citām tautām un tādā kārtā tos varētu ilgāk noturēt verdzības važās. Tālāk seko Vidzemes dzimtbūves apraksts, pie kam autors to tēlo kā īstu verdzību.

„Noslēgtā valstī verdzību nevar vairs padarīt smagāku un savienot to ar lielāku apspiešanu un mocībām, kā tas ir Vidzemē un Igaunijā. Vācu zemnieku dzimtbūve Saksijā un Meklenburgā, salīdzinot ar to, ir tīrais nieks; vienīgi Polijā var atrast Vidzemei un Igaunijai līdzīgu cilvėku pazemo-

*) Ibid., S. 160.

šanu.“*) Autors atrod, ka pat visšausmīgākā verdzība, kas sastopama Afrikā un Amerikā, parasti neesot daudz smagāka kā Vidzemē un Igaunijā, kur tiklab kungi, kā arī viņu apakšnieki piederot pie kristīgās ticības un jau no bērnības piesavinoties kristīgās ticības principus. Un ja Rietumindijā vergam nozāģējot vienu kāju, lai viņš nevarētu aizbēgt, un liekot viņam strādāt, staigājot ar koka kāju, tad, lai gan Baltijā tas nenotiekot, tomēr daži arī šeit nešaubītos to darīt ar saviem zemniekiem, ja tikai šāds zemnieks būtu vēl derīgs darbam un ja likums to atļautu. Krievu valdība, sevišķi pēc jaunās valsts iekārtas („pavaldonības pārvaldes“) ieviešanas ir samazinājusi Vidzemes un Igaunijas muižnieku jurisdikcijas tiesības, atstājot tiem tikai „mājas pārmācīšanas“ tiesības. Tā kā šī „mājas pārmācīšana“ notiek gan ar spieķi, gan ar pātagu, un tā kā zemnieku var pārmācīt, ne tikai pats muižnieks, viņa sieva un bērni, bet arī vagaris un pat muižas kalpi, tad īstenībā zemnieks šeit ir vergs romiešu tiesību nozīmē, jo nav neviena, kas viņu varētu aizstāvēt. Perot zemnieku, pa lielākai daļai sitot pa galvu un tāpēc šādos gadījumos viņš turot savas rokas acu priekšā, lai būtu mazāk iespējamības trāpīt pa galvu. Lai gan dažreiz zemnieks metoties kunga priekšā ceļos un lūdzot piedošanu, tomēr kungs vai arī vagars nereti vai nu nostiepjot to pilnīgi gar zemi pāršanai, vai arī liekot vairākiem cilvēkiem spārdīt zemē gulošo zemnieku. Autors brīnas, ka Baltijas muižnieki, būdami smalki izglītoti cilvēki, varot uzrādīt šādu tieksmi uz cietsirdību. Izrādās, ka muižnieku dāmas savā nežēlībā pat pārspējot vīriešus.

„Te jāpiezīmē, ka dāmas, ja viņas savu dzīvi no pašas jaunības pavadījušas uz laukiem, pret saviem kalpiem ir daudz cietsirdīgākas nekā kungi un ka tais muižās, kas pieder muiž-

*) Ibid., S. 165.

niecēm-atraitnēm, zemnieki tiek vairāk nodarbināti nekā tur, kur noteicēji ir kungi. Protams, var izlikties, ka tas nav savienojams ar skaistā dzimuma citādi maigo raksturu. Bet viņas tiek jau no jaunības pieradinātas nejutībai pret dzimtļaudīm. Jau kā bērni viņas redz savu tēvu muižās zemnieku sodīšanas ainas: vecāki patlabprāt uzaicina viņas ierasties un noskatīties šais ainās, lai viņas jau priekšlaicīgi iegūtu jēdzienu par savam stāvoklim piemērotu kundzību. Daudzās mājās katrs bērns, tiklīdz viņš pats spēj staigāt, dabū par uzraugu kādu dzimtcilvēka bērnu, par kuŗu viņš tūlīn drīkst neaprobežoti valdīt, to sist un mocīt pēc sirds patikas; dažās mājās bērniem, vismaz šai ziņā, netiek likti nekādi šķēršļi, un tos vēl pat uzslavē, ja viņi jau priekšlaicīgi izturās stingri un pavēlnieciski.“*)

Tālāk autors tēlo vairākas muižnieku pārmērīgas patvalības ainas, pie kam šis „barbariskās ainas“ (pēc paša autora apzīmējuma) atgādina un it kā papildina tās, kas mums jau pazīstamas no Garlība Merķeļa „Latviešiem“. Tā, piem., kāds muižnieks pavēlējis kādam savam dzimtcilvēkam, kas mazliet mācējis krāsošanas darbus, uzgleznot uz karietes viņeti. Lai gan šis zemnieks bija pelicis visas pūles, tomēr viņa darbs muižniekam nepatika, un tas lika viņu tik ilgi pērt, kamēr viņš nomira.

Kāds cits muižnieks pirms aizceļošanas pavēlējis savai saimniecības vadītājai — zemniecei katru nedēļu nodot noteiktu daudzuma piena, sviesta un siera, bet, atgriežoties mājās un neatrodot vajadzīgo daudzumu, viņš licis viņu piesiet pie staba un tik ilgi pērt, kamēr viņa gandrīz jau nomirusi. Arī priesteri savās muižās rīkojas līdzīgi muižniekiem. Tā, piem., kāds lauku mācītājs, kad pie viņa ienākusi kāda zemniece, lai sūdzētos par to, ka mācītāja muižas vagaris gandrīz līdz nāvei sasitis viņas meitu, kuŗa nekādu noziegumu nebija izdarījusi, negribēdams traucēt savus viesus, ar kuŗiem tas spēlējis kartis, atbildējis zemniecei: „Ej vien projām! es tev nekā nevaru līdzēt! Kāravs trumpis, mani kungi.“

*) Ibid., S. 167.—168.

Autors tālāk aizrāda uz to, ka daudz līdzīgu piemēru atrodami arī mācītāja Hupeļa publicētā darbā „Topographische Nachrichten von Livland“, kā arī viņa rakstu krājumā „Nordische Miscellaneen“. Šāda pārmērīga muižnieku patvaļība novedusi tiklab pie zemnieku plašākiem nemieriem, kā arī pie individuāliem atreibības aktiem, kas vērsti vai nu pret pašu muižnieku, vai viņa ierēdņiem. Tā, piem., „6 igauņu zemnieki uzbrukuši savam vagarim, nocirtuši tam galvu, aizgājuši ar to uz muižu, nometuši to muižniecei pie kājām un teikuši: „Te ir tava muižkunga galva! Sodi mūs, cik vien gribi, bet mēs esam savus brāļus no šī briesmoņa atbrīvojuši.“*)

Kādā citā muižā 3 igauņu istabas meitas nožņaugušas gultā muižnieci, pēc tam nosēdinājušas to atzveltnes krēslā un nolikušas tai priekšā tēju, lai varētu iedomāties, ka tā mirusi no sirdstriekas, tomēr tiesā bijušas spiestas atzīties savā noziegumā. Tāpat kāds igauņu zemnieks nonāvējis grāfu fon Tizenhauzenu viņa gultā; sākumā viņš gribējis grāfu gultā sadedzināt, bet, kad tas nav izdevies, viņš ar dzelzs mietu iedūris tam krūtīs...

Arī Vidzemē kāds latviešu zemnieks uzbrucis muižniekam, iesitot tam pa galvu ar malkas pagali, kas gan tam nekādus veselības bojājumus nav sagādājis. Muižniekam pēc tam laimējie aizbēgt, tā ka otru sitienu pa galvu tas nav saņēmis.

Tālāk, runājot par latviešu zemnieku sacelšanos 1784. g. jeb tā sauc. „galvas naudas nemieriem“, autors atzīmē, ka zemnieki uzbrukuši pat ģenerālgubernātoram grāfam Braunam. Sadumpojušies zemnieki sagrābuši to aiz apkakles, nolamājuši vissliktākiem vārdiem un tikko nenosituši, un tikai sekretārs to izglābis, izklīdinādams zemniekus. Ir pat pastāvējis nodoms 1784. g. Jāņu dienā nonāvēt visus vāciešus. Tomēr par šo nodomu dabūjuši zināt vācu muižnieki, kas panākuši valdības aizliegumu sarīkot Jāņu dienas svinēšanu, kā arī noturēt gada tirgus šai gadā, pie kam daudzi vācu muižnieki jau priekš Jāņu dienas aizbēguši no savām muižām. Šie nemieri nav prasījuši daudz upuru, jo dzīvību zaudēja tikai nedaudzi latvieši, kas uzdrošinājās pretoties atsūtītajam karaspēkam. Kad dumpis

*) Ibid., S. 170.

bija izbeidzies, tika izzināti nemieru ierosinātāji, kurus pēc ne-
žēlīgas spīdzināšanas nosūtīja uz dažiem gadiem spaidu dar-
bos.*) Jau dažus gadus agrāk, pēc Snela ziņām, kādā muižā ne-
tālu no Valmieras latviešu zemnieki paslēpušies labības maisos,
lai iekļūtu muižā un naktī to nodedzinātu, tomēr viņu nodoms
ticis atklāts un viņi tikuši sodīti.

Latviešu zemniekiem bieži jābadojas. Tā, piem., kādas
baroneses (laikam, fon Ungern-Sternberg, spriežot pēc iniciā-
liem U.-St.) muižā kļaušinieki sanāk uz nedēļas darbiem, bet
viņiem no mājas līdz ir tikai sausa maize un pie tam tikai 3
dienām. Jau pulksten 4 rītā tos ar pātagu dzen pie darba, lai
viņi strādātu līdz vēlam vakaram. Kungi nemaz nebaro ne
cilvēkus, ne zirgus. Cilvēki grauž savu sauso maizi pusdienās,
zirgus palaiž ganībās tikai naktīs. Kad 3 dienas pagājušas,
strādnieki visu savu maizi apēduši un tāpēc ir spiesti pa naktīm
skriet pie kaimiņiem izlūgties kādu gabaliņu maizes, lai nenom-
irtu badā. Kad nedēļa ir galā, tad tiklab cilvēki, kā arī zirgi
ir tā noguruši, ka viņi nevar vairs pat nostāvēt. Arī sievas un
bērni mājās cieš trūkumu. Reti šais ģimenēs uzsmaida laime
paēst tik, cik gribas.**)

Latviešu zemnieku pārtika vispārīgi ir ļoti slikta. Maize
ir no netīrītas labības un slikti izcepta, bieži tā pat ir vie-
nīgais uztura līdzeklis. Autors savā ceļojumā pa Vidzemi sa-
stapījis kādu latviešu zemnieci, kas abrā grūdusi miežus, lai
šādā ceļā pagatavotu putraimus svētdienas zupai. Kad zem-
nieki ierodoties pilsētā un ejot gar veikalu, kur pārdodot siļķes,
viņi lūdzot atļauju pamērcēt maizi siļķu sāļījumā, kas viņiem
sagādājis istu atspirdzinājumu.

Autors pasvīturo, ka tiklab zemnieku ba-
da, kā arī citu viņu dzīves trūkumu cēloņi ir
meklējami tieši dzimtbuves iekārtā.

Zemniekam nekas nepieder privātīpašumā. Tiklab tā bū-
da, ko viņš apdzīvo, kā arī tas zemes gabals, ko viņš apstrādā
kopā ar savu ģimeni un no kā viņš pārtiek, — viss tas pieder
muižniekam. Tas var novietot viņu savā muižā, kur vien tas
grib; tas var viņam ierādīt pilnīgi nekultivētu zemi, var at-

*) Tiklab šos nemierus, kā arī citus latv. zemnieku nemierus ap-
skata prof. A. Tentelis savā rakstā „Latviešu brīvības tiesības“ rakstu
krājumā „Latvieši“ II, prof. Fr. Baloža, P. Šmita un A. Tentela red., Rīgā,
1932.

**) Sal. Snell, op. cit., S. 172.

ņemt viņam viņa iestrādāto zemi un atdot to citam. Tāpēc zemniekam zūd katra vēlēšanās un drosme centīgi apstrādāt savus laukus. Viņam arī nav šim nolūkam brīva laika: labā laikā viņam jāstrādā muižā un tikai sliktā laikā viņš var apstrādāt savu zemi. Tāpēc arī ir tik daudz trūcīgu zemnieku, ka viņi bieži ierodas muižā, lai kaut ko izlūgtos no sava kunga: vienam trūkst maizes, vai labības sēšanai, otram nav zirga, citam nodegusi viņa būda un t. t. Tādā kārtā gandrīz katrs zemnieks ir savam kungam kaut ko parādā.

Liela daļa muižnieku arī nemaz negrib, lai viņu zemnieki pilnīgi nokārtotu savus parādus muižai. Ir pat gadījumi, ka muižnieks centīgu un kārtīgu zemnieku, kas nomaksājis visus parādus, pārceļ uz sliktāku zemes gabalu, lai viņš nokļūtu parādos un nevarētu atteikties ne no viena darba, ko viņam uzliek. Zemnieku kļaušas ir gan regulētas ar tā saucamām „vaku grāmatām“, bet tai gadījumā, ja zemnieks ir muižniekam parādā, tad muižnieks var prasīt no viņa kļaušu pildīšanu pēc savas patikas. Ja zemnieks atsakās maksāt, vai strādāt savam kungam, tad tas var viņu piespiest to darīt ar dažādiem spīdzināšanas paņēmieniem, un, beidzot, tas var viņu arī pārdot. Krievu valdība gan ierobežojusi šīs muižnieku tiesības, aizliedzot pārdot atsevišķus ģimenes locekļus. Vispārīgi gan reti kad muižnieks ķeras pie zemnieku pārdošanas, jo nevienam muižniekam darba roku nav par daudz. Tāpēc arī labākie muižnieki rūpējas par savu dzimtcilvēku veselību, izsniedzot viņiem zāles un pat potējot bakas zemnieku bērniem. Tomēr par vislabākām zālēm katrā saslimšanas gadījumā tiek uzskatīts degvīns, kas ļoti bieži arī līdzot, jo lielākā daļa zemnieku slimību rodoties no organisma novājināšanās.

Tālāk autors atzīmē dažādus trūkumus latviešu dzimtcilvēku raksturā, ko viņš uzskata kā nebrīvības sekas. Snela darbā mēs no jauna atrodam apstiprinājumu tai domai, ka latviešu zemnieki visu laiku ir bijuši pārliecināti par to, ka Latvijas zeme ir viņu sensekais īpašums, ko viņiem nolaupījuši bruņnieki.*)

*) Šo domu izceļ A. Pommers savā nelielā rakstā „Latvietis nekad nav atsacījies no savas zemes un brīvības“ („Pagātne un tagadne“ I, Rīgā, 1936. g., Vēstures skolutāju biedrības izdevums).

Par to Snels izsakās šādi: „Kad zemnieki iereibuši sēd kopā krīgū, viņi nereti apspriežas savā starpā par to, kā labāk apzagt savus kungus, ko viņi uzskata par atļautu, jo pēc viņu domām zeme pieder viņiem un vācu bruņinieki viņiem to nelikumīgā veidā atņemuši.“*)

Šīs nodaļas beigās autors apraksta latviešu apgērbu un apavus, sevišķi atzīmējot latv. sieviešu tērpu lielo dažādību dažādos novados. Nodaļai pievienotā pielikumā Snels pastāsta par to, ka kāda latvieta fiktīvi salaulājusies ar kādu angļu jūrnieku, lai tādā ceļā atbrīvotos no dzimtbuves.

Snela darba turpmāko nodaļu saturu atzīmēsim pavisam īsi. Devītā nodaļa (180.—193. lpp.) veltīta krievu tautas nacionālā rakstura apskatījumam, desmitā (194.—219. lpp.) ir runa par Krievijas tirdznieciskiem sakariem ar Rietumeiropu caur Baltiju. Vienpadsmitā nodaļā (220.—244. lpp.) apskatīta Rīgas tirdzniecība, divpadsmitā (245.—264. lpp.) — poļu tirdzniecība pa Daugavu, pie kam abās šais nodaļās mēs atrodam vērtīgus norādījumus par latviešu amatiem.***) Trīspadsmitā nodaļā (265.—282. lpp.) apskatīta krievu muižas likumu attīstība. Daudz vērtīgu ziņu mēs atrodam nākošā — četrpadsmitā nodaļā (283.—315. lpp), kur tēlota Rīgas pilsētas saimnieciskā un garīgā dzīve.

Vispirms autors atzīmē Rīgas dzīves straujo ritmu un rosīgo gara dzīvi. Sevišķi atzinīgi viņš izsakās par Rīgas tirgotājiem, kas esot visbagātākā, visizglītotākā un visrosīgākā Rīgas pilsētas iedzīvotāju grupa. Rīgas tirgotāji daudz ceļo, viņiem plaši sakari ar ārzemēm, un tāpēc autors nožēlo, ka krievu valdība neizmanto valsts nolūkiem Rīgas tirgotāju lielo ietekmi ārzemēs. Autors par to izsakās šādi: „Tirgotāju korespondence bieži iespēj vairāk nekā ministru sarunas.“***) Līdz ar to viņš pasvītro Rīgas iedzīvotāju lojalitāti pret krievu valdību un naidu pret Zviedriju. Tālāk autors raksturo Rīgas sabiedrisko dzīvi, atzīmējot „Melngalvju kompaniju“, ģildes un tirgotāju sabiedrisko dzīvi gan klubos, gan dažādos izbraukumos. Mednieki parasti pulcējoties kādā viesnīcā vie-

*) Snell, op. cit., S. 176.

**) Ibid., S. 225, S. 250.

***) Ibid., S. 287.

nu jūdzi ārpus Rīgas, Vidzemes šosejas rajonā. Ūdens sporta cienītāji labprāt pulcējoties pie kāda latviešu zemnieka Laņķa, kurā mājas atrodoties skaidra ezera malā.*)

Lai arī dāmas varētu piedalīties Rīgas sabiedriskā dzīvībā, tad slepenpadomnieks fon Fītinghoifs uzcēlis Rīgas operas namu ar vairākām zālēm — koncertiem, masku ballēm un klubu dzīvei. Par Rīgas mūzikas dzīvi autors atsaucas ļoti atzinīgi. Tāpat labvēlīgi viņš runā arī par Rīgas mākslu un zinātņi, pie kam ar atzinību atzīmē grāmatu izdevēju Hartknochu, kas arī pats esot īsts zinātnieks un literāts.

Rīgā esot arī 2 slavenas ģimnazijas: ķeizariskais licejs, kurā kā konrektors darbojoties Broce, kas esot ļoti centīgs un

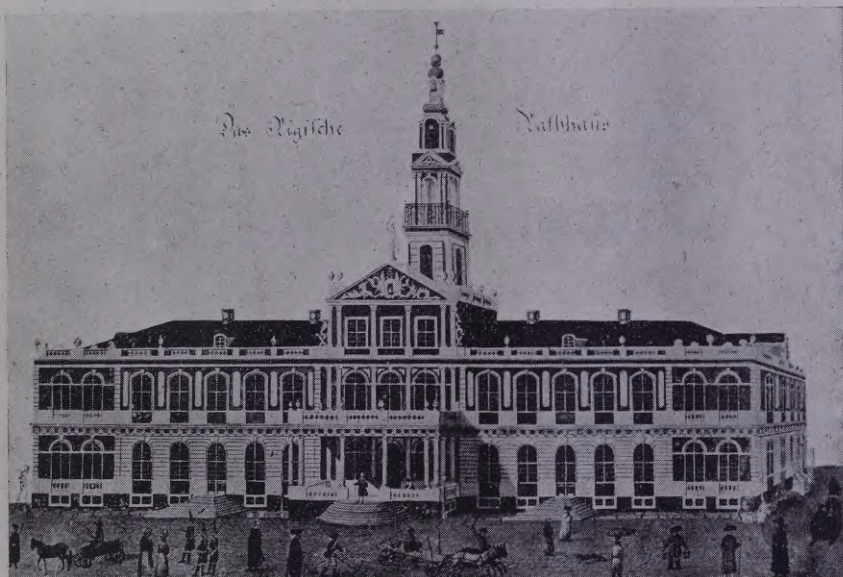

LXV att. Rīgas ķeizariskais licejs (pēc Broces, II, 20).

mācīts vīrs. Sīkāk viņš pakavējas pie Rīgas domskolas, kurā viņš pats vadījis septiņus gadus. Visā pilsētā neesot nevienas meiteņu skolas, tā ka meitenes mācoties tikai privāti. Kas zīmējas uz baznīcām, tad Rīgā toreiz pastāvējušas 6 pabezicīgo, 6 luterāņu, 1 reformātu un 1 katoļu baznīca.

*) Sal. *ibid.*, S. 293.

No 10 luterāņu mācītājiem četri sprediķojot arī latviešu valodā.)* Tas nozīmē, ka latviskais elements XVIII. g. s. Rīgā ir bijis ļoti spēcīgs. Reliģiskās ceremonijās spilgti atspoguļojoties krasā kārtu atšķirība: tā, piem., apbedīšanas gadījumā ir stingri noteikts, cik tālu no nelaiķa mājas drīkst sniegties uz ceļa izkaisītās zāģu skaidas. Sakarā ar jauno pilsētas satversmi sabiedriskā dzīve kļūstot demokrātiskāka. Līdz ar to esot izbeidzies, pēc autora vārdiem, „oligarchiskā spožuma un politiskās šarlatānības“ laikmets. Daudz līdzekļu prasot dažādie reprezentācijas izdevumi, kā arī „subskripcijas“ un „kollektes“: gan nabaga atraītnēm, slimniekiem un t. t.,

LXVI att. Rīgas rātsnams XVIII g. s. (pēc Broces, IV, 134).

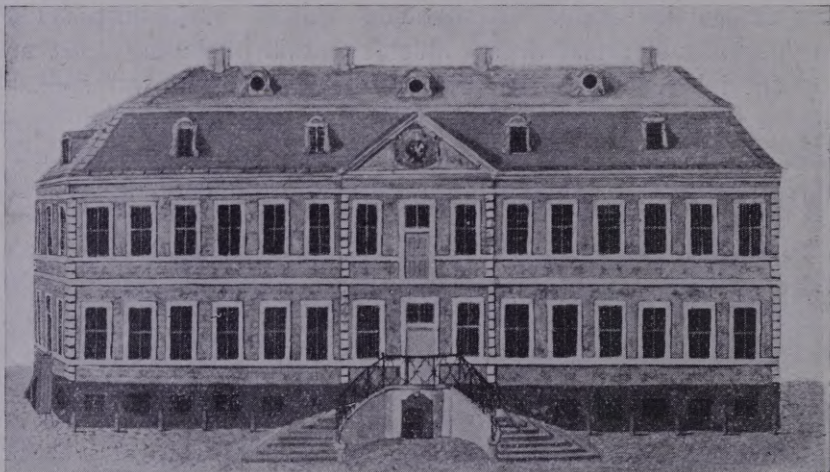
bet sevišķi jaunajiem studentiem; dažreiz šādā ceļā savāktie līdzekļi nodrošinot ne tikai 3 studiju gadus, bet pat paliekot pāri līdzekļi ceļojumam.

Rīgā autors atzīmē vairākas skaistas celtnes. Autoram sevišķi patīk rātsnams, kuŗu viņš uzskata par visskaistāko rātsnamu visā pasaulē, tad bruņniecības nams, citadele un vesela rinda citu ievērojamu celtnu. Iekšpilsētā namus drīk-

*) Sal. *ibid.*, S. 300.

stot celt tikai no kriegējiem, bet priekšpilsētās atrodami tikai koka nami, lai kara gadījumā varētu tos nodedzināt; tāpēc pat baznīcas tur esot no koka.

Runājot par krievu artileristu ugunošanu, nometni slēdzot, autors pēc līdzības asociācijas likuma atceras latvie-

LXVII att. Vidzemes bruņniecības nams Rīgā (pēc Broces, IV, 228).

šu Jāņu svētku ugunis. Par Jāņu dienu autors raksta šādi: „Jāņu diena Vidzemē ir lieli svētki. Visi zemnieki ierodas dziedot un ar zaļiem vainagiem galvā pie saviem kungiem muižā, kur viņi dejo un viņus pacienā ar alu un degvīnu. Viņu lielākā izprieca uz lauka ir tā, ka viņi uzvelk darvas mucu kādā priežu kārts galā un tad to aizdedzina, pie kam, darvai plūstot, notiek strauja degšana un tas rada brīnišķīgu skatu.“*) Pilsētas tuvumā šai dienā notiekot visvisāda ugunošana.

Piecpadsmītā nodaļā (316.—330. lpp.) autors raksturo Rīgas baznīcas dzīvi. Nodaļas sākumā, atzīmējis krievu valdības lielo toleranci ticības lietās, viņš diezgan plaši kavējas pie pareizticīgo baznīcas īpatnībām. Runājot par luterāņu lauku mācītāju stāvokli Baltijā, autors atzīmē, ka katram no viņiem ir liela muiža un viņi dzīvo līdzīgi muižniekiem. Tomēr šai dzīvē esot arī savas ēnas puses: dažas drau-

*) Ibid., S. 312.

Gut Prospekt im Ländl. unterhalb Nixa senket der Duna, am Schumanns Abend A. 6. 1793.
 Mein...
 Am...
 ...

Jāņu vakars latviešu amatu vecākā Muižēla mājā.

dzes esot pārāk lielas, dažreiz jāapkopjot pat 2 draudzes. Nemot vērā sliktos ceļus, slikto laiku un sevišķi to, ka lauku mācītājam katru gadu reiz jāapmeklē katrs zemnieks, gan katehizācijas nolūkā, gan dažādu ziņu ievākšanai, viņa stāvoklis kļūstot ne visai apskaužams. Zemnieku būdas esot ne-tīras: tur atrodoties arī lopi, kāpēc smaka esot gandrīz nepanesama, jo mājai neesot ne skursteņa, ne kamīna. Bez tam zemnieku mājas esot pārāk sakurinātas, pat vasarā, tā ka arī tas aprūtinot mācītājam to apmeklēšanu. Bez tam mācītāja amats esot saistīts ar morāla un politiska rakstura neērtībām.

Ja zemnieks sūdzas par sava muižnieka tirannisko izturēšanos, mācītājam jācenšas pierādīt, ka zemniekam nav taisnība. Ja viņš, turpretim, ļautu manīt, ka viņš nosoda muižnieka rīcību, viņu varētu uzskatīt par zemnieku musinātāju. Visnepatīkamākais ir tas, ka mācītājam jābūt klāt, kad zemnieku piesien pie baznīcas kauna staba un to pār māca, pie kam mācītājam jāpamudina zemnieki vairāk paklausīt savam kungam. Daži mācītāji gan esot atteikušies no šī nepatīkamā pienākuma.

Lauku mācītāji Baltijā reti piedzīvojojot ilgu mūžu. Viņi bieži apsaldējoties, jo viņiem pēc zemnieku apmeklēšanas viņu karstajās mājās parasti tūlī jādodoties aukstumā. Tāpēc arī autors vaļsirdīgi piezīmē, ka neviens labprāt nepieņemtu mācītāja amatu šais zemēs, ja tas nesagādātu mazdruscīņu goda, kā arī, ja tas nenodrošinātu labu ēšanu un dzeršanu.*)

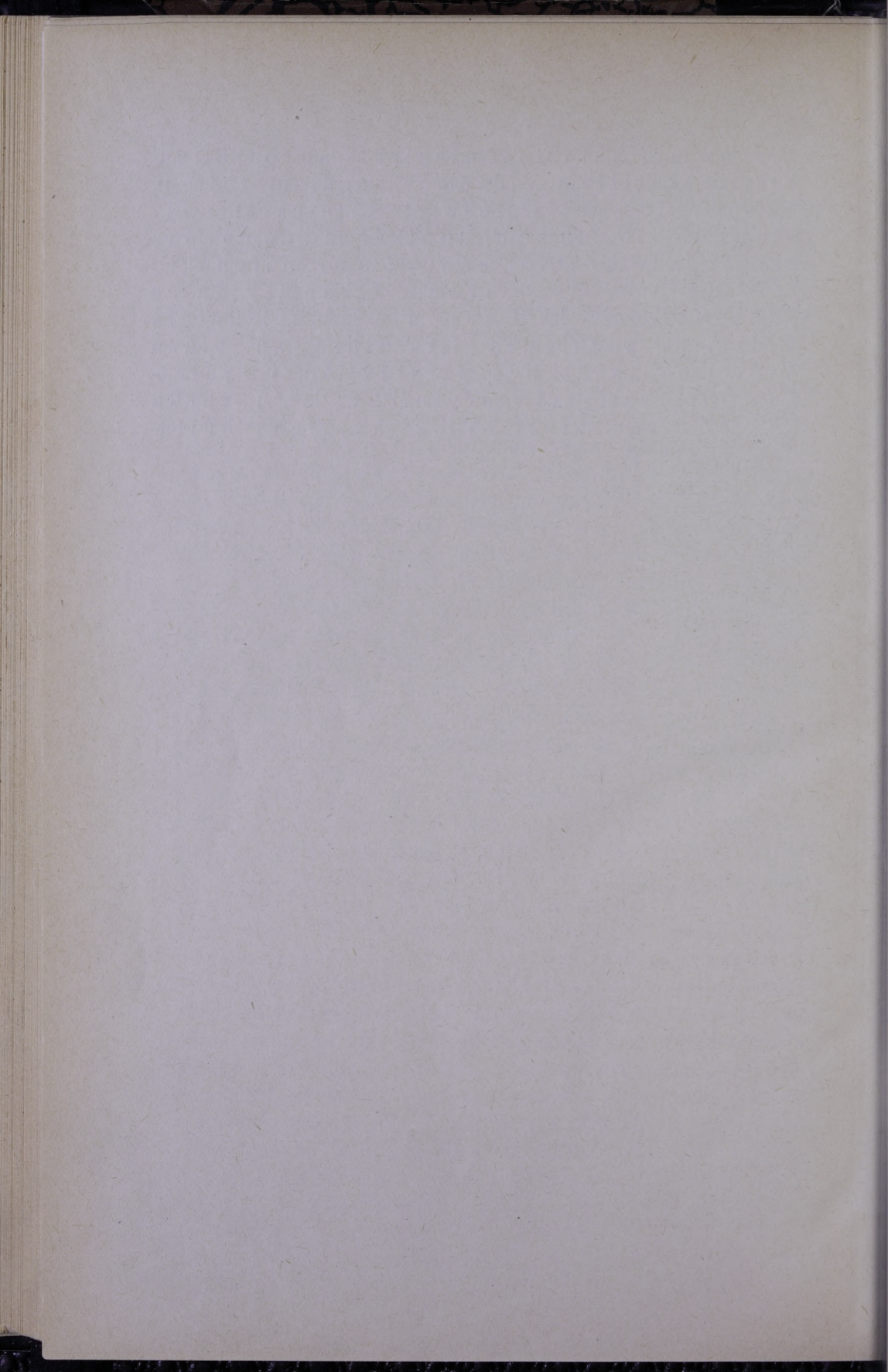
Visā visumā Snels nav izstrādājis kaut kādu konkrētu priekšlikumu dzimtbuves atcelšanai vai tās ļaunumu mazināšanai. Toties viņš ir netieši veicinājis dzimtbuves iekārtas atcelšanu, spilgti un visumā objektīvi notēlojot latviešu tautas smago dzīvi XVIII. g. s., dažos gadījumos varbūt pat sabiezinot krāsas, lai ierosinātu kultūrālā Rietumeiropā līdzjūtību pret nebrīvības važās iekalto latviešu tautu un parādītu istā gaismā Vidzemes muižniekus, kā arī dažus garīdzniekus ar viņu cietsirdību un vienaldzību pret citu cilvēku ciešanām.

*) Sal. ibidem, S. 328.

Noslēgums

Tā kā šis mans darbs aptver tikai Vidzemes apgaismes vecākās paaudzes pārstāvjus, kas vēl nebija iekļuvuši lielās franču revolūcijas ietekmē, tad es šeit nevaru jau dot spriedumu par visu apgaismes kustību Vidzemē. Tomēr arī no visa līdz šim apskatītā izriet vairāki secinājumi, kas raksturīgi visai šai Vidzemes gara dzīves kustībai XVIII g. s. Raksturīgi, ka apgaismes pārstāvji ir galvenā kārtā ienācēji no Vācijas, vai arī tādi vidzemnieki, kas izglītojušies Vācijā. Bez tam šo jauno ideju paudēju lielais vairākums komplektējas no mācītāju aprindām. Tas norāda uz to, ka Vidzemes muižniecība bija maz pieejama liberālajām Rietumeiropas idejām, jo tā pa lielākai daļai bija izbaudījusi krievu stingro militāro skolu, kā arī piesavinājusies krievu konservatīvās muižniecības uzskatus. Tāpēc tā atzīst pastāvošo politisko iekārtu un līdzšinējās sociālās attiecības par negrozāmām, kas jo spilgti parādījās 1765. g. landtāgā, kad pat ļoti mērenais apgaismes pārstāvis Aizkraukles brīvkuņģis Šulcs ar saviem reformu priekšlikumiem sacēla ļoti niknu protestu vētru. Arī Vidzemes apgaismes pārstāvji pilnīgi atzīst pastāvošo valsts iekārtu, un tādā kārtā politiskā problēma viņus samērā maz nodarbina. Tāpat reliģiskā problēma nav viņu uzmanības centrā; daži no viņiem gan ir piesavinājusies no franču apgaismes negatīvo izturēšanos pret garīdzniecību un baznīcu, bet pati reliģija viņiem nav nekāda problēma. Galvenā kārtā viņus nodarbina sociālais jautājums, kas Vidzemē patiešām bija viens no visvairāk sasāpējušiem jautājumiem. Tomēr viņu pamatdoma ir gandrīz viena un tā pati — piešķirt zemniekiem neaprobežotas lietošanas tiesības uz viņu kustināmo mantu un viņu zemi, tikai šī doma un tās motīvācija izpaužas visvisādās variācijās. Lai gan arī doma par pilnīgu zemnieku brīvlaišanu jau bija radusies vairākiem Vidzemes apgaismes pārstāvjiem, tomēr lielākā daļa no tiem neuzdrošinājās to skaidri izteikt tā laika sabiedrībā. Gandrīz vienīgais izņēmums šai ziņā ir Eizens, kuŗa balss pakāpeniski kļūst arvien drošāka.

Eizens arī tai ziņā atšķirās no pārējiem šeit apskatītiem Vidzemes apgaismotājiem, ka viņš pieprasīja piešķirt zemniekiem vispirms brīvību un zemi un tikai tad domāt par skolām, nevis otrādi, kā to domāja mērenākie reformātori. Visā visumā agrārais jautājums Vidzemē XVIII g. s. ir plaši diskutēts Vidzemes apgaismes literātūrā, un starp Vidzemes apgaismes pārstāvjiem ir vairākas ļoti spilgtas personības, kuŗu vārdu ar godu var minēt XVIII g. s. garīgās kultūras vēsturē.

Satura rādītājs

Lapp.

Priekšvārdi	V
Ievads. Agrārais jautājums kā Vidzemes apgaismes galvenā problēma un tā vēsturiskā attīstība.	
a) Darba iedalījums.	1
b) Livonijas agrārais stāvoklis XIII un XIV g. s.	3
c) Šī stāvokļa atspoguļojums „Livonijas bruņnieku tiesībās“	6
d) Livonijas agrārā stāvokļa maiņa XV g. s. un tās atspoguļojums landtāgu lēmumos un „vienošanās līgumos“ garīdznieku un bruņnieku starpā	8
e) „Sigismunda Augusta privilēģija“ (1561.)	16
f) Dāvida Hilchena „Vidzemes zemes tiesību projekts“ (1599.)	18
g) „Vecās“ un „jaunās“ skolas uzskati par dzimtbuves izcelšanos	22
h) Engelbrechta Mengdena „Vidzemes zemes tiesības“ (1643.)	26
i) „Vidzemes zemes nolikumi“ (1671.)	28
k) „Zemnieku piespriešana“ kā Vidzemes dzimtbuves īpatnība	30
l) Vidzemes muižnieku kapitulācijas „vienošanās nosacījumi“ („Accords—Puncta“). (1710.)	34
m) „Barona Rozena deklarācija“ (1739.)	38
n) Budberga—Šrādera „Vidzemes bruņnieku un zemes tiesību projekts“ (1731.—1738.)	42

Galvenā daļa

Apgaisme Vidzemē.

I. Apgaisme parallēlās gara dzīves strāvas Vidzemē: pietisms un hernhūtisms.	
a) Pietisma būtība un tā attiecības pret apgaismi	45
b) Pietisms Vidzemē	51
c) Hernhūtisma vispārējs raksturojums	68
d) N. L. Cincendorfa pasaules uzskats	70
e) Brāļu draudžu kustības pozitīvās un negatīvās puses	75
f) Brāļu draudzes Vidzemē	77
g) Šīs kustības nozīme Vidzemē	99
II. Agrārreformu projekti Anglijā, Francijā un Vācijā XVIII g. s.	
1. Anglijas agrārreformu projekti XVIII g. s.	103
2. Francijas agrārreformu projekti XVIII g. s.	108
3. Agrārreformu projekti XVIII g. s. Vācijā	129

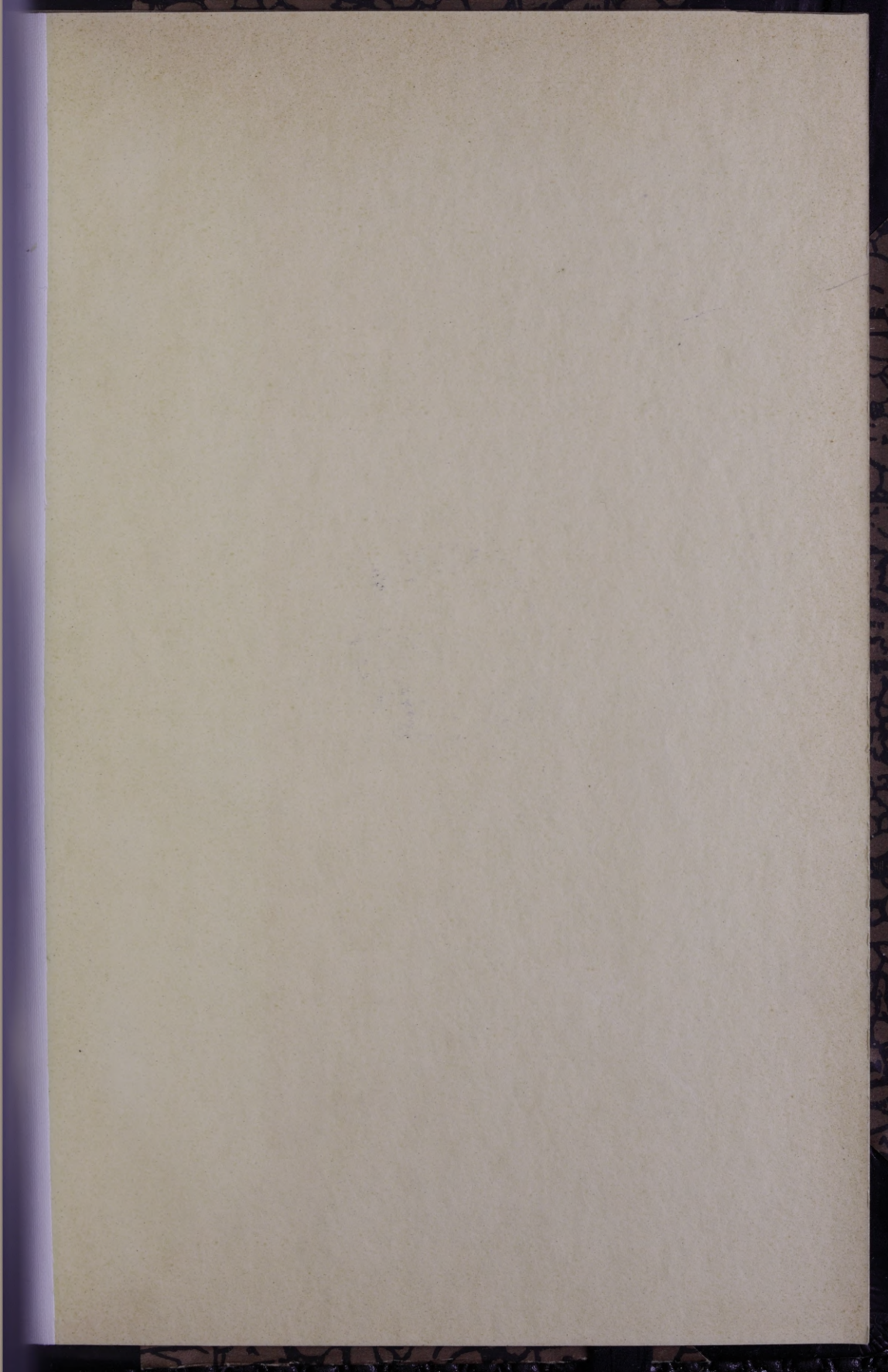
III. Agrārreformu projektu autori Vidzemē.

Lapp.

1. Krievijas carienes Katrīnas II attiecības pret zemnieku jautājumu Krievijā un sevišķi Vidzemē	157
2. Johans Georgs Eizens	171
3. Aizkraukles barons K. F. Šulcs	194
4. Johans Christjāns Velnors un Ēriks Johans Meks	219
5. Heinrihs Johans fon Jannavs	226
6. Vilhelms Christjāns Frībe	250
7. Augusts Vilhelms Hupelis un Frīdrichs Konrāds Gadebušs	258
8. Kārlis Filips Michaels Snels	274
Noslēgums	292

43 2466

30 JUN 1937

413 2666

160

24-1

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309078775